

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 900–1800” – Középkortörténet
Doktori Program

KANÁSZ VIKTOR

Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén
Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)

Doktori (PhD) értekezés

Témavezetők:

Prof. Dr. Fedeles Tamás, egyetemi tanár

Dr.habil. Tusor Péter (D.Sc.) tudományos tanácsadó, egyetemi docens

Győr–Pécs, 2022

Tartalom

Bevezetés.....	4
I. Források és historiográfiai áttekintés	7
A) Martinengo személye, nunciatúrája és jelentései	7
B) Fráter György életének historiográfiája	15
II. Rómából a világ a reneszánsz kor végén.....	22
A) A pápai diplomácia a 16. század közepén	22
B) Róma és Magyarország kapcsolatai a 16. század első felében	29
C) Sic itur ad aulam – Girolamo Martinengo és a többi nuncius életútja.....	33
1. Az I. Ferdinánd mellé rendelt nunciosok	33
2. Martinengo útja I. Ferdinánd udvaráig	39
III. Martinengo Ferdinánd király udvarában	45
A) A nunciatúra működése	45
1. A nuncius és az udvartartása	45
2. A hírek útjai	51
B) Hit és háború – A nunciatúra legfontosabb ügyei	58
1. Hatalmak szorításában – A Habsburg–Valois ház háborúi és a pápaság.....	58
2. A Birodalom háborúi és Martinengo	61
C) Az oszmán-ellenes harc és Magyarország.....	66
1. Martinengo és a török kérdés	69
2. A várháborúk éve - 1552.....	73
3. Ami elveszett, és ami megmaradt – Temesvár és Eger ostroma.....	77
4. A be nem tartott ígéret – A király a magyarországi hadak élén?	85
5. Ellenségből szövetséges? Szász Móric Magyarországon	88
D) A magyarországi belviszonyok	94
1. Belpolitika és jogszokások.....	94
2. Ünnepek, hétköznapi és családi viszonyok.....	97
E) Egyházpolitika	101
1. A nunciosok és a Trienti Zsinat	101
2. Magyarország és a Trienti Zsinat.....	105
3. Régi kapcsolat egy új renddel – Martinengo és a jezsuiták	108
4. Menteni a menthetőt – A magyar egyház ügye	110
5. Régi vágyak nyomában – Egy magyar bíboros kreálása	115
IV. A nagy skandallum – Fráter György meggyilkolása.....	121

A) A szerzetes, aki bíboros lett – Fráter György története	121
B) Mors horrenda – Egy gyilkosság anatómiája.....	125
C) „Alig van időm mással foglalkozni” – A szentszéki vizsgálat és az ítélet	130
1. Kitör a botrány	130
2. Róma reakciója	133
3. Az első lépések	135
4. Az érdemi munka.....	141
D) A tanúvallomások mélysége.....	149
1. Az érsekutód hírei – Oláh Miklós tanúvallomása.....	150
2. A mikrofilológia birodalma – Szalánci János tanúvallomása.....	154
3. Protestáns vagy katolikus volt-e Nádasdy Tamás? – Egy rosszul feltett kérdés margójára	161
V. A nunciatúra nehézségei és a kiküldetés vége.....	168
A) Egy szegény nuncius panaszai.....	168
C) Bécs után - Martinengo további sorsa	173
Összegzés	177
Források.....	185
1. Bécs, 1554. január 4.....	185
2. H.n., 1554. január 9.	188
3. Sopron, 1553. május 3.	189
4. Grác, 1553. Március 21.	191
5. Augsburg, 1551. január 5.....	197
6. Bécs, 1551. augusztus 13.....	201
Bibliográfia.....	202
Felhasznált források.....	202
Kiadott források	204
Felhasznált irodalom.....	213
Képmelléklet	257
A szentszéki vizsgálat iratai.....	257
A Szentszék diplomatái	264
Girolamo Martinengo nuncius	266
Fráter György élete és meggyilkolása	267
Képjegyzék.....	274

Bevezetés

A 16. század dereka a Magyar Királyság szempontjából különösen mozgalmas és sorsfordító időszaknak bizonyult. A Buda 1541-es eleste óta vágyott országegyesítés, majd annak hamar nyilvánvalóvá váló kudarca, a Szent Korona Ferdinánd kezébe kerülése, Fráter György meggyilkolása, a végvári hálózat nagy várjai, például Temesvár, Veszprém és Szolnok eleste, Eger megvédése, valamint a megmaradt országrész védelmének megszervezése és finanszírozása alapvetően határozta meg a század második felének történelmét. A kortársak számára is nehezen átlátható magyarországi helyzetet pedig tovább bonyolította az európai nagypolitika alakulása. A Habsburg–Valois háborúk, a pápaság itáliai politikája, a Birodalomban dúló belháború és a protestáns reformáció mellett az oszmán előretörés következtében a Magyar Királyság sorsa is foglalkoztatta Európa különböző udvarait, s magát a római Szentszékot is.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon mit tudtak Rómában a korabeli Magyarországról? E felvetés kapcsán óhatatlanul eszünkbe juthat Gárdonyi Géza méltán híres regényéből, az Egri csillagokból készült filmváltozat egyik ikonikus jelenete, amikor is maga Dobó István és Bornemissza Gergely személyesen mennek el az Örök Városba a pápához segítséget kérni Magyarország számára. A Balázs Samu által játszott III. Gyula azonban nem foglalkozik a két magyarral, sokkal inkább a róla készülő portré köti le, s látszik, hogy nincs tisztában a magyarországi politikai, hadügyi és egyházi viszonyokkal. Ez az utólag Nemeskürty István által megkonstruált jelenet elgondolkodtató, s több olyan kérdést vet fel, amely az 1960-as évek emlékezetpolitikáját elhagyva a történettudomány számára máig releváns és fontos: Mennyire ismerte a korabeli pápaság a Magyar Királyság helyzetét? Tisztában volt-e Magyarország belpolitikai eseményeivel, valamint az oszmánok elleni védekező háború hadügyi vonatkozásaival? Mit tudott Fráter György, Ferdinánd király, Jagelló Izabella, Oláh Miklós, Nádasdy Tamás és a többi meghatározó korabeli politikai aktor szerepéről? Mennyire érzékelte a magyarországi egyházi viszonyok egyre katasztrofálisabb helyzetét, valamint a protestantizmus előretörését? A hadügyek vagy a vallási kérdések foglalkoztatták inkább a Szentszékot? S végül milyen csatornákon keresztül szerzett vagy szerezhett Róma híreket Magyarországgal kapcsolatban?

E kérdések megválaszolásához elsősorban a korabeli pápai diplomácián keresztül vezet az út. A 16. század különleges időszak a diplomácia-történet szempontjából. A nemzetközi – esetünkben elsősorban európai, az *Orbis Christianus* államalakulataira kiterjedő – középkori

diplomáciai protokoll e században végérvényesen megváltozott. Az eseti, egy-egy konkrét ügy miatt indított legációk mellett létrejött és megszilárdult a keresztény államok állandó diplomáciai küldöttségeinek rendszere. Itália és azon belül a pápaság ennek az átalakulásnak a középpontjában állt, az egyik mintaképe volt, ugyanis az általa létrehozott – s tulajdonképpen alapjaiban máig működő – nunciatúrák intézményrendszere a velencei követségek mellett a korszakban példaként szolgált a többi állam számára. A korszakban uralkodó magyar király, I. Ferdinánd udvarában is működtek pápai nunciosok, ezért az ő életüknek, hivatali működésüknek és fennmaradt jelentéseiknek feldolgozásán keresztül válaszolhatjuk meg legpontosabban a fentebbi kérdéseket.

Ahhoz viszont, hogy megértsük, hogyan látták Magyarországot a király udvarában működő nunciosok, az 1526 és 1556 között működő szentszéki követeket kell közelebbről megvizsgálnunk. Mindez egy fontos adóssága a magyar egyháztörténeti kutatásoknak, ugyanis erre mindeddig nem került sor. A Mohácsot, s különösképpen Szapolyai János halálát követő évektől kezdve egészen a 16. század utolsó harmadáig tartó közel fél évszázadnak a magyar ügyekben oly meghatározó bécsi nunciosait eleddig a magyar szakirodalom nagyrészt negligálta, s általában csak fennmaradt jelentéseik egy-egy magyar vonatkozású részletének közzétételére, felhasználására szorítkozott. Ennek következtében a nunciosok személye és működése nem került bemutatásra, s így a tőlük származó információ forrásértéke és történeti háttere alapvetően nem képezte vizsgálat tárgyát.

Ahhoz, hogy a magyar történelem e különösen meghatározó pár évtizedét, a magyar katolicizmus történetét, Rómához fűződő korabeli viszonyrendszerét, valamint a pápaság és Magyarország közti kapcsolatokat megértsük, mindenképpen szükséges a pápaság és a Magyar Királyság közötti legfontosabb diplomáciai és egyházkormányzati kapocs, az uralkodó mellett működő nunciatúra és a nunciosok történetének bemutatása.

A 16. századi pápai-magyar kapcsolatokat szakavatott kutatója, Nemes Gábor egy 2017-es tanulmánya elején így fogalmazott: *„Fraknoi Vilmos 1900 és 1903 között megjelent monumentális, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal című háromkötetes munkája ma is megkerülhetetlen mindazok számára, akik Magyarország és a pápaság kapcsolatait vizsgálják. Ez persze nem jelenti azt, hogy a téma kutatója számára nem lehetséges a továbblépés. Ehhez egyrészt a levéltári források szisztematikus feltárása és ezáltal új iratok bevonása, másrészt a már ismert források újraértelmezése, harmadrészt új szempontok bevonása szükséges. A magyar-szentszéki kapcsolatokról 1996-ban megjelent tanulmánykötetben a Jagelló-kor vizsgálatával Kubinyi András elsősorban azért tudott új eredményeket felmutatni, mert a kapcsolatrendszert a kapcsolattartásban részt vevő személyek*

és az általuk képviselt ügyek aspektusából vizsgálta. Ugyanez a vizsgálat sajnos Szapolyai János korának esetében elmaradt.”¹

Nemes Gábor e pontok alapján Szapolyai János haláláig vizsgálta a pápai–magyar kapcsolatok alakulását. Jelen doktori értekezésben – időben továbbhaladva – a Nemes által megfogalmazott komplex látásmóddal vázolom fel az uralkodó mellett működő nuncius működését az 1550-es évtized első felében. Jelen munkában így bemutatom az 1550 és 1554 között az I. Ferdinánd mellé rendelt nuncius, Girolamo Martinengo életének és diplomáciai működésének főbb jellemzőit, valamint a Magyar Királyság kapcsán kifejtett tevékenységét. Bár kutatásaim metszéspontjában elsősorban a 16. század közepe áll, azonban a Ferdinánd király mellett töltött éveit elődei működésével együtt vizsgálom, ugyanis az általa fontosnak tartott ügyek sok esetben már évtizedekkel korábban is a szentszéki diplomácia homlokterében álltak.

A nunciusok működése kapcsán a következő kérdésekre keresem a választ: Kiket jelöltek ki Ferdinánd mellé nunciusnak? Milyen pályát futottak be megbízatásuk előtt és után? Milyen kapcsolati hálóval, edukációval rendelkeztek? Mennyire foglalkoztak a nunciusok vallási és mennyire világi ügyekkel? Hogyan jelenik meg Magyarország a jelentésekben? Mit tudnak az ország helyzetéről, belpolitikai és gazdasági viszonyairól? Mennyire ismerik a magyar egyházi és világi előljárókat? Kikkel állnak kapcsolatban? Honnan szerzik az információikat? Mennyire követik az oszmán-ellenes háborúk alakulását? Elégedettek-e a szolgálati helyük körülményeivel? Azaz összességében Magyarországgal kapcsolatban mi és miért érdekli őket, s rajtuk keresztül Rómát? E kérdések vizsgálata árnyalhatja, valamint új megvilágításba helyezheti a pápaság és Magyarország 16. század közepi kapcsolatainak megítélését. Vizsgálatom középpontjában Martinengo működése fog állni. Nunciaturája körülményeinek, problémáinak bemutatása mellett a fókuszban a máig nagy visszhangot keltő gyilkosság: Fráter György bíboros meggyilkolása és az ennek nyomán indult, Martinengo által irányított szentszéki vizsgálat áll.

¹ NEMES 2017. 105.

I. Források és historiográfiai áttekintés

A) Martinengo személye, nunciatúrája és jelentései

Az 1550-es évek első felének szentszéki-magyar kapcsolatait elsősorban a magyar uralkodó, Habsburg I. Ferdinánd (1503–1564) és a III. Gyula pápa (1487–1555) közti kapcsolattartás irányából tudjuk vizsgálni. A modern diplomácia megszületésének eme időszaka, a pápaság diplomáciai tevékenysége, valamint a Habsburgok és a római Szentszék közti kapcsolat kutatása régóta foglalkoztatja a történettudományt.² Különösen igaz ez a 16. századra, amikor az európai diplomácia működése alapvető változásokon ment keresztül, mivel ebben az időszakban kezd meggyökeresedni az állandó követségek rendszere, amelyben a pápaság a nunciusi rendszer kiépítésével élen jár.

A nunciások a rendszeres jelentési kötelezettségük miatt jelentős iratanyag-mennyiséget hoztak létre. E jelentések a korszak diplomáciai kutatásainak alapjai lettek, tulajdonképpen a kiadásuk alapjaiban határozta meg Róma kora újkori diplomáciájáról alkotott történeti tudásunkat.³ A német és osztrák történetírás már a 19. század végétől kezdve fontosnak tartotta e források publikálását.⁴ E gigászi munka zászlóshajója a római porosz történeti intézet, az osztrák történeti intézet, valamint a Görres-Gesellschaft által Walter Friedensburg 1892-es köteteivel indított *Nuntiaturberichte aus Deutschland* sorozat volt.⁵ A sorozatban a nevével ellentétben nem csak a nunciusi jelentések, hanem a teljes ismert nunciusi levelezés

² Bővebb szakirodalommal: ANDERSON 1993. 1–40., FELDKAMP 1998., KOLLER 1998. 413–494., FLETCHER 2017., KALOUS 2017., STROHMEYER 2017., FEDELES 2021a.

³ Fraknoi Vilmos és Vanyó Tihamér megfogalmazásában: „Még Európa középkori történetének egyik legdúsabb forrását birjuk a pápai levéltárak regesta-sorozataiban; az újkori történet legérdekesebb fejezeteire élénk világosságot árasztanak a szent-szék diplomáciai iratai, névszerint az európai udvaroknál működő pápai nunciások levelezései.” FRAKNOI 1892b. 194., „A nunciusi jelentések a római Kúria az egész világra kiterjedő évszázados, kiválóan szervezett és rendszeres diplomáciai tevékenységének s a pápaság ugyanakkor rendkívüli politikai és szellemi befolyásának következtében is (melynek a nunciások mintegy helyi exponensei, képviselői is voltak) az egyetemes történeti kutatásnak világviszonylatban legértékesebb forrásai közé tartoznak.” VANYÓ 1969. 368–369.

⁴ A nunciatúrákkal kapcsolatos nemzetközi szakirodalom nyelvi megoszlásáról, valamint a német dominanciáról: SCHMIDT 1998. 399–411.

⁵ Mivel mind a porosz, mind pedig az osztrák intézet ugyanazt a 16–17. századi nunciusi iratanyag-együttest kívánta kutatni és publikálni, feszültség keletkezett a két intézmény között, amelyről Fraknoi Vilmos is beszámolt. Végül az egyes évköröket egymás közt elosztva kezdődött meg a munka: „De ezen a téren a porosz intézet *conflictusba* jött az osztrák történeti intézettel, mely szintén fölhagyván a XIV. és XV. századbeli megkezdett munkálatokkal, a németországi nuntiusi jelentések közzétételének tervét karolta föl. Hosszas tárgyalások után a két intézet egyesült a közösen választott feladat megoldására, oly módon, hogy egyidejűleg három osztályban induljon meg a nuntiusi jelentések kiadása. Az első az 1533–1559, a második az 1560–1572, a harmadik az 1573–1585 évkort foglalná magában. Az első és harmadik a porosz, a második az osztrák intézetnek jutott.” FRAKNOI 1892a. 412., a konfliktusról, valamint a sorozat további sorsáról: KOLLER 2006. 176–178. tágabb kontextusban: FELDKAMP 1994. 27–39. A sorozat szövegkiadási elveinek változásairól: VANYÓ 1969. 369.

megtalálható. A munka a mai napig tart, s az elmúlt lassan másfélszáz évben ennek keretében számtalan, a jelenleg vizsgált időszakban dolgozó nunciusi iratanyag került kiadásra, mint például a Morone,⁶ Vergerio,⁷ Alexander,⁸ Poggio, Farnese, Cervini,⁹ Campegio, Verallo,¹⁰ Sfondrato,¹¹ Bertano von Fano,¹² Bertano, Camaiani,¹³ Dandino,¹⁴ Muzzarelli,¹⁵ Agustin, Rebiba, Pole,¹⁶ vagy éppen Lippomano¹⁷ működéséhez köthető forráskorpusz.

A nunciusi jelentések a Vatikáni Apostoli Levéltár legterjedelmesebb fondjai közé tartoznak. Ezekből jelen esetben a bécsi pápai követek sorozata, a *Germania* a legfontosabb.¹⁸ Ebben található Martinengo Ferdinánd mellett töltött nunciusi éveinek legtöbb forrása, de ezen kívül számtalan egyéb levéltárból is előkerültek a nuncius által írt, vagy neki címzett iratok. Ezeket két részre oszthatjuk: egyrészt a nunciusi jelentéseire, valamint a jelentései mellékleteiben található egyéb iratokra, másrészt pedig a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki vizsgálat forrásaira.

A jelentések esetében szerencsések vagyunk, ugyanis bizonyos darabokat Augustin Theiner már a 19. század második felében publikált,¹⁹ majd a *Nuntiaturberichte* – első, az 1533 és 1559 közötti nunciaturákat feldolgozó sorozatának – 16. kötetében Helmut Goetz 1965-ben Tübingenben, a Max Niemeyer Verlagnál a teljesség igényével kiadta őket.²⁰ A kiváló történész nem elégedett meg ennyivel, hanem a nuncius 1550. június 30-án kelt instrukcióját, valamint a Rómából neki írt és máig fennmaradt utasításokat, továbbá velencei követi jelentéseket és Giovanni Battista Castaldónak, valamint Fráternek a nunciushoz írt leveleit is kiadta, méghozzá mindezt közel teljes terjedelemben.²¹

Martinengo ugyan régóta, de kevésbé ismert a magyar történetírás számára. Neve többféleképpen szerepel a szakirodalomban. Többségében Girolamo, Hyeronimo, Hieronymo

⁶ FRIEDENSBURG 1892a.

⁷ FRIEDENSBURG 1892b.

⁸ FRIEDENSBURG 1893.

⁹ CARDAUNS 1909., CARDAUNS 1910.

¹⁰ FRIEDENSBURG 1898., FRIEDENSBURG 1899.

¹¹ CARDAUNS 1912., FRIEDENSBURG 1907.

¹² FRIEDENSBURG 1910.

¹³ KUPKE 1901.

¹⁴ LUTZ 1959.

¹⁵ LUTZ 1971.

¹⁶ LUTZ 1981.

¹⁷ GOETZ 1970a., GOETZ 1970b.

¹⁸ VANYÓ 1986. 19.

¹⁹ THEINER 1875. A nunciaturai jelentéseket Pastor is felhasználta és idézte. PASTOR 1924. 226–227., 236.

²⁰ GOETZ 1965. A kötet háttéréről: MÁLYUSZ 1967. Bizonyos részeket idéz Dandino és Del Monte Martinengóval folytatott levelezéséből a francia nunciaturatörténeti sorozatban Lestocquoy is. LESTOCQUOY 1966. 550., 557., 565. Martinengo jelentéseit már Kupke és Lutz is felhasználta a jegyzetapparátusában 1901-ben és 1959-ben. pl. KUPKE 1901. 40., 138., 154., 276., 278., LUTZ 1959. XXIV.

²¹ Az elmúlt évtizedekben írt összefoglalók túlnyomó részt e munka alapján foglalták össze a nunciások működését. Pl. SQUICCIARINI 1998., SQUICCIARINI 2000.

vagy Hieronimus néven találjuk meg a feldolgozásokban, de Szalay László, Károlyi Árpád és Fraknói Vilmos például Martinengo Jeromosnak nevezte.²² Felettébb szembetűnő, hogy Martinengo – főleg nevesítve – tulajdonképpen alig kerül említésre az általam ismert korabeli magyar levéltári és elbeszélő forrásokban. Ezen kívül Martinengo és hivatalviselő társai a történeti köztudatból – a tudományos és irodalmi alkotásokból – is nagyrészt hiányoznak. A történeti szakirodalomban is általában a Fráter meggyilkolása miatti vizsgálat kapcsán kerül elő a neve, ám életével, egyéb nunciusi tevékenységével behatóbban nem foglalkozott a magyar történetírás.

Rómába küldött jelentéseinek és a Fráterrel kapcsolatos iratainak magyarországi kutatása is érdekes. Első ismert magyar kutatójuk Cseles Márton jezsuita szerzetes volt, aki a 17. század végén végzett kutatásokat a vatikáni levéltárban.²³ Ennek során lemásolta a Fráter meggyilkolásával kapcsolatban talált egyik jegyzőkönyvet, ami a Kaprinai Gyűjteménybe került, s napjainkban az ELTE Egyetemi Könyvtárának kéziratárában őrzik.²⁴ A másolaton nem található meg, hogy pontosan milyen jelzetű forrásokat másolt át a szorgalmas jezsuita, azonban a kézirat tételes áttekintése után megállapítható, hogy Cseles az AAV Misc. Arm. II, vol. 61. jelzetű kódexet használta. Munkája során igyekezett minden iratot lemásolni, ennek ellenére nem tekinthető teljesnek a másolat, ugyanis a két kötet összevetése során előkerült olyan dokumentum, ami a másolati kötetben már nem kapott helyet.²⁵ E hiátus ellenére a kézirat alapos, elírások, hibás alakok csak elvétve találhatók benne, pusztán a központosításban, valamint a rövidítések feloldásában tér el rendszeresen az eredeti forrástól.²⁶

²² Pl. KERESZTURI 1806. 24., SZALAY 1865. 299., KÁROLYI 1880. 251., KÁROLYI 1881. 271., FRAKNÓI 1903. 69. Ezen kívül Budai Ferencnél feltűnik a *Martinengo Hieronim*, akit tévesen a nunciusi hivatal mellett *kardinálként* említett. BUDAI 1805. 660.

²³ Cseles kutatásairól és e másolatokról: TUSOR 2004b. XVI.

²⁴ Ennek lelőhelye: ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 1–321. Ezt már a 18. századtól kezdve korlátozottan, de ismerték és használták. Az elsők között pl.: FEJÉR 1838. 49., SCHMITTH 1768. 380–381., utóbbi nyomán (tévesen 1551-re téve Oláh Miklós vallomását): SÖRÖS 1905. 129. A iratok egyes részeiről később is keletkeztek másolatok, ezek az Országos Széchényi Könyvtárban találhatóak. OSZK Fol. Lat. 3171., 4397., valamint mikrofilmen is elérhetőek: MNL OL X 10872-37214/a.

²⁵ Ilyen iratnak számít Castaldo 1551. november 30-án írt, olasz nyelvű levele. ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 5. Ennek az eredetije a AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 22rv oldalon van. A másolati kötetben az első pár szó megtalálható áthúzza, s helyére a sorban következőt, ezen olasz levél latin nyelvű másolatát kezdte el átírni. Ennek oka az lehetett, hogy Cseles először nekiállt e levél másolásának, viszont miután látta, hogy az irat megvan latinul is, áthúzta a kezdő szavakat, majd az olasz változatot kihagyva csak a latint írta át.

²⁶ Cseles gyakran, de nem minden esetben feloldotta a rövidítéseket (pl. a *pp.* alak *pape*, a *Dni* alak *Domini*-ra, az *Aplica* pedig *Apostolica* alakra lett feloldva, ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 2., AAV Misc. Arm. II. 61. 19r.) Cseles alaposágát jól mutatja, hogy még az iratokon található közjegyzői jeleket is lemásolta, pl. Uo. 5. (ennek eredetije: AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 21r), 125. (eredetije: 115v), példaként ld. a mellékletet. Ugyanakkor a 20r-nál lévő névathúzást és javítást nem jelölte az átírás 3. oldalán, csupán a javított alakot adta meg, valamint több esetben a római számokat arab számokkal írta át (Uo. 27. o., eredeti: 41r.), viszont az eredeti szövegben általa tévedésnek vélt rossz alakot áthúzással jelölte az átírásban, s fölé írta az általa helyesnek véltet (pl. *Germania* javítva *Transilvania* alakra, 247. o., eredeti: 190r.). Jelen munkában a hivatkozások esetében elsősorban az eredeti, a Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzött jelzeteket adom meg. Ez alól csak akkor teszek

A 18. század második felében Batthyány Ignác püspök kitüntetett szerepet tulajdonított Fráter irathagyatékának és a vatikáni kutatások egyik fontos pontjaként tekintett rá.²⁷ Budai Ferenc is megírt néhány részletet a szentszéki tanúvallomások menetéről,²⁸ majd Theiner – mint már említettem – több jelentését is kiadta, idehaza általában napjainkig ezeket idézik.²⁹ 1892-ben a Századok hasábjain Fraknoi Vilmos már felhívta rá a figyelmet.³⁰

A 20. század elején felvetődött a jelentések bemutatásának és részleges kiadásának igénye: Fraknoi ösztönzésére 1901-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, Forster-ösztöndíjjal Tóth Szabó László Pál kassai premontrei főgimnáziumi tanár kutatott a Vatikáni Levéltárban, s több minden mellett végignézte a bécsi nuncius 1551–1554 között kelt jelentéseit is, ám kutatásai ezirányú lényegi hasznosulására nincs adatunk.³¹ Őt követően Szekfű Gyula nézte át 1925–1926-ban a Cseles által is használt AAV Misc. Arm. II, vol. 61.

kivételt, ha egy részletesen elemzett, a Cseles-féle másolatban is megtalálható iratról van szó, vagy ha releváns az átírásban található olvasat is.

²⁷ JAKÓ 1991. 360–361., ARTNER 2004. xviii., TUSOR 2022. 17–18.

²⁸ „Senki sem szenvedte nehezebben az ő halálát, mint a’ Pápa, a’ kinek ő ezelőtt tsak kevés hónapokkal oly nagy dítséretekkel vala a’ Kárdinálásra ajánlva: azértis a’ maga Bétsbenn mulatott Nunciúsának, Martinengo Hieronim Kárdinálnak megparantsolta, hogy a’ György ellen tett vádaknak igaz, vagy nem igaz voltokat szorossann vizsgálja meg. A’ Nuncius Bétsbenn, Grétzbenn, Németújhelyenn, Sopronbann, és Erdélynek némely városaibann, a’ templomok ajtaira ragasztatta fel a leveleket, melybenn mind azokat maga eleibe idézte, valakik tsak a’ György forsáról, ’s maga viseletéről valamit tudtak. Minthogy maga a’ Nuncius’ mindenüvé el nem mehetett, Magyar és smásokat küldött, a’ béidéztek megkérdezésekre. Mind maga a’ Nuncius, mind az Ő Subdelegatusai hetvennyöltz kérdéseket tettek azoknak elejebbe. A’ Nuncius maga, Grétzbenn, Bornemisza Pál, Veszprémi, és Oláh Miklós Egri Püspököket; Bétsbenn, Blandtara Györgyöt, az Isabella udvari orvosát; Sopronbann, Gersei Pető Jánost, Aszói Bornemisza Ferentzet, Nánasdi Tamást, az Egyházi személyek kozzúl pedig Újlaki Ferentz Györi Püspököt, és Verántz Antalt kérdezte ’s halgatta meg. A’ feleleteket, a’ következő idő fogja világosságra hozni. A’ Pápa utoljára a’ György kintséhez jelentette valami jussát, de az már akkor egyébbszükségekre fordítódott ’s költt el. Az idő a’ maga szokása szerént, mindeneket letsendesített.” BUDAI 1805. 660–661.

²⁹ Pl. VERESS 1901. 332., SZEKFŰ 1935. 579., BARLAY 1986. 363., OBORNI 2017a. 299. Más I. Ferdinánd mellé rendelt nuncius tekintetében is általában Theiner munkáit használták. Pl. VERESS 1901. 83.

³⁰ „A mohácsi vést követő időkbenn csak kivételesen küldettek nunciusok Magyarországra: János királyhoz, Báthory István és Zsigmond erdélyi fejedelmekhez. De az I. Ferdinánd és utódainak udvaránál működő nunciusok kötelességszerűen hazánkra is kiterjesztették figyelmöket. Jelentéseik nem egyenlő mértékben, de többnyire behatóan ismertetik a magyarországi egyházi, politikai és hadi eseményeket. És például, Martinengo nunciusnak az 1551–1553. években írt jelentései úgy szólnak kizárólag Magyarországgal s Erdélylyel foglalkoznak. Rendkívül fontos részleteket tartalmaznak Fráter György megöletéséről és az azt követő eseményekről.” FRAKNOI 1892b. 195. A vatikáni magyar kutatásokról átfogóan legújabbban: TUSOR 2022.

³¹ „Átkutattam végül Martinengo bécsi pápai követnek olasz nyelvű jelentéseit az 1551., 1552., 1553. és 1554. évekről. E jelentések hiányosak, legteljesebbek a két első évből valók. Mind-megannyian a nagynevű államférfiú, Martinuzzi Fráter György személyével, politikájával, megöletésével s az ezt követő pörnek tárgyalásával foglalkoznak Annyira magyar vonatkozásúak e jelentések, hogy úgy amint vannak, összesen és egyenként kiadhatók volnának. Martinengo jelentéseinek, valamint a supplicatiókban található mintegy 600 promotiónak egyházmegyék szerint való ismertetését más alkalommal fogom közzétenni.” TÓTH 1902. 178. ARTNER 2004. xxxix., TUSOR 2004c. xxxix., TUSOR 2022. 39. Tóth Szabó végül a Magyar Katolikus Lexikon szócikke szerint 1902-ben a Nagyvárad Lapok című folyóiratban publikált egy cikket *Martinengo bécsi pápai nuncius jelentése Martinuzzi politikájáról és haláláról* címmel. Hosszú és alapos kutatás után sem sikerült a cikket megtalálnom. Ennek oka az lehet, hogy e folyóirat ekkor már megszűnt, és a Lexikon tévesen adta meg a periodikumot. E feltételezés alapján végignéztem az OSZK-ban mikrofilmen – hiányosan – megtalálható Nagyvárad Napló 1902-es évfolyamának számait is, de ez sem vezetett eredményre. Tóth Szabó cikkének ismertségére jellemző, hogy a Magyar Katolikus Lexikonon kívül egyetlen általam olvasott szakirodalom sem idézi.

jelzetű kódexet.³² Kutatásai eredményeit felhasználta a Hóman Bálinttal írt *Magyar történetben is*.³³

Végül, mint láthattuk, több mint hatvan évvel később Goetz elvégezte e munkát. A magyar egyház-, had- és diplomáciatörténet szempontjából oly fontos 1550 és 1554 közötti évek nunciusi iratanyaga került ezzel egy nagyon nívós sorozatban kiadásra. Sőt, a kötet magyar szempontból is alapos, Goetz jól informált, a magyarországi vonatkozású helyeket, személyeket, eseményeket szinte minden esetben sikeresen azonosította, s a kötetben hivatkozott szakirodalomban több magyar munkát találunk.³⁴ Mindez nem véletlen, ugyanis az előszó végén található köszönetnyilvánításokból kiderül, hogy Mályusz Elemér, Benda Kálmán, Györffy György és Benczédi László, valamint Pásztor Lajos is segített a magyar vonatkozású kérdések tisztázásában.³⁵

Ennek fényében érthető igazán az, hogy a megjelenését követően nem sokkal, 1967-ben Mályusz Elemér írt róla hosszú recenziót a Századok hasábjain. Ebben a kötet előzményeinek, azaz a Nuntiaturberichte aus Deutschland-sorozat létrejöttének, a két világháború közti szüneteltetésének, majd újraindulásának ismertetése után igen elismerően nyilatkozott Goetz munkájáról.³⁶

Mályusz után két évvel a bencés egyháztörténész, Vanyó Tihamér már más véleményen volt, ugyanis bár elismerte Goetz precíz munkáját, de feleslegesnek tartotta a teljes szövegű közlési elvét.³⁷ Az alapos munkát és a gazdag magyar vonatkozásokat kiemelő, neves

³² „Szekfű Gyula valósággal inspirálta intézeti tagjainkat; több hétig kutatta Rómában a Fráter György kardinális működésére és a meggyilkolása után lefolytatott vizsgálatra vonatkozó aktákat [...]” TUSOR 2004c. lxxxix., TUSOR 2022. 88–89. „Egyéb, kiadatlan kihallgatási jegyzőkönyvek, így Schernstein kapitányé, vatikáni levéltár, *Miscellanea Arm, II. vol. 61.*” SZEKFŰ 1935. 579.

³³ Pl. SZEKFŰ 1935. 55. Ezen kívül bár nem nézte meg eredetiben a levéltárban, de Theiner kiadásában Martinengo jelentéseit is felhasználta, pl. UO. 239.

³⁴ Feltűnik többek közt Barabás Samu, Fraknói Vilmos, Gévay Antal, Hatvani Mihály, Ipolyi Arnold, Károlyi Árpád, Katona István, Nyáry Albert, Óváry Lipót, Pray György, Szalay László, Szentpétery Imre és Veress Endre neve is. Mindez elsősorban annak fényében értékelendő, hogy e szakirodalom jelentős része magyar nyelvű, valamint a sorozat korábbi köteteinek magyarországi recenzensei rendre kritikaként fogalmazták meg, hogy a német kutatók nem ismerik a magyar szakirodalmat. Pl. FRAKNÓI 1892a. 413., ÁLDÁSY 1893. 905.

³⁵ GOETZ 1965. XXVIII.

³⁶ „A 16. kötet, amelyről szólni kívánunk, gondos, lelkiismeretes, szakszerű munka tekintetében méltóan csatlakozik az előzőkhöz.” Emellett magának a forrásnak a fontosságát is elismeri: „A kötet igen sok magyar vonatkozásával jelentős gazdagodása egyébként szegényesnek már nem mondható XVI. század közepi forrásanyagunknak. [...] A korra vonatkozólag történetirodalmunkban közölt sok, különböző értékű forrasszöveg mellett az azonos tollból folyó híradások alkalmas vezérfonalat adnak a kutató kezébe. [...] a kiadvány jelentősége nagyobb, mint valamely másik, egyébként talán szintén sok magyar vonatkozást tartalmazó külföldi oklevéltáré. [...] Ahelyett, hogy részleteznők, mily mértékben ismerte meg Goetz történetünk forrásanyagát, problémáinak megítélésében pedig mily mélyre tudott hatolni, először emeljük ki a jártasságot, amelyet forrásainak és általában a magyar történetirodalom megismerése terén megszerzett.” MÁLYUSZ 1967. 734–735. Érdekes, hogy a visszaemlékezéseiben az oly aprólékosan mindent feljegyző Mályusz Elemér a német történetészt meg sem említi. Vö. MÁLYUSZ 2021.

³⁷ „Az osztrákok és a németek újabb kiadásai sem hoztak semmi módszertani haladást. Az osztrák Wandruszkának a szövegközlésről való nagymérvű lemondása erős ellentmondással találkozott. A németek pedig a hosszú időn át

tudósoktól származó, nagy olvasottságnak örvendő szakfolyóiratban történő méltatás után különösen meglepő, hogy a hazai szakirodalom sokáig alig hasznosította e forráskiadást. Az 1970-es években idéztek belőle egy-egy adatot,³⁸ majd az áttörést Barta Gábor hozta el, aki a Fráter György meggyilkolásának okait bemutató kötetében jegyzetapparátus nélkül, de beazonosíthatóan sokat idézett belőle. Újabb hosszás csend után az elmúlt két évtizedből is csak elvétve találkozhatunk a munkára utaló hivatkozásokkal.³⁹ Ez alól elsősorban Adriano Papo és Gizella Nemeth Papo tekinthetők kivételnek, akik például Fráterről szóló monográfiájukban hasznosították Goetz munkáját.⁴⁰ Egy-egy esettől eltekintve azonban a kiadott jelentései sem kerültek be az 1550-es évek első felét vizsgáló szakmai diskurzusba, azok magyar szemszögből történő bemutatására és értékelésére szintén nem került sor.

Bár magyar viszonylatban a Ferdinánd mellé küldött nuncius a legfontosabb, zárójelben meg kell jegyezni, hogy bármely más európai hatalmi centrumba küldött nuncius magyar vonatkozásokat is tartalmazó jelentése, híradása érdekes lehet a pápaság és Magyarország kapcsolatának vizsgálatakor. Bár magyar vonatkozású hírek más korabeli nunciaturai iratanyagban is fellelhetők,⁴¹ ám a korabeli Magyarország szempontjából elsősorban a lengyelországi nunciusoktól származó jelentések tartalma igazán fontos. E forrásokat elsősorban a lengyel történész-teológus Henryk Damian Wojtyśka dolgozta fel.⁴² Szintén fontos szerepet játszott a magyar vonatkozású hírek terjedésében a velencei nuncius, akinek a levelei igen gyakran tartalmaztak a Kárpát-medencéről, többek közt a korszak egyik

folytatott sok elméleti bölcsekedés ellenére szintén semmit sem jutottak előbbre. [...] Ezt mutatja pl. Helmut Goetz Martinengóról (1550–1554) kiadott kötete. A teljes közlés uralkodik benne, nagy gondossággal, kiváló jegyzeteléssel, amely a kötetnek több mint felét kitevő magyar, s különösen erdélyi és török eseményeknél is meglepően pontos. De e jelentések nagyrésze nem éri meg a rájuk fordított munkát és költséget. Goetz keveset okult a hasonló kiadványok közel nyolcvan éves múltjából.” VANYÓ 1969. 370. Ez az álláspontja köszön vissza későbbi kötetében is. VANYÓ 1986., a kiadási elvekről: 22–24.

³⁸ Például: SZÁNTÓ 1972. 95., NEMESKÜRTY 1974. 266–267., SZÁNTÓ 1977. 35., 41., 47., SZÁNTÓ 1985. 247.

³⁹ Például: TUSOR–NEMES 2011. IL., 105., TUSOR 2012b. 67., FAZEKAS 2012. 74., 76., TUSOR 2014. 236.

⁴⁰ NEMETH PAPO–PAPO 2017. pl. 134., 192–193. et passim.

⁴¹ PI. LESTOCQUOY 1966. 127., 518., GIANNETTO–LESTOCQUOY 1972. 24., 75.

⁴² WOJTYŚKA 1977., WOJTYŚKA 1980., WOJTYŚKA 1990., WOJTYŚKA 1992., WOJTYŚKA 1994. Legújabban: GREGOROWICZ 2017., GREGOROWICZ 2018., BILIŃSKI–SAMEREK–WAJS 2019. Például a lengyelországi nunciusok is jelentettek a Magyar Királyság területén zajló oszmán előretörésről, ld. Pamphilo 1536. december 11-én Krakóból a törökök horvátországi és szlavóniai harcokról. WOJTYŚKA 1992. 308–309. A Lengyelországba küldött nunciusok instrukciójában is foglalkoztak a magyar ügyekkel, pl.: III. Pál instrukciója Rorario lengyelországi nunciának. WOJTYŚKA 1992. 321–322. Hieronymus Rorario jelentése Alexandro Farnesenek és Ascanio Sforzának, 1539–1540-ból, benne I. Ferdinánd és a magyar ügyek kapcsán Fráter György is (*Fra Zorzi, Vescovo di Varadino/Fra Zorzi Thesoriero, Vescosvo de Waradin* formában). WOJTYŚKA 1992. 324–327., 330., 332., 346.) Rajta kívül Izabella is rendszeresen feltűnik a jelentésekben, pl. Otto Truchess Alexandro Farnesenek 1542. október 21-én Krakóból írt levele, WOJTYŚKA 1992. 366. Castaldóról Aliosius Lippomano nuncius: WOJTYŚKA 1993. 27–29., Izabelláról, valamint Erdélyről 1555–56-ban szintén ő jelentett: UO. 79–86., 117–121., 139–140. A felsorolt művek mellett magyar szempontból hasonlóan kiaknázatlan az Acta Nuntiaturae Polonae imponáló sorozatának többi kötete is.

legkiemelkedőbb magyarországi politikusáról, Fráter Györgyről szóló híreket.⁴³ Rajtuk kívül az V. Károly mellé rendelt nuncius jelentéseiben is gyakorta olvashatunk magyarországi hírekről.⁴⁴ E jórészt kiadott jelentéseket szintén nem hasznosította mélységében a magyar szakirodalom, jobb esetben is csupán sporadikusan tűnik fel egy-egy adat belőlük.

A gazdag napi diplomáciai hírei miatt e levéltári forrásoknak, valamint tágabb értelemben véve a nunciusok munkásságának megértéséhez alapvető fontosságú I. Ferdinánd (és V. Károly) politikájának és diplomáciájának, a Habsburgok itáliai kapcsolatrendszerének, valamint az oszmán-ellenes háborúk viszonyainak feltérképezése is.⁴⁵

Jelen vizsgálat főszereplője, Girolamo Martinengo nuncius életének és munkásságának kutatása sem előzmények nélküli. A Martinengo családdal, valamint annak bresciai környezetével, művészetpártolásukkal elsősorban az olasz egyháztörténeti és helytörténeti szakirodalom foglalkozott.⁴⁶ A nuncius életéről Goetz idézett munkáján kívül főképp Baldassarre Zamboni,⁴⁷ Henryk Damian Wojtyška,⁴⁸ Giuseppe Motta,⁴⁹ valamint jelen sorok szerzője írt.⁵⁰

Martinengo életének és munkásságának megismerése mellett nem elhanyagolható a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki vizsgálatban részt vevő bíborosok, Juan Álvarez de Toledo,⁵¹ Pedro Pacheco de Villena,⁵² Fabio Mignanelli⁵³ és Jacques de Puit, azaz Giacomo Puteo (del Pozzo)/Jacques Dupuy⁵⁴ és Giovanni Battista Cicala⁵⁵ személye, akikről csupán rövid életrajzok állnak a rendelkezésünkre.

⁴³ Például: GAETA 1967a. 157–159., 185–187. GAETA 1967b. 36–41., 44–45., 51–52., WOJTYŠKA 1992. 324–333. A velenvei követek jelentéseiben is feltűnik például 1543-ban *Fra Giorgio Vescovo di Varadino* és *Frate di Vardino* alakban. ALBÉRI 1853. 94., 129.

⁴⁴ PL. KUPKE 1901. 101–102., 108., 330., 343., LUTZ 1959. 22., 76–78., 81., 96–97. Itt kell megjegyezni, hogy Magyarország és a Magyar Királyság szavakat szinonimaként használom, s a korszakban is meglévő *oppinio communis* értelmében alattuk a középkori Magyar Királyság teljes területét értem, a Ferdinánd, az oszmánok, valamint Fráter kezén lévő területeket egyben. Direkt kerülöm anakronizmusuk miatt a Királyi Magyarország, valamint az Erdélyi Fejedelemség kifejezéseket, főleg annak tükrében, hogy a vizsgált időszak java részében a keleti országrész is Ferdinánd király uralma alatt állt.

⁴⁵ Az erről szóló szakirodalom bemutatása teljességgel lehetetlen jelen keretek között, válogatás a legfontosabb szakirodalomból: TÖRÖK 1930., FODOR 1991., HÖSCH–NEHRING 1995., ZOMBORI 2004., FUCHS–OBORNI–UJVÁRY 2005., KORPÁS 2008., ÁGOSTON 2014., BORN–JAGODZINSKI 2014., CROWLEY 2018., PAP–FEJÉR–H. SZILASI 2017., KORPÁS 2017., GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019., SEIPEL 2003., FICHTNER 2005., PETRITSCH 2005., SCHORN–SCHÜTTE 2000., KORPÁS 2008., GYÖRKÖS 2020a., GYÖRKÖS 2020b., GYÖRKÖS 2020c.

⁴⁶ A legfontosabbak: GUERRINI 1930. FERRARO 1993., FAPPANI 1991., BOWD 2010., GUERRINI 1922., GUERRINI 1927., GUERRINI 1930., TRECCANI 1963., MALCOLM 2015.

⁴⁷ ZAMBONI 1778.

⁴⁸ WOJTYŠKA 1994. 721–728.

⁴⁹ MOTTA 2008. 152–154.

⁵⁰ KANÁSZ 2019c.

⁵¹ IGLESIAS 2009. 706–707.

⁵² MUÑIZ–COLLADO 2009. 476–477.

⁵³ DONATO 2000. 50–52.

⁵⁴ MORONI 1853. 105.

⁵⁵ CIAPPINA 1981. 304–309.

Ha a magyar egyháztörténeti feldolgozásokat nézzük, a vatikáni levéltárak megnyitását követően a 19. század második felében és a 20. század első évtizedeiben a magyar történeti kutatás Fraknói Vilmos vezetésével Európa élvonalába kerülve nagyon hamar elkezdte feltárni, feldolgozni, valamint publikálni többek közt a 16. század legfontosabb magyar vonatkozású vatikáni forrásait.⁵⁶ Ebben maga Fraknói Vilmos járt az élen. Gazdag munkásságából e téren ki kell emelni a *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal* című három kötetes opuszát, amelynek a második kötetében részletesen írt a pápaság és I. Ferdinánd kapcsolatáról.⁵⁷ Mellette meg kell említeni Óváry Lipótot, aki az 1530-40-es évekre vonatkozóan térképezte fel a nápolyi Farnese-levéltárat.⁵⁸

A nunciatúrák korabeli működésének, a pápaság politikájának,⁵⁹ valamint az európai államok itáliai diplomáciai kapcsolatainak feltérképezése is kurrens témának számítanak.⁶⁰ A nagy nemzetközi érdeklődés ellenére – a tizenöt éves háborúval és a 17. századdal ellentétben⁶¹ – a hazai történetírás Fraknói Vilmos óta a Mohács előtti éveken kívül⁶² a különösen izgalmas források ellenére⁶³ viszonylag kevés figyelmet szentelt I. Ferdinánd korának Habsburg-szentszéki diplomáciai kapcsolataira.⁶⁴ Mindez különösen akkor szembetűnő, ha nem csak az Európa jelentős részét uraló dinasztia fontosságára, hanem a téma magyar vonatkozású relevanciájára gondolunk, ami II. Lajos 1526-ban történő halálát követően I. Ferdinánd magyar trónra kerülésével különösen fontos szerepet játszik. A magyar kutatás, s egyben a doktori dolgozatom egyik fő feladata ezért a magyar vonatkozású nunciatúra-történeti források feldolgozása, különösképpen a 16. század közepére vonatkozóan.

⁵⁶ A kutatások történetéről és koordinálásáról átfogóan: TUSOR 2004c.

⁵⁷ FRAKNÓI 1903.

⁵⁸ ÓVÁRY 1877., ÓVÁRY 1879.

⁵⁹ PIEPER 1897., SETTON 1984. Gazdag szakirodalmi bibliográfiával: KOLLER 1998. 413–494.

⁶⁰ Pl. Anglia kapcsán: DORAN 1994., FLETCHER 2012., QUESTIER 2019.

⁶¹ A tizenöt éves háború során a Szentszék komoly anyagi és katonai segítséget küldött a magyar hadszíntérre. Ennek a pápasághoz kapcsolódó diplomáciai háttéréről legújabbán: KRUPPA 2014., BRUNELLI 2018., TÓTH 2021. 9–47., KANÁSZ–NAGY-L. 2021. A 17. századi szentszéki–magyar diplomáciai kapcsolatok a magyar egyház- és diplomáciatörténet egyik az elmúlt években különösképpen felfutó témája, ld.: TUSOR 2004b., TUSOR 2008., TUSOR 2010., TUSOR 2012a., TUSOR 2016a., TUSOR 2017a., TUSOR 2017b., TUSOR 2017c., TUSOR 2018b., TUSOR 2018a., TUSOR 2018b., MIHALIK 2016., MIHALIK 2017., MIHALIK 2018., MOLNÁR 2002., MOLNÁR 2004., MOLNÁR 2014., MOLNÁR 2020a. Áttekintésben: TUSOR 2004a., TUSOR 2016a.

⁶² A sokáig alaplűnek számító, de mára jórészt meghaladott Kosáry-könyv (KOSÁRY 1978., valamint KOSÁRY 1986.) után legújabbán: BARTA 1983a., BARTA 1983b., KUBINYI 1999., NEMES 2015a., NEMES 2015b., NEMES 2016a., NEMES 2016b., BÁRÁNY 2016., NEMES 2017., LAKATOS 2018., FEDELES 2017b., FEDELES 2019a.

⁶³ A korszakot érintő, már kiadott források pl. ÓVÁRY 1879.

⁶⁴ Ez alól elsősorban Nemes Gábor jelent kivételt. NEMES 2010., NEMES 2017. Ezen kívül áttekintést ad: HILLER 1996., TÓTH 1999., MOLNÁR 2004., TUSOR 2012a., TUSOR 2016., TUSOR 2018a. A kapcsolatok egy másik fontos, jobban ismert szegmensére, a magyarok itáliai egyetemjárása: VERESS 1941., MOLNÁR 2017., HARASZTI–KELÉNYI 2019. 111–343., Elsősorban finansziális megközelítésből: HARASZTI–KELÉNYI–SIMON 2019.

B) Fráter György életének historiográfiája

Mivel Fráter (Martinuzzi/Utyeszenics) György életében és halálát követően is központi szerepet kapott Martinengo bécsi működésében, valamint a hazai történettudomány a nunciust elsősorban a bíboros révén ismeri, szükségesnek tartom megvizsgálni, hogyan jelenik meg a pálos szerzetes élete és meggyilkolása a forrásokban és a szakirodalomban.

A hozzá kapcsolódó, jelen vizsgálatunk számára releváns forrásokat két nagy csoportra bonthatjuk: a levelezésére, valamint a megölése miatt indított szentszéki vizsgálat során felvett tanúvallomásokra. A Fráter levelezésével és halálával kapcsolatos forráskiadások közül kiemelkedik az 1535 és 1551 közötti évekből sok iratot kiadó Augustin Theiner, Pray György, Károlyi Árpád és Szilágyi Sándor munkássága, akik összegyűjtötték a Fráter-levelezés általuk elérhető darabjait.⁶⁵ Nyáry Albert Marcantonio Ferrarinak, Castaldo titkárának a gyilkosságról írt jelentését tette közzé, ezen kívül megjelent magyar fordításban néhány irat a Fráter és I. Ferdinánd közötti levelezésből is.⁶⁶

A tanúvallomások a Vatikáni Apostoli Levéltár, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, valamint a Bayerische Staatsbibliothek gyűjteményeiben találhatóak.⁶⁷ Ezek közül a vatikáni levéltár gyűjteménye a leginformatívabb. Három kötetbe rendezve várják a források a kutatókat.⁶⁸ Közülük Cseles Márton, Fraknói Vilmos – és valószínűleg Tóth Szabó Pál – a Misc. Arm. II. 61-es számú kódexet ismerték. Valamilyen okból kifolyóan Barta Gábor ezt a neves elődei által már felhasznált forrást nem ismerte, hanem az angyalvári levéltár 1711-es számú kódexéből dolgozott. Végül ugyanitt e két forráson kívül a Misc. Arm. II. 55-ös számú, eddig e szempontból nem kutatott kódex is sok ide vonatkozó forrást őriz. A Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten Allgemeine Akten sorozata tartalmazza a legfontosabb ide vonatkozó forrásokat, ezeket elsősorban Barta Gábor elemezte.⁶⁹ A müncheni könyvtár gyűjteményében a szentszéki vizsgálatban közreműködő híres humanista, Johann Albert Widmanstetter jóvoltából is található több tanúvallomás.⁷⁰ Ezen kívül a Vatikáni

⁶⁵ Pl. THEINER 1875., PRAY 1806., KÁROLYI 1878., KÁROLYI 1879., KÁROLYI 1880., KÁROLYI 1881a., KÁROLYI 1881b., KÁROLYI 1882., SZILÁGYI 1893., valamint elsősorban Pray alapján: DENSUSIANU 1894.

⁶⁶ NYÁRY 1877., RMLT 86–93., 103., 107–112., BALOGH–TÓTH 2001. 87. Fráter György Bécsbe került levéltáráról: FAZEKAS 2015. 477., 494.

⁶⁷ A bécsi és vatikáni forrásokra: FAZEKAS 2015. 186., 494., JAKÓ 2016. 50., KANÁSZ 2017. Az iratok egy részéről másolatok készültek, melyek jelenleg a budapesti Egyetemi Levéltárban találhatóak: ELTE EKK, Collectio Kaprinaiana, Ms. Ab 50, vol. XI, fol. 1–321.

⁶⁸ AAV Misc. Arm. II, vol. 55., vol. 61., AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII. vol. 1711.

⁶⁹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 65. Konv. B., Konv. C., Fasc. 72. Konv. B., Fasc. 74. Konv. D., Fasc. 75. Konv. B. Nem csak a magyar történetírás idézi, pl. TAFFERNER 2007. 206.

⁷⁰ BSB Oefeleana 246. TAFFERNER 2007. 206. E forrásokat tudomásom szerint még érdemben nem kutatták.

Államtitkárság Történeti Levéltára is őriz *martinuzziánákat*, ugyanis ott találhatóak a tanúvallomás már kiadott kérdőpontjai.⁷¹ Végezetül meg kell említeni, hogy a gyulafehérvári Batthyáneum gyűjteményében is található egy valószínűleg Batthyány Ignác jóvoltából⁷² oda került fontos forrás. Ez nagy eséllyel a tanúvallomások egy másolati példánya lehet, amely a Misc. Arm. II. 61-es számú kódex tartalmával egyezhet meg. Erre utal ugyanis az, hogy megtalálható benne Giorgio Blandrata és Kemény János vallomása. E forrást tudomásom szerint eddig csak Burián Mihály és P. Szathmáry Károly kutatta, s nem hasznosította a Fráter-kutatás.⁷³

A Fráter-levelekkel ellentétben a tanúvallomások kiadása sokkal hátrébb tart. Tulajdonképpen a szakemberek számára közel sem számítanak ismeretlennek a bécsi és római forrásai. Ennek ellenére Theineren és P. Szathmáryn kívül csak Podhradczky József publikált néhány részletet belőlük, valamint Pray és az OSZK másolati példányai alapján a Papo házaspár adott ki közülük néhányat.⁷⁴ Emellett ahogy láthattuk, Theiner és Goetz adta ki a vizsgálat menetéről is tájékoztató nunciusi jelentéseket.

⁷¹ Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára, Segreteria di Stato, Principi, 14., fol. 562–570r. Kiadása: UTJEŠINOVIĆ 1881. 62–73., BESSENYEI 2002. 210–233.

⁷² A püspök az 1780-as években Rómába küldött könyvtárosa, Dániel Imre útján juthatott hozzá a Fráter meggyilkolásával kapcsolatos forrásokhoz. Ezek alapján írta meg Fráter halálának körülményeit. A munka végül kéziratban maradt. Batthyáneum, Ms. IX/38., JAKÓ 1991. 360–361. Vö. BEKE 1871. 56. No. 651., SZENTIVÁNYI 1958. 15.

⁷³ Burián Mihály a következőket írta róla: „*Blandratam Isabellae Medicum fuisse, atque adeo ante annum 1563um jam in Transsilvaniam venisse, ne nude affirmare videar cum laudatis Cl. Scriptoribus, produco e supra citata penu Batthyaniana Processum, quem intuitu caedis Georgii Martinusii coram Nuncio Apostolico Rmo Hieronymo Martinengo annis 1552 & 1553 ordinate Summo Pontifice Julio III. formari petiit Aug. Imperator Ferdinandus I. In hoc Processu de Teste XXI mo inter reliqua haec leguntur: (I) „Excellens Dnus GEORGIUS BLANDRATA Saluthiensis Serenissimae Dominae Isabellae Hungariae Reginae Physicus – interrogatus a quanto tempore citra cognoverit Fratrem Georgium? respondit – ex quo servio Reginae Isabellae novi Fratrem Georgium”*” E rövid, töredékes közlés megegyezik a Vatikáni Levéltárból ismert vallomással, annyi eltéréssel, hogy ott a válasz részben már latinból olasz nyelvre váltva került lejegyzésre. AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 108v–109r. Az idézet forrásaként Burián a következő címet adta meg lábjegyzetben: „*Acta Processus Martinusiani*”. BURIÁN 1806. 8–9. Kemény János vallomását P. Szathmáry Károly publikálta 1871-ben e leírással: „*Kivonat a k-fehérvári Batthyányi-intézeti könyvtárnak R. 5. II. 54. jegy alatti gyűjteményéből, mint a Martinuzzi meggyilkoltatására vonatkozó esketés egy része. Kemény János vallomása.*” P. SZATHMÁRY 1871. 10–19. Szathmáry átírása alapján e tanúvallomás pontosan megegyezik a Vatikáni Apostoli Levéltárban található tanúvallomással. AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 167v–172r. Mindeztidáig nem volt lehetőségem a Batthyáneumban lévő forrást személyesen kézbevenni. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy P. Szathmáry nem eredetiben nézte meg az iratot, hanem másolatot kért belőle. Erre enged következtetni a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában lévő azon irat, amely Kemény János tanúvallomásának másolatát rejti. Az irat elején található jelzet megegyezik a P. Szathmáry által közölt jelzettel. A másolat készítésének ideje is a fentiekre enged következtetni, ugyanis a következőket olvashatjuk az irat végén: „*A leirat hűségét bizonyítom. Kfv. Sept. 12 859. Andrásy István könyvtár ór.*” MNL OL R 298-II.-2.-8.

⁷⁴ THEINER 1875. 36–42., PRAY 1806. 383–416., PODHRADCZKY 1839. 169., PODHRADCZKY 1855., PAPO–NÉMETH 2012. 107–117., PAPO–NÉMETH 2019a. 128–137., PAPO–NÉMETH 2019b. 192–198., PAPO–NÉMETH 2020. 125–130.

Fráter életéről az elmúlt évtizedekben több rövidebb lélegzetvételű biográfiai összefoglaló született.⁷⁵ Míg a források csekély volta miatt a barát származásával, Szapolyai-familiárisként való kezdeti működésével, Lodovico Gritti kormányzótól kapott első komoly megbízatásával (a budai királyi vár udvarbírája lett) keveset foglalkoztak.⁷⁶ Az 1530-as évek második felében Fráter Szapolyai egyik legfontosabb emberévé vált. Innentől kezdve a forrásokban és a szakirodalomban is egyre gyakrabban feltűnik a barát neve. Különösen igaz ez Buda 1541-es ostromára, majd elfoglalására, melyben Martinuzzi kulcsszerepet játszott.⁷⁷ A barát politikai működésével, elsősorban az erdélyi fejedelemség megszervezésével, bírói és egyházi tevékenysége, valamint az élete során összegyűjtött legendássá vált kincse manapság is a kutatás homlokterében áll.⁷⁸ A szakirodalomban érintőlegesen többen foglalkoztak a kortársak Fráterrel kapcsolatos megítélésével, amelyet áttekintve a szent szerzetes, s az „ördögös barát” közti skálán ezernyi változatot lehet kimutatni.⁷⁹

Az 1551-es év politikai és hadászati eseményeivel, magával a gyilkossággal,⁸⁰ valamint annak kivizsgálásával kapcsolatban született a legtöbb tudományos munka. A szentszéki vizsgálatokkal, továbbá a hatalmas visszhangot keltő gyilkosság körülményeivel kapcsolatban a legfontosabb írás a Pécsen is tanító, korán elhunyt Barta Gábor tollából származik, akinek 1988-ban jelent meg a *Labirintus* sorozatban a *Vajon kié az ország?* című, több mint 200 oldalas, lábjegyzeteket nem tartalmazó, tudományos ismeretterjesztő opusza, amely a téma alapirodalmává vált.⁸¹ A kötet megállapításai az elmúlt évtizedek kutatásai fényében is többségében megállják a helyüket. Barta remekül összefoglalja a gyilkossághoz vezető utat, Fráter fő „bűneit”, valamint I. Ferdinánd feltételezhető gondolatmenetét. Ezt követően Oborni Teréz, valamint e sorok írója foglalkozott a témával.⁸²

⁷⁵ OBORNI 1999a. 63–66., OBORNI 2003. 50–53., ZOMBORI 2003. 247–254., ÁCS 2005. 218–220., SEKULIC 1997.

⁷⁶ NAGY 1865. 420–421. (Utjesenich család), PETRICHEVICH 1941., SIMON 2008. 317., KULCSÁR 2007. 159.

⁷⁷ GÁRDONYI 1939., BAYERLE 2000., BESSENYEI 2001., RAUSCH 2009., DOMOKOS–MÁTYUS 2016., OBORNI 2017b., KRUPPA 2017., legújabban: KASZA 2021., OBORNI 2021. 90–92.

⁷⁸ JORDÁKY 1945., BARTA 1983c., OBORNI 1997., PAPO 2011a., BOGDÁNDI 2014., OBORNI 2002a. 125–129. et passim., DRASKÓCZY 2018. passim., Fráternek az erdélyi országgyűléseken végzett tevékenységéről: SZILÁGYI 1866. 253–313., SZILÁGYI 1875. passim., OBORNI 2018. 70–79., 101–117. egyházi tevékenységéről: SZELESTEI 1985., BARTA 1993., CSEPREGI 2013. 240–256., vagyonáról: MAKKAY 1995., OBORNI 2011., OBORNI 2017a. 252–264. Továbbá: PAPO–NÉMETH 2009., KOVÁCS 2013.

⁷⁹ Révay Péter és Christian Schesaeus egyértelműen elítéli a főpapot. TÓTH 2014. 137., Meggyilkolásáról: RÉVAY 2021. II. 203. A külföldi zsoldosok is megbízhatatlannak tartották a barátot, például Castaldón kívül Aldana is. KORPÁS 1999. 128. Továbbá: SZAKÁLY 1986. Mindezek hatása sokáig érződött, Podhradczky József például a 19. század közepén így írt: „Ezer szerencse az emberiségre nézve, bogy az ilyen szörnyek, minő Fráter György volt, csak gyéren teremnek és ritkán tűnnek föl a' világon, mint a' rémítő üstökösök.” PODHRADCZY 1855. 263.

⁸⁰ A hadügyekről: SZÁNTÓ 1985., NÉMETH PAPO–PAPO 2018., GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019., a gyilkosságról: SCHULLER 1862., BORBÉLY 1909. 152–153., NYÁRY 1877., D'AYALA 1867., HUBERT 1889., PAPO 2009., SZUROMI 2010. A kiközösítés késő-középkori történetéről: JØRGENSEN 2012. Mindennek háttéréről: GYARMATI–LENGVÁRI–PÓK–VONYÓ 2013. Az alvinci kastélyról: KOVÁCS 2007. 139–151., SZABÓ 2008. 36–46.

⁸¹ BARTA 1988.

⁸² OBORNI 2014., KANÁSZ 2017. 173–185.

További fontos forráskorpuszt jelentenek a korabeli krónikák, történetírói elbeszélések, azaz a narratív források Fráter életét és botrányos halálát érintő, hol néhány soros, hol pedig több oldalt megtöltő bejegyzései. Ezek szerzői hol szent szerzetesként, hol pedig aljas árulóként festik le Frátert.⁸³ E forrásokat és feldolgozásokat jól kiegészítik a korabeli levelezések,⁸⁴ a lengyel királyi dinasztia és a Habsburgok külpolitikájának,⁸⁵ valamint a különböző oszmán forrásoknak, például a szultáni tanács rendeleteinek, a török krónikáknak⁸⁶ megmaradt korabeli dokumentumai.

Végezetül fontos felsorolni a Fráterről írt eddig megjelent monográfiákat. A 19. század második felében Horváth Mihály, Barabás Samu és Ognieslav Utiesenovic is megírta a bíboros életútját.⁸⁷ Hosszú szünet után Adriano Papo 2011-ben Szombathelyen megjelent olasz nyelvű könyve, majd feleségével, Gizella Nemeth Papoval írt, 2017-ben olaszul, majd pedig 2019-ben románul megjelent munkája nyújtott új szempontokat a barát életéhez, végül Oborni Teréz már említett, 2017-es könyve tekinthető a legátgondoltabb feldolgozásnak.⁸⁸

Fráter élete, s különösképpen meggyilkolása oly közismert eseménye a magyar történelemnek, hogy a legtöbb Magyarországot és Erdélyt érintő, a korszakot (is) bemutató köz- és ⁸⁹ egyháztörténeti ⁹⁰ összefoglalókban, az olasz-magyar valamint lengyel-magyar ⁹¹ kapcsolatokat bemutató kiadványokban, a tudományos ismeretterjesztő összefoglalókban,⁹²

⁸³ Például Verancsics Antal (SZALAY 1857. 1857. 16–34., SZALAY 1860. 183–185., KULCSÁR 1977. 411–426., KULCSÁR 2008. 88. 109., GYULAI 2021.), Forgách Ferenc (EPERJESSY–JUHÁSZ 1935. 196–197., KULCSÁR 1977. 568–647., VERESS 1983. 26–37., MAKKAI 1993. 79–115.), Szerémi György (SZERÉMI 1979. 350–351.), Istvánffy Miklós (ISTVÁNYFFY 2003. 37–166. et passim.), Bethlen Farkas (BETHLEN 2002. passim.), Mindszenti Gábor (MAKKAY 1977. 22., MAKKAI 1993. 73–78.), Somogyi Ambrus (SOMOGYI 2013. II. 207–208.), Bornemisza Tamás (BITSKEY–SZALAI 1982. 70–76.), Martonfalvy Imre (Uo. 100–101.), Siegler Mihály (KULCSÁR 2007. 91–94.), Georg Reicherstorffer (REICHERSTORFFER 1994. 28–29., 40–41.), Heltai Gáspár (HELTAI 1566. pl. 12. és 26. fabula. CZÓBEL 1913., BALÁZS 2006. 82.) és Tinódi Sebestyén (RMKT III., TINÓDI 1959., VADAI 2017.), vagy a spanyol Bernardo de Aldana (SZAKÁLY 1986.) és az itáliai ascanio Centorio (HORTENSII 1566. 24. WACZULIK 1937. 33. Centorio Fráter György-képéről: SZEKFŰ 1914. 29–33.), a német Veit Marchthaler (MARCHTHALER 2020. 109–110.) és a francia Jacques Auguste de Thou (THOU 1609. 186–190. Továbbá: KASZA 2017. 400–401. Továbbá: BESSENYEI 1981. 97., SZABÓ 2013. 214–218., Zermegh János emlékiratában: KULCSÁR 2007. 159., Johannes Martinus Stella levele: KULCSÁR 2008. 154., A „brassai krónikában”: KULCSÁR 2008. 158. OSZK, Quart. Lat. 556. (Türk-napló) 79. A 16–17. századi felekezeti irodalom is felelemlette az alakját, például: BORNEMISZA 1584. CCCLXCVI., ALVINCZI 1989. 82.

⁸⁴ Pl. Báthory András Nádasdyhoz írt levelei. KOMÁROMY 1904., a gyilkosságra: 103., KOLLÁNYI 1905. 361.

⁸⁵ HÖSCH–NEHRING 1995., passim., LANZ 1846., GOŁĄBEK 2012. 210., 223–235., TÓTH 2003. passim.

⁸⁶ THURY 1896., DÁVID–FODOR 2005. passim., FODOR 1993., DÁVID–FODOR 1999.

⁸⁷ HORVÁTH 1872., BARABÁS 1885., BARABÁS 1886., UTIESENOVIC 1881.

⁸⁸ PAPO 2011b., NEMETH PAPO–PAPO 2017., PAPO–NEMETH PAPO 2019., OBORNI 2017a.

⁸⁹ Pl.: TIMON 1764. 169–170., MIKÓ 1860. 68–100., SZALAY 1865. 296–300., SZILÁGYI 1866. I. 332–381., BÁRDOSSY 1943. 320–327. et passim., BARTA 417–433., SZABÓ 1997. passim., PÁLFFY 2000. 90–99., FODOR 2015. 97. 101–104., 106., MÁLÁNCIOIU–BALLA–LAKATOS 2017. 176. 183. 185.

⁹⁰ Elsősorban a püspökségi javadalmak kezelése, valamint a reformációval szembeni fellépése keltette fel az érdeklődést. SCHWICKER 1867., BUNYITAY 1883. 393–410., JUHASZ 1961., KARÁCSONYI 1985. 118., HERMANN 1973. 223–224., LAKATOS–BALLA 2018. 145–174.

⁹¹ JÁSZAY 1982. 235–237., JÁSZAY 1996. 116–126., HORVÁTH 2003. 70–71., BANFI–SÁRKÖZY–KOVÁCS–HORVÁTH 2007. 220–221., BÁTKY 2014. 71., BRZEZIŃSKI 2014. 72., 91., 99., 102.

⁹² OBORNI 1999b., PAPP 2008. 13–17., PÁLFFY 2009. 40–43.

valamint az iskolai történelem tankönyvekben is rendre megjelenik, s a barát alakja a külföldi szakirodalom számára sem ismeretlen.⁹³ A bíboros ezen kívül kedvelt irodalmi alakká vált, életét elsősorban regényekben többen is feldolgozták idehaza – többek közt P. Szathmáry Károly, Sebesztha Károly, Gárdonyi Géza, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Hunyady Ferenc, I. Kubán Endre, Voinovich Géza, Lissák György, Örsy Attila és Horváth Viktor⁹⁴ –, valamint külföldön is.⁹⁵ Szász Károly, Tardos Viktor, Drávai János, Cselőtei Lajos, valamint Somlyai László pedig színdarabot is írt a tragikus végzetű bíborosról.⁹⁶

Nem mindennapi életének és halálának köszönhetően számtalan képzőművészeti ábrázolás: festmény, metszet és szobor készült a bíborosról.⁹⁷ Nem csak a Kárpát-medencében, hanem szerte Európában találunk Fráter-ábrázolásokat. A lengyelországi częstochowai pálos kolostorban található egy 17. századi öt képből álló sorozat, amely a barát életének bizonyos állomásait mutatja be.⁹⁸ Fennmaradt a kolostorban továbbá egy 1634 körül született olajfestmény, ahol a bíborköpenyes Frátert két támadója hátulról egy karddal szúrja át. Emellett Franciaországban, a Loire-menti Beauregard ősi kastélyának jeles államférfijait bemutató festménysorozatában is található Fráter-portré, nem is beszélve az itáliai Monte Oliveto

⁹³ Például: ORBÁN 1870. 77–80., HERBER–MARTOS–MOSS–TISZA 1995. 116–117., SZÁRAY 2012. 72., ISERLOH–GLAZIK–JEDIN 1967. 340.

⁹⁴ P. SZATHMÁRY 1859., GÁRDONYI 1909. 101., 168., 195., 206., 268., etc., KEMÉNY 1862., JÓKAI 1893. Róla: KABDEBÓ 1996., HUNYADY 1937., I. KUBÁN 1942., VOINOVICH 1942., LISSÁK 1970., ÖRSY 1983. Horváth Viktornál és Gulácsy Irénél a háttérben sejlik fel többször az alakja. HORVÁTH 2012. 161., 182., 231., 287., 304., 441., 452. GULÁCSY 1943. III. 163., 167. A regényeken kívül a 20. században a változó minőségű történelmi témájú novellákban és elbeszélésekben is gyakran szerepelt. Ennek két pólusa: IJJAS 1932., PÁZMÁNDY 1930.

⁹⁵ Jó példa erre Béchet useri kanonok, aki 1715-ben életrajzot írt Fráterről (HANKISS 1928. 81.), vagy George Stephens műve. VARANNAI 1973.

⁹⁶ TARDOS 1907., SOMLYAI 1970. Vö. Pesti Hírlap, 32. (1910) 268. 9.

⁹⁷ Többek közt Johann Andreas Thelott és Georg Andreas Wolfgang (RYCAUT 1694. 202.), Matthäus Merian (MNM, Grafikai gyűjtemény, l.sz. 11605., SZALAI 2021. 37., 94., 154. E típus későbbi ábrázolása: MNM, Grafikai gyűjtemény, l.sz. 11598.), Johann Lucas Kracker (JÁVOR 2002. 69–71., 76.), Pollák Zsigmond (BARTA 1988. 2. kép), Orlai Petrics Soma (MNG, Grafikai Gyűjtemény, l.sz. FK. 4480. RÓKA 2002. 285., KESERÜ 1984. 79. ábra), Than Mór (ACSÁDY 1897. A 304–305. o. között), Vizkelety Béla és Marastoni József (MNM, Történelmi Képcsarnok, l.sz. 4767., RÉVÉSZ 2014. 358.), Madarász Viktor (NAGY 1995. 339–340., VESZPRÉMI 2014. 61–62.), Gergely Imre (Vasárnapi Újság, 51. (1904) 47. 801. 806.), Storno Ferenc (DUKRÉT 2005. 27.), Jantyk Mátyás (Vasárnapi Újság, 50. (1903) 43. 717., 721.), Rákosi Nándor (H. SZILASI 2000. 432., 467.), Márton Lajos (IJAS 1932. 177–178.), Zichy-Bolza Mariette (HUNYADY 1937.) és Istókovits Kálmán is megörökítette a főpapot. Istókovitsnak több műve is született Fráterről, melyek egyrészt a Központi Papnevelő Intézet földszinti nyugati folyosóján, valamint a Siklósi Vármúzeumban és a siklósi polgármesteri hivatal nagy tanácstermében található. Új Ember, 4. (1948) 11. 10., 20. 6., SVI, l.sz. 32., 220., 2353., 2808. 3991. Emellett a MNM Történelmi Képcsarnoka, valamint Pannonhalma Főapátsági Múzeuma is őriz több Fráter-ábrázolást. MNM, Grafikai gyűjtemény, l.sz. 9950., MNM, Festmény gyűjtemény, l.sz. 209. PFM, Képzőművészeti Gyűjtemény, l.sz. 165. Erdemes még megemlíteni azt az ábrázolását, amelyben a bíboros sorsát az aradi vértanúk előzményeként jelenítik meg. MNM Grafikai Gyűjtemény, l.sz. 55.1089. Többségében e metszetek szolgálták mintául a 19–20. századi ábrázolásokhoz. (Pl. BARABÁS 1886. 1., 19., LISSÁK 1970. 240–241. között.)

⁹⁸ NYÁRI 1901. 49–53., UDVARHELYI 2010. 45–50.

Maggiore Benedek-rendi monostor könyvtárának előcsarnokában található falfestményről, ahol a barát hadvezérként jelenik meg Lippa ostroma során.⁹⁹

*

A források és a szakirodalom áttekintése után egyrészt a Fráter-kutatás jelen állapotával, valamint a nunciatúra-történeti kutatásokban rejlő lehetőségekkel kapcsolatban tehetünk bizonyos megállapításokat. A meggyilkolt főpappal kapcsolatban komolyabb heurisztika érzése nélkül kijelenthetjük, hogy életét a professzionális magyar történelem-kutatás létrejötte óta a kutatók kitüntetett figyelme kíséri. E nagy érdeklődést nem csak a történettudományban, hanem a szépirodalomban és a képzőművészetben is láthatjuk. A téma példátlan népszerűsége ellenére viszont a Fráter halálát követő vizsgálatot – unikális volta ellenére – csekély érdeklődés övezi.

A Martinengo nuncius által vezetett szentszéki vizsgálat már régóta ismert a kutatók előtt. Bizonyos részeinek feldolgozása, kiadása elsősorban Theiner és Fraknoi jóvoltából már a 19. század végén és a 20. század elején elkezdődött. Újabb fordulópontot Helmut Goetz forráskiadványa jelentett, ám a munkája kiváló minősége ellenére alig talált utat a magyar történettudomány felé. Hosszú évtizedeket követően fordulópontot az 1980-as években Barta Gábor hozott. Kiváló forráshasználata és megállapításai ellenére azonban a munka csak népszerűsítő formában, hivatkozások nélkül jelent meg, s a szerző a forrásokat sem publikálta. A 2010-es évek végén élénkült meg újra a kutatás, amelynek homlokterében ismét Fráter alakja állt, ennek során Oborni Teréz, valamint a Papo-házaspár publikált egy-egy részletgazdag kötetet Fráter György életéről.

Mindebből azt láthatjuk, hogy a barát belpolitikai tevékenysége viszonylag jól dokumentált, a vonatkozó források kiadása is előrehaladott állapotban van, sok szegmense – leginkább Oborni Teréz munkásságának köszönhetően – alaposan feltárt. Ugyanakkor a vatikáni és egyéb közgyűjteményekben fellelt források kiadása még felettebb kezdetleges, ellenben bizonyos részei már jól kutatottak. Ugyanakkor alaposabb, mikrofilológiai feldolgozása sok rész kérdésben – például az információ-áramlási útvonalak rekonstruálása terén – újabb részeredményeket hozhat.

A legszembeütőbb ugyanakkor az, hogy a forráskorpusszal nem a korabeli pápai diplomácia oldaláról, hanem sokkal inkább a magyar belpolitika egy-egy szegmense, illetve alakja felől közelítettek. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a magyar-szentszéki

⁹⁹ OBORNI 2017a. 11–12., HORVÁTH 2003. 70–71., BANFI–SÁRKÖZY–KOVÁCS–HORVÁTH 2007. 220–221., Szobrászok is foglalkoztak a baráttal, gondoljunk csak a Székelyudvarhelyen vagy az országház homlokzatán, valamint a székesfehérvári Bory-várban lévő szobrokra. FÁBIÁN 2006. 21., 66., KELECSÉNYI 2017. 42., 43., 101., 102. Átfogóan: KANÁSZ 2018a.

kapcsolatok egyre impozánsabb eredményeket hozó kutatása eleddig a középkor tekintetében elsősorban a mohácsi csatáig terjed, a kora újkor viszonylatában pedig egyértelműen a 17. század kutatása dominál. Csak az elmúlt években indult el az 1526 utáni időszak, elsősorban a Szapolyai-kor alaposabb feltárása. Az is érzékelhető, hogy a diplomáciatörténeti szakirodalom a 16. század közepét vizsgálva – de a tendencia sokszor a későbbi évtizedekre is igaz – nagyobb figyelmet fordít Ferdinánd és V. Károly oszmán-politikájára, valamint az Isztambullal való kapcsolattartásra, mint a pápai-Habsburg kapcsolatok korabeli alakulására.

Vanyó Tihamér 1986-ban arra a megállapításra jutott, hogy *„a nunciusi jelentések magyar kutatásában és feldolgozásában semminemű tervszerűség és rendszeresség nem állapítható meg.”*¹⁰⁰ Mint láthattuk, Martinengo esetében a helyzet annyival rosszabb, hogy bár a források egy része kiadásra került, a feldolgozásuk és a nuncius tevékenységének magyarországi recepciója a mai napig elmaradt.¹⁰¹

¹⁰⁰ VANYÓ 1986. 21.

¹⁰¹ Hasonló jelenséget figyelt meg Alexander Koller 2006-ban a nunciatúra-kutatások cseh recepciótörténetében is. KOLLER 2006. 180.

II. Rómából a világ a reneszánsz kor végén

A) A pápai diplomácia a 16. század közepén

A római Szentszék politikai-diplomáciai helyzetének különleges árnyalatot adott az évszázadok során az a tény, hogy a pápa egyrészt szuverén világi uralkodóként, a Pápai Állam fejeként Itália egyik jelentős államának fejedelme volt, és ezáltal konkrét politikai, hadászati és gazdasági érdekekkel is rendelkezett a félszigeten. Másrészt a nyugati kereszténység fejeként a katolikus hierarchia élén állt, a világegyházat is megtestesítette, vezette, valamint képviselte annak érdekeit. E kettősség sokszor antagonisztikus ellentétekhez vezetett, ugyanis e két szerep nem egy esetben egymással ellentétes intézkedéseket követelt volna, így hol az egyik, hol a másik kötelesség került előtérbe.

A részegyházakkal való kapcsolattartáshoz, a pápai primátus érvényesítéséhez, az univerzalista hagyomány továbbviteléhez, valamint a keresztény államokkal való érintkezés fenntartásához fejlett diplomáciai rendszerre volt szüksége a nyugati egyház fejének. E rendszer, azaz a pápaság diplomáciai képvisellete gyakorlatilag egyidős magával Szent Péter hivatalával, és az évszázadok során a diplomáciát, valamint a helyi részegyházakkal való kapcsolattartást egy több szegmensből álló, egymás mellett működő, s az idő előrehaladtával szervesen fejlődő rendszer intézte.¹⁰²

Mielőtt létrejöttek volna az állandó apostoli nunciatúrák, a pápaság századokon keresztül egy különböző típusú legátusokból álló, tagolt hálózat felett rendelkezett, melyek – a nunciosoktól eltérően – rövid idejű, ideiglenes megbízások alapján teljesítették küldetésüket. Közülük az *a/de latere* számított a legrangosabbnak, őt követte a *legatus missus*, végül pedig a *legatus natus* következett. Céljuk egy-egy fontosabb ügy kapcsán esetenként került meghatározásra. Azokat a pápai küldötteket, akik jól meghatározott céllal időszakos megbízást teljesítettek a középkor folyamán, *legati missine* hívták. A későbbiekben az *a latere* küldött megjelölést a Szentszék fontosabb képviselői kapták, akiket teljhatalmú egyházi képvisellel ruháztak fel. A bíborosi kollégium, azaz a konzisztórium nevezte ki őket, s jogukban állt a kiközösítés alóli felmentés, az egyházi jövedelmek elosztása és diszpenzációk adása, valamint a püspöki jelölések jóváhagyása. Ezen kívül létezett még egy különleges feladatkör, melyet a források *legatus natus* névvel jelölnek.¹⁰³ Ő az adott helyi egyház papságából származott, és

¹⁰² TUSOR 2004a. 21., FEDELES 2019a. 37., FEDELES 2021a. 166.

¹⁰³ KISS 2019. 24., 32., 34.

mint a Szentszék küldöttének, feladata volt a székhelye szerinti településnek az egyházi életét ellenőrizni.

A 14. század folyamán, elsősorban az avignoni pápaság időszakának, s ezzel együtt a professzionális kúriai ügymenet kialakulásának köszönhetően a legátusok mellett a pápai képviselő fontos szegmensét képezték a pápai kiküldött/delegált bírók, majd a jogvédői (*conservator*) intézmény, s a pápai adószedők (*collectores*) megjelenése és elterjedése.¹⁰⁴ Az adószedők (*collector apostolicus, collector et receptor, nuntius et collector*) szerepe nem korlátozódott az adóztatásra, lehetőségük volt a kiközösítettek feloldozására vagy egyházi fenyítékek kiszabására.¹⁰⁵

Mint láthattuk, a középkori európai diplomáciában minden konkrét ügyben az államok és a pápaság alkalmi követségeket küldtek egymáshoz. A 15. század végétől kezdve azonban az ügyek differenciálódása és számuk növekedése miatt ez a rendszer már nem volt kellően eredményes. Az államközi kapcsolatok intenzitásának növekedése miatt szükségessé vált egy olyan diplomáciai intézmény létrehozása, amely folyamatosan és rendszeresen tudja intézni az egyes uralkodó vagy ország kapcsolatát a kijelölt állammal, s állandó összeköttetést, valamint információs csatornát biztosít éveken át, végül pedig alkalmat ad, hogy időben reagáljon minden felmerülő problémára. Európa geopolitikájának új dimenziója és az egyre erősödő hírhetség megkövetelt egy hatékony, az országok közötti kölcsönös kapcsolattartási és ellenőrzési intézményi hálózatot. Ez a diplomáciai hálózat – mely egy nemzetközi egyensúlyra törekvéshez kötődött – egyre inkább állandó jelleget öltött, hogy lépést tudjon tartani a különböző országok közötti kapcsolatok felgyorsulásával és erősödésével.

Ilyen körülmények között született meg az állandó követ (*residente, ambasciatore*) intézménye.¹⁰⁶ Az állandó követ fő feladata az volt, hogy országa érdekeit minden ügyben képviselje a fogadó félnél, állandó érintkezésben álljon a fogadó ország vezetőivel, feltérképezze az udvari viszonyokat, a hadügyi helyzetet és potenciált, felmérje a pénzügyi körülményeket. Ezen kívül gyakran tartózkodjon az udvarban, jó viszonyban legyen a befolyásos emberekkel, és álljon kapcsolatban más követekkel is, és az információs csatornáin keresztül frissen szerzett híreiről és tapasztalatairól rendszeresen jelentésekben (*dispiacci*) számoljon be, valamint munkája végeztével zárójelentést (*relazione*) tegyen.¹⁰⁷ E diplomáciai

¹⁰⁴ A delegált bíróságok rendszere III. Sándor pápa (1159–1181) pontifikátusa idején terjedt el, jogi háttere pedig a 13. század első harmadában alakult ki. BARABÁS 2015a. 10., BARABÁS 2015b.

¹⁰⁵ FEDELES 2017a. 35., KISS 2019. 47. A kérdéskörrel: WOJTYSKA 1980. 60–62., KALOUS 2017. 149–206.

¹⁰⁶ ALONGE 2019. 93.

¹⁰⁷ Legújabbán: GREGOROWICZ 2017., ČERNUŠÁK 2018. 60–62. A korabeli lengyelországi nunciusok zárójelentéseiről: WOJTYSKA 1980. 74–76.

testület szülőhazája a korabeli diplomácia központja, a reneszánsz Itália és az állandó nunciatúrák révén Róma volt, majd a 16–17. századra egész Európában elterjedt, s a modern diplomácia alapjává vált.¹⁰⁸

A nunciatúrák kialakulásának előzményeként tekinthetünk a legátusi rendszerre. Emellett pedig sok további folyamat együttes hatását is figyelembe kell venni, például a részegyházak Rómától való távolságát, az egyes államok vallási viszonyait, valamint a fogadó feleknek a legátusokkal szemben érzett fenntartásait,¹⁰⁹ végül pedig a reformáció megjelenésének és elterjedésének következtében átalakuló külpolitikai realitásokat.¹¹⁰ Ezek mellett a Valois-Habsburg rivalizálás következményei, például az 1527-es *Sacco di Roma* komoly szerepet játszott abban, hogy a pápaság még jobban megérezze diplomáciai jelenlétének jelentőségét. Ezek az események ugyanis világosan rámutattak a pápaság hadügyi gyengeségére, ami elsősorban az egymással vetélkedő, és az itáliai hegemoniáért (is) harcoló nagyhatalmakkal összevetve volt felettebb szembetűnő. Így komoly katonai potenciál híján a pápaság reálisan mérte fel a lehetőségeit, és fegyverek helyett (mellett) a diplomácia segítségével törekedett saját nemzetközi pozíciójának megerősítésére. Ebben volt segítségére a nunciusi intézményrendszer. Ettől függetlenül azonban nem szűnt meg a legátusi intézmény sem, sőt gyakran az új nuncius éppen egy alkalmi legátus kíséretében érkezett meg az állomáshelyére, amely szintén a politikai beágyazódását, s presztizsének növelését volt hivatott támogatni.¹¹¹ Már VII. Kelemen pápasága idején (1523–1534) a Szentszéket saját nunciusai képviselték a spanyol, francia, velencei és magyar udvarnál.¹¹² III. Pál pápa pontifikátusa (1534–1549) alatt pedig a *nuntius* szó használata leszűkült, s egyre következetesebbé vált, már – a világi követekkel szemben – kifejezetten csak a pápai nunciusokkal kapcsolatban kezdték használni.¹¹³

¹⁰⁸ ANDERSON 1993. 13., HILLER 1996. 136–137., GIORDANO 1999. 61–64., KELLNER 2006. 90. A nunciatúrák a mai napig működnek, és a nunciusok a katolikus hagyományú országokban a diplomáciai testületek doyenjének számítanak. BÁNK 1958. 71., ÉRSZEGI–SÁRINGER–SOÓS 2021. 90–91.

¹⁰⁹ Ebben a legátusoknak a nunciusokhoz viszonyított jóval szélesebb jogköre játszhatott szerepet.

¹¹⁰ A küldöttek, de ez érvényes a legelső nunciusokra is, valódi joghatósággal rendelkeztek, olyan felhatalmazással bírtak, mely lehetővé tette, hogy részletekbe menően érvényesítsék a pápai akaratot. Emiatt a helyi papság ellenszenvvel viseltetett irántuk. PRODI 1982. 309–310. Bizonyos nézetek szerint a *collector* intézmény is a nunciatúrák előzményeként értelmezhetőek, erről pl. GIORDANO 1999. 62.

¹¹¹ KALOUS 2017. 213–214. Például a II. Lajoshoz Budára küldött Burgio nuncius Vio bíboros legátussal együtt érkezett Magyarországra. HILLER 1996. 138. A jelentéseiről: BURGIO 1926. A legátusok és a nunciusok feladatkörének változásáról legújabban: KOLLER 2020. 154.

¹¹² A velencei nunciatúra kialakulására: GAETA 1957–1958. A 16. század közepének viszonyairól: GAETA 1967a., GAETA 1967b.

¹¹³ A rendszer kezdeti következtelenségei miatt – például a *nuncius* mellett többek közt az *orator* kifejezés is használatban volt – sokszor nehéz az utókor számára egyértelműen rendszerbe sorolni a korabeli diplomatákat. PIEPER 1894. 9–10., WOJTYSKA 1980. 59–60., ANDERSON 1993. 40–41., FELDKAMP 1998. 49., GIORDANO 1999. 62.

A Trienti Zsinat (1545–1563) és az azt követő katolikus reformok jelentős lökést adtak az állandó apostoli nunciatúrák megszerveződésének és fejlődésének.¹¹⁴ Az első rájuk vonatkozó szabályzat 1562-ben éppen a Zsinat alatt került kiadásra. Mindazonáltal a nunciatúrák megszilárdulásának időszakát XIII. Gergely (1572–1585) pápasága jelentette, aki több új képviselőt hozott létre. Pontifikátusának elején kilenc állandó külképviselet működött: a császár és a francia király mellett, valamint Spanyolországban, Portugáliában, Lengyelországban, Velencében, Firenzében, Nápolyban és Savoyában, majd ezt követte 1573-ban a dél-németországi, 1580-ban a gráci, valamint 1584-ben a kölni nunciatúra megalapítása. Az évszázados fejlődést 1596-ban a brüsszeli és a svájci nunciatúra létrejötte zárta le. Így a 16. században létrejött és megszilárdult az intézmény, amely a francia forradalomig nagyjából e struktúrában működött.¹¹⁵ 1622-ben tizenegy nunciatúra működött Európában: négy Itáliában (Torinóban, Velencében, Firenzében és Nápolyban), kettő német területeken (Bécsben és Kölnben), továbbá Varsóban, Brüsszelben, Párizsban, Madridban és Luzernben. A nunciushoz hasonló jogkörű követ volt a portugáliai kollektor, a máltai inkvizítor és az avignoni vicelegátus.¹¹⁶ Ennek hatására Róma a kora újkorban is Európa egyik diplomáciai centrumának számított.¹¹⁷ Az újonnan alapított külképviseletek már reformnunciatúráknak számítottak, ahol a politikai feladatokkal szemben a lelkipásztori feladatok dominálnak, különösen a Trienti Zsinat rendelkezéseinek bevezetésére fektettek nagy hangsúlyt.¹¹⁸

A nunciatúrák rendszerét össze kellett fogni, valamint szükséges volt az Örök Városba érkező híreket rostálni és értelmezni. A 16. század küszöbére kiderült, hogy a bíborosi konzisztórium nem képes kezelni az összes felmerülő politikai és egyházi kérdést, így egy megfelelően képzett és specializálódott szervezetre volt szükség.¹¹⁹ Ennek hatására II. Pius (1458–1464) pápasága alatt megjelent egy új személyi vagy vezető titkári tisztség, akinek bár nem volt saját döntési hatásköre, az ő feladata volt a diplomáciai levelezések lebonyolítása. Majd X. Leó (1513–1521) alatt már egyes országokra is specializálódott a hivatal. Ebből a személyi titkári tisztségből alakult ki később az államtitkári státusz és fejlődött ki a pápai államtitkárság, melyek neve legelőször hivatalosan V. Pál (1605–1621) alatt tűnt fel. Az Államtitkárság, bár még kialakulóban volt, lehetővé tette a pápa számára, hogy gyorsan

¹¹⁴ A Zsinat és a nunciatúrák rendszere kölcsönösen hatott egymásra, ugyanis a nunciások lettek megbízva a zsinati dekrétumok helyi bevezetésének felügyeletével. JEDIN 2009. 118. A további rendelkezésekre: GIORDANO 1999. 63–64.

¹¹⁵ GIORDANO 1999. 64–65.

¹¹⁶ A magyar szempontból is fontos gráci nunciatúra éppen 1622-ben szűnt meg. MOLNÁR 2002. 200., TUSOR 2004a. 185–187.

¹¹⁷ Szerepére ld. gazdag szakirodalommal: FLETCHER 2012., FLETCHER 2015., FARA–PLEBANI 2019.

¹¹⁸ GIORDANO 1999. 64., TUSOR 2004a. 186.

¹¹⁹ PRODI 1963. 136.

reagáljon a különböző eseményekre, valamint koordinálja a nunciatúráknak (s idővel magának a Kúriának) a működését. Tolomeo Galli személyében már XIII. Gergely alatt bíboros töltötte be az államtitkári pozíciót, a 17. század derekától ez általánossá válik. A pápai diplomáciát formálisan felügyelő bíboros neposok eltűnésével a kora újkor végére kialakult a bíboros államtitkárok ma is ismert szerepe.¹²⁰ Ezáltal e tisztség vált a pápai diplomácia legfőbb irányítójává.

Az európai udvaroknál lévő állandó diplomáciai képviseleti rendszernek köszönhetően az egyháznak konkrét lehetősége nyílt arra, hogy visszaszerezze politikai kezdeményező képességét, megtartva ugyanakkor a távolabb fekvő részegyházak feletti ellenőrzést, valamint az általános erkölcsre vonatkozó vezető szerepet. A nunciatúráknak tehát egy egész sor politikai, társadalmi, egyházi és pénzügyi kérdésre kellett választ adniuk, melyek meghatározták az egyes európai udvarok Rómával való kapcsolatát.¹²¹

Bár a nunciosok nagyon sok mindenben hasonlítottak a korabeli világi követekhez, azonban a diplomáciai feladataikon túlmutatóan jóval szélesebb feladatkörük volt. Általában három fő területet lehet megkülönböztetni: elsősorban a politikait, vagyis a székhelyként megjelölt udvarnál a Szentszék érdekeinek képviselését, amely magában foglalta az információgyűjtést és -továbbítást; másodsorban a helyi egyházi élet ellenőrzését, amelynek szerves részét képezte a helyi egyházi elittel való közvetlen kapcsolattartás;¹²² harmadsorban pedig a gazdasági és pénzügyi kérdéseket, mint például az egyházi adók begyűjtése, a pápai segélyek intézése. E feladatkörök természetesen sokszor nem különíthetők el egymástól, ugyanis mindezek természetesen összefüggtek egymással.

A korszakban egy nuncius átlagosan négy évet szolgált egy helyen. Mindez alacsonyabbnak számított a világi diplomata hivatalselési idejénél. Ennek oka több dologtól is függhetett. Egyrészt egy-egy új pápa esetében – a dinasztikus kontinuitás hiánya miatt – Róma új püspöke rendszerint lecserélte a saját bizalmasaira a külképviselet eme oszlopos tagjait. Nem egyszer pedig a nunciosok maguk kérték – anyagi problémáikra és szellemi-fizikai igénybevételük mértékére való tekintettel – szolgálatuk alóli felmentésüket.¹²³

¹²⁰ FELDKAMP 1994. 39–43., TUSOR 2004a. 166–174., ČERNUŠÁK 2018. 59.

¹²¹ Ld. KOLLER 1998.

¹²² A levelezések nagy része kiadásra került: FRIEDENSBURG 1892a., FRIEDENSBURG 1892b., FRIEDENSBURG 1893., FRIEDENSBURG 1898., FRIEDENSBURG 1899., CARDAUNS 1910., CARDAUNS 1912.

¹²³ TUSOR 2004a. 188. Ennek tökéletes példája Martinengo, aki négy évig szolgált Ferdinánd mellett, és saját maga kérte a leváltását. Az 1529 és 1700 közötti időszakot tekintve (130 év alatt 47 nuncius) egyébként is nagy fluktuációt tapasztalhatunk, s ezt az időszakot tekintve a legtöbb nuncius 2–4 évet töltött az állomáshelyén. MOLNÁR 2004. 192. Gregorio Leti szerint hivatalukban három évig maradtak, és a pápa jóváhagyásával kardinális lehetett belőlük. FARKIS 2010. 125. Anton Pieper ezt az időintervallumot többek közt Ludovico Beccadelli velencei nuncius egyik levelére hivatkozva két évre taksálta. PIEPER 1894. 8.

Személyük kiválasztása tekintetében több visszatérő motívumot is felfedezhetünk. A világi államok diplomatái elsősorban az uralkodói udvarból, valamint a főnemesség vagy a főpapság soraiból kerültek ki, mert származásuk, kapcsolatrendszerük és életvitelük megfelelő alapot jelentett a nagypolitikában és az udvari életben való eligazodáshoz, vagyonuk pedig a reprezentációs célok eléréséhez. A nunciások tekintetében azonban a korszakban más tapasztalunk. A 15. és 16. században a pápai diplomaták még nem tekinthetők hivatásos szakembereknek. Kinevezésüket elsősorban képzsüknek, politikai kultúrájuknak és tárgyaló vagy szónoki képességeiknek köszönhatték. A megbízatás ugródeszka volt későbbi politikai karrierjükhez, amely rövidtávon nagy anyagi befektetést is igényelhetett, ám a későbbi komolyabb pozíciók, sőt a bíborosi kalap reményében szívesen vállalkoztak erre.¹²⁴ A 17. századra az állandó nunciaturák végleges megszilárdulásával jött csak létre egy igazi, ténylegesen professzionális diplomata réteg.¹²⁵ A Trienti Zsinat után általános gyakorlattá vált, hogy a világiakat kizorítva a nunciásokat közvetlenül a klerikusok soraiból választották ki. III. Pál pápától a nunciások általában saját egyházmegye élén álló püspökök, a 17. század első évtizedeitől pedig elsősorban címzetes, *in partibus infidelium* érsekek voltak. Ennek célja a presztízsük növelése volt. 1565-ben ezt erősítette meg IV. Piusz, aki kiközösítés terhe alatt megtiltotta a nunciásoknak, hogy állomáshelyükön javadalmakat, címeket nyerjenek, különösen pedig azt, hogy ajánlást fogadjanak el a bíborra. Azonban minden pápai tiltás ellenére erre sok példát találunk, többek közt Bécsben, I. Ferdinánd mellett is.¹²⁶

Annak ellenére, hogy az állandó nunciaturák intézménye jelentős előrelépést jelentett a pápaság nemzetközi kapcsolattartása terén, az egész berendezkedésnek úgy szervezeti, mint működési szempontból több gyenge pontja és hiányossága is volt. Erre jó példa, hogy a nunciások megbízása ténylegesen korlátozta azok hatékonyságát bizonyos politikai ügyekben. Ezért Róma a 16. század első felében a nunciusi intézménnyel párhuzamosan továbbra is használta a legátusokat különösen kényes és nehéz politikai ügyek megoldására. A pápai diplomaták tevékenységének egyik komoly akadály – amely az itáliai félsziget politikai realitásának megosztottságából fakadt – a nunciások többfelé irányuló hűsége volt. Ezzel szembesült például az a nuncius, aki a pápa érdekeit előtérbe helyezve tevékenykedett, de ugyanakkor megmaradt eredeti uralkodója alattvalójának, akihez feudális jellegű kötődés fűzte.¹²⁷ A nunciusi intézmény másik gyenge pontja éppen az innovatív vonásából, a székhely

¹²⁴ KELLNER 2006. 99.

¹²⁵ LAZZARINI 2015. 126.

¹²⁶ TUSOR 2004a. 189. Vö. WOJTYSKA 1980. 74. Korábban is előfordult ez az eset. Ferdinánd király például Rorariónak ígért évdíjat az egyik magyarországi apátság terhére. FRAKNÓI 1903. 62.

¹²⁷ WILLIAMS 2010. 579–611.

állandóságából eredt. Gyakran előfordult ugyanis, hogy azok a nunciusok, akik különösen hosszú ideig működtek egy bizonyos udvarnál, igyekeztek összehangolni a Pápai Állam érdekeit a székhelyük szerinti érdekekkel, s ha netán a fogadó államtól valamiféle javadalmat vagy fizetést is kaptak, nem egyszerű feladat kibogozni a lojalitásuk szálait. Végül fontos, de nem csak a pápaságnál, hanem az összes külképviseletnél fellelhető probléma volt az információáramlás lassúsága, ugyanis sokszor bizonyos konkrét ügyekben hamarabb kellett dönteni, mintsem hogy megérkezzen Rómából az ezzel kapcsolatos pontos instrukció.¹²⁸

¹²⁸ Morone nuncius például amikor nem kapott híreket és új utasításokat Rómából, kifejezetten kerülte a királyi udvart, mert nem akart bizonyos kérdésekben állást foglalni. ROBINSON 2012. 24.

B) Róma és Magyarország kapcsolatai a 16. század első felében

Az államalapítás utáni évszázadokban folyamatos és több szinten zajló kapcsolat állt fent a római Szentszék és a Magyar Királyság között. E kapcsolatok intenzitása a késő középkorra még jobban megerősödött, ugyanis a pápaság számára az oszmánok elleni harc egyik központi eleme volt a Magyar Királyság, míg a magyar uralkodók szemében Róma az egyik legfontosabb szövetségesnek, valamint a korabeli diplomácia központjának számított.¹²⁹

Színtereit tekintve több szegmensre, elsősorban informális és formális részre oszthatjuk az érintkezés területeit. Az előbbit megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a 15. század végén, valamint a 16. század elején jelentős volt – különösen a szentévek alkalmával¹³⁰ – a Rómába induló zarándokok száma.¹³¹ Ez azonban a század közepére az itáliai háborúk, a Rómában dúló pestisjárványok, valamint a város 1527. évi kifosztása, továbbá a magyarországi trónharcok, az oszmán előretörés és a protestáns reformáció térhódítása miatt marginalizálódott és a 16. század közepére megszűnt.¹³² Ezekon kívül külön meg kell emlékezni az Örök Városba érkező azon klerikusokról, akik diszpenzációért vagy felszentelés céljából érkeztek, s keresték fel az Apostoli Kancellária, a Penitenciária, a Dataria, valamint a Camera Apostolica hivatalait.¹³³

Az ideiglenesen Rómában tartózkodó magyarországiakon kívül állandó jelleggel az Örök Város magyar gyóntatói, valamint a pálos rend tagjai éltek a 15. század elejétől kezdve Rómában, az ősi Santo Stefano Rotondo-templom melletti kolostorban. A diplomáciai ügyekbe nem avatkoztak bele, viszont kolostoruk sokszor szolgált hajlékul a Rómába érkező magyaroknak.¹³⁴ A városba érkező magyarok gyóntatását a római magyar gyóntató látta el, aki a korszakunkban Szondi Pál volt, aki bár kapcsolatban áll a magyar püspökökkel, de az 1550-es években a diplomáciai ügyektől szintén távol tartotta magát.¹³⁵ Hasonlóan nem beszélhetünk kitüntetett szerepről a Római Kúria hivatalaiban dolgozó magyarok kapcsán, ugyanis a késő középkorban és kora újkorban elvéve találunk csak a királyságból származó hivatalnokot a

¹²⁹ A középkori szentszéki–magyar diplomáciai kapcsolatokról: FRAKNÓI 1901., FRAKNÓI 1902., E. KOVÁCS 1996., ERDŐ 1996., KUBINYI 1996., RÁCZ 1996., SOLYMOSI 1996., SZOVÁK 1996., KUBINYI 1999., BARABÁS 2013., KISS 2014., NEMES 2014a., BARABÁS 2015a., BARABÁS 2015c., NEMES 2015a., NEMES 2015b., NEMES 2016a., NEMES 2016b., NEMES 2017., BÁCSATYAI 2018., LAKATOS 2018., BARABÁS 2019., FARA 2019., FEDELES 2019a., FEDELES 2019b., FEDELES 2019c., KISS 2019., LAKATOS 2019a., LAKATOS 2019b., LAKATOS 2020., MALÉTH 2020., FEDELES 2021a., FEDELES 2021c., KALOUS 2017., KALOUS 2021.

¹³⁰ Ilyen volt például az 1500., valamint az 1525. évi szentév. NEMES 2014b.

¹³¹ A római zarándoklatokról: SIGAL 1989. 104–115., PÁSZTOR 2000. 118–124., BÁLINT–BARNA 1994. 31–33., CSUKOVITS 2003., FEDELES 2015. 52–56.

¹³² PÁSZTOR 2000. 122–124., NEMES 2017. 129–131.

¹³³ A témáról legutóbb: ERDÉLYI 2005., ERDÉLYI 2017., FEDELES 2017b., FEDELES 2018., LAKATOS 2018., FEDELES 2019c., FEDELES 2019b. 194–199., FEDELES 2021c., FEDELES 2021b. 144–165.

¹³⁴ SÁRKÖZY 2017., NEMES 2017. 129., FEDELES 2019b. 192.

¹³⁵ KOLLÁNYI 1905. 325., MONAY 1956. 59–63.

Curia Romanában vagy a pápai família tagjai közt.¹³⁶ Szintén – az észak-itáliai universitasokkal ellentétben – csak sporadikusan találunk magyarországi hallgatót a római La Sapienza egyetem diákjai között, viszont ennek ellenére itt tanult a korszak egyik legbefolyásosabb magyar politikusa, Nádasdy Tamás későbbi nádor, akiről – mint még látni fogjuk – maga Girolamo Martinengo nuncius is megemlékezett.

Találunk viszont egy másik, a korban kifejlődő intézményt, a bíboros protektor személyét, aki – anyagi ellenszolgáltatásért cserébe – az egyes uralkodók szentszéki érdekérvényesítését támogatta. E bíborost a 15. század második felétől kezdve az uralkodók előterjesztésére a pápa nevezte ki. Közülük többen (például Juan Carvajal, Gabriele Rangone, valamint Pietro Isvalies) legátusként is jártak már korábban Magyarországon, de köztük találjuk Rodrigo Borgiát, a későbbi VI. Sándor (1492–1503), és Giulio de Medicit, a későbbi VII. Kelemen pápát (1523–1534) is. Munkáját nem egy esetben helyettese, a viceprotektor látta el.¹³⁷ 1526 után azonban nem csak a budai nunciatura szűnt meg, hanem a korábbi időszakban fontos feladatot ellátó magyar bíboros protektor intézménye is, s inntől kezdve Ferdinánd országainak közös bíboros protektora látta el ezt a feladatot.¹³⁸

Eme többé-kevésbé működő informális csatornák mellett mégis a legfontosabb diplomáciai szereppel természetesen a hivatalos követek rendelkeztek. A magyar uralkodók a középkor évszázadai során rendszeresen küldtek általában egy-egy konkrét ügyben eseti megbízással rendelkező, egyházi származású követeket Rómába. Ennek intenzitása a késő középkorban nőtt meg. Ezt jól szemlélteti, hogy 1490 és 1526 között 18 követség indult el Rómába Magyarországról.¹³⁹ Eme alkalmi követeken kívül a 15. század második felében jelentek meg azok a magyarországi követek, akik már huzamosabb ideig tartózkodtak a Tevere partja mellett. Ennek előzménye az '50-es évekre tehető, amikor 1451 és 1453 között a Milánói Hercegség követe tartózkodott hosszabb ideig Rómában. Őt nem sokkal később követték a magyarok is: a királyság Mátyás uralkodása alatt küldött először hosszabb megbízással ügyvivőt az Örök Városba.¹⁴⁰ Emellett azonban továbbra is indultak ideiglenes követségek. Mindez érdekes hasonlóságot mutat az előbbieken már ismertetett pápai diplomáciával, ahol az állandó nunciaturák megjelenésével és térhódításával nem tűntek el a 16. században a legátusok sem, egymás mellett, egymást kiegészítve működött a két intézmény.

¹³⁶ NEMES 2017. 131., FEDELES 2019b. 192–193.

¹³⁷ TUSOR 2018., NEMES 2015b., NEMES 2017. 113., NEMES 2018., FEDELES 2021a. 167.

¹³⁸ Ha azonban ő nem tudott intézkedni, akkor szívesen keresték meg az egykori Ferdinánd mellé rendelt nunciásokat, például Giovanni Moronét 1544-ben. FAZEKAS 2012. 76.

¹³⁹ LAKATOS 2019a. 605.

¹⁴⁰ FEDELES 2021a. 169.

Róma is rendszeresen küldött különböző jogállású és eltérő felhatalmazással rendelkező követeket a Magyar Királyságba. Ennek a legfontosabb személyei elméletileg az esztergomi érsekek voltak, akik a 14. század végétől megkapták a *legatus natus* címet, amivel jogilag a pápa folyamatos jelenlétet biztosított magának a királyságban, de mindez formális címnek mondható, valódi követi feladatokkal nem járt.¹⁴¹ Így őket nem számolva 1490 és 1526 között négy legátus, három legátusi hatalommal felruházott nuncius, tizenhárom nuncius és három cursor jött Magyarországra.¹⁴² Sőt a mohácsi csata előtti években Giovanni Antonio Burgio báró személyében állandó nuncius is tartózkodott Budán.¹⁴³

E rendszert merőben átrajzolta a mohácsi csatát követő kettős királyválasztás. Szapolyai János a kezdetektől fogva folyamatosan próbált kapcsolatokat keresni Rómával, és támogatást kérni a pápától a törökök, valamint Habsburg Ferdinánd ellen.¹⁴⁴ ám a város 1527-es feldúlása után a pápaságra komoly nyomást gyakorolt V. Károly birodalma, így viszonylagos elszigetelődés, majd pedig a kiközösítés várt rá. Innentől kezdve követei és ügyvivői gyakran megfordultak az Örök Városban, ennek ellenére nem tudott állandó képviselést kialakítani, s így igencsak korlátozva volt a római jelenléte és érdekérvényesítő képessége.¹⁴⁵ I. Ferdinánd ezzel szemben bátyja árnyékában más lehetőségek birtokában volt, s a Jagelló-kor hagyományaival szakítva saját, öröklött, jól bejáratott diplomáciai eszköztárát használta.¹⁴⁶

Láthatjuk tehát, hogy a pápasághoz érkező magyarországi információk tekintetében a formális és informális csatornák szinte teljesen felszámolódtak az 1550-es évekre. Mindezt annak tudatában érdemes kiemelni, hogy ekkor még a Collegium Hungaricum (majd Germanicum et Hungaricum) sem állt még fenn, s nem fogadott Rómában magyarországi tanulókat.¹⁴⁷ Emellett a Hitterjesztési Kongregáció sem működött, ami a 17. századra egy, a magyar katolikus hierarchiától független, jelentős információs csatornát is ki tudott építeni a Kárpát-medencében.¹⁴⁸

Mindebből azt láthatjuk, hogy a 16. század közepén tanúi lehetünk egy olyan időszaknak, amikor – az előző és következő évtizedektől eltérően – Magyarország vonatkozásában gyakorlatilag az egyetlen biztos és állandó információszerzési lehetőséget és tájékozási

¹⁴¹ FEDELES 2021a. 168.

¹⁴² Uo.170. A témáról legutóbb: NEMES 2021.

¹⁴³ BURGIO 1926.

¹⁴⁴ Pl. MNL OL R 298 - II. - 1. No. 1.

¹⁴⁵ FRAKNÓI 1903. 9–23., NEMES 2017. 119–120., FLETCHER 2012.

¹⁴⁶ Az öröklött szentszéki-Habsburg kapcsolatokról: METZIG 2016. 203–264., KOLLER 2021.

¹⁴⁷ Legújabbban: TÓTH 2017., valamint SZILÁGYI 2019.

¹⁴⁸ Ld.: TÓTH 2000., MOLNÁR 2002., TÓTH 2002–2008., TÓTH 2004a., TÓTH 2004b., GALLA 2005. TÓTH 2007., GALLA 2010., GALLA 2015.

pontját jelentették Rómának a Ferdinánd mellé rendelt nunciusok.¹⁴⁹ Ennek fényében személyük és a Magyar Királysággal kapcsolatos tevékenységük még kiemeltebb figyelmet érdemel.

¹⁴⁹ A nunciustól függetlenül is érkeztek Rómába hírek Magyarországról, például a bécsi jezsuiták levelein keresztül, ám ezek sporadikusak és nem magyar fókuszúak voltak. BRAUNSBERGER 1896. I. passim.

C) Sic itur ad aulam – Girolamo Martinengo és a többi nuncius életútja

Jelen munka elsősorban Girolamo Martinengo személyére és tevékenységére helyezi a hangsúlyt, ahhoz azonban, hogy működését megfelelő kontextusban ábrázoljuk, szükségesnek látszik a korábban Ferdinánd udvarában működő nunciusok bemutatása is, hiszen az ő tevékenységükkel összehasonlítva értékelhető Martinengo tényleges szerepe, nunciusi működése. Ezért Vincenzo Pimpinella (1529–1532), Giovanni Morone (1536–1538, 1539–1541), Fabio Mignanelli (1538–1539, 1545), Girolamo Verallo (1541–1545) és Prospero Santacroce (1548–1550) személyére, valamint I. Ferdinánd 1556-os császárrá válásáig, a Martinengót követő Zaccaria Delfino (1554–1556) nunciusra is kiterjesztettem a vizsgálatot.

A vizsgálat legnagyobb nehézsége az egyenlőtlen forráseloszlás, amelynek következtében bizonyos személyek származásáról, s korai éveikről, szocializálódási, tapasztalatszerzési helyszíneikről kevés információval rendelkezünk, ám olyan helyzet is előfordul, hogy – a nunciusi intézmény korai jellegéből adódó problémákat jól mutatva – egy-egy nunciatura szinte teljes iratanyaga eltűnt. Először e felettébb érdekes élettörténetek vázlatos bemutatása következik, s az ebből levonható következtetések után Martinengo 1550-ig terjedő működését vizsgáljuk meg.

1. Az I. Ferdinánd mellé rendelt nunciusok

Az I. Ferdinánd mellé rendelt szentszéki nunciusokkal, és kiváltképpen Martinengóval kapcsolatban eddig még nem vizsgálta származásukat a magyar történetírás, s ezzel egyetemben elmaradt rokonságuk, örökölt kapcsolati hálójuk, szocializálódási közegek feltérképezése is. Ugyanakkor mindez előmenetelük, döntéseik, valamint információs csatornáik megértéséhez és feltérképezéséhez nélkülözhetetlen.

Az előzőleg felsorolt nunciusok közül Vincenzo Pimpinella született legkorábban: 1485. január 28-án látta meg a napvilágot Rómában.¹⁵⁰ Rokonságáról és családi háttéréről nem rendelkezünk további információkkal, ami arra enged következtetni, hogy nagy valószínűséggel nem tartozott a családjá a római arisztokráciához. Girolamo Verallo származását illetően több adat áll rendelkezésünkre: 1497-ben született a Lazio tartománybeli Cori kisvárosában, Girolamo Verallo római orvos és Giulia Jacovazzi fiaként. Későbbi

¹⁵⁰ SQUICCIARINI 1999. 41.

pályafutása szempontjából fontos rokoni kapcsolatokkal rendelkezett, ugyanis Domenico Giacobazzi bíboros (1444–1528) unokaöccse volt.

Pier Paolo Vergerio 1498-ban született a velencei fennhatóság alatt álló, tengerparti Koper városában a helyi patrícius, Giacomo jegyző gyermekeként, anyja nevét nem ismerjük. A családban komoly hagyománya volt az egyházi pályának, ugyanis innen származott a hasonló nevű, Magyarországon is jól ismert humanista. Rajta kívül a későbbi nuncius idősebb testvére, Giovanni Battista is e pályát választotta, s Pula püspöke lett, a nuncius pedig hivatali ideje lejártá után rövid ideig a modrusi egyházmegye élére került, majd szülővárosa, Koper (Capodistria) püspökségét kapta meg.¹⁵¹

Giovanni Morone nuncius családi származása különösen jól dokumentált. 1509. január 25-én, Milánóban látta meg a napvilágot Girolamo Morone és Amabilia Fisiraga fiaként.¹⁵² Szülei mindkét ágon híres nemesi család sarjai voltak. Édesapja különleges karriert futott be, szenátor volt Milánóban és emellett többször állt követként a Sforza család szolgálatában. Érdemeiért Lecco grófjának nevezték ki. A Valois–Habsburg háborúk alatt a franciákhoz küldték, majd mikor I. Ferenc francia király 1515-ben elfoglalta Milánót, Girolamo külföldre távozott és csak 1521-ben tért haza, amikor átvette a nagykancellári hivatalt. Az 1525-ös páviai császári diadalt követően ismét a franciák oldalára állt, s a Habsburg-ellenes szövetség létrejöttéért dolgozott. Róma 1527-es kifosztása során bebörtönözték és csak hatalmas váltságdíj fejében szabadulhatott. Ekkor – újabb pálfordulásként – V. Károly szolgálatába állt, s ott is maradt egészen 1529. december 15-én bekövetkezett haláláig. Mindezt azért érdemes kiemelni, mert Girolamo nem mindennapi diplomáciai és politikai tapasztalatait, kapcsolatrendszerét át tudta adni fiának, Giovanninak is.¹⁵³

Fabio Mignanelli 1496. április 25-én Sienában született, az előkelő Chigi és Bichi családokkal rokon patrícius, Pietro Paolo Mignanelli, valamint Onorata Saraceni, Gian Maria Ciocchi Del Monte, a későbbi III. Gyula pápa (1550–1555) rokonának gyermekeként. 1532-ben feleségül vette az özvegy Antonia Capodiferro-t, tőle született Pierpaolo nevű fia. A házasság révén Mignanelli fontos kapcsolatokra tett szert, ugyanis felesége annak a Girolamo Capodiferrónak a testvére volt, aki 1544-ben bíboros lett, de már az 1530-as években a római elit meghatározó tagjának számított.¹⁵⁴ Felesége halála után felvette Mignanelli a nagyobb

¹⁵¹ TUSOR–NEMES 2011. 89., BIASIORI 2020.

¹⁵² GOETZ 1970b. XVI., ROBINSON 2012. 15.

¹⁵³ FIRPO 2012.

¹⁵⁴ GOTOR 2010.

egyházi rendeket, s rokonai kapcsolatai, valamint szakértelme révén fényes fényes egyházi karrier állt előtte.

Prospero Santacroce családi kapcsolatairól kevesebb információ áll a rendelkezésünkre, annyit tudunk csupán, hogy 1514. szeptember 24-én az Örök Városban született régi római nemes családban, Tarquinio Santacroce és Ersilia de 'Massimi fiaként.¹⁵⁵ Végezetül Zaccaria Delfinót kell megemlíteni, aki 1527. május 30-án született Velencében neves arisztokrata család sarjaként. Édesapja az 1548-ban elhunyt Andrea Delfino (Dolfin), édesanyja pedig Deia di Alvise Mocenigo volt.¹⁵⁶

A felsorolt példákban azt láthatjuk, hogy Ferdinánd mellé minden esetben olasz származású nunciust küldött a Szentszék.¹⁵⁷ Földrajzilag nézve két jól körülhatárolható régióból: Észak-Itáliából, valamint Rómából és környékéről származtak. A nunciosok közül egy személy, Veralló született csak e két területen kívül, Coriban, ám e település is mindössze félszáz km-re fekszik az Örök Várostól, s a szülei is római származásúak voltak.¹⁵⁸

Fontos kiemelni, hogy a bemutatott nunciosok többsége, maga Martinengo is igazoltan nemesi származású volt. Érdekes tény, hogy ennek ellenére nem a leggazdagabb és legjelentősebb famíliák közül, hanem a politikailag aktív, előkelő nemesség köréből kerültek ki.¹⁵⁹ Ennek ellenére többségük igen hasznos rokonai kapcsolatokkal rendelkezett, elsősorban annak révén, hogy közelebbi vagy távolabbi vérségi kapcsolatban álltak egy-egy bíborossal. Mignanelli rendelkezett a leglátványosabb rokonai köteléssel: édesanyja révén vérségi kötelékben állt Gian Maria Ciochi Del Montéval, a későbbi III. Gyula pápával (1550–1555). Befolyását házassága révén is megerősítette, ugyanis felesége Girolamo Capodiferro bíboros testvére volt. Rajta kívül Veralló Domenico Giacobazzi bíboros (1444–1528) unokaöccse, Martinengo pedig Aogostino Trivulzio kardinális rokona volt. E kapcsolatok pedig fontos szerepet játszottak a pályafutás szempontjából.¹⁶⁰

*

¹⁵⁵ A család később több híres klerikust, többek között bécsi nunciust is adott az egyháznak. SÉNIÉ 2017.

¹⁵⁶ GOETZ 1970b. VII., BENZONI 1991., NEMES 2010. 397.

¹⁵⁷ Bécshez hasonlóan a madridi nunciosok is itáliai származású klerikusok voltak, akik valamelyik itáliai püspökség vagy érsekség élén álltak. CUETO 2010. 1824. Azt is meg kell ugyanakkor említeni, hogy a korszakban nem csak Itáliában, hanem egész Európában előszeretettel fogadtak fel olaszokat diplomáciai szolgálatokra. ANDERSON 1993. 33.

¹⁵⁸ Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg a 17. században is. Vö. TUSOR 2004a. 176. Érdemes mindezt összevetni a térség más nunciaturájával is: a lengyelországi nunciosok esetében például azt láthatjuk, hogy általában szintén észak-itáliai, pontosabban velencei alattvalókat küldött a Szentszék a királyságba. WOJTYSKA 1980. 64.

¹⁵⁹ Valószínűleg ennek háttérében az állhatott, hogy a legnevesebb itáliai patrícius családok klerikus tagjai számára nem számíthatott nagy presztízsnak, rangban megfelelőnek a nunciusi hivatal.

¹⁶⁰ Mindez a korban nem számított meglepő esetnek. Maga III. Gyula pápa is nagybátyja támogatásával indult el a ranglétrán. BRUNELLI 2001.

A korabeli Itália Európa legjobb egyetemeivel büszkélkedhetett, ahová a középkor során nagy számban érkeztek hallgatók egész Európából, többek közt a Magyar Királyságból is. Nem csoda, hogy a fentebb bemutatott családi háttér mellett nunciustársaival egyetemben az ifjú Girolamót is az egyetemi padosorokban találjuk. Az utóbbi évek fellendülő egyetem-történeti kutatásait¹⁶¹ is szem előtt tartva úgy gondolom, a nunciások vizsgálata során érdemes átnézni, milyen végzettséggel rendelkeztek, valamint hol kapták a képzésüket, s mindebben felfedezhetünk-e tendenciákat.

Mignanelli Sienában, Pisában és Bolognában végezte tanulmányait, s végül 1523-ban Sienában lett mindkét jog doktora. Ezt követően egy ideig az egyetemi világban maradt, s a sienai egyetem katedrájáról tanított.¹⁶² Pimpinella egyetemi éveiről nem áll rendelkezésünkre információ, ám kétségtelen, hogy komoly képzést kaphatott, ugyanis X. Leó pontifikátusa (1513–1521) alatt ő is azon ígéretes ifjak közé tartozott, akiket a Medici pápa a trónja köré gyűjtött. Latinul verselt,¹⁶³ és előadásokat tartott a római egyetemen is.¹⁶⁴ A latin nyelvet kitűnően használta, ugyanis elismert latinista és szónok volt, de görögül is megtanult, és azon kevesek közé tartozott, akik a Kúriában az evangéliumot görögül is tudták értelmezni. A X. Leó halála utáni konklávé alkalmával ő köszöntötte a kardinálisokat. Tehát valóban komoly humanista képzettséggel rendelkezett.¹⁶⁵ Hozzá hasonlóan Vergerio, Morone, Santacroce és Delfino szintén a padovai egyetemen szerzett jogi képzettséget.¹⁶⁶

Mindebből azt láthatjuk, hogy a nunciások minőségi egyetemi oktatásban részesültek, sőt némelyikük edukációja befejezését követően egyetemi tanárként is működött. Többségük – Martinengót is beleértve – a korabeli Európa egyik legnevesebb egyetemén, a padovai universitas falai között szerezte azt a jogi képzettséget, amely alkalmassá tette őket a római és a kánonjog kapcsán felmerülő diplomáciai és egyházkormányzati ügyek megfelelő átlátására és irányítására.¹⁶⁷ Meglepő ugyanakkor, hogy reológiai tanulmányokat nem végeztek. Talán ez

¹⁶¹ HARASZTI–KELÉNYI–SIMON 2019., HARASZTI–KELÉNYI 2019.

¹⁶² GOTOR 2010.

¹⁶³ Paride De Grassi krónikájában feljegyezte, hogy a pápa tiszteletére Pimpinella Orpheusnak öltözve szavalt verseket társaival a pápa tiszteletére. BORTOLETTI 2012. 58. Róla még: BENEDETTI 2015. 72., 74., 77., TOMMASINO 2008. 26.

¹⁶⁴ Beszédeivel azonban nem mindenki volt elégedett, például egy 1523. augusztus 5-én tartott beszédét Paolo Giovio fullasztónak érezte. ZIMMERMAN 1995. 56., 326.

¹⁶⁵ MÜLLER 1960. 67.

¹⁶⁶ GOETZ 1970b. VIII., XVI., FIRPO 2012., ROBINSON 2012. 16., BIASIORI 2020.

¹⁶⁷ Nem csak Ferdinánd udvarában tapasztalhatjuk a jogi képzettségű nunciások túlsúlyát, hanem ez a kora újkor folyamán területtől függetlenül megfigyelhető, ugyanúg, ahogy a szentszéki adminisztrációban való jártasságuk is. Vö. GIORDANO 1999. 73.

is hozzájárulhatott ahhoz, hogy reformáció teológiai kérdései iránt összességében kevésbé érdeklődtek.¹⁶⁸

*

Tanulságos eredménnyel járhat, ha megvizsgáljuk, hogy e nuncius számára milyen hivatali pálya vezetett I. Ferdinánd udvarába. Ennek kapcsán elsősorban a téma szempontjából releváns adatokat összesítem.

Pimpinellát 1525. július 3-án, negyven évesen Rossano érsekévé nevezték ki, majd augusztus 13-án szentelték fel. E szegény dél-calabriai érsekségben azonban a rá bízott egyéb feladatok miatt nem fejtett ki lényeges egyházkormányzati tevékenységet, soha nem vette át egyházmegyéjét, sokkal inkább jövedelemforrásként tekintett e címére.¹⁶⁹ Szerény egyházi hivatala azt is világosan jelzi, hogy nem igazán tudott a Kúriában nagy befolyásra szert tenni. Ha jelentékenyebb javadalmat nem is kapott, a politika és a közigazgatás világába belekóstolhatott, ugyanis VII. Kelemen pápa helytartójaként működött 1527/28-ban Marche tartományban, 1529. január 5-én Perugia vicelegátusa lett, majd ezt követően kapott kinevezést I. Ferdinánd udvarába.¹⁷⁰

Vergerio az egyetem elvégzése után ügyészként és bíróként dolgozott, de emellett a költészettel is foglalkozott. Mindeközben megházasodott: 1526 őszén feleségül vette Diana Contarinit, aki azonban alig egy évvel később elhunyt. 1532 szeptemberében VII. Kelemen megbízásából a Római Kúria szolgálatába lépett, mint titkosírási titkár (*segretario della cifra*). Alig egy héttel később azonban máris Velencébe küldték, hogy diplomáciai szövetséget készítsen elő a török ellen. Küldetését nem koronázta siker, ennek ellenére 1533-ban a pápa nunciusként I. Ferdinánd király udvarába küldte.¹⁷¹

Verallo jogi tanulmányait követően Rómába utazott, és először az Apostoli Signatura referendáriusa, majd 1534. november 26-án a római Rota, végül pedig az Apostoli Palota auditora lett. Latino Giovenale Manetti társaságában egy diplomáciai misszió keretében 1535-ben V. Károlyhoz és I. Ferenchez küldték. 1537-től 1540 februárjáig nunciusként tevékenykedett a Velencei Köztársaságban. A Lagúnák városában ő volt Loyolai Szent Ignác

¹⁶⁸ Ezalól a nunciaturája utáni évtizedben az inkvizíció elé idézett, majd a protestánsokhoz csatlakozó Pier Paolo Vergerio a kivétel, aki komoly érdeklődést mutatott a teológia iránt is. KOLTAY-KASTNER 1957. 180., HAJNÓCZI 2016.

¹⁶⁹ SQUICCIARINI 1999. 41., „*Sed haec plenius venerabilis frater Vincentius archiepiscopus Rossanensis, nuncius noster, vir nobis ob doctrinam et probitatem suam charus, quem cum facultatibus a nobis requisitis istuc mittimus, vobis explicabit, cui plenam in his fidem habere velitis.*” ETE I. 468. Mindez nem számított kivételes esetnek, többek közt Giovan Maria Ciocchi Del Monte, azaz a későbbi III. Gyula pápa sem járt soha Páviában, hiába viselte a város érsekének címét. BRUNELLI 2001.

¹⁷⁰ MÜLLER 1960. 68., SQUICCIARINI 1999. 41. 1529. június 14-én állították ki a menlevelét. KOLLÁNYI 1905. 318.

¹⁷¹ BIASIORI 2020.

és az első jezsuiták egyik támogatója. 1540. augusztus 20-án az Emilia-Romagna-beli Bertinoro püspökévé választották, majd a következő évben indult I. Ferdinánd udvarába.¹⁷²

Mignanelli 1532-ben, házassága évében szintén a Rota ügyvédje lett. 1533-ban konzisztoriális ügyvédként (*avvocato concistoriale*) dolgozott, majd 1536-ban pápai megbízottként az umbriai Spoleto-ba helyezték. 1537-ben, az oszmán flotta Pugliába érkezésének alkalmával, Velencébe küldték, hogy a Serenissimát komolyabb oszmán-ellenes fellépésre bírja, ám missziója nem járt sikerrel.¹⁷³ Visszatért Rómába, de sokáig nem maradt a pápa mellett, ugyanis 1538 tavaszán III. Pál kíséretében Nizzában és Onegliában részt vett a pápa és V. Károly közötti tárgyalásokon. 1538-ban jogászként segített Girolamo Aleandro bíboros németországi legátusnak. Mindez megfelelő felkészítés lehetett számára a nunciusi munkához, ugyanis néhány hónappal később, 1538 szeptemberétől 1539 áprilisáig ő látta el a teendőket I. Ferdinánd mellett. Megbízata végeztével visszatért az Örök Városba, majd 1539 novemberében ismét elhagyta Rómát, miután Alessandro Farnese bíboros nepos I. Ferenc és V. Károlyhoz küldte legátusként. 1540. november 15-én megszerezte a kicsi és szegény pugliai Lucera püspöki hivatalát, azonban diplomáciai és kúriai kötelezettségvállalásai miatt soha nem iktatták be. 1541 áprilisában Gasparo Contarini bíboros helyére került a bolognai vicelegátusi és kormányzói székbe, ahol 1542 áprilisáig maradt. Végül 1542 májusában a velencei nunciatúrára küldték, ahol hosszú és sikeres harcot folytatott a protestáns tanok hirdetése ellen.¹⁷⁴

Morone egyetemi tanulmányai után édesapja jóvoltából – aki résztvett a tárgyalásokban VII. Kelemen az angyalvári fogsága idején – a modenai egyházmegye élére került, s 1533-ban püspökké szentelték. Feladatait komolyan vette, és energikusan vetette bele magát az egyházmegye ügyeinek intézésébe. Nem sokáig tudott azonban a rá bízott hívekkel érdemben törődni, mert 1535-től komoly diplomáciai megbízásokat kapott: először I. Ferenc francia király, majd pedig I. Ferdinánd udvarába küldte nunciusként a pápa.¹⁷⁵

Santacroce 1533-ban szintén konzisztoriális ügyvédként kezdte pályáját. 1538-ban Fabio Mignanelli nuncius auditora volt. Később az Apostoli Signatura referendáriusa, majd 1542-ben szintén a Rota bíróságának auditora lett. A következő évben Alessandro Farnese bíboros, III. Pál pápa unokájának auditoraként dolgozott, aki akkoriban pápai megbízott volt a

¹⁷² PIEPER 1894. 105., CARDAUNS 1912. VIII–X.

¹⁷³ A konzisztoriális ügyvédség jó belépőt jelentett az egyházi körökbe, például III. Gyula pápa apja is e munkakörben dolgozott. BRUNELLI 2001. A hadjáratról és Velence politikájáról legújabb ismeretterjesztő formában: CROWLEY 2008. 88–89.

¹⁷⁴ GOTOR 2010. A bolognai kormányzói széket előtte nem sokkal a későbbi III. Gyula pápa is betöltötte. BRUNELLI 2001.

¹⁷⁵ ROBINSON 2012. 16–20.

császárságban. 1545 májusában elkísérte a kardinálist a wormsi diétára is.¹⁷⁶ Zaccaria Delfino az egyetemi képzést követően Rómába ment, ahol szintén a Kúria szolgálatába állt, és 1550-től pápai familiárisként tűnt fel. III. Gyula pápa 1553. május 5-én a dalmáciai farai – más néven lesinai – püspöki széket adta neki.¹⁷⁷

2. Martinengo útja I. Ferdinánd udvaráig

A későbbi nuncius származását jól fel lehet térképezni. A Martinengo család eredete a 10. századig vezethető vissza. A Brescia és Bergamasco környékén jelentős patrícius családnak számító familia a középkor folyamán több ágra szakadt.¹⁷⁸ A 16. század elején a család egyik kiemelkedő alakja az 1477 körül Bresciában született Cesare Martinengo, közismert nevén „il Magnifico” volt, aki velencei milíciában szolgált és magas tisztséget töltött be.¹⁷⁹ 1509-ben a francia király szolgálatába állt, aki 1520-ig Velencétől elfoglalta, és saját kezében tartotta Brescia városát. Érdemeinek elismeréséért XII. Lajos 1509-ben az Orzivecchi grófja címet adományozta a családnak, ami évi 500 scudo bevétellel járt. Miután a település ismét velencei uralom alá került, Martinengo is visszatért a városállam oldalára. Élete során okos pénzügy- és birtokpolitikával sikeresen növelte családjá birtokait és vagyonát. Kortársai közepes természetűnek, udvariasnak, jóságosnak és adakozó természetűnek írták le.¹⁸⁰ Mindezek mellett Caesare a művészetek támogatójaként is ismert: két híres reneszánsz festő, Alessandro Moretto (Buonvicino) és Girolamo Romanino patrónusaként is számon tartják.¹⁸¹ 1495. augusztus 7-én jegyezte el, majd 1497. április 18-án vette el feleségül Ippolita Gambarát, egy condottiere,

¹⁷⁶ SÉNIÉ 2017.

¹⁷⁷ GOETZ 1970b. VIII., NEMES 2010. 398. Vö. GAETA 1967b. 228.

¹⁷⁸ A család a 20. század elején halt ki. Jeles művészeti gyűjteményük darabjai ma is megtekinthetők a bresciai Pinacoteca Tosio Martinengo épületében. A családról: HENNINGES 1598. 1424–1433., GUERRINI 1930., FERRARO 1993. passim.

¹⁷⁹ GOETZ 1965. VII., A családban többen választották a katonai pályát, például az 1510–1520-as években a bresciai Marcantonio Martinengo condottiere-ként ismert. (MALLET–HALE 1984. 343.) A későbbiekben a család több tagja is harcolt – többek közt Magyarországon – az oszmán-ellenes háborúban. (Pl. HENNINGES 1598. 1430., GUERRINI 1930. 456., FAPPANI 1991. 335., 349.) Ide tartozik Girolamo testvére, Chiara (Sciarra) is, aki nem csak apjuk gyilkosaival számolt le, hanem később francia és velencei szolgálatban is harcolt, valamint részt vett a lepantói csatában. Chiarához hasonlóan a későbbi nuncius névrokona, Giovanni Martinengo is fontos szerepet játszott az oszmán-ellenes háborúban, s 1570-ben a ciprusi Famagusta védelmének szervezése során hunyt el. Nevét a várban a mai napig egy bástya őrzi. STELLA 1972. 199., 221–222., 233–240., 267., 285., 357., 451., SETTON 1984. 1037–1038., FAPPANI 1991. 317., PYHRR–GODOY 1998. 321–323., BENZONI 2008. 156–157., MALCOLM 2015. 140–143.

¹⁸⁰ GOETZ 1965. VII.

¹⁸¹ Többek közt Romanino a portréját is megfestette. GUERRINI 1930. 416–417. (XXV.), GOMBOSI 1943., BOWD 2010. 61. 258. Moretto egyik leghíresebb képe Girolamo testvérét, Fortunatót ábrázolja. REDONA–VIRGILIO 1988. 378–379. A művész és a Martinengo család kapcsolatáról: RÜHL 2011., Bizzarini 2018.

Pietro Gambará gróf lányát. Bőséges gyermekáldás övezte a frigyét: a házasságból 20 gyermek született.¹⁸² Halálát egy politikai leszámolás okozta: 1527. október 3-án a rivális Avogadro család egyik tagja ölte meg.¹⁸³ E családba született Girolamo második fiúként 1504. szeptember 19-én, Bresciában.¹⁸⁴

Az ifjú első jelentősebb tisztségét meglehetősen korán, 13 évesen kapta, ugyanis 1517. december 21-én X. Leó pápa neki adta az orianói Santa Maria plébániatemplom javadalmát.¹⁸⁵ Egyházi pályára készülve teológiai és jogi tanulmányait a neves padovai egyetemen folytatta, amelyet 1527-ben fejezett be.¹⁸⁶ Egyetemi tanulmányait követően 1529-ben rokona, Aogostino Trivulzio¹⁸⁷ bíboros, Franciaország bíboros protektora támogatásával megkapta az ősi és tekintélyes, Desiderius longobard király által alapított bresciai lenói bencés monostor kommandátorságát, mivel Antonio Maria Ciocchi Del Monte bíboros (†1533) lemondott a javára.¹⁸⁸ Az apátság évi 2000 dukátra taksált jövedelmei, amelyeket laikus léte ellenére rábíztak, bőséges bevételt nyújtottak neki. Martinengo viszont a Velencei Köztársaság engedélye nélkül vette birtokba az apátságot, amelyért – egy, a lenói lakosokkal kialakult vita miatt – utóbb mégis kénytelen volt folyamodni. Háromévi pereskedést követően a nézeteltérés ügy oldódott meg, hogy éves járadékot biztosított a Vetturi családnak, Leno *pensionarius*ainak, akikkel az apátság földbérleti szövetkeztek.¹⁸⁹ Kommendátori tevékenysége nem merült ki a jövedelmek beszédésében, hanem lelkesen és sikeresen vetette bele magát az apátság felvirágoztatásába, melyre az alábbiakban még visszatérek. Tehetsége és kapcsolatai révén 1540-ben a római Kúria tagja, majd 1541-ben III. Pál pápa titkos kamarása lett, s ezen év október 30-án Pietro Lippomano, Bergamo püspöke szentelte pappá.¹⁹⁰

Hosszú, eleddig ismeretlenségbe merülő hivatalnoki évek¹⁹¹ után az 1548-as esztendő fontos változást hozott az életében, ugyanis Marcello Cervini bíboros – a későbbi II. Marcell

¹⁸² Ők a következők: Chiara, Giorgio, Laura, Girolamo, Camillo, Agostino, Francesca Lucrezia, Lodovico, Cassandra, Fortunato, Taddea, Massimiliano (Celso), Francesco, Brunoro, Cornelia, Annibale (Giovanni), Antonio, Lelio, Carlo és Vespasiano. GUERRINI 1930. 415., FAPPANI 1991. 310. Ippolita 1551. szeptember 7-én hunyt el. GUERRINI 1930. 415.

¹⁸³ FAPPANI 1991. 310. MALCOLM 2015. 140.

¹⁸⁴ WOJTYSKA 1994. 721., SQUICCIARINI 1998. 59., MOTTA 2008. 152.

¹⁸⁵ LUCHI 1759. 51., FAPPANI 1991. 314.

¹⁸⁶ SQUICCIARINI 1998. 59. Meg kell jegyeznünk, hogy ismerünk a padovai egyetem hallgatói közül 1544–1545-ből is egy cremonai származású Hieronymus Martinengót. Vele talán a nuncius testvérét azonosíthatjuk. FORIN 1971. 189., 227.

¹⁸⁷ 1548. március 30-án Rómában halt meg. Apja a franciabarát milánói Giovanni Trivulzio Borgomanero (†1508), anyja pedig Anna, Agostino Martinengo lánya volt, Aogostino pedig Girolamo nagybátyja volt. GOETZ 1965. VIII., MARCEAU 2020. 207–208.

¹⁸⁸ LUCHI 1759. 51., GUERRINI 1930. 420. Az apátságról: ZACCARIA 1767., SUCCURRO 2015., BARONIO 2002.

¹⁸⁹ GOETZ 1965. VIII.

¹⁹⁰ WOJTYSKA 1994. 721., FAPPANI 1991. 314., GOETZ 1965. VIII.

¹⁹¹ E hét-nyolc évnyi életrajzi hiátus Wojtyskának is feltűnt. WOJTYSKA 1994. 722. Ennek ellenére jelenleg nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, ami bepillantást engedne az ezekben az években történt eseményekbe.

pápa – javaslatára 1548 februárjában Martinengót lengyelországi nunciushoz (*camerarium secretum et nuntium nostrum*) nevezték ki, azonban indulása hónapokig húzódott. Időközben I. Zsigmond lengyel király április 1-jei elhunytával ebben az évben került II. Zsigmond Ágost a trónra, így még inkább esedékessé vált egy nuncius Krakkóba küldése. A megbízólevelet a lengyelek bíboros-protectora, Alessandro Farnese bíboros állította ki 1548. július 15-én, valamint az új királynak szóló megbízólevéllel és a lengyel előkelőkhöz címzett 21 ajánlólevéllel is ellátták.¹⁹²

Martinengo lengyelországi megbízatása alkalmából több feladatot is kapott. Először is az új királynak kellett a pápa részvétét kinyilvánítania elhunyt édesapja miatt, továbbá az egyházfő gratulációját átadni a trónra lépéséhez. Másik feladata az volt, hogy kérje a király támogatását az egyház ügyeivel kapcsolatban, a Zsinatra elhívja a lengyelországi püspököket, valamint hogy a Zsigmond és a krakkói püspök között fennálló vitás kérdéseket rendezze. Ezek közé tartozott a krakkói országgyűlés 1540-ben hozott dekrétuma, amely megtiltotta a lengyel prelátusoknak, hogy az uralkodó engedélye nélkül Rómában lakhassanak.¹⁹³

1548 nyarán a lengyel király helyzete nem volt a legmegnyugtatóbb, ugyanis a nemesek között erősödni kezdett az elégedetlenség Zsigmond házassága miatt, aki 1547-ben elvette a litván Radziwił Barbarát.¹⁹⁴ A pápa valószínűleg felismerte, hogy a király elleni zúgolódás egyúttal az egyház elleni támadásokat is felerősítheti. Ezért a nuncius feladatai közé tartozott az is, hogy miután felmérte a lengyel helyzetet, tegyen meg mindent a lázadások megakadályozására, valamint a béke és a rend fenntartására, s ezért a lengyel diétán is vegyen részt.¹⁹⁵ Mindezek mellett rá kellett vennie a lengyeleket, hogy vegyenek részt a Trientből Bolognába áthelyezett Zsinaton, valamint enyhítse a Rómában tartózkodó lengyel udvaroncokra vonatkozó szabályokat. Végül a kereszténység egységének előremozdítása

¹⁹² BAV Urb.lat. 865. 320r–324r., MARANI 1965. 230–232., WOJTYSKA 1980. 69., WOJTYSKA 1990. 19–20., 22., FAPPANI 1991. 314., WOJTYSKA 1994. 723. Egy későbbi, már I. Ferdinánd udvarából származó jelentésében így jellemezte a lengyel egyházat: „[...] a lengyelek jó része megfertőződött a lutheranizmussal, és emiatt készek elidegenedni e szentszék engedelmségétől [...]”. GOETZ 1965. 113. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 29. A korabeli lengyel egyházzól: GOETZ 1970b. XXXVI–XXXVII., WOJTYSKA 1990. 11–14., KLOCZOWSKI–MÜLLEROWA–SKARBEK 1994. 70–87., TOLLET 2006. 1553-ban különböző egyházi ügyek miatt a lengyel király is küldött követet Rómába. GAETA 1967b. 205. A korabeli szentszéki-lengyel kapcsolatokban a magyarországihoz hasonlóan az oszmán-ellenes harc állt a középpontban. WOJTYSKA 1980. 63. A kapcsolatokról legújabban: BILIŃSKI–SAMEREK–WAJS 2019.

¹⁹³ Feladatairól részletesen írt az instrukciója: MARANI 1965. 230–232.

¹⁹⁴ WOJTYSKA 1977. 56.

¹⁹⁵ A helyzet komolyságát jól mutatja, hogy a nemesség mellett az anyakirályné, Bona Sforza is rossz szemmel nézte ezt a házasságot. WOJTYSKA 1994. 723.

érdekében meghagyták számára, hogy az oroszokat rábírja a római egyházba való visszatérésére.¹⁹⁶

Martinengo útnak is indult, július 23-án már Velencében volt, ahol amiatt aggódott, hogy Ferdinánd nem fogja átengedni az országain, mivel háborúra készül a Brandenburgi Albert porosz herceget támogató lengyelek ellen. Ennek ellenére Bécsbe utazott. Augusztus 12-én érkezett a városba, majd másnap egy vadászat alkalmával bemutatkozott I. Ferdinándnak és Prospero Santacrocénak, aki 1548 és 1550 között töltötte be a nunciusi hivatalt az uralkodó mellett. Végül félelmei nem igazolódtak be: háromnapnyi pihenés és protokoll-látogatások után szabadon folytathatta az útját Lengyelország felé.¹⁹⁷

Augusztus 23-án érkezett meg Krakkóba, ahol nehéz helyzetben találta magát.¹⁹⁸ A nunciust hidegen fogadták, a Sandomierzben tartózkodó király azt kérte tőle, hogy maradjon Krakkóban, amíg nem hívják. Attól tartott ugyanis az uralkodó, ha hihetünk a szavainak, hogy ha várakozás nélkül érkezne meg a nuncius, "nem fogják túlságosan kedvesen fogadni". Nyilvánvalóan a király elő akarta készíteni a terepet a váratlan és meglehetősen nemkívánatos vendég fogadására. Martinengo ezért a székesegyházi káptalan vendégeként Krakkóban maradt és csak szeptember 5-én fogadta az uralkodó a Visztula-parti Sandomierzben. Bár Zsigmond kihangsúlyozta az Apostoli Szentszék és a katolicizmus iránti hűségét, s megköszönte a pápa gratulációját, nem akart tevőlegesen részt venni abban, hogy megnyerjék Moszkvát az unió tervének, és nem minden esetben reagált a felvetett ügyeket illetően. Kijelentette, hogy nem fogja akadályozni a Bolognába a Zsinatra utazni kívánó püspököket, ami viszont a hivatalos állami küldöttség kiküldését illeti, ezt nem teheti meg az országgyűlés beleegyezése nélkül. A nuncius ezek után elsősorban az Örök Városban lévő lengyelek ügyével foglalkozott, ezért azt a benyomást keltette, hogy a Zsinat Bolognába való áthelyezése Trientből csupán útja ürügye volt. A király titkára, a nunciussal egyébként is ellenséges Stanisław Hosius azt gyanította, hogy a missziót valójában a lengyel kurialisták szervezték meg, hogy saját érdekeiket védjék.¹⁹⁹

Martinengo felajánlotta, hogy a következő összehívandó országgyűlésen személyesen kéri majd a rendek beleegyezését, azonban ezt a király kategorikusan elutasította. Azzal

¹⁹⁶ GOETZ 1965. IX., WOJTYSKA 1994. 722. Vö. WOJTYSKA 1980. 64–65. Ezzel összefüggésben ld.: GOETZ 1965. 113. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 29.

¹⁹⁷ MOTTA 2008. 153. A lengyel uralkodó már előre tudott a közeli érkezéséről, augusztus 22-én Stanisław Hosius, a király első titkára bármiféle lelkesedés nélkül írta meg Martin Kromernek, a király római követének Martinengo közlő érkezésének hírért: „*Audio proficisci huc legatum quendam hominem saecularem. Gaudent qui villis abbatum inhiant, cum esse monachi nolint. Sperant enim se quoque fore abbates*“. WOJTYSKA 1980. 63., WOJTYSKA 1994. 724. Úgy tűnik, hogy a Bécs, Buda vagy Krakkó felé tartó pápai diplomaták általában Velencén keresztül haladtak északra, pl. FRAKNÓI 1903. 7–9.

¹⁹⁸ WOJTYSKA 1992. XXV., XLII.

¹⁹⁹ WOJTYSKA 1994. 725.

mentegette magát, hogy házassága miatt komoly ellenségeskedést vár a rendek oldaláról, és nem akarja, hogy a pápa képviselője lássa, milyen kevés tekintélye van királyként. E szavak mögött azonban hideg reálpolitika húzódott meg: konkrétan az attól való félelem, hogy a pápa kérései abszolút népszerűtlenek voltak a lengyel protestáns nemesség körében, akik egyébként is ellenségesen viszonyultak a király házasságához, s nem akarta tovább élezni az uralkodó a feszültségeket. Ezen kívül az is közrejátszhatott, hogy ebben a kritikus pillanatban nem akarta ellenségévé tenni V. Károlyt, aki köztudomásúlag ellenezte a Zsinat Bolognába való áthelyezését.²⁰⁰

A nuncius végül 1548. szeptember 7-én Varsóba utazott, hogy találkozzon Bona anyakirálynővel, ahová szeptember 12-én érkezett meg. A következő napon mind az idős királynő, mind a vele Varsóban tartózkodó Leonard Stonczewski kamienieci püspök kedvesen fogadta, viszont eredménytelenül próbálta rávenni a püspököt, hogy utazzon a Zsinatra, ráadásul nem tudta meggyőzni Mikołaj Dzierzgowski prímást sem, akit szeptember 16-án és 17-én látogatott meg Lowiczban, majd pedig Samuel Maciejowski krakkói püspökkel sem járt szerencsével. Mivel nem volt esély arra, hogy lényeges változások következzenek be, további lengyelországi megbízatása okafogyottá vált. Így a nagy sikerek elmaradása miatt valószínűleg csalódott nuncius 21-én engedélyt kapott a királytól, hogy visszatérhessen Rómába, ahova Bécsben és Velencén keresztül novemberben érkezett meg.²⁰¹ A csalódott nuncius úgy vélte, hogy a királlyal rossz viszonyban lévő anyakirálynővel folytatott beszélgetései miatt küldte őt vissza az uralkodó.²⁰²

A Szentszék mégsem hibáztatta, sőt III. Pál életének utolsó hónapjaiban kinevezte I. Ferdinánd mellé nunciussá és ebben III. Gyula is megerősítette. Sőt, mielőtt e megerősítés mellett döntött volna, a pápa komolyan fontolóra vette, hogy 1550 májusában megbízza őt a lengyelországi állandó nunciatura vezetésével.²⁰³ Az apát sorsa azonban máshogyan alakult, s az elkövetkezendő éveket Ferdinánd udvarában töltötte.

*

Mindebből azt láthatjuk, hogy a Ferdinánd mellé rendelt nunciusok egyetemi képzettségük, jogi ismereteik és rokoni kapcsolataik révén otthonosan mozogtak az itáliai

²⁰⁰ WOJTYSKA 1992. XLIII., WOJTYSKA 1994. 726., JEDIN 2009. 106., O'MALLEY 2020. 185.

²⁰¹ WOJTYSKA 1994. 726. Lengyel tevékenységéről továbbá: WOJTYSKA 1992. 377–416. A lengyel-szentszéki kapcsolatok történetével foglalkozó legújabb kötet érdekes módon nem említi Martinengo útját. BILIŃSKI–SAMEREK–WAJS 2019. Ennek oka az lehet, hogy bár Martinengo is a nunciusi címet viselte, de az első klasszikus értelemben vett állandó, huzamosabb ideig Lengyelországban tartózkodó nuncius Alvise Lippomano volt, aki 1555 és 1557 között látta el e hivatalát. WOJTYSKA 1980. 66., WOJTYSKA 1990. 4. Stonczewskiről és a korabeli lengyel egyházzól: PASTOR 1924. 233–236., GAPSKI 2004.

²⁰² Legalábbis ezt mondta Martinengo Ferrara római követének. WOJTYSKA 1980. 67. Vö. KUZMOVÁ 2020. 181.

²⁰³ WOJTYSKA 1994. 727.

politikában, valamint a szentszéki adminisztrációban jártas, több éves tapasztalattal rendelkező, esetenként már komoly diplomáciai megbízásokat is teljesítő klerikusok voltak. Felszentelésük időpontjáról és körülményeiről nagyon kevés információval rendelkezünk, ugyanakkor életútjuk alapján – Morone, Martinengo és Vergerio kivételével – arra következtethetünk, hogy kevésbé voltak fogékonyak az egyházreform kérdéskörére.

Martinengo kapcsán is azt láthatjuk, hogy a Szentszék igyekezett diplomáciai és egyházkormányzati tapasztalattal rendelkező személyt küldeni I. Ferdinánd udvarába. Fontos továbbá kiemelni, hogy a nunciosok többsége megkapta a püspöki címet, bár általában a püspökségükben kevés időt töltöttek, vagy egyáltalán nem iktatták be őket. Ebből az látszik, hogy elsősorban az egyházmegyéjükből származó jövedelem miatt, kvázi fizetségként kapták meg az adott javadalmat. Martinengo ezalól duplán is kivételt jelent, ugyanis egyrészt ő nem püspökként, hanem apátként került Ferdinánd udvarába, másrészt pedig a korszakban egyedülálló módon komolyan törődött a rábízott egyházi intézmény sorsával. Ebből egy lelkiismeretes és mélyen vallásos klerikus képe sejlik fel előttünk.

III. Martinengo Ferdinánd király udvarában

A) A nunciatúra működése

1. A nuncius és az udvartartása

Úgy tűnik, a nem túl sikeres lengyelországi küldetés nem csorbította az újdonsült diplomata hírnevét, s Martinengót egy még jelentősebb feladatra szemelte ki III. Pál, jelesül az I. Ferdinánd melletti nunciusi feladatkör betöltésére. Ilyen esetekben a megbízatás eldöntését követően a nuncius küldéséről a pápa hivatalosan értesítette az érintett felet.²⁰⁴ Ez történt Martinengo esetében is: 1549. október 20-án I. Ferdinánd követe, Don Diego Lasso közölte Martinengo nunciusi kinevezését. Közben III. Pál november 10-én elhunyt, majd 1550. február 7-én III. Gyula került a pápai trónra. Bár ekkor rövid időre felmerült, hogy újra Lengyelországba küldjék a diplomatát, végül azonban elődje szándékait követve Ferdinánd mellé rendelte őt a pápa. 1550. április 10-én Blossius Palladius brévetitkár kapott megbízást Martinengo kiküldése brévéjének megírására,²⁰⁵ 12-én pedig Girolamo Dandino Ludovico Beccadelli velencei nunciust is értesítette Martinengo kinevezéséről.²⁰⁶

A célországba érkező nunciust szükségképpen el kellett látni a működéséhez nélkülözhetetlen információkkal. Az Államtitkárság még az Örök Városban az – államtitkárral, vagy akár magával a szentatyával folytatott – audienciák alkalmával tájékoztatta a nunciust működési helye politikai és egyházi helyzetéről, valamint megismertették azokkal az álláspontokkal, amelyeket a pápa a felmerült kérdésekben képvisel. Legtöbbször konkrét feladatokat és prioritásokat is meghatároztak a diplomata számára, amiket leírva egy utasításban (főinstrukcióban) foglaltak össze az Államtitkárságon. E műfaj csak a 16. század második felében szilárdult meg.²⁰⁷ Martinengo esetében ez a Rómában, valószínűleg 1550. június 30-án kiállított irat részben fennmaradt, azonban összehasonlítva a század második felében, s főleg a

²⁰⁴ GIORDANO 1999. 65.

²⁰⁵ GOETZ 1965. X. Vö. PASTOR 1924. 74. A hivatali ügymenetre: TUSOR 2004a. 183–184.

²⁰⁶ GAETA 1967a. 43. Az esetleges újabb lengyelországi küldetéséről: Uo. 61.

²⁰⁷ A X. Leó óta általában olasz nyelven írt instrukcióban az elméleti bevezető (a pápa bizalma a nunciusból, küldetése átfogó célja) után tértek rá az érdemi részre: azaz az érintett ország vallási és politikai viszonyainak bemutatása mellett annak a felvázolása, hogy milyen kezelendő politikai és egyházi problémákkal szembesül majd a célországban a nuncius, valamint a lezárult és függőben lévő ügyek helyzete. Emellett utasításokat kapott többek közt a titkosírás, valamint a postai szolgálat használatáról, a számára fontos személyekről. Ezt követte az üdvözlés, áldás, dátum, aláírás, s végül a pecsét. Fontosságát jól mutatja, hogy a pápa nem egyszer saját maga is közreműködött a megfogalmazásukban. VIII. Kelemen például számos kézírásos javítással látta el őket. Előfordulhatott az is, hogy a nuncius két instrukciót kapott, amelyből az egyiket be kellett mutatnia a célországban, míg a másikat titokban kellett tartania. PIEPER 1894. 18–20., 155–201., WOJTYSKA 1990. 20–22., GIORDANO 1999. 65–66., 77., TUSOR 2004a. 188–189.

17. században született instrukciókkal, tördékes, valamint jóval kisebb terjedelmű. Emellett sokkal inkább a folyó ügyek iránti érzékenységet mutatja, s az aktuális kérdések kitudakolódását célozta, mintsem egy átfogó, a misszió teljes időtartamára kiterjedő, részletes útmutatást nyújt.²⁰⁸ Ennek ellenére a forrás mégis fontos, ugyanis jól mutatja, mi érdekelte, valamint mely témák nem foglalkoztatták a Kúriát ekkor. Így a nunciának elnézést kellett kérnie a késői indulásért, valamint tájékozódnia kellett Gregorjanci Pál zágrábi püspök római útjáról, az udvarnak az egyetemes zsinatról alkotott véleményéről, valamint a császár és a fia terveiről, esetleges itáliai vagy spanyolországi utazásukról, a cseh viszonyokról, Móric szász herceg sorsáról, valamint az utódlás és a Birodalom ügyeiről.

A nunciások a korszakban eltérő felhatalmazásokat kaptak, s így jogköreik sem voltak egységesek. A Ferdinánd mellé rendelt nunciások pápai oldalköveteti (*legatus a latere*) címet is viseltek, így a Szentszék különleges megbízottjának számítottak, ugyanis Róma a nemzeti egyházak fölé rendelte őket, s így egy személyben képviselték az Egyházi Államot és az Apostoli Szentszékét. Ebből adódóan bírói jogkörrel is rendelkeztek, s különböző felmentéseket adhattak a hozzájuk fordulóknak számára.²⁰⁹ A nunciások számára konkrét területi joghatóságot is meghatároztak, amely a Ferdinánd uralma alatt álló régiókra terjedt ki, azaz elsősorban az örökös tartományok, Csehország és az egyre zsugorodó Magyarország ügyeinek tekintetében intézkedhettek.

Mint láthattuk, már 1549 októberében köztudott volt Martinengo kinevezése, azonban a pápa köszvénye miatt későbbre kellett halasztani az újdonsült nuncius indulását. Mindenesetre elődje, Santacroce nagyon türelmetlenül viselte a várakozást, s végül nem várva be az utód érkezését, elbúcsúzott a királytól. Hosszú várakozás követően 1550. június 30-án hagyta el

²⁰⁸ Az instrukció, pontosabban annak másolata hiányosan maradt fenn. Az AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 293v–294r. foliókon olvasható, pusztán *A mons. Martinengo Nuntio appresso il Serenissimo Re de Romani* címmel ellátott részletet megelőzi egy további kérdéslista *A mons. Martinengo* címmel (Uo. 293rv), amit Helmut Goetz a kiadásában az előző irat folytatásaként közölt. Utóbbiról Carl Erdmannal egyetértve úgy gondolja, hogy az a hivatalos instrukció helyett inkább egy magánjellegű feljegyzés azokról a pontokról, amelyekről Martinengónak lehetőség szerint tájékoztatnia kellene a Kúriát. GOETZ 1965. 1–2. Emiatt a 17. századi, klasszikus instrukciókhoz képest jóval kevesebb lehetőséget nyújt számunkra, valamint fontossága is kevésbé releváns. Harminc évvel később Germanico Malaspina gráci nuncius instrukciója már terjedelmileg is jóval impozánsabb. RAINER 1973. 3–10. Mint láthattuk, Martinengo 1548-as lengyelországi nunciaturájának instrukciója is fennmaradt, s ez bővebb és részletesebb az 1550-es utasítás megmaradt részeinél. MARANI 1965. 230–232.

²⁰⁹ PIEPER 1894. 17–18., WOJTYSKA 1990. 22–26., TUSOR 2004a. 187. Martinengo például a következőképpen címezte saját magát: „*Hieronymus Martinengus Prothonotarius Apostolicus ac Praelatus Domesticus, ad Serenissimum Principem Ferdinandum Ro[...] Nuntius cum potestate Legati de Latere*”. Landesarchiv Urkunden Salzburg, Erzstift (1124–1805) SLA, OU 1550–1555. A felmentésekre kiváló példa Pietro Paolo Vergerio nuncius, aki engedélyt adhatott hordozható oltár használatára, gyóntatóválasztásra, fogadalmak megváltoztatására, harmad- és negyedfokú rokonság esetén a házasság engedélyezésére, valamint tiltott könyvek olvasására is. GIORDANO 1999. 66. További példák: Uo. 67–70. E helyzetből viszont adódtak bizonyos esetekben tisztázásra szoruló problémák. Ilyennek számított az egyazon területen, ugyanakkor működő nunciások és legátusok egymáshoz való kánonjogi viszonya.

végül Martinengo az Örök Várost, és elindult új állomáshelyére.²¹⁰ Július 9-én Velencébe érkezett, hogy Santacroce bíborossal találkozzon, tájékoztatta az aktuális bécsi ügyekről.²¹¹ Többek közt Ludovico Beccadelli nuncius társaságában július 20-ig időzött a lagúnák városában, majd Trient felé vette az útját, ahova július 25-én érkezett meg. Itt találkozott Cristoforo Madruzzo bíborossal,²¹² akivel Párma kérdéséről tárgyalt.²¹³ Ferdinánd udvarával, amely a birodalmi gyűlés miatt már egy hónapja Augsburgban tartózkodott, augusztus 14-én találkozott, s ekkor történt meg a bemutatása, és kezdődött meg 1554-ig tartó nunciaturájának időszaka.

A korszakban a nunciusok elutazásukkor egy sor hivatalos levelet kaptak a Kúriából. Ezek közül a legfontosabb a megbízólevél volt, amelyet annak az uralkodónak címeztek, akinél a nuncius a pápát képviselte, s a követ a megérkezésekor ünnepélyesen átadta az uralkodónak. Ez tartalmazta a küldetés indoklását, valamint a nuncius nevét és titulussát. A többi esetleges (ajánló)levelet, melyben a nuncius barátságos fogadtatására és támogatására buzdította címzettjét a pápa, az uralkodó felesége, a trónörökös, valamint más udvari előkelő, püspök és előljáró kapta. Néhány levél címzett nélkül lett kiállítva (*brevia in albis*), amelyet a nuncius olyanok számára adhatott, akikre korábban még nem gondoltak.²¹⁴ Martinengo esetében nem ismerjük a megbízólevelét, sem pedig az általa esetlegesen vitt további iratokat, s mivel a megbízása kezdeti időszakából származó jelentései sem maradtak fenn, ezek átadásáról, valamint a nuncius fogadtatásáról sem rendelkezünk adatokkal.²¹⁵

Miután a nuncius megérkezett a királyi udvarba, megfelelő szálláshelyet kellett találnia.²¹⁶ Külön problémát jelenthetett, hogy az uralkodó nem feltétlenül volt mindig Bécsben vagy a város közelében, hanem gyakran hónapokig is más régiókban tartózkodott. Mindez nem számított egyedi esetnek, a 16. század első felében a Ferdinándhoz és V. Károlyhoz rendelt nunciusok helyzete az udvar nagy mobilitása miatt e tekintetben nem volt könnyűnek

²¹⁰ PIEPER 1897. 66., GOETZ 1965. X.

²¹¹ A velencei nuncius július 12-én írta: „*Mercore la sera venne mons. Martinengo per inviarse fra quattro o sei giorni al suo viaggio.*” GAETA 1967a. 87., SQUICCIARINI 1998. 59.

²¹² Róla: BECKER 2006.

²¹³ TURBA 1892. II. 443., III. Pál fiának, Pier Luigi Farnesének, Párma hercegének meggyilkolását követően küzdelem kezdődött a fejedelemség birtoklásáért, amely végül 1551-ben háborúba torkollott Ottavio Farnese és II. Henrik francia király, valamint III. Gyula és V. Károly között. CHIESI 1893. 216–226., SETTON 1984. 552.

²¹⁴ PIEPER 1894. 16., GIORDANO 1999. 65. Mint már korábban olvasható volt, Martinengo 1548-ban 21 ilyen ajánlólevelet vitt magával Lengyelországba, de ez a szám nagyságrendekkel is változhatott. Hannibal de Capua lengyelországi nuncius például 1586-ban 56 ilyen irattal rendelkezett. WOJTYSKA 1990. 19–20.

²¹⁵ Mindez a korban nem számít egyedi esetnek. 1545-ből Girolamo Verallo nunciustól ismerünk egy leírást az első audienciáról Ferdinánd udvarában, azonban itt sem írt a megbízólevél átadásáról.

²¹⁶ A követek elszállásolására a korban még nem volt egységes eljárás Európában. Vö. ANDERSON 1993. 35.

mondható.²¹⁷ Ferdinánd király Martinengo megérkezésekor éppenséggel 1550 júliusától Augsburgban volt, s így a nuncius is a városban kereshetett helyet magának. Miután 1551 márciusában visszatért Ferdinánd Bécsbe, Martinengo is követte őt. Valószínűleg ekkor rendezkedhetett be a városban.²¹⁸ Az Am Hof-téren lévő épület csak a 17. századtól kezdve állt a nunciusok rendelkezésére, így jó lenne tudni, hogy pontosan hol lakott a nuncius: egyházi épületben volt-e a szállása, vagy saját házat bérelt, ha igen, mennyi pénzért.²¹⁹ Erre pusztán egyetlen forrás áll jelenleg a rendelkezésünkre: 1553. február 7-én a nuncius titkára, Lorenzo Maggio feljegyezte, hogy a szokásos rezidenciáján keresték fel a nunciust Bécsben.²²⁰ A korszak többi bécsi nunciust is figyelembe véve ebből arra következtethetünk, hogy nagy valószínűséggel Martinengo egy állandó bécsi lakhellyel rendelkezett, s vagy egy kolostor épületét használta szállásnak, vagy pedig egy a Hofburg közelében lévő épületet bérelt e célra.²²¹

Ebben a ma még ismeretlen épületben kapott helyet a nuncius udvartartása (*famigliája*) is. Ennek felépítése csak a 17. század második felére szilárdult meg.²²² Ekkor három területre oszlott szét az udvartartás. A nuncius után a legfontosabb alkalmazott az *uditore* (*auditor*) volt, aki a bíróságot (*Tribunale/Signatura*) vezette, tehát ő felelt a jogi és az igazságszolgáltatási feladatokért, többek közt ő folytatta le a *processus informativus*okat is. Fontosságát jól mutatja, hogy a nuncius távollétében vagy követváltáskor ideiglenes ügyvivőként ő vezette a hivatalt.²²³ Munkáját a jegyző, a *iudex comissarius*, valamint ügyvédek és ágensek segítették. A hétköznapi élet megszervezését (étkezés, utazás, takarítás, bevásárlás, etc.) a főkamrás (*maestro de*

²¹⁷ GIORDANO 1999. 74. Ld. Morone nuncius esetét. PIEPER 1894. 14. Az 1541 és 1544 között V. Károly mellé küldött Giovanni Poggio nuncius kiadásai a rengeteg utazás miatt saját bevallása szerint havi 700-800 dukátot tettek ki, míg az Apostoli Kamarából származó havi bevétele mindössze 170 dukát volt. PIEPER 1894. 15.

²¹⁸ GÉVAY 1843. o.n. [az 1550-es évnél].

²¹⁹ Az Am Hof-téren álló épületet 1913-ban bontották le, ekkor költöztek a nunciusok a ma is működő, Theresianumgassén található épületbe. HARRER-LUCIENFELD 1952. 260., 262. Madridban is csak a 17. században vásárolt a Szentszék épületet a nunciatura számára. Vö. BARRADO 2000. A korabeli diplomaták elszállásolásáról: FLETCHER 2015. 133–137.

²²⁰ „Nuntio sedente in domo suae solitae residentiae in civitate Viennae” ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111r.

²²¹ A bérleti díjak nagyságára is van egy korabeli forrásunk: 1538-ban bécsi tartózkodása alatt Aleando egy rossz, bútorozatlan szállásért évi 600 forint bérleti díjat fizetett. A helyzet majd csak a 17. században kezdett rendeződni, amikor is a nagy nunciaturák – a párizsi, madridi és bécsi – saját, reprezentációs helyszínekkal is ellátott épületet kaptak. GIORDANO 1999. 74.

²²² A nunciaturák belső szerkezetének megszilárdulása a 17. század második felére tehető, ám ekkor is az egyes nunciaturákon több eltérő hagyomány, szokás működött, tehát teljes uniformizációról nem beszélhetünk. Jó példa erre a párizsi nunciatura, ahol mivel Franciaországban a pápai követek nem gyakorolhattak bírói funkciókat, sosem működött külön kancellár és feladatait az *uditore* látta el. TUSOR 2004a. 187. A világi követségek személyzetéről: FLETCHER 2015. 94–97.

²²³ Ilyen esetekben az ideiglenes ügyvivő ideiglenes fakultásokat is kapott. Példaképpen egy 17. század eleji esetet hozhatunk fel: az 1610-es években De Mara bécsi nuncius házassági ügyekben kapott fakultásait távolléte idejére átruházták a nunciatura ideiglenes ügyvivőjére, aki a nuncius távolléte idejére további meghatalmazásokat és speciális megbízásokat is kapott. TUSOR 2016b. 136–137., MIHALIK 2018. 291.

camera) intézte. Ő követte az *uditorét* a belső rengletrán, s ő felelt az udvartartás népes csapatára. Ezek közül kiemelkedett a káplán és az udvarmester (*maestro di casa*), ám számos további taggal – kamarás, szolga, futár, szakács, kocsis, lovászok, takarítók és bevásárlók, etc. – is bírt. Külön részleget képzett a kancellária, amelynek az élén a kancellár állt. Alatta működött a magán- és az alkancellár, valamint a másolók és írnokok. A kancellária fő feladata a nunciatúra írásbeli munkájának intézése volt, s ezáltal a beérkező és kimenő levelek és jelentések kezelése, megírása, továbbítása, valamint az egyéb konzuli feladatok ellátása.²²⁴ Az alkalmazottak összességét *famigliának* nevezték, megkülönböztetve benne az előkelőket (*famiglia nobile/alta*), valamint a kisegítő személyzetet (*famiglia bassa*).²²⁵ A személyzet nagy része többnyire olasz származású volt, de előfordult, hogy az udvari papok közt német, osztrák és cseh nemzetiségűek is szerepeltek.²²⁶ E személyzethez csatlakozott még esetlegesen az őrző-védő feladatokat ellátó katonaság. E személyzetet összeszámolva azt láthatjuk, hogy a nunciatúrák nagy létszámmal működtek, s a bécsi nunciatúrához csak a párizsi követség volt mérhető.²²⁷ Nyilvánvalóan e létszám nem csak a hivatali ügyek intézése szempontjából volt fontos, hanem megjelenésével reprezentációs célokat is szolgált, valószínűleg ezért előzte meg a főkamrás a kancellárt a nunciatúra belső hierarchiájában.²²⁸

E rendszer sok szegmense már létezett a 16. században is, viszont szabályozatlansága, valamint a források hiányos volta miatt Martinengo nunciatúrájának pontos felépítését nem lehet jelenleg megfelelőképpen rekonstruálni. A nuncius udvarából jelenleg csak kevés személyt ismerünk. Közéjük tartozik Martinengo unokaöccse, a kancellári feladatokat is ellátó, s a későbbiekben fényes karriert befutó titkára, Lorenzo Maggio (1531–1605), valamint másik rokona, Sylla Martinengo.²²⁹ Rajtuk kívül a nuncius kíséretéből Giacomo Maria Rubeót, Andrea Gallót, Giovanni Pietro Gennarót (Januariust) és Giulio Locatellit ismerjük, akikről azt jegyezte fel Maggio, hogy bresciai klerikusok voltak.²³⁰ Mindez jól alátámasztja azt a szakirodalmi állítást, miszerint a korabeli bécsi nunciusok olasz kísérettel, azon belül is saját

²²⁴ TUSOR 2004a. 191. Már Girolamo Aleandernál 3-4 írnok áll a rendelkezésére, s a hivatalt a személyi titkár vezette, valamint tolmácsot is használtak. GIORDANO 1999. 70.

²²⁵ HILLER 1996. 140., GIORDANO 1999. 70.

²²⁶ GALLA 1945. 150.

²²⁷ 1636-ban, amikor a császári udvar Regensburgba utazott, a nuncius 80 fő és 50 ló elszállásolásához kért helyet. E létszám nagyságát jól mutatja az a tény, hogy a konstantinápolyi Habsburg követségen csak huszan dolgoztak. HILLER 1996. 140. TUSOR 2004a. 193.

²²⁸ Uo. 193–194. Különleges adatot nyújt ezzel kapcsolatban Aleander nuncius egyik levele, melyben rosszállóan megjegyezte, hogy a Ferdinánd udvarában működő Pimpinella nuncius nagy lábon él, mivel 16 lovas tart el, és még több jólöltözött férfit tart el. MÜLLER 1960. 71–72.

²²⁹ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111v., BARTA 1988. 59.

²³⁰ Pl. „Sylla Martinengo, et Jacobo Maria Rubeo clericis brixienis”, „Jo. Petrum Januarium clericum Brixienis”, „Sylla Martinengo, et Andrea Gallo clericis brixienis”, „Julio Locatello clerico Brixienis”. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111v., 113r., 114v–115r.

emberekkel érkeztek állomáshelyükre, akik követték patrónusukat a későbbiekben is.²³¹ Martinengo nunciatúrájának sokszor egyoldalú forrásbázisát jól mutatja az a tény, hogy a nunciatúra bírósága bár kétségtelenül működött, egyetlenegy általa kiállított dokumentumot sem ismerünk. Ugyanakkor átírásban és fragmentumként, de fennmaradt egy Martinengo kancelláriáján kiállított irat részleges szövege, melyben egy salzburgi kanonoknak ad a pápa hozzájárulásával új méltóságot.²³²

Az előbb bemutatott udvartartás a nuncius saját kíséretének számított, s így ellátásukat, fizetésüket is neki kellett megoldania. Ugyanakkor ekkora kíséret ellátása komoly anyagi terhet rótt a nunciatúrára, így jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miből, hogyan fizették a Ferdinánd mellé rendelt nunciusok, s maga Martinengo a kíséretüket. A korabeli nunciusok több módon juthattak fizetéshez. Ezek közül a legfontosabb az Apostoli Kamarából kapott rendszeres, havi apanázs volt. E fizetség a 15. század második felében kisebb volt a legátusokénál, mivel kisebb volt a kíséretük és a kancelláriájuk is. Havi bevételük ekkor általában 100-200 forintot tett ki.²³³ Bár a 16. század első felében a nunciusok jövedelmére vonatkozó adatok töredékesek, egy korabeli összehasonlítás szerint a lengyelországi és a velencei nuncius 200, a bécsi 230, míg a franciaországi nuncius 345 scudo havi illetményt kapott.²³⁴ A konkrét esetek viszont ehhez képest sokszor jelentős eltéréseket mutatnak, valamint az összegek folyósítása is több esetben akadozott.²³⁵

A legnagyobb problémát azonban az jelentette, hogy a Kamarától kapott összeg korántsem volt elégséges. Ezért ezenkívül a nunciusok kaptak bizonyos összeget küldetésük kezdetén az útiköltségek fedezésére, valamint a bírói jogkörük gyakorlásából származó bevételek (például a különböző *dispensatiók* után) is meghatározóak lehettek.²³⁶ Pimpinella nuncius bécsi működése során például komoly pénzügyi nehézségekkel küzdött. Érsekségéből kevés bevétele származott, s ezt tetézték a magas megélhetési költségek. A sok utazás ellenére nem kapott rendszeres jutalékot a Kúriától, így csak a fakultásaiból származó bírói

²³¹ TUSOR 2004a. 194.

²³² Landesarchiv Urkunden Salzburg, Erzstift (1124-1805) SLA, OU 1550-1555.

²³³ Pl. Angelo Pecchinoli, a Mátyás király mellé küldött nuncius havi 100 forintot kapott a Kamarától. Ekkor több esetben a collectorok adták oda az egyébként az Apostoli Kamara által kiutalt fizetést. KALOUS 2016. 415., Uő. 2017. 144–145., Uő. 2021. xxiii. Anton Pieper VII. Kelemen (1523–1534) időszakáig havi 100–125 scudóra tette. PIEPER 1894. 12., 14.

²³⁴ WOJTYSKA 1980. 74.

²³⁵ Mindez összeurópai jelenségnek számított: a korabeli követeknél állandó problémát okozott a kevés, rendszertelen és gyakran késő fizetés. ANDERSON 1993. 33–34.

²³⁶ Több hasonló kifizetési listát is ismer a szakirodalom. 1575-ben például a császárhoz, a Velencébe, valamint a Lengyelországba küldött nuncius 230, a Franciaországba akkreditált 345, a savoyai 115 scudo jövedelemet kapott havonta, 1586-ban pedig a gráci nuncius 115 scudo jövedelemmel bírt. PIEPER 1894. 12., GIORDANO 1999. 74–76.

tevékenysége kapcsán jutott némi kiegészítő jövedelemhez.²³⁷ Ha ez sem volt elég, az uralkodó is segíthetett a pénzügyi nehézségek megoldásában. Pimpinella esetében például a király a nunciust a Magyar Királyságból származó javadalommal is megpróbálta kisegíteni, az uralkodó ugyanis 1530. január 4-én a nunciushoz adta a kapornaki apátságot, majd 1530 áprilisában utasította Szalaházy Tamást, hogy szerezze meg számára azt.²³⁸ Az apátság végül nem került a nuncius birtokába, ugyanis 1533 januárjában arról írt Ferdinánd Pimpinellának, hogy ő átadná neki az apátságot, de mivel él a birtokosa, egyelőre ez ügyben az igazság sérelme nélkül semmit sem tehet.²³⁹ E gyakorlat Európa-szerte elterjedt volt, azonban mivel komoly lojalitási problémákat vetett fel, a legtöbb esetben megtiltotta a követeknek, hogy az állomáshelyükön bármiféle juttatást vagy javadalmakat fogadjanak el.²⁴⁰

A bevételek így sokszor kevésnek bizonyultak a tetemes adminisztratív, reprezentációs és utazási költségek kifizetésére, így a nunciushoz nem egy esetben saját vagyონukat is kénytelenek voltak felhasználni. Mindez az esetleges bíborossá kreálás, vagy egy jövedelmező püspökség elnyerésének reményében jó befektetésnek is számíthatott, azonban a rizikófaktora sem volt elhanyagolható, nem egyszer tetemes kölcsönöket vettek fel, s végzetesen eladósodtak a nunciushoz, például Pimpinella, Vergerio és Morone nunciushoz számára is komoly anyagi nehézségeket hozott a Ferdinánd király melletti diplomáciai megbízatás.²⁴¹

2. A hírek útjai

A Ferdinánd mellé rendelt nunciushoz egyik legfontosabb feladata Róma szakszerű és állandó, általában heti rendszerességű tájékoztatása volt, s ezáltal a Római Kúria információ-szerzési rendszerének szerves részét alkották.²⁴² Ennek kiemelkedő voltára érzékelt példát nyújt Jacopo Salviati államtitkárnak egy 1530. május 23-án kelt utasítása, melyet Vincenzo Pimpinellának, a Ferdinánd király mellé rendelt nunciushoz küldött. E levél segítségével közelebb juthatunk a nunciushoz szemben megfogalmazott elvárások megértéséhez. Ebben ugyanis Salviati komolyan megfedte a nunciust, aki a legfontosabb hivatali feladatát, az állandó és minden kérdésre kiterjedő jelentéseket elhanyagolhatta. Salviati szerint ugyanis keveset írt,

²³⁷ MÜLLER 1960. 70.

²³⁸ ETE II. 32–33., FAZEKAS 2006. 129.

²³⁹ Uo. 232–233.

²⁴⁰ ANDERSON 1993. 34.

²⁴¹ PIEPER 1894. 12–14., TUSOR 2004a. 193–194.

²⁴² Vö. CURCURUTO 2018. 310–313.

pedig a pápa a magyarországi helyzet részletes bemutatását várná el tőle, például, hogy milyen fontos helyek vannak török kézen, s melyek Ferdinánd királyén. Emellett a nunciusnak fel kellene vázolnia, mi történt azóta, hogy a törökök visszavonultak Bécs alól, be kellene mutatnia Ferdinánd és a törökök befolyási övezetét, illetve összegeznie a reményeket és félelmeket, valamint egy összefoglalást is kellene írnia, hogy Róma könnyebben megérthesse az egyes hírek jelentőségét. Pimpinella legutóbbi levelei ezeknek az elvárásoknak nem feleltek meg, olyannyira „szárazak” voltak, hogy Salviati szinte szégyellte azokat a pápával megosztani. Rómában török mozgolódásról lehet hallani, fegyverkezésről Dalmáciában, amiről Ferdinándnak is tudnia kell, hacsak nincs „*hanyagul tájékoztatva az emberei által*”. Pimpinella ezekről viszont meglepő módon mégsem ír, nem is beszélve a Birodalomban történekről. Végül Salviati szerint a nunciusnak semmilyen kellemesebb kötelessége nem lehet, minthogy olyan pontos képet fessen a dolgokról, mintha Salviati maga lett volna jelen és hallotta vagy látta volna a történeteket.²⁴³ Mindebből jól érzékelhető, hogy Róma számára mennyire fontosak voltak a Ferdinánd udvarából származó, Magyarországról (is) szóló értesülések, amelyekhez a nunciusai révén jutott hozzá.

Ahhoz, hogy a nuncius ellássa ezt a feladatát, jól kiépített információs hálózatra volt szüksége. Ezt a rendszert nagy vonalakban fel tudjuk vázolni.²⁴⁴ Először azonban azt a kérdéskört kell megvizsgálnunk, hogy hova, kinek és hogyan küldte a nuncius a jelentéseit.²⁴⁵ A 16–17. században a pápa mellett a szentszéki diplomáciának két fontos szereplője volt: az államtitkár, valamint a bíboros nepos. A nunciusi jelentések, valamint a kiküldött válaszok, utasítások is hozzájuk köthetők, ők intézték a diplomáciai ügyeket. Az üzenetek küldésének és fogadásának módját is rekonstruálni tudjuk. Bár hivatalosan a bíboros neposnak címezték a korban a jelentéseket, valójában a kialakulófélben lévő államtitkárságra érkeztek az iratok. Ezeket átnézve és szükség szerint kivonatolva a pápai titkár szóban referált az audiencián a pápának.²⁴⁶ A döntés megszületése után ő készít(t)ette el a választ fogalmazvány (*minuta*)

²⁴³ MÜLLER 1960. 80.

²⁴⁴ WOJTYSKA 1990. 33–35., KELLNER 2006. 90., ČERNUŠÁK 2018. 58. Más nunciaturák is hetente küldték a jelentéseiket Rómába. Ehhez a lengyelországi nunciusok például a velencei postát használták. WOJTYSKA 1980. 72. A rendes követ (*ambasciatore ordinario*) Gregorio Leti szerint nem volt más, mint „*az állam illusztris és nemes kéme*”. FARKIS 2010. 112. Ez nem egy esetben valódi kémkedést is jelentett, pl. ALONGE 2019. 130. Vö. ANDERSON 1993. 13. A nuncius e feladatával természetesen a magyar püspökök is tisztában voltak. 1542-ben például a Frangepán Ferenc egri püspök azt írta Alessandro Farnesének, hogy „*ha nem tudná, hogy a nunciustól, valamint másoktól is részletes tudósításokat kap az ország ügyeiről, többször felkeresné soraival.*” KOLLÁNYI 1905. 348.

²⁴⁵ A nunciusok a hivatalos levelek és jelentések mellett magánlevelezést is folytattak családtagjaikkal és ismerőseikkel (Vö. WOJTYSKA 1980. 73.), azonban Martinengo efféle fennmaradt leveleiről jelenleg nincs tudomásunk.

²⁴⁶ PIEPER 1894. 4–5., TUSOR 2004a. 167–168.

formájában, majd a kész iratot a nepos írta alá. Ezt követően ismét az államtitkárságra került az utasítás, s onnan küldték tovább az illetékes nunciatúrára.²⁴⁷ E rendszer III. Pál alatt épült ki, aki 1538-ban megbízást adott a nagybátyjának a diplomáciai levelezés felügyeletére.²⁴⁸ A rendszer viszont nem szilárdult meg azonnal. III. Gyula pápa pontifikátusa elején még azt az utasítást adta a nunciainak, hogy egyik kipróbált diplomatájának, az első (állam)titkárnak, Girolamo Dandinónak (Dandini) küldjék a jelentéseit.²⁴⁹ A helyzet hamar visszarendeződött az elődje alatti eljárásrend szerint: 1551 novemberében a pápa elrendelte, hogy a nunciások leveleiket ne Dandinónak vagy magának a pápának címezzék, hanem a frissen kreált bíboros neposának, Innocenzo Del Monténak.²⁵⁰

Az ő feltűnése, származása és viselt dolgai miatt nagy botránynak számított egész Rómában. A kétes háttérrel rendelkező fiatal utcagyereket a pápa karolta fel, testvérével örökbefogadtatta, s a római pasquillusok szerint nem csak a szabadidejét, de az ágát is megosztotta vele. Testvére, Baldovino tanácsára 1550-ben a bíborosok heves tiltakozása mellett a kardinálisok közé emelte, majd a fentebbi döntésével a diplomáciai levelezést is rábízta. Mint azonban láthattuk, ez nem jelentette azt, hogy ténylegesen is neki kellett volna a külpolitikai ügyeket kezelnie. Bár inentől fogva neki címezték a nunciások a jelentéseiket, valamint a válaszok is az ő neve alatt keltek, ennek ellenére a tevékenysége jobbra formális volt, s kimerült abban, hogy aláírásával látta el a nevére kiállított küldeményeket. Az ügyek irányítása továbbra is Baldovino és a tapasztalt államtitkár, Girolamo Dandino kezében maradt.²⁵¹ Mindennek ellenére Martinengo nunciatúrája végéig neki címezve küldte el a jelentéseit Rómába.²⁵²

Rómából szintén érkeztek hírek Dandinótól, majd pedig Del Montétól, akik egyrészt nyugtázták az eddigi nunciusi jelentéseket, elégedettségüket fejezték ki Martinengo munkájával kapcsolatban, reagáltak a nunciusi kérdésekre, s ellátták őt az itáliai hírekkel.²⁵³ E levelezés a

²⁴⁷ Uo.177.

²⁴⁸ Uo.118. A nunciatúrákon kívül a provinciákat kormányzó legátusok és vicelegátusok is hivatalosan vele leveleztek.

²⁴⁹ PASTOR 1924. 73., 75., Róla: FOA 1986.

²⁵⁰ GOETZ 1965. 45. levél, Martinengo Del Monténak, Prága, 1552. január 12., MESSINA 1990. Inentől kezdve nem csak Martinengo, hanem a lengyelországi és a franciaországi nuncius is Innocenzióknak küldte a jelentéseit. WOJTYSKA 1992. 426–428. Vö. WOJTYSKA 1980. 72., GIANNETTO–LESTOCQUOY 1972. passim.

²⁵¹ PASTOR 1924. 71–72. 75. A bíboros a későbbiekben sem felelt meg az elvárásoknak, gyilkossággal és erőszakkal vádolták, többször száműzték. 1577-ben, Rómában halt meg. MESSINA 1990.

²⁵² A nuncius és Del Monte viszonya valószínűleg kölcsönösen pozitív volt, többek közt erre utal a nuncius egyik levele, amelyben a bíborosnak hálálkodott. GOETZ 1965. 49. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 11.

²⁵³ Pl. GOETZ 1965. 4. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1550. október 14., 15. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1551. január 23., 16. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1551. január 26., 20. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1551. március 9., 38. levél, Dandino Martinengónak, Bologna, 1551. szeptember 26., Del

korabeli postát használva Velencén keresztül zajlott. Sürgős esetekben rendkívüli küldöncöket alkalmaztak, ez viszont nagyon drágának számított.²⁵⁴ Rómából a lagúnák városába átlagosan 4–5 nap alatt ért el a posta, s innen az itteni nuncius küldte tovább a küldeményeket. Így Bécsbe 12–21 nap alatt jutott el a válasz.²⁵⁵ A kényesebb diplomáciai témákat titkosírással küldték el, amihez az Államtitkárságról kapták meg a rejtjelkulcsot.²⁵⁶

Emellett az információ-áramlás hatékonyságának érdekében a nunciusok nem csak Rómával, hanem egymással is leveleztek, sőt – mint láthattuk – adott esetben személyesen is találkoztak.²⁵⁷ A fennmaradt nunciusi levelek között találunk még két iratot, amit Martinengo velencei nuncius-társának, Ludovico Beccadellinek írt. Ezekben Fráter és Giovanni Battista Castaldo leveleit továbbította.²⁵⁸ Hasonló módon az V. Károly udvarában működő Camaiani nuncius is kapott leveleket Martinengótól, amit továbbított Rómába.²⁵⁹ Végezetül más világi és egyházi személyekkel is tartotta a kapcsolatot. Ismerünk például egy 1551. augusztus 12-én, a híres katolikus teológusnak, Friedrich Nausea bécsi püspöknek írt levelet, amelyben a Zsinat

Monte Martinengónak, Róma, 1552. január 30. Hasonlóan elégedett volt Róma az utódjával, Delfino nunciussal is. GOETZ 1970b. x.

²⁵⁴ „*Le lettere a mons. abbate Martinengo si sono mandate a buon cammino.*” GAETA 1967b. 141. Bizonytalan körülmények között a nunciusok esetenként a már elküldött jelentésük másolatát a következő jelentésükhöz csatolták, hogy a benne foglaltak biztosan eljussanak a címzetthez. PIEPER 1894. 23.

²⁵⁵ Mindez viszonylag gyorsnak számított, ugyanis Varsóba 25–30, Párizsba három, télen pedig négy hét is kellett a küldemények kézbesítéséhez. TUSOR 2004a. 179–180. Más számítások is ezeket az arányokat adják: Mario Infelise szerint egy Rómából küldött levél 4–5 nap alatt ért Velencébe, s 12–15 nap alatt Bécsbe. INFELISE 2007. 41. Vö. B. ALLEN 1972., ANDERSON 1993. 37., ROBINSON 2012. 23–24.

²⁵⁶ PIEPER 1894. 20–23., ANDERSON 1993. 16. 22., GIORDANO 1999. 70., TUSOR 2004a. 168., 189. Ilyen levelek pl.: MIHALIK 2016. 392., TUSOR 2016b. 32., 38., 83., 251., 333. A későbbiekben a nunciusok az Államtitkárság mellett más római szervekkel, például a Propaganda Kongregációval és a Dataria Apostolicával is önállóan leveleztek, bár az Államtitkársággal ellentétben feljük nem volt állandó, heti rendszerességű kapcsolattartási kötelezettségük. (TUSOR 2004. 190., TUSOR 2017b. 86.) 1552-ben Castaldo is rejtjeles leveleket küldött I. Ferdinándnak. Pl. HHStA UA Kt. 67. Konv B. 1552. fol. 1–50. A korabeli titkosírásról: COUTO 2007., LÁNG 2015.

²⁵⁷ MIHALIK 2016. 404. Egy alaposan elemzett 17. századi példa erre: CURCURUTO 2021.

²⁵⁸ GOETZ 1965. 43. levél, Martinengo Beccadellinek, Bécs, 1551. november 7., 44. levél, Martinengo Beccadellinek, Bécs, 1551. november 24. Vö. GAETA 1967b. 326., valamint utóda, Delfino levelezését: Uo. 329., 331. A velencei nunciusról: ALBERIGO 1970. Castaldo leveleiről az V. Károly mellé rendelt nuncius is írt. KUPKE 1901. 330. Érdekes, hogy nem csak a nunciusok továbbította levelei mellékleteként, hanem, hanem például 1552 júniusában I. Ferdinánd is továbbküldte őket a magyarországi hadi állapotok felvázolása végett V. Károly melletti követének. KÖRPÁS 2009. 341. Korábban is leveleztek a nunciusok a magyar főpapokkal és világi vezetőkkel. Morone például Várdy Pállal, Brodarics Istvánnal és Frangepán Ferencsel, Vergerio pedig Szalaházy Tamás püspökkel, Nádasdy Tamással és Lodovico Grittivel állt kapcsolatban, Frangepánnal pedig olyan jó viszonyban álltak, hogy kölcsönösen egymásnál ebédeltek. KRETSCHMAYR 1901. 107., KOLLÁNYI 1905. 331., ETE III. 48–49., SÖRÖS 1917. 557., BRODERICUS 2012. 560., VISKOLCZ 2013. 22., KASZA 2015. 106–107., 138. Mindezen kívül Róma a velencei nunciuson keresztül is kaphatott Magyarországról leveleket, erre utal ugyanis az az 1550. december 13-án kelt jelentés, amely a váci püspök – Dudics (Sbardellati) János Ágoston – 1550. november 15-én, Egerben kelt levelének a másolatáról szól, amiből láthatták Rómában, hogy Fráter György legyőzte az Erdélyre törő moldvaiakat és törököket. GAETA 1967a. 186–187.

²⁵⁹ KUPKE 1901. 343., „*Sarà con questa un plico di lettere che mons. nuntio Martinengo m'ha indirizzate per a V.S. Rev^{ma}.*” LUTZ 1959. 22.

aktualitásairól egyeztettek,²⁶⁰ valamint a pápa unokaöccsével, Ascanio della Corgnával²⁶¹ és jezsuita vezetőkkel, például Loyolai Szent Ignáccal is levelezett.²⁶² A rendszeres nunciusi jelentések elkészítése, a nunciatúra egyéb irányú levelezésének intézése a 17. században a kancellár feladata volt.²⁶³ Martinengónál nagy valószínűséggel kíséretének legfontosabb tagja, titkára és unokaöccse, Lorenzo Maggio látta el ezt a tisztséget.²⁶⁴

E feladatok ellátásához komoly szervező munkára volt szükség, ugyanis a nunciusnak jól kiépített információs hálózattal, ismeretségi körrel kellett rendelkeznie.²⁶⁵ Ahhoz, hogy ez meglegyen, a nuncius nem csak az uralkodóval, hanem számos, a döntéshozatali mechanizmusban fontos szerepet játszó előkelővel tartotta személyesen, levélben, vagy ágensei segítségével a kapcsolatot. A követ számára a legideálisabb alkalmat a beszélgetések nyújtották az információ-vadászathoz. Ez esetben minél jelentősebb személyt tudott megszólaltatni, annál fontosabb és megbízhatóbb híreket kaphatott. Ehhez viszont ténylegesen Ferdinánd udvarában kellett tartózkodnia, s a királyt gyakori utazásai során is követnie kellett. A nuncius itineráriuma elkészítése után ki lehet jelenteni, hogy ennek minden esetben igyekezett eleget tenni. Csupán két, a későbbiekben részletesen bemutatott időszak jelent kivételt ezalól. Az egyik az volt, mikor 1552 májusában Ferdinánd Martinengo kifejezett tiltakozása ellenére nem engedte, hogy Passauba kövesse őt a tárgyalásokra, hanem Bécsbe küldte a nunciust, aki 1552 augusztusáig nem tudott a király mellett tartózkodni. A másik időszak a Bécsben, valamint Ferdinánd udvarában 1552 késő őszen és telén dúló pestisjárvány hónapjaira tehető, amikor Martinengo huzamosabb ideig messze volt az uralkodói aulától.

Amikor azonban az udvarban tartózkodott, igyekezett minden lehetőséget kihasználni a szóbeli tájékozódásra. Martinengo kivételezett státuszát jól mutatja, hogy a királyi családon belül is többekkel találkozott, sokszor beszélgetett személyesen magával I. Ferdinánddal,²⁶⁶ vagy fiával, Miksával is.²⁶⁷ Ezek az alkalmak nem ünnepélyes audienciák voltak, hanem

²⁶⁰ Végül ő lett a Zsinaton Gregorjanci Pál mellett I. Ferdinánd képviselője is. GOETZ 1965. 37. levél, Martinengo Nauseanak, Bécs, 1551. augusztus 1. A püspökről: GOLLOB 1967., KULCSÁR 1977. 637.

²⁶¹ Ld. Corgna 1552. április 10-i levelét. BAV Urb.lat. 879.pt.1. 232v–233r.

²⁶² BRAUNSBERGER 1896. I. 756. Vö. AVRIAL 1900. 143. Martinengo mellett I. Ferdinánd római követe, Diego Lasso is tartotta a kapcsolatot Ignáccal. DRUFFEL 1880. 8–9., 17–18.

²⁶³ TUSOR 2010a. 190.

²⁶⁴ A nagy nunciatúráknál a 17. században alkalmaztak külön titkárt, kancellárt, auditort és írkokokat is. Sok esetben egy vagy két fő látta el ezeket a feladatokat. Az itáliai származású pápai küldöttek kíséretében elsősorban itáliai személyeket találunk e posztokon. Vö. WOJTYSKA 1980. 72., FELDKAMP 1994. 44–45., NEMES 2018. 20–21., 30–36., ALONGE 2019. 98.

²⁶⁵ Erről részletesen: ČERNUŠÁK 2018.

²⁶⁶ GOETZ 1965. 58. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 20., Uo. 88. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 21., Uo. 93. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 2.

²⁶⁷ GOETZ 1965. 56. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 12., Uo. 86. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 7. A korábbi időszakban, valamint a későbbiekben, például I. Ferdinánd és II.

informális, az udvari protokoll keretei között zajló eszmecserekre kell gondolni, például egy misére menet lezajló beszélgetésre.²⁶⁸ Emellett kihasználta azt a lehetőséget is, hogy más követek, tisztviselők és katonák is az udvarban tartózkodtak, és tőlük is megpróbált híreket szerezni. Közéjük tartozott Badoero velencei követ,²⁶⁹ Joachim de Rye, V. Károly tanácsosa,²⁷⁰ a sokat emlegetett Pallavicini,²⁷¹ a lengyel követ, Mikołaj Radziwiłł²⁷² és Verancsics Antal.²⁷³ Mindezekon kívül nagy hangsúlyt fektetett a levelezésre is, amelyek közül nem egyet összefoglalva közölt vagy másolatban a jelentéséhez csatolva szintén az Örök Városba küldött. Ezekből tudjuk, hogy levelezett Fráterrel²⁷⁴ és Aldana spanyol tábornomesterrel,²⁷⁵ de igazán sok hírt – elsősorban Erdélyről és az oszmán hadmozgásokról – Castaldo jóvoltából kapott. Ezeket a leveleket nem egy esetben továbbította Rómába is.²⁷⁶ Castaldón kívül másokkal is levelezésben állt, többek közt Fráter Györgytől és későbbi megbízottjától, Johann Albert Widmanstettertől is kapott leveleket.²⁷⁷

Végül Martinengo jelentéseinek vizsgálata kapcsán felvetődik egy nagyon fontos kérdés: milyen közvetlen vagy közvetett hatást váltottak ki a nuncius rendszeres jelentései, hírei, valamint ezek mennyire "hasznosultak" az Örök Városban. E jelentések hasznosulása, római

Rudolf kapcsán, az uralkodó és a nunciusok beszélgetéseiről: KOLLÁNYI 1905. 364., GOETZ 1970b. 16–17., ROBINSON 2012. 24., ČERNUŠÁK 2018. 63–65. Vö. PIEPER 1894. 108.

²⁶⁸ GOETZ 1965. 118. levél, Martinengo Del Monténak, Sopron, 1553. május 16.

²⁶⁹ TURBA 1892. II. xxxvi.

²⁷⁰ GOETZ 1965. 62. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 12.

²⁷¹ Uo. 92. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 25.

²⁷² Uo. 112. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 24., 113. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 29.

²⁷³ Pl. „Verancsics [Wrantio] apát is visszatért kollégájával Budáról, és ő maga mondta nekem, hogy a béke a király kezében van.” Uo. 115. levél, Martinengo Del Monténak, Bécsújhely, 1553. április 18. Vö. GAETA 1967b. 222.

²⁷⁴ „már több levelemben írtam az erdélyi ügyekről, de most Fráter és mások által értesültem új dolgokról” GOETZ 1965. 36. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. augusztus 11., 1965. 43. levél, Martinengo Beccadellinek, Bécs, 1551. november 7., 44. levél, Martinengo Beccadellinek, Bécs, 1551. november 24. Kiadva az 1551. augusztus 13-i, Bécsben kelt levele, amelyben üdvözli a barátnak Ferdinánd és a kereszténység érdekében tett buzgóságát. KÁROLYI 1880. 251–252.

²⁷⁵ GOETZ 1965. 40. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. október 29., 56. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 12.

²⁷⁶ Például: GOETZ 1965. 42. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. november 7., 83. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 26., 53. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 7., Castaldo Martinengónak, Kolozsvár, 1552. február 20. 318–321. Ez – Theineren kívül – Bukarestben is kiadásra került: DENSUSIANU 1894. 683–684. A nunciusok a későbbiekben gyakran továbbították a nekik küldött leveleket az Államtitkárság felé. (Pl. TUSOR 2017b. 77.) A nunciusnak nemcsak a szolgálati helyén, hanem otthon, Itáliában is követnie kellett az eseményeket. Itáliai kapcsolatai, rokonai, ágensei jóvoltából rendszerint naprakészen tisztában volt a római helyzettel. Ez már csak saját további előmenetele miatt is elengedhetetlen volt. TUSOR 2004a. 191.

²⁷⁷ Pl. Fráter egy 1551. szeptember 30-i levélrészlete: „*Exemplum litterarum caesaris et beglerbegi D^{no} V. ill^{ma} velit iterum ad me remittere. Rogat nos dominus reverendissimus Hieronymus Martinengus legatus summi pontificis ut copiam earum sibi faciam.*” KÁROLYI 1881a. 313., GOETZ 1965. 99. levél, Widmanstetter Martinengónak, Nagyszében, 1552. november 15., VERESS 1898. 41. Fráter a nuncius elődjével, Prospero Santacrocéval is levelezésben állt. Egy 1548-as levele a hírcsatornák feltérképezése szempontjából azért is érdekes, mert ennek mellékleteként elküldte Szulejmán levelének másolatát, amiben a szultán a perzsa hadjárat eredményeiről írt. KOLLÁNYI 1905. 355.

fogadtatása sok szempontból nehéz kérdéskör. Alapvető esetben – ahogy azt az előzőekben ki is fejtettem – a pápa közvetlen véleménye csak közvetett úton, az államtitkáron és a bíboros neposon keresztül jutott el a diplomatához. Ennek ellenére így is találunk erre vonatkozó megjegyzéseket.

Mint láthattuk, a Rómából jövő utasítások többször közölték, hogy a pápa elégedett Martinengo munkájával, valamint a jelentéseivel. Felmerül azonban a kérdés, hogy e megjegyzések mögött mennyire található a szentatya tényleges megnyilvánulása, nem lehet, hogy általánosabb jellegű, a nunciust munkára buzdító szóvirágokkal van inkább dolgunk. A forrásokat ilyen szinten nem tudjuk ellenőrizni, alátámasztani, azonban van két olyan példánk, ami inkább az előbbi esetet támasztja alá. A későbbiekben részletesen írok Szeged 1552-es keresztény ostromáról. Martinengo jelentéseiben beszámol az eseményekről, s ismerjük Del Monténak a Martinengóhoz írt 1552. március 19-i levelét, amelyben a pápa a hírekre adott saját szóbeli közlését említette meg.²⁷⁸ Külön szerencse, hogy e szóbeli közlésre kontrollforrásunk is van, ugyanis ugyanezen a napon Ferdinánd római követe, Don Diego Lasso is megírta a pápa örömét és aggodalmát Szeged elfoglalása miatt.²⁷⁹ Ennél is szemléletesebb Lasso azon levele, melyből kiderül, hogy III. Gyula pápa felolvasta a bíborosi konzisztóriumban Martinengo egyik Bécsből küldött jelentését.²⁸⁰ Hasonló esetekkel találkozunk Fráter György meggyilkolása kapcsán, amikor is a nuncius által közölt hírek alapvetően befolyásolják a pápai döntéshozatalt. Ezzel Ferdinánd is tisztában volt, jó példa erre, a gyilkosság utáni pár hét, amikor is kvázi határozatot rendelt el, s a nuncius levelei sem jutottak el Rómába.²⁸¹

E példák jól szemléltetik a kérdéskör összetett voltát, s egyben arra is rávilágítanak, hogy a sporadikus források szerint Rómát kifejezetten érdekelte és befolyásolta Martinengo, valamint a Ferdinánd király udvarában szolgálatot teljesítő többi nuncius²⁸² jelentéseinek tartalma, így azok elemzése, fontosabb témáik bemutatása különösen fontos eredményekkel járhat.

²⁷⁸ GOETZ 1965. 57. levél, [Del Monte] Martinengónak, Róma, 1552. március 19.

²⁷⁹ DRUFFEL 1880. 266.

²⁸⁰ DRUFFEL 1880. 662.

²⁸¹ Ugyanakkor vannak olyan esetek is, amikor érdemes szkepszissel élnünk egy-egy kijelentés kapcsán. Erre kiváló példa Nádasdy Tamás híres, a későbbiekben bemutatandó, 1560. december 11-én kelt levele, amelyben a nuncius által közölt pápai üzenetről esik szó. Ld. a IV. D) 3. fejezetet.

²⁸² Közülük kivételt képez Vincenzo Pimpinella nuncius, akinek a szavára kevésbé figyeltek Rómában. Vö. MÜLLER 1960.

B) Hit és háború – A nunciatúra legfontosabb ügyei

Martinengónak és nuncius-elődeinek I. Ferdinánd melletti működése nagyon sokrétű volt. E munka bemutatására nem a lineáris történetvezetés, hanem sokkal inkább a különböző ügyek csoportosítása révén érdemes vállalkozni. A legfontosabb feladatok áttekintése több eredménnyel is járhat, ugyanis ennek révén jól kidomborodik, melyek voltak a legfontosabb ügyek a Szentszék és a magyar király, esetünkben I. Ferdinánd között, mi miért merült fel, s sikerült-e megoldást találni egy-egy adott problémára, végül pedig ebben milyen szerepet játszott a nunciatúra.

1. Hatalmak szorításában – A Habsburg–Valois ház háborúi és a pápaság

Martinengo jelentéseinek egyik legfontosabb témakörét, a Valois-Habsburg háborúk állása, valamint Itália és a pápaság diplomáciai és hadi helyzete alkotta. Ahhoz, hogy megértsük Martinengo jelentéseit, szükséges röviden áttekinteni a korabeli európai politikai viszonyokat.

Közép-Európát a 16. század közepén több fontos törésvonal osztotta meg. A nemzetközi erőviszonyokat elsősorban három nagy krízis befolyásolta: a protestáns reformáció megjelenése és rohamos terjedése, az oszmán előretörés Magyarországon és a Mediterráneumban, valamint a Habsburg–Valois rivalizálás. A Ferdinánd udvarába rendelt nunciusoknak e problémák mindegyikével szembe kellett nézniük. Ennek oka elsősorban Ferdinánd személyében keresendő, aki mindegyik probléma-halmazban érintett volt. Helyzetének megértéséhez röviden át kell tekintenünk, milyen szerepet játszott az 1550-es évek Európájában.

A Habsburg család nagy korszaka volt a 16. század. V. Károly a spanyol koronák és császári cím birtokában hatalmas területek urának számított, s Európa vezető uralkodója lett. Öccse, Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg pedig 1526 után megszerezte a magyar és a cseh trónt, valamint 1530-ban a római királyi címet, ami a császári korona várományosává tette. Látszólag tehát a hatalmas birodalom és a spanyol terciók árnyékában a két testvér lábai előtt hevert Európa, és kivételes lehetőségük nyílt egy univerzális keresztény monarchia megteremtésére. A reálpolitikai helyzet azonban merőben mást mutatott. Hiába volt Károly és családja fél Európa, valamint a lassan egyre inkább felfedezett Új világ ura, hatalma korántsem volt korlátlanak mondható. A császárság kisebb-nagyobb fejedelmei, elsősorban a hét választófejedelem ugyanis nem sorakozott fel mögötte egységesen, és a Birodalom a rendi

jogok, valamint a kibontakozó hitújítás miatt végtelenül megosztott állapotban volt, ahol a császárt támogató, illetve vele vallási, jogi vagy politikai okok miatt konfrontálódott rendek folyton változó szövetségi rendszereket létrehozva nem egy esetben fegyvert is ragadtak vélt vagy valós igazuk megvédése érdekében.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy mindez nem maradt birodalmi belügy, ugyanis I. Ferenc, majd fia, II. Henrik félve attól, hogy V. Károly déli, keleti és észak-keleti irányból harapófogóba fogja Franciaországot, minden alkalmat megragadott, hogy beavatkozzon a császár-ellenes küzdelmekbe, diplomáciai, pénzügyi és katonai segítséget nyújtva a felkelőknek.²⁸³ Emellett a francia király maga is több esetben indított háborút Károly ellen, sőt komoly diplomáciai kapcsolatot ápolt az Oszmán Birodalommal. Ez a kapcsolat konkrét katonai akciókban is megnyilvánult, s például közös tengeri hadjáratokat terveztek többek közt Nápoly ellen.²⁸⁴

Habsburg Ferdinánd V. Károly császár öccseként, osztrák főherceggként, a magyar és a cseh korona birtokában, valamint a császári cím várományosaként nem függetleníthette magát bátyja nagyhatalmi érdekeitől, érdekeik és rokoni kapcsolataik miatt közös cselekvésre voltak ítélve, ami – mint látni fogjuk – közel sem volt konfliktusmentes. Az események menetét 1547-től érdemes követni. Ebben az évben a császár hatalma csúcán állt: ekkor kötött meg ugyanis Drinápolyban egy öt évre szóló béke a szultán és V. Károly között, valamint Károly ekkor aratta híres mühlbergi győzelmét a schmalkaldeni protestáns szövetség seregei felett.²⁸⁵ A császár ekkor úgy érezte, hogy eljött az idő birodalma megreformálására, valamint az egyre több nyugtalanságot okozó vallási kérdés rendezésére, ám végül egyik tervét sem sikerült keresztülvinnie.

Az egyik válsággócot – melyben a pápaság is komolyan érintett volt – az észak-itáliai feudumok ügye képezte. Az 1540-es évek közepén gyengülni látszott az észak-itáliai császári hatalom. Ezért a császári udvarban úgy gondolták, hogy megoldhatja a helyzetet az, ha az itáliai birtokok újból a Birodalom joghatósága alá kerülnek. Ezzel kívántak gátat szabni az esetleges francia jogigényeknek. Ennek keretében 1546-ban Milánót a császári birtokhoz csatolták, s birodalmi feudumként Károly fiát, Fülöpöt helyezték a hercegi trónra. A császárnak szándékában állt Sienának, Genovának, a Pier Luigi Farnese által birtokolt Piacenzának és

²⁸³ GYÖRKÖS 2020a. 128–129., TÓZSA-RIGÓ 2021. 201., 204.

²⁸⁴ MALETTKE 2000. 384–385., MALLETT-SHAW 2014. 265–266., GUITMAN-KORPÁS-TÓTH-B. SZABÓ 2019. 270–271. V. Károly és a pápaság kapcsolatáról: LUTZ 1964. A Földközi-tengeren vívott küzdelemről: CROWLEY 2018. 97–117. A francia-török kapcsolatok a korabeli Magyarországon is ismertek voltak, pl. KOLLÁNYI 1905. 344. A kortársak élénk érdeklődéssel követték a törökök és a franciák együttműködését, valamint a nápolyi partoknál zajló eseményeket. PL. DRUFFEL 1880. 88., 165., 471.

²⁸⁵ GUITMAN 2014., GUITMAN-KORPÁS-TÓTH-B. SZABÓ 2019. 256., TÓZSA-RIGÓ 2021. 199.

Parmának a Milánói Hercegségbe történő integrálása is, ám mindez komoly ellenállást szült. Ennek során nagy botrány pattant ki: 1547-ben Milánó kormányzója, Ferrante Gonzaga meggyilkolta Pier Luigi Farnesét, Parma és Piacenza herceget és megszállta Piacenzát.²⁸⁶ Ez azért jelentett különösen nagy problémát, mert az áldozat apja maga III. Pál volt, aki itáliai pozíciói megerősítése érdekében hozta létre nem sokkal korábban a hercegséget. További gondot jelentett a császár számára, hogy ezek az események többeket, például Firenze herceget, Cosimo de' Medicit a franciák mellé állítottak.

A területet nem sikerült megfelelően pacifikálni, sőt 1550-ben, Martinengo nunciatúrájának kezdetén újabb válság robban ki. Az új pápa, III. Gyula ugyanis ebben az évben elismerte Pier Luigi fiát, Ottavio Farnesét Parma és Piacenza hercegének, viszont Gonzaga nem adta át a területeket.²⁸⁷ Ezért Ottavio II. Henrikkel szövetkezve francia protektorátus alá helyezte magát. Ez azonban a pápa haragját vonta magával, és III. Gyula megfosztotta Ottaviót a címeitől.²⁸⁸ Erre Farnese szövetséget kötött a francia királlyal és megtámadta a pápa birtokában lévő Bolognát, miközben III. Gyula és Ferrante Gonzaga seregei Parmát vették ostrom alá. Az események lángra gyújtották a térséget, s többek közt lázadás tört ki Sienában a császári kormányzó ellen. Mindez pedig hosszútávon arra készítette Milánó ifjú herceget, Fülöp infánst, hogy feladja apja politikáját, és apja embereit lecserélve új szövetségesekkel alapozza meg az új itáliai politikát.²⁸⁹

Közben II. Henrik komoly diplomáciai eredményeket ért el: összegyűjtötte a Habsburgok ellenségeit Itáliában, valamint az oszmánokat rávette egy újabb, Magyarország és Észak-Afrika elleni hadjáratra, így próbálva többfrontos háborúra bírni a császárt keletről és nyugatról egyaránt, amit egy birodalmi beháborúval is tovább szélesített. Ennek során április elején a francia seregek átlépték a Birodalom határait, majd Henrik elfoglalta a kulcsfontosságú Metz, Toul és Verdunt. Eközben a Birodalom belsejében is felkelés tört ki, a fellázadt német fejedelmek Szász Móric és Vilmos hesseni herceg vezetésével Augsburgot hódoltatták, s a további terjeszkedés közben majdnem fogságba ejtették magát a császárt is. Szulejmán hadai ezzel párhuzamosan a magyarországi területeket hódoltatták, megostromolva Temesvárt,

²⁸⁶ MALLETT–SHAW 2014. 252., GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019. 269.

²⁸⁷ III. Gyula még bíborosként 1546 óta Franciaországgal szimpatizált, valamint többször kifejezte negatív véleményét V. Károly egyházpolitikájával kapcsolatban, ezért megfosztották a páviai egyházmegye jövedelmeitől. BRUNELLI 2001. A háborúról: THOU 1609. 206., RANKE 1886. 233–235., SETTON 1984. 505–560., MALLETT–SHAW 2014. 252–264., Forgách Ferenc tollából: KULCSÁR 1977. 641–642.

²⁸⁸ Pedig III. Gyula 1550 vége és 1551 eleje között megpróbálta ezt orvosolni: Camerinót felajánlotta Ottaviónak, cserébe azért, hogy Parmát visszaadja az egyháznak, viszont a próbálkozásai nem jártak sikerrel. BRUNELLI 2001.

²⁸⁹ Ezen új szövetségesek között találjuk a Toledo klánt is. Mindez azért fontos számunkra, mert ennek egyik tagja, Juan Alvarez a későbbiekben érintett lesz a Martinengo vezette szentszéki vizsgálatban is. GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019. 264., 269.

Lippát és Szolnokot, ezen kívül az oszmán flotta pedig blokád alá vette Nápolyt.²⁹⁰ Mindebből jól látszik, hogy Martinengo nunciatúrájának ideje egybeesett a Habsburgok egyik legnehezebb évével, valamint az is, hogy az 1552-es várháborúk eseményei csak a nemzetközi összefüggéseket figyelembe véve érthetőek meg.²⁹¹

2. A Birodalom háborúi és Martinengo

Mindeközben a Szent Római Birodalomban sem csitulak a kedélyek. Hiába győzte le a protestáns szövetség seregeit Károly, azok az 1550-es évek elején újra szervezkedni kezdtek, és ennek keretében 1552. január 15-én a német protestáns fejedelmek szövetségre léptek a francia királlyal. Mozgalmuk egyik különös vezéralakja Szász Móric volt. Az evangélikus főúr anno a választófejedelmi címért a császár oldalára állt, s a mühlbergi csatát követően meg is kapta a szász hercegi címet.²⁹²

Ennek ellenére mégsem tartott ki az uralkodó mellett, ugyanis apósa, a protestáns szövetség egyik vezére, Hesseni Fülöp V. Károly fogságába esett, s Móricnak nem sikerült a szabadon bocsátását elérni. Így amikor 1550-ben újra kitört a háború, a herceg nehéz helyzetbe került. Kezdetben a császárt támogatta, s hozzá is fogott a császári hadaknak 1547 óta ellenálló Magdeburg ostromához, ám egy huszárvágással átállt a lázadók és a francia király oldalára, majd 1551 májusában megkötötték a torgauai szövetséget.²⁹³ Károly Ferdinánd figyelmeztetései ellenére sem gyanakodott Móricra, s időközben a Birodalomban állomásozó spanyol csapatok jó részét is átvezényelték a forrongó Észak-Itáliába. Így a meglepett császár annyira nem számított erre a fejleményre, hogy Innsbruckban majdnem maga is a lázadók fogságába esett, s végül csak Villachban talált menedéket. Közben II. Henrik is folytatta az előretörést és a birodalom nyugati városai közül többet, például Verdunt is elfoglalta. A felkelők többször hangoztatták, hogy Ferdinánddal nincs problémájuk, így a császár öccse közvetíteni tudott a két fél között. Móric 1552 elején vette fel a kapcsolatot Ferdinánddal.²⁹⁴ Április 19-én Linzben

²⁹⁰ SCHORN-SCHÜTTE 2000. 75–76., HAAG 2018. 568–575., GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019. 264., 271., GYÖRKÖS 2020b. 134–135.

²⁹¹ Ezt I. Ferdinánd is világosan látta. Szerinte az oszmán hódítások azért is voltak ennyire sikeresek, mert a fentebbi okok miatt Magyarország jelentős katonaság és pénz nélkül maradt. KORPÁS 2009. 264.

²⁹² GUITMAN 2014. 300.

²⁹³ CSEPREGI 2002. 187–188., TÓZSA-RIGÓ 2021. 199. A magdeburgi eseményeket Magyarországon is követték és ismerték, pl.: MNL OL P 1314 No. 17433. (György deáknak Batthyány Kristófhhoz írt levele), valamint a velencei nuncius is gyakran írt róla, pl. GAETA 1967a. 203.

²⁹⁴ 1552. január 26-án Arras püspöke arról írt Máriának, hogy a király Prágából Bécsbe indul Móriccal tárgyalni, valamint katonaságot toboroz a török ellen. DRUFFEL 1880. 64–65., 162.

találkoztak, majd május végétől folytak az egyeztetések, ahol kilenc fejedelem és tizenegy további küldött volt jelen, a császárt pedig Joachim de Rye császári kamarás és Georg Sigmund Seld alkancellár képviselte.²⁹⁵ Ferdinánd mindent megtett a siker érdekében, mert tudta, hogy csak így kaphat hathatós segítséget az oszmánok támadásainak elhárításához. Erre Móric is ráértett, s felajánlotta Ferdinándnak, hogy a sikeres tárgyalások esetén a haderejét a törökök ellen vezeti.

Ferdinánd megpróbált pontot tenni az ügy végére, s személyesen kereste fel a vonakodó testvérét Villachban. A tárgyalásokról szóló bécsi hírek nem voltak túl pozitívak, Martinengo feljegyezte, hogy „*egyesekek szerint nem lenne csoda, ha öfelsege, hogy megvédje államát, elszakadna bátyjától, és csatlakozna az összeesküvőkhöz*”.²⁹⁶ Károly végül kénytelen volt engedni, és Passauban ültek tárgyalóasztalhoz. Sikerült is megállapodni, a császár elengedte Hesseni Fülöpöt és a magyar huszárok által elfogott János Frigyeszt, végül pedig aláírták a passauai békét.²⁹⁷ Ennek során garantálták a fejedelmek számára a felekezeti szabadságot, cserébe viszont azok ígéretet tettek, hogy támogatják a törökök elleni háborút. Ezért Móric visszatért a császár szolgálatába, Magyarországra vonult.

Ezzel a belháború lezárult, ám a császár továbbra is hadban állt a francia királlyal, és többek közt Metz ostromával próbált fordítani a háború menetén. 1553-ben is folytatódtak az összecsapások, mindkét fél számára hozott az új év sikereket és kudarccokat, de a döntő ütközet elmaradt.²⁹⁸

A birodalmi ügyek alakulásának követése Martinengo nunciusi megbízásának egyik központi eleme volt. Már a valószínűleg 1550. június 30-án kiállított instrukciójában szerepelt, hogy derítse ki, pontosan hova fog menni a császár és a fia, valamint mi lesz Móriccal.²⁹⁹ Sajnos nunciatúrájának első időszakáról, Augsburgban tartózkodásának részleteiről, valamint a birodalmi gyűléssel kapcsolatos véleményéről nem rendelkezünk információval, mert az 1551. április 22-ig Rómába írt levelei nagy valószínűséggel elkallódtak.³⁰⁰ Azonban ezt követően már pontos képet kaphatunk a tevékenységéről a fennmaradt jelentései jóvoltából. Mint láthattuk, a birodalom külső és belső helyzete szorosan összefüggött Parma ügyével, amellyel kapcsolatban

²⁹⁵ GOETZ 1965. 61. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 4., 62. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 12., THOU 1609. 209–210., KUPKE 1901. 226., 275–278., 342., SZÁNTÓ 1985. 103–107.

²⁹⁶ GOETZ 1965. 80. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 9. Vö. DRUFFEL 1880. 681–684.

²⁹⁷ Uo. 1880. 455., SCHORN-SCHÜTTE 2000. 76–77., CSEPREGI 2002. 188., KORPÁS 2009. 339–341., GUITMAN 2014. 309. Vö. GAETA 1967b. 117–118.

²⁹⁸ KULCSÁR 1977. 647., GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019. 278–280. Vö. GAETA 1967b. 170., 194. Metz sikertelen ostromának okairól: WOLFE 2005.

²⁹⁹ GOETZ 1965. 1–2.

³⁰⁰ Mindez nem számít egyedi jelenségnek. Pimpinella 1529 és 1532 közötti nunciatúrája például nagyon nehezen rekonstruálható, mivel a Rómába küldött jelentései a mai napig nem kerültek elő. Vö. MÜLLER 1960.

rendszeresen írt egymásnak Martinengo és Dandino, bár általában Dandino küldött róla aktuális információkat – például magának, Parmának az ostromáról – a nuncius számára.³⁰¹

Parma helyzete nem csak Róma és a nuncius közti üzenetváltásokban tűnik fel, hanem Martinengo és az uralkodó között is előkerült, s fontos helyet kapott a különböző ügyek között. Jól bizonyítja mindezt, hogy Martinengo 1551. június 11-i jelentése szerint személyesen a királlyal valamint 1552. március 12-én Miksával beszélgetett nemrég Parma helyzetéről.³⁰²

A fő kérdést Martinengo számára mégis Móric herceg és mozgalma jelentette. A nuncius folyamatosan tájékoztatta a Szentszékét arról, milyen híreket hall Móric és a császár közti viszonyról, valamint az 1552-re köztük kialakult bizalmatlanságról, a II. Henrik és Móric közti szövetségről,³⁰³ vagy éppen a herceggel kapcsolatos hírek hiányáról.³⁰⁴

Azért is érdemes az eskalálódó parmai helyzettel foglalkoznunk, mert a város ostroma és a további harcok a magyarországi hadszíntérre is hatással voltak, mégpedig a zsoldos katonaság felfogadásán keresztül. Ferdinánd az oszmánok elleni háborúhoz közel sem rendelkezett elég pénzzel és katonával. Minden lehetséges módon igyekezett ezt a problémát kezelni, ám a meglévő seregeinek egy részét is a bátyja németországi háborúhoz kellett küldeni. Ezért szeretett volna a pápától anyagi támogatást kérni,³⁰⁵ valamint Itáliából, elsősorban a Pápai Állam területéről újabb, jól képzett, olasz származású zsoldosokat toborozni, akik – megfelelő körülmények és zsoldfizetés mellett – kiválóan alkalmazhatóak voltak a magyar hadszíntéren.³⁰⁶ Mindez sok diplomáciai problémát okozott.

Már 1551. április végén azt jelentette Martinengo, hogy amennyiben a török támadás gyanúja felmerül, Ferdinánd Itáliából akar embereket toborozni.³⁰⁷ A konkrétumok az év végére formálódtak ki: Badoero, Velence bécsi követének november 6-i jelentése szerint az udvarba érkező Sforza Pallavicinit kívánta az uralkodó 6000 fős zsoldos komppania toborzására

³⁰¹ Például GOETZ 1965. 23. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 27., 38. levél, Dandino Martinengónak, Bologna, 1551. szeptember 26., 58. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 20., 59. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 25. Parma a velencei és a párizsi nuncius számára is központi témának számított, pl. GAETA 1967a. 206–207., 210., 215., 221., 266–269., 308., LESTOCQUOY 1966. 518. et passim.

³⁰² GOETZ 1965. 29. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. június 11., 56. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 12.

³⁰³ Uo. 54. levél, [Del Monte] Martinengónak, Róma, 1552. március 8. Móric hadjáratáról a velencei nuncius is rendszeresen jelentett Rómába, pl. GAETA 1967b. 111–112. Ezen kívül a herceg a párizsi nunciatura levelezésében is többször feltűnik, pl. GIANNETTO–LESTOCQUOY 1972. 71–73.

³⁰⁴ GOETZ 1965. 49. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 11., 51. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 22., 53. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 7.

³⁰⁵ 1552. február 28-án arról írt Ferdinánd római követe, hogy az uralkodó hiába kért, nem fog pénzügyi támogatást kapni a pápától a török ellen, aki bár elismerte Ferdinánd kérésének jogosságát, de a francia háborúra és az Itália partjait fenyegető török flottára hivatkozva nem fog segíteni. Március 9-én ezt az állítást erősítette meg. DRUFFEL 1880. 174–175., 213–214.

³⁰⁶ Vö. KORPÁS 2009. 258. Vö. DRUFFEL 1880. 283–284.

³⁰⁷ GOETZ 1965. 23. Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 27.

Itáliába küldeni.³⁰⁸ 1552. február 12-én azt jelentette a nuncius, hogy a király nemsokára visszaküldi Itáliába Sforzát, aki előbb Velencébe megy, majd 3000 gyalogost kell felfogadnia.³⁰⁹ Február 25-én arról írt a nuncius, hogy Pallavicininek Romagnában 3000 zsoldosra lenne szüksége, s a király nem szeretné, ha Fráter halála kellemetlenséget okozna neki az egyházi államban. Bár közölte Martinengo, hogy ez nem az ő joghatósága, a király mégis arra kérte, hogy segítsen ezt elérni. Mivel ezt nem tartotta Martinengo károsnak vagy a hivatalától idegennek, megtette.³¹⁰ Március 2-án el is indult a zsoldos a romagnai Santo Arcangelóba. Mindezt Róma felettébb nagy rosszállással nézte. Don Diego Lasso szerint a pápa csak nehezen engedélyezte a toborzást, majd március 10-én visszavonta az engedélyt.³¹¹ E döntéssel összhangban március 8-án Del Monte is tudatta Martinengóval, hogy nem vonhatnak ki a Pápai Államból katonákat, ugyanis a parmai és a mirandolai vállalkozások komoly veszteségekkel jártak, és a szentatyának saját védelmére is szüksége lesz rájuk.³¹²

A helyzet egyre jobban elmérgesedett azzal, hogy az uralkodó nem túl diplomatikus módon a nemrég bíborossá kreált Martinuzzi egyik gyilkosát, Sforza Pallavicinit szemelte ki továbbra is a toborzásra. Del Monte 1552. március 19-én arról írt Martinengónak, hogy Sforza, a pápaság tudta nélkül ment az Egyházi Államba, úgy hogy előre ezt nem engedélyezték, pedig Sforza semmiféle feloldozást nem kapott. Mivel úgy vélték, a bíboros vére tapad a kezéhez, így rövid úton világossá tették, hogy máshová kell mennie: *„Nagyon különös, hogy miután köztudott, Sforza úr semmiféle feloldozást nem kapott, és a kezén még szinte ott látni egy bíboros kiontott vérét, mégis ide az egyházi állam szívébe merészkedett, méghozzá nemcsak engedély nélkül, hanem egyenesen Őszentsége és miniszterei tudta nélkül. Itt aztán megértették vele, hogy menjen máshová. És ha Őszentsége nem lenne tekintettel a római király személyére, és az ügyre, amelyben jött, igencsak megmutatná nekik, hogy még él és még ott ül a pápai trónon, s nem*

³⁰⁸ TURBA 1892. 523.

³⁰⁹ GOETZ 1965. 50. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 19.

³¹⁰ Uo. 52. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 25. A küldetésről Ludovico Beccadelli is tájékoztatta Innocenziót: 1552. január 2-i jelentésében: *„Il sig. Sforza Pallavicino, ch'è al servizio del ser.mo Re de' Romani in Ongaria, ha mandato un suo parente in Italia che si chiama il sig. Hippolito per far 4000 fanti da condursi in quelle parti.”* GAETA 1967b. 29., április 23-án pedig: *„Il sig. Sforza con le sue genti, che dicono essere 4000 fanti, passano alla volta di Trieste per Ongaria et questi signori gli accommodano di barche. Dice l'agente del Re de' Romani che l'Imperatore non ha voluto servirse di questi fanti, ma ha commesso che vadano a loro viaggio.”* Uo. 93., valamint Uo. 123.

³¹¹ DRUFFEL 1880. 214.

³¹² GOETZ 1965. 54. levél, [Del Monte] Martinengónak, Róma, 1552. március 8., BARTA 1988. 40., BRUNELLI 2001. Róma az 1530-as években is nagyon hasonló érvekkel hártotta el a jelentősebb pénzsegély küldését Ferdinánd számára. MÜLLER 1960. 81. A korabeli itáliai hadseregekről és hadszervezetről: F. MOLNÁR, 2019. Az események híre gyakran szerepel Don Diego Lasso jelentéseiben is, valamint Magyarországra is azonnal eljutott, például Nádasdy Tamás Zeitungjain, valamint Bánffy Lászlón keresztül, aki Miksa főherceg kíséretében járhatott éppen akkor Itáliában, s írt haza Batthyány Kristófnak Trientből. MNL OL P 1314. No. 1946., P 497 - 1. - 1556 - No. 1., BARBARICS 2003. 190–192.

halott, mint ahogy hinni látszanak.”³¹³ Tehát a pápa megparancsolta Sforza kitoloncolását. Ezt erősítette meg Ferdinánd római követének ugyanezen a napon kelt jelentése is. A leírás szerint a pápát nagyon felzaklatta a hír, hogy Pallavicino engedély nélkül toborzott, és azonnal utasítást adott a romagnai legátusnak, hogy utasítsa ki. Don Diego Lasso beszélt ugyan III. Gyulával, de ő a bíboros meggyilkolásában való részvételre, valamint a kiközösítésre hivatkozott, s nem engedett.³¹⁴ Április végén is ezt ismételte meg a követ, úgy kommentálva az eseményeket, hogy másokkal minden bizonnyal máshogy viselkedne a pápa, Sforza ügye viszont menthetetlen.³¹⁵

A király is hajthatatlan volt. Megkereste a pápai gárda parancsnokát, Ascanio della Corgnát, hogy támogassa a toborzást, s emellett a nuncius március 20-i jelentése szerint Ferdinánd meghagyta Martinengónak, hogy a nevében könyörögjön a pápának, hogy a számos lakossal rendelkező országából legalább háromezer gyalogost tudjon felbérelni. Martinengo ekkor saját elmondása szerint felvilágosította, hogy a törökök ellen, valamint a parmai konfliktus miatt szüksége van neki is minden katonaságra.³¹⁶ Az ügy tovább eszkalálódott. Amikor Erdélyből megjött Sforza, megpróbálta meglátogatni a nunciust, ő azonban nem engedte be. Sőt, miután látta, hogy a király miséjén és más istentiszteletein szabadon részt vett, a nuncius elintézte, hogy az uralkodó Sforzát ne engedje be a templomba.³¹⁷

Ennek ellenére Ferdinánd továbbra is nagyon szerette volna a zsoldosokat, még 500 katonának is kifejezetten örült volna, s megkérte a nunciust, hogy még egyszer írjon ez ügyben. Martinengo nem bízatta, de megtette, amit kért az uralkodó.³¹⁸ Különös, hogy az uralkodó ennyire ragaszkodott Sforzához, s még később is katonája rehabilitációját és a Pápai Államban való szabad mozgását kérte.³¹⁹ Végül Pallavicininek sikerült összeszednie 4500 olasz zsoldost, akik júliusban már a Magyar Királyság területén állomásoztak.³²⁰ a várháborúk évének forгатagában szükség is volt rájuk.

³¹³ GOETZ 1965. 57. [Del Monte] Martinengónak, Róma, 1552. március 19., BARTA 1988. 41.

³¹⁴ A követ felvetette, hogy talán érdemesebb lenne e területek helyett Nápolyban toborozni. DRUFFEL 1880. 265.

³¹⁵ Uo. 423.

³¹⁶ GOETZ 1965. 58. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 20., BARTA 1988. 41.

³¹⁷ GOETZ 1965. 60. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. március 29. és 31.

³¹⁸ Uo. 61. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 4.

³¹⁹ Uo. 135. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. szeptember 29.

³²⁰ SZÁNTÓ 1985. 148. I. Ferdinánd egy 1552. július 15-én kelt levelében 2000 olasz gyalogosról tudott Pallavicini seregében, Veress D. Csaba pedig 3000 olasz zsoldost említett. KORPÁS 2009. 343., VERESS D. 1983. 60.

C) Az oszmán-ellenes harc és Magyarország

Bár a klasszikus kereszties háborúk kora leáldozott, a Szentszék a 16. század első felében is kiemelt fontosságot tulajdonított az oszmán-ellenes nagy háborúnak. Ennek két fő oka volt. Egyrészt a pápa mint a kereszténység feje, nem hagyhatta tétlenül, hogy az Oszmán Birodalom gyors tengeri és szárazföldi terjeszkedése következtében jelentős keresztény-lakta területek kerültek a Mediterráneumban és Közép-Európában oszmán fennhatóság alá. Másrészt pedig az oszmán terjeszkedésnek egy, a pápát mint itáliai uralkodót is befolyásoló következménye volt, ugyanis tengeren, vagy pedig Észak-Itálián át a szárazföldi úton egyre nyugtalanítóbb katonai fenyegetettségnek volt kitéve Róma és a Pápai Állam.

E két indok következtében a pápaság kiemelkedő fontosságot tulajdonított az oszmán-ellenes harc támogatásának. Bár még sokáig elő-előkerült a Balkán és Konstantinápoly felszabadításának illuzórikus terve, azonban a korszak döntéshozói számára a reális célok megfogalmazásakor kevésbé a támadás, sokkal inkább a meglévő keresztény területek védelme volt a fontosabb.³²¹ A Szentszék e harc támogatását többféle módon igyekezett elősegíteni. Egyrészt komoly diplomáciai aktivitást fejtett ki a különböző európai államok között, amely fő iránya a keresztények közti béke megteremtése, valamint ezzel összefüggésben az oszmán-ellenes ligák összekovácsolása volt. Emellett anyagilag és katonailag is segítette a harcoló államokat, a pápai hadiflotta és fizetett zsoldosok alkalmazásával, pénzsegélyek küldésével, valamint különböző egyházi adóknak a törökellenes harcra való fordításával.³²²

E permanens háborúnak két terepe volt, a Földközi-tenger partvidéke, ahol elsősorban V. Károly és a spanyol katonaság játszotta a főszerepet, valamint a Nyugat-Balkán és a Kárpát-medencei hadszíntér. Mivel I. Ferdinánd magyar király is volt, s uralma kiterjedt a Kárpát-medence jelentős részére, a mellé rendelt nunciusok aktívan közrejátszottak a pápaság megfelelő tájékoztatásában, valamint az oszmán-ellenes politikájának alakításában.

Szemléletes példa a Szentszék Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseire, hogy Giovanni Morone 1536. október 24-én kelt instrukciójában a Magyar Királlyságra mint a

³²¹ A Ferdinánd udvarába küldött Pimpinella nuncius is felvetette az 1530-as években, hogy kereszties hadjáratot lehetne indítani a törökök ellen. Úgy gondolta, hogy ennek során a pápa kardinálisokat küldhetne az egyes fejedelmekhez és az embereket is felbuzdíthatná, a törökök által elnyomottak pedig szívesen fordulnának uraik ellen, ha láthatnák a vereségüket. MÜLLER 1960. 84.

³²² Vö. KOLLÁNYI 1905. 319–320., 323–324., 331., 345. Mindez azonban nem volt magától értetődő. 1540. október 10-én Morone nuncius például arról írt, hogy Ferdinánd király nagyon el van keseredve, hogy a pápa a Magyarország elfoglalására kért segélyt tőle megtagadta, ingerülten nyilatkozott a Szentszék ellen és megtorlásokkal fenyegetőzött. ETE III. 496–499.

kereszténység védőbástyájára tekintettek.³²³ Hasonlóan érzékletes eset minderre az 1537 elején tartott magyar országgyűlés, amely a törökök elleni védelem céljaira adóztatta meg a papságot. I. Ferdinánd király arra kérte Moronét, hogy ennek behajtásához a Szentszék nevében adjon vagy eszközöljön ki felhatalmazást. Miután Várday Pál esztergomi érsek támogatta a király ötletét, a nuncius a felhatalmazás megadását javasolta a pápának.³²⁴ A pápai titkár válasza így hangzott: „Őszentsége kiválóan szívén viseli az egyháziak adómentességének megóvását és megterhelésükhöz nem szívesen járul; de tekintetbe véve azt, hogy a törökök ellen minden eszközzel védekezni kell, és mindenki vérét ontani köteles: fölhatalmazza, hogy az adó behajtásához beleegyezését adhassa”.³²⁵

A Rómában szőtt nagyszabású keresztes háborús tervek mellett sokszor a nunciusok reálisabban látták *in situ* a helyzetet. Egyik 1540-es levelében Morone nuncius például azt jelentette Rómába, hogy „nem volt kétséges, hogy a következő évben a szultán Buda kapui alatt lesz, és Ferdinánd nem fog tudni neki ellenállni.”³²⁶ A következő év hadieseményei s Buda elfoglalása be is bizonyította a nuncius megérzésnek helyességét. A helyzetfelismerési képessége azonban a nunciust is megcsalta néha: két évvel később, 1542. május 21-én már arról írt Rómába, hogy ügyelni kell arra, hogy a török alól felszabadítandó Magyarország lutheránussá ne váljék.³²⁷

A magyar ügyekkel kapcsolatban az egyik legfontosabb világi és geopolitikai kérdés az oszmán-ellenes harc és ennek hozományaként a Ferdinánd, valamint Szapolyai János között zajló viszály volt. A király és a Szentszék Magyarországgal kapcsolatos kommunikációja gyakorlatilag e két problémakör, valamint az európai hatalmi ügyek függvényében, lecsapódásaként értelmezhető, s a kisebb ügyek ezeknek lettek alárendelve.

Rómának a magyar ügyekben mindenképpen állást kellett foglalni a Ferdinánd és Szapolyai János között folyó évtizedes trónharcban. A Szentszék egyértelműen I. Ferdinánd pártjára állt, s a törökökkel való szövetkezés okán VII. Kelemen pápa Szapolyait és követőit kiközösítette az egyházból.³²⁸ Ferdinánd abszolút fölényben volt, s Morone ki is hangsúlyozta a Habsburg uralkodónak, hogy a pápa a keresztény népek békességének helyreállításán fáradozik és különösen a királyt óhajtáná a háborúktól megszabadítani, ezért János király

³²³ „*Quia regnum Hungarie fuit semper validum propugnaculum et veluti antemurale Christianitatis [...]*” TUSOR–NEMES 2011. XLVIII.

³²⁴ ETE III. 144.

³²⁵ FRAKNÓI 1901. 48.

³²⁶ Giovanni Morone levele Alessandro Farneséhez, Pozsony, 1540. november 11. THEINER 1875. II. 6.

³²⁷ ETE IV. 44.

³²⁸ KOLLÁNYI 1905. 319.

követével megindítandó tárgyalásokban is az iránta táplált rokonszenvének sugallatait fogja követni.³²⁹

1537-ben III. Pál pápa titkára jól összefoglalta Róma álláspontját: *„Őszentsége a kereszténység javának és a közös ellenség megsemmisítésének szempontjából, a béke létrejöttét Ferdinánd és János között nem kevésbé fontosnak tekinti, mint a császár és a francia király kibékülését. Uraságod jelentékenyebb szolgálatot az ügynek és kedvesebb dolgot ő szentségének nem mívelhet, mint ha megkezdett tevékenységét folytatja. Biztosítom, hogy Őszentsége e tekintetben semmit sem fog elmulasztani.”*³³⁰ Morone azonban Ferdinánd hozzáállását is kiismerte, melyről azt írta Rómába 1537 szeptemberében kelt levelében a pápa titkárának, hogy *„Ferdinánd közölte vele, mondja meg a Pápának, Őszentsége ne gondolja, hogy a Jánossal kötendő megegyezés valójában szövetség lesz a törökök ellen. Ha a vajda akart volna szövetkezni vele a törökök ellen, a béke már létrejött volna, számára ez volt ugyanis az alapvető feltétele a megegyezésnek, mert ha ebben megegyeztek volna, a többi pontban is könnyebben jutottak volna egyezsége. Viszont így, a törökellenes szövetség nélkül, a békekötés igen veszélyes az egész kereszténységre nézve”*.³³¹

Ennek ellenére a béke végül 1538-ban Váradon megkötetett, s Moronét a pápa arra utasította, hogy a két király közötti jó viszonyon dolgozzon, enyhítse azt az ellentétet, amely a béke nyilvánosságra hozása körüli problémák miatt alakult ki, Morone támogatta Szapolyai azon kívánságát is, hogy udvarához nunciust küldjenek. Végül III. Pál pápa a kiközösítés föloldása nélkül Rorario bíboros személyében követet is küldött Szapolyaihoz, a küldetést azonban Ferdinánd udvarában sérelmezték, és nem is hozott eredményt.³³²

A nunciussok ugyanakkor nem csak a hírek és döntések közvetítői voltak, hanem több esetben maguk is felvázoltak különböző megoldási javaslatokat. Ezek közül érveléstechnikájában kiemelkedik Vincenzo Pimpinella ötlete, amelyet Andrea de Burgónak, Ferdinánd római követének vetett papírra Augsburgban 1530. októberben. Ebben a levélben a török veszélyről és a magyarországi politikai helyzetről, Szapolyai János és Ferdinánd király harcainak következményeiről írt a nuncius. Szerinte a kereszténység hanyatlásra van ítélve, ha Ferdinánd és Szapolyai nem jutnak egyezsége, és senki sem olyan megfelelő ennek a segítségére, mint a pápa. A nuncius úgy vélte, egyértelmű, hogy Ferdinánd mint megkoronázott király, a császár testvére és a kereszténység harmadik legfontosabb embere nem akar

³²⁹ FRAKNÓI 1901. 48.

³³⁰ Uo. 49.

³³¹ Giovanni Morone levele a pápa titkárának, Bécs, 1537. szeptember 19. ÓVÁRY 1879. 19.

³³² Uo. VII., PIEPER 1894. 133–134., FRAKNÓI 1903. 43–54., KOLLÁNYI 1905. 337–338.

szégyenletesen engedni Szapolyainak. Azonban János király is meg van koronázva, a magyarok támogatják, és ki van szolgáltatva a töröknek hívott ördögnek. Szapolyai elintézheti, hogy Magyarország előbb kerüljön a törökök kezére, mint Ferdinándéra. Szapolyai azonban pont annyira akar egyezkedési, mint Ferdinánd. De a nuncius azt feltételezte, hogy ebből a zsákutcából van kiút. Azt javasolja, hogy a pápa – akár kiátkozással fenyegetve – szólítsa fel őket a megegyezésre. Ezáltal a pápa Istennél érdemeket szerez, és eléri, hogy a két uralkodó végre hasznot és nyugalmat teremtsen. E megegyezésre pedig nagy szükség lenne, ugyanis Ferdinánd hamarosan csődbe jut, a Magyarország elleni harc minden vagyonát felemésztette, és „*a végén ott marad birtok, bevétel és (Magyar)ország nélkül*”. Ezt követően pedig a nuncius jó realitásérzéssel előre megjósolta Martinengo nunciaturájának egyik nagy problémáját, a húsz évvel későbbi országegyesítés kudarcának okát: Magyarországot talán meg tudja Ferdinánd hódítani, de nem tudná a törököktől megvédeni.³³³

1. Martinengo és a török kérdés

Martinengo jelentéseinek egyik központi eleme volt a török kérdés. A nuncius rendszeresen továbbította a Konstantinápolyból érkező híreket Rómának.³³⁴ Általában a konstantinápolyi követtől, Malvezzitől származtak ezek az információk.³³⁵ Az oszmán térnyeréssel kapcsolatban különösen sokat foglalkozott az erdélyi politikával: Fráter György és Izabella egymás elleni fellépésével, valamint Castaldo hadainak sorsával. Adatainak mélységére jó példa az 1551. április 22-i jelentése. Ebben többek közt arról írt, hogy a konstantinápolyi követ (nem nevesítette Malvezzit) jelentette a török csapatösszevonásokról szóló híreket, aminek a célja Magyarország és Erdély lehet, mivel a nemrégiben Erdélyben tartott diéta után a királyné (nem nevezi meg Izabellát sem) könnyek között könyörgött a török megbízottaknak, hogy segítsen rajta Szulejmán a barát ellen, aki Ferdinándnak játsza át az uralmat. Martinengo szerint az erdélyiek hajlandók a keresztények mellé állni, ha a király elegendő helyőrséget küld, amint azt megígérte, s a barát is ezt sürgette. Éppen ezért Castaldo

³³³ Természetesen adja magát a kérdés, hogy Pimpinella ezeket a terveit miért egy levélben, Ferdinánd római küldöttének adta elő, miért nem közvetlenül Kelemenhez vagy a tanácsadóhoz fordult. Ennek hátterében a nem túl jó római megítélése állhatott, láthatta, hogy nem volt Kelemen pápa kegyeiben. A Kúriában sem volt senki, akinek Pimpinella bizalmasan előadhatta volna aggodalmait a politikai eseményekről, és akinél számíthatott volna arra, hogy komolyan megfontolja a gondolatait. MÜLLER 1960. 83–84.

³³⁴ Pl. GOETZ 1965. 22. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 22., 24. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 6., 32. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 11.

³³⁵ Pl. Uo. 22. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 22. Malvezziről: TÖRÖK 1929.

megy majd segíteni, aki évente 700 guldent kapott. Fráter és Izabella pedig összehívtak egy találkozót, ahova mindkét fél megígérte, hogy elmegy és megegyeznek egymással. Emellett a nuncius tudott arról is, hogy Bécsben járt a budai pasa követe, aki szerint a király emberei megszegik a fegyverszünet pontjait, és a szolnoki vár lerombolását kérte.³³⁶

Bizonyos esetekben kisebb horderejű eseményekről is érzékletes leírást adott. Ennek egyik legérdekesebb példája 1551 nyarán történt, amikor is a nuncius elbeszélése szerint Komárom szigeténél a hajdúk – akiket *Aidoni*-ként emlegetett – megtámadták a török követeket, s mindenkit, még a kocsisokat is megölték. Martinengo szerint a török követek csak magukat okolhatják, hogy gögjükből vagy tapasztalatlanságukból így jártak, „*mivel mindenki által ismert, hogy ezek az emberek rosszul szoktak bánni azokkal, akik jó és nagy társaság nélkül mennek át a kezükön, és különösen, ha törökök.*”³³⁷

Később is írt Izabella és Martinuzzi magatartásáról, s arról, hogy a királyné a törökök felé nyitott, és beavatkozásukat sürgette, Fráter pedig a királyi katonaság elküldését, valamint Castaldo Erdélybe indulását szorgalmazta Ferdinándnál.³³⁸ Az ezt követő jelentéseiben folyamatosan beszámolt az országegyesítés folyamatáról, ebben a Fráter György és Ferdinánd megbízottjai közötti tárgyalások, valamint az örökös tartományok pénzügyi segítsége fontos szerepet kapott.³³⁹

Martinengo élénken nyomon követte Giovanni Castaldo erdélyi működését, valamint a keleti végek folyton változó (bel)politikai ügyeit. Írt a hadvezér Erdélybe indulásáról,³⁴⁰ valamint a vele tartó hadak nagyságáról. Úgy tudta, hogy a Tiszántúlra tartó sereg 5-6 ezer gyalogosból és 3-4 ezer lovasból állt, amit sokan mégis gyengének tartottak és nem voltak

³³⁶ GOETZ 1965. 22. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 22. Mindez összefügghet a velencei nuncius 1550. december 6-i jelentésével, amelyben arról írt, hogy a budai pasa tiltakozott az Eger közelében, a Tiszánál lévő új erőd miatt, amelynek a lebontását követelte. Ez minden kétséget kizáróan Szolnokra vonatkozhat. GAETA 1967a. 178. Korabeli állapotára: BAGI 2020a. 109–114. Szolnok fontosságát jól mutatja a mellékletben (V. irat) is megtalálható irat, amely Ferdinándnak a birodalmi rendekhez intézett előterjesztése. Benne a töröksegegy miatt részletesen megemlékezett az oszmánokkal kötött öt éves békéről, a magyarországi hadszíntér problémáiról, Izabella és Fráter György ellentétéről, Szolnok helyzetéről, valamint a váli castellumról. AAV, Misc. Arm. II. 55. 217r–220r. Benne Ferdinánd megfogalmazza Erdély fontosságát is: „*Ex his facile cum quid futurum sit, tum quid ex conservatione et amissione huius provinciae Septem Castrorum communi Christiano orbi, in primis vero finitimis Christianis regnis, ac Germanicae nationi expectandum sit, videri potest. Ea enim est loci istius natura, firmitas et populi et aliorum rerum ratio, ut totius Christianitatis propugnaculum dici queat.*” 218v. Németül a Deutsche Reichstagsakten-sorozatban kiadva: ELTZ 2005. 930–936., Szolnokról: Uo. 932–933., 1604. A birodalmi rendekkel folytatott további tárgyalások során is rendre előjött a Magyar Királyság és a töröksegegy ügye: AAV, Misc. Arm. II. 55. 221r–229r.

³³⁷ GOETZ 1965. 27. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. június 1. Mellettük a huszárokat is emlegette *hussarri* formában. Uo. 92. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 25. Ugyanebben az évben Castaldo is használta a *Hussarones* kifejezést. ÖStA HHStA UA AA Kt. 67. Konv B. 1552. október 1. Vö. DRUFFEL 1880. 317., 557.

³³⁸ GOETZ 1965. 24. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 6.

³³⁹ Uo. 23. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 27.

³⁴⁰ Uo. 24. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 6.

megelégedve vele.³⁴¹ Úgy tűnt, maga Castaldo sem volt túl elégedett, látta, hogy a dolgok rosszul vannak előkészítve, ennek ellenére Martinengo szerint siet, ahogy tud.³⁴² A nuncius szerint is kis erők foglalták el Erdélyt, s gyenge az uralkodó serege.³⁴³

Bizonyos esetekben annyira fontosnak érezte a bejövő híreket, hogy nem a szokásos heti egyszeri jelentésében, hanem annak a másnapján új levelet küldött, megírva az Erdélyből jövő legfrissebb információkat. Ez történt 1551. július 8-án, amikor Fráter és Castaldo együtt megállapodott Izabellával, amelynek keretében a királynő és fia megkapta Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségeket.³⁴⁴ Július 24-én pedig arról írt, hogy aznap este jelentették Erdélyből, hogy a királynő a fiával együtt Kassára ment, és átadta az egész tartományt Castaldo és Fráter kezébe.³⁴⁵

A tartomány ügyeinek kálváriája azonban Fráter György halálát követően vette igazán kezdetét. 1552. február 4-én arról írt, hogy Erdélyben békességben és nyugalomban zajlanak a dolgok, ennek ellenére Castaldo erősítést kért, amit meg is kapott.³⁴⁶ Ezt követően a készülő oszmán hadjárat miatt újra vészterhesnek tűnt a tartomány és az ott lévő keresztény katonák sorsa. Még augusztus 29-én is erről írt a nuncius, majd szeptember 8-án már úgy tudta, hogy Erdély, amelyet az előző levelében még szinte kétségbeejtőnek tartott, virul, mivel az ellenség nem megy oda, Castaldo pedig ügyességével és vitézségével rendben tartja a katonaságát és a provinciát.³⁴⁷ Október 10-én arról tudósított, hogy aznap érkeztek néhányan Erdélyből, akik azt mondták, hogy Castaldo, mivel nem bízik az ottaniakban, akik fellázadtak, így kivonult a tartományból, és „*amilyen óvatosan csak tudott, visszatért hozzánk. Ez a hír, ha igaz, a legfontosabbnak számít, amit idén hallottunk*”.³⁴⁸ Az erdélyi helyzetre jellemző, hogy Castaldo ekkor még nem tért vissza Bécsbe.

Hat nappal később már úgy gondolta, hogy az Erdélyről szóló hírek nem olyan reménytelenek, mint ahogyan azt korábban tudták. Az onnan származó értesülései szerint

³⁴¹ Uo. 25. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 20. A szakirodalom 5700 gyalogosról, valamint 1400 lovasról tud. KORPÁS–B. SZABÓ 2017. 91.

³⁴² GOETZ 1965. 27. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. június 1. E problémákat mások is érzékelték. Jó példa erre Báthory András Nádasdy Tamásnak írt 1552-es levélrészlete: „*Ez ország felől semmi jót nem irhetok kgdnek, mert királynak ő felsiginek pinze itt nincs, az mi idegen nipe vagyon fizetetlenek, kevesek is.*” KOMÁROMY 1905. 110.

³⁴³ GOETZ 1965. 28. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. június 5.

³⁴⁴ Uo. 31. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 8. Vö. BETHLEN 2002. 137–138., 173–174.

³⁴⁵ GOETZ 1965. 33. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 24. Az országegyesítésről, valamint az azt követő 1551. évi oszmán fenyegetőzésekről és támadásokról, valamint Fráter és Castaldo téli – pl. lippai – sikereiről a velencei nuncius is beszámolt, pl. GAETA 1967a. 269., 272., 283., 301., 327., 329., 332. Vö. TURBA 1892. 522., 541.

³⁴⁶ GOETZ 1965. 48. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 4.

³⁴⁷ Uo. 90. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 8.

³⁴⁸ Uo. 95. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 10.

azonban Castaldo el akarja hagyni a tartományt, többek közt azért, mert az erdélyiek az ellenségeikre kevésbé gyanakodnak, mint a keresztény katonaságra.³⁴⁹ Az élelemellátás is egyre rosszabb lett. Pár héttel később arról tájékoztatta Rómát, hogy Erdélyben, „*más gyengeségek mellett népünk a szokásos bajokkal küzd, sőt tudomásom szerint némelyek kétségbeesésükben saját kezüleg, hogy az éhhalált megelőzzék, önként megölik magukat*”.³⁵⁰

1553-ban is egymásnak ellentmondó információk visszhangoztak a bécsi palota falai között. A tartomány megtartására küldött sereg csak úgy falta a pénzt, s az ott lévő erők állandóan erősítést kértek. Martinengo jelentéseiből érthetjük meg, hogy Castaldo miért szeretne volna elhagyni Erdélyt, s miért kívánt inkább Velence szolgálatába állni. A nuncius szerint ugyanis komoly kétségei voltak a hadvezérnek afelől, hogy Erdély nem kerül-e végül a törökök hatalmába, mivel nem látta, hogyan maradhatna sokáig a király kezében a tartomány.³⁵¹

Martinengo nehezen látta át az erdélyi politikát. Hol a végromlást vélte közeledni, hol pedig úgy érezte, remekül haladnak a tartomány ügyei, ám végül a következő heti jelentésében nem egyszer pontosan az ellenkezőjét kellett már írnia. Ezt érzékletesen meg is fogalmazta 1553. szeptember 17-i levelében: „*Az erdélyi dolgokban több a mozgalom, több az áramlás és a visszaáramlás, mint a tengerben. Az utolsó írásomban azt írtam, hogy jól haladnak. Most azt mondom, hogy ott olyan vihar van, hogy rosszabb már nem is lehet [...]. [...] jó okom van azt hinni, hogy maga a király fogja elveszíteni azt a tartományt, ha nem érkezik rendkívüli segítség Isten kezéből, arra hivatkozva, hogy minden külső segítségtől megfosztva nem tudja magát megvédeni.*”³⁵² Néhány nappal később már pont az ellenkezőjét gondolta.³⁵³

³⁴⁹ Uo. 96. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 16.

³⁵⁰ Uo. 98. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. november 5.

³⁵¹ GOETZ 1965. 116. levél, Martinengo Del Monténak, Sopron, 1553. április 30. Castaldo már többször is le kívánt mondani, ld. BARTA 1988. 71., ÖStA HHStA UA AA Kt. 67. Konv B. 1552. fol. 58r.

³⁵² GOETZ 1965. 132. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. szeptember 17.

³⁵³ Uo. 133. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. szeptember 20. Erre pl. Castaldo következő levélrészlete: „*erit ruina Hungariae Transylvani[a]e et Christianitatis*” ÖStA HHStA UA AA Kt. 67. Konv B. 1552. fol. 2v. Ezzel nem volt egyedül, az erdélyi rendek is igen változóan ítélték meg a helyzetüket, sok frakcióra és érdekcsoportra bomlva próbáltak kiutat keresni a végveszélyként értékelt oszmán támadás alól. Vö. KOMÁROMY 1904. 99–100., 104.

2. A várháborúk éve - 1552

Martinengo nunciusi megbízatása egybeesik az oszmán háborúk egyik leghíresebb évével, 1552-vel. Az ez évi hadi események mélyen beleivódtak a magyar történelmi köztudatba. Ezért érdemes végignézni, mit is látott, tapasztalt mindebből Róma nunciusa. A hadi események sokrétűsége és bonyolultsága miatt teljes körű áttekintésre nem vállalkozhatok, viszont a legfontosabb hadmozdulatokat, valamint azok értékelését, különösképpen pedig Eger ostromát részleteiben is bemutatom, érzékeltetve, hogy mennyire ismerte a Szentszék a várháborúk eseményeit.

Az év egyik első fontos hadi eseménye a „szegedi veszedelem” volt. 1552. február 20–21-i éjszakán nevezetes dolog történt Szegeden: a Tóth Mihály és Nagy Ambrus vezette had lepte meg az oszmán kézben lévő települést, amelynek a palánkját sikeresen elfoglalták, a vár viszont török kézen maradt.³⁵⁴ A nagy visszhangot kiváltó hírről már február 28-án beszéltek Bécsben.³⁵⁵ Ennek ellenére az országgyűlés ügyében már Pozsonyban tartózkodó Martinengo csak március 7-én jelentette Rómába a váratlan hadi sikereket: azaz, hogy Szeged városát elfoglalták a magyarok, viszont a török csapatok még mindig tartják magát az erődöt. Hírei szerint a várat éppen Aldana vezetésével ostromolják a magyarok és a németek, viszont a budai pasa arrafelé indult felmenteni a várat.³⁵⁶ Mindez meg is felelt a valóságnak, ugyanis a várat nem sikerült megkaparintani, és a Hádím Ali budai pasa által vezetett felmentő sereg a védőkkel egyesülve március 1-jén megverte a keresztény csapatokat.³⁵⁷ A nuncius a hír Bécsbe érkezése után nem sokkal, március 10-én már arról tudósított, hogy Szegedet visszafoglalták az oszmánok.³⁵⁸

Az esemény európai léptékű hírértékét jól mutatja, hogy nem csak Tinódi Lantos Sebestyén énekelte meg a szegedi veszedelmet, hanem Itália-szerte ismerték a fejleményeket. Martinengón kívül a velencei nuncius,³⁵⁹ sőt még III. Gyula pápa is megnyilvánult, ami eddig

³⁵⁴ SZÁNTÓ 1977. 15–16., KULCSÁR 1977. 596–600., VERESS D. 1986. 52–55., BETHLEN 2002. 161–163., TÓTH 2020. 96–97.

³⁵⁵ SZÁNTÓ 1985. 85., VERESS D. 1986. 57–58.

³⁵⁶ GOETZ 1965. 53. Martinengo Del Monténak Pozsony, 1552. március 7. Érdekes, hogy Szántó Imre és Veress D. Csaba ez esetben (sem) idézte Martinengót a hír terjedése kapcsán. A felmentő hadról: VERESS D. 1986. 60.

³⁵⁷ KLANICZAY 1982. 1183., SZÁNTÓ 1985. 88–93., VERESS D. 1986. 60–64., ISTVÁNFY 2003. 174–179., TÓTH 2020. 105–109., BAGI 2020b. 32–33.

³⁵⁸ GOETZ 1965. 55. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 10. Castaldo csak március 4-én írt a vereségről az uralkodónak. VERESS D. 1986. 65.

³⁵⁹ Ludovico Beccadelli például a következőket írta Del Monte bíborosnak március 26-án Velencéből: „*Scrissi alli 12 a V. S. ill.ma di quello che s'era inteso della recu peratione di Zeghadin in Ongaria. Di poi questi signori hebbero let tere di 10 come il bassà di Buda havea mandato gran numero di gente in soccorso per esser la terra aperta et le genti del Re s'erano ritirate a certi luochi oltra la Tissa. Hiermatina questi signori heb bero lettere dal suo orator di 14 che un'altra volta in Zegadin s'era sollevato il popolo et havea tagliato a pezzi i turchi, ma la*

elkerülte a magyar kutatás figyelmét, pedig különleges állásfoglalást olvashatunk ki belőle. Del Monténak a Martinengóhoz írt levele szerint Szeged elfoglalása ügyében a pápa azt mondta, hogy nem tartja azt jó ötletnek, mert a török emiatt ingerült lesz, és félő, hogy támadni fog, amit a szentatya nem szeretne, mert másoktól kevés segítség várható, mivel a császár nagyon elfoglalt, a pápa pedig maga is segítségre szorul.³⁶⁰ Ugyanezen a napon Don Diego Lasso is megemléltette Róma örömeit és aggodalmát Szeged elfoglalása miatt, ugyanis aggódtak amiatt, hogy mindez felbosszanthatja a törököket. Jelentéséből azt is megtudjuk, hogy Castaldo leveléből értesültek az Örök Városban a hadi eseményekről.³⁶¹ A történetek végül a pápát igazolták, s a nuncius szerint az erőd alatt több mint háromezer keresztény halt meg.³⁶² Ennek ellenére április 12-én ismét arról írt a nuncius, hogy a magyarok megint megkísérelték Szeged elfoglalását, amely során megöltek néhány törököt, és sok jószágot zsákmányoltak.³⁶³ Erről a hadi vállalkozásról közelebbi értesülésünk nincsen, eddig annyit tudtak a feldolgozások, hogy a király utasította Giovanni Battista Castaldót Becse, Becskerek és Szeged visszafoglalási tervének kidolgozására.³⁶⁴

Eközben Isztambulból egyre aggasztóbb hírek érkeztek. Április végén már arról beszéltek a bécsi udvarban, hogy a szultán háborúval fenyegetett, ha János Zsigmond nem térhet vissza Erdélybe.³⁶⁵ Egy hónappal később pedig már Szulejmán személyes eljövételéről pletykáltak.³⁶⁶ Hasonlóképpen Erdélyben is egyre erősödtek a készülő háborúról szóló hírek, s a törökök fenyegetőzései, miszerint vissza fogják állítani János király fiának uralmát.³⁶⁷

nova non si verifica perché ci sono lettere di 15 del Re de' Romani al suo agente che non ne parlano se non quanto ho scritto." GAETA 1967b. 76. Mindez azt is bizonyítja, hogy nem egyszeri eset volt a szegedi hírek velencei megjelenése, s emellett a városállamban is nagy érdeklődéssel fogadták a fejleményeket.

³⁶⁰ GOETZ 1965. 57. levél, [Del Monte] Martinengónak, Róma, 1552. március 19. Az események európai hírértékére jellemző, hogy a francia humanista, Jacques Auguste de Thou krónikájába is bekerültek. THOU 1609. 190–192.

³⁶¹ DRUFFEL 1880. 266. Egy március 26-án, Rómában írt levél is megemlékezik arról, hogy a törökök elfoglaltak Erdélyben egy helyet, de nem tudják, hogy pontosan mit. Uo. 295. E hír minden kétséget kizáróan Szegedre vonatkozott.

³⁶² GOETZ 1965. 58. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 20.

³⁶³ Uo. 62. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 12. Emellett azt is jelentette, hogy Itáliából érkeznek mérnökök erődítéseket készíteni.

³⁶⁴ BARABÁS 1891. 659., VERESS D. 1986. 65. Szántó szerint „Ilyen körülmények között a Ferdinánd király által március végén Szeged visszavételére másodszor is tervbe vett hadművelet megindítására – pénz és haderő hiányában – nem lehetett gondolni.” SZÁNTÓ 1985. 95. E forrás olvasása után viszont felmerül a kérdés: lehetséges, hogy egy kisebb volumenű hadműveletet mégis végrehajtottak a keresztény hadak, vagy valamilyen téves hírt hallhatott a nuncius, esetleg a Nagy Bálint és Török Péter által vezetett csapat híre juthatott el Martinengóhoz? BETHLEN 2002. 163., ISTVÁNFY 2003. 179.

³⁶⁵ GOETZ 1965. 68. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. április 24., SZÁNTÓ 1985. 94. DRUFFEL 1880. 449.

³⁶⁶ GOETZ 1965. 73. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. május 24. Vö. Mindez Rómában és Velencében is ismert témának számított, pl. DRUFFEL 1880. 152., 174–175., GAETA 1967b. 91.

³⁶⁷ GOETZ 1965. 74. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. május 30.

Emellett Veszprém szomorú históriája sem kerülte el a nuncius figyelmét. Május 30-án már arról jelentett, hogy a törökök Veszprémnél, „*egy magyarországi püspöki városnál*” vannak, amely Stájerország közelében áll, és nincsen jól ellátva magyar katonasággal, valamint rossz állapotban van. A törökök már ostromolják a várat, és 28-án már 150 embert el is vesztek, de bizonyosan elveszik, és Sforzának sincs reménye a vár felmentésére.³⁶⁸ Június 5-én már tudott a hatszáz ember által védett vár június 1-i elfoglalásáról, és a várat őrök lemészárlásáról.³⁶⁹ Jelentése szerint a katonák rosszul voltak ellátva és nem voltak motiválva, ezért futottak szét. A magyarok a vár eleste miatt elégedetlenek, Castaldo pénzt és embert kért, ám egyiket sem kapja meg, miközben Veszprém után Sümeg – ugyanezen püspökség másik vára – ellen indul a török.³⁷⁰ Bár Veszprém eleste után az ott hagyott oszmán helyőrség a sümegi vár tartományát is felprédálta, de Sümeg ostroma végül nem következett be, ugyanis Ali pasa ezek után visszatért Budára, hogy aztán észak felé induljon tovább a honti és nógrádi várak ellen.³⁷¹ Veszprém elvesztésének híre nem csak Martinengón keresztül jutott el Rómába, hanem I. Ferdinánd is levélben értesítette a Szentszéket a vár elestéről, valamint az Erdélyt ért oszmán támadásokról, és kérte Róma segítségét. Ezügyben a pápa egy hét bíborosból álló bizottságot állított fel.³⁷² Másnap, július 2-án válaszolt Del Monte a nuncius leveleire. Levelében tudatta, hogy Veszprém elvesztét a pápa és a bíborosi kollégium is fájlalta, utóbbi július elején értesült a hírről.³⁷³ Martinengón kívül a velencei nuncius is megemlékezett június 18-i jelentésében Veszprém ostromáról, amelyben egy cseh nemestől hallott – kevésbé hiteles, ám annál érdekesebb – híreit osztotta meg Del Montéval.³⁷⁴

³⁶⁸ Uo. 74. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. május 30. A várat május 20-án zárták körbe, és az ostromról szóló hírek az udvarban május 28-án terjedtek el. VERESS D. 1983. 59., SZÁNTÓ 1985. 97. A vár felmentésének szervezése az ostrom közben elkezdődött, bár nem járt sikerrel. pl. MNL OL E 21 - 1552.06.01.

³⁶⁹ GOETZ 1965. 75. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 5. „*Szondy is csak arról tudja értesíteni Nádasdyt, hogy »Beszprimet heted napra vették meg, még meg nem vehették volna, ha hitre meg nem adták volna, de hitre adták meg s mind levágták őket benne.«*” SZALAY 1861. 95., ISTVÁNFY 2003. 182–184., KULCSÁR 1977. 608–609.

³⁷⁰ GOETZ 1965. 75. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 5.

³⁷¹ SZÁNTÓ 1985. 100–101. Az ostrom után viszont a Sümeghez közel fekvő devecseri várat is elfoglalta az oszmán sereg július 14-én. VERESS D. 1983. 61–62.

³⁷² A levelet a Palazzo Veneziaában tartott konzisztoriumon olvasták fel, a bizottság tagjai közül a következők ismertek: Giovanni Domenico de Cupis, Giampietro Caraffa (a későbbi IV. Pál pápa), Juan Alvarez y Alva de Toledo, Girolamo Verallo, Guido Ascanio Sforza. GOETZ 1965. 78. levél, Del Monte Martinengónak, Róma, 1552. július 2., TUSOR–NEMES 2011. 105., TUSOR 2014. 236. Megjegyzendő, hogy Toledo és Verallo ezen kívül is többször foglalkoztak magyar vonatkozású ügyekkel.

³⁷³ GOETZ 1965. 78. levél, Del Monte Martinengónak, Róma, 1552. július 2.

³⁷⁴ Ludovico Beccadelli velencei nuncius jelentése Innocenzio Del Monte bíboroshoz, Velence, 1552. június 18.: „*Capitò qui, tre di sono, un gentilomo del Re de Boemia che va a Milano, il qual mi disse che parti da Vienna al primo di questo, ov'era il Re Massimiliano che non attendeva ad altro che a mandar gente più che poteva a soccorso dell' Ongaria, la qual era infestata da' turchi che a quel tempo assediavano Vesprimio, città notabile in Ongaria, et erano da 10.000 cavalli turchi; ma disse che da poi, giunto a Villacco, havea inteso come quella terra era stata soccorsa da cavalli ongari et boemi et le fantarie che ha menati d'Italia il sig. Sforza et che i turchi s'erano retirati in Albaregale, ove da' christiani erano stati assediati; et diceva che gli ongari erano benissimo*

Áttérve az északi, Buda környéki hadszíntérre, Martinengo beszámolt Drégely ostromáról is, amiről megjegyezte, hogy az esztergomi érsekség kicsi, de hozzáértően megerősített és őrzött vára.³⁷⁵ Hasonlóképpen megtalálható a jelentéseiben a budai pasa által elfoglalt Buják – ahol elbeszélése szerint a vár ura a túlélőkkel egy toronyba vonult vissza –, valamint az egykor premontrei kolostorként épült sági vár is. A nuncius itt megjegyezte, hogy e két kis vár elvesztése azért is jelentett problémát, mert ezzel veszélybe kerültek a felső-magyarországi bányák is.³⁷⁶ Mindezek mellett pedig külön figyelmet szentelt Lippa gyászos elestének, valamint az emiatt perbe fogott Bernardo Aldana zsoldosvezér sorsának is.³⁷⁷

A déli események sem kerültek el a figyelmét, tudott arról is, hogy a Szlavóniát kifosztó törökök vezérei Csázma elfoglalása után visszavonultak.³⁷⁸ Szolnok ostromáról is beszámolt a nuncius. 1552. szeptember 8-i jelentésében arról írt, hogy ostrom alá vették a várat, amelyet tüzérsséggel és csapatokkal becsülettel felszereltek, s habár kétezer emberre lenne szükség a védelméhez, csak ezer tartózkodik benne.³⁷⁹

Végül a keresztények számára oly nagy vereséggel végződő palásti csatáról is megemlékezett. Augusztus 12-én arról írt, hogy a budai pasa embereket gyűjtött, hogy csatát vívjon a keresztényekkel, így 9-én, talán 15 000 emberrel megtámadta Erasmus von Teufelt. A csata után kevés németalföldi és olasz maradt életben, de a magyarok közül sokan megmenekültek. Sforzáról ekkor még nem tudott semmi biztosat: sokan úgy vélték, hogy nem került az ellenség kezébe és nem is halt meg, mások szerint megsebesült, meghalt, vagy

riso luti di combattere e diffendersi da' turchi et che fra pochi di il prin cipe Ferdinando si dovea partire et andare in Boemia.” GAETA 1967b. 123.

³⁷⁵ GOETZ 1965. 80. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 9. Vö. KULCSÁR 1977. 609–611. A vár elfoglalásáról Ferdinánd király 15-én értesítette V. Károlyt. KORPÁS 2009. 343.

³⁷⁶ GOETZ 1965. 83. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 26., 81. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 13. Az ostromokról: SZÁNTÓ 1985. 140–146. Castaldo szerint a várat (*Arcem Buyack*) a törökök az ostrom után nem sokkal már javították, s ezt nem is tudta gátolni. ÖStA HHStA UA AA Kt. 68. Konv A. 1552. 153v.

³⁷⁷ A várat feladta az Aldana vezetése alatt álló had. GOETZ 1965. 86. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 7., 92. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 25. Vö. SZAKÁLY 1986., KORPÁS 1999.

³⁷⁸ UO. 90. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 8., Vö. KORPÁS 2009. 344., VARGA 2016. 151–152.

³⁷⁹ GOETZ 1965. 90. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 8., 1553. augusztus végén a várban kitört nagy tűzvészről is megemlékezett Martinengo, amelyben az épületek nagy része elpusztult. 130. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. augusztus 28. Ludovico Beccadelli velencei nuncius is hallott a szolnoki vereségről, így írt Del Monte bíborosnak 1552. október 1-jén: „*D'Ongaria sono lettere di 16 da Vienna che li christiani have vano abbandonato Tolnoc, luoco fortificato da loro sin l'anno pas sato, et turchi l'havevano occupato et trovato dentro di molta arti gliaria. Dicono che un ongaro, sul partir di detta fortezza, lassò un pezzo di corda accesa presso alla munitione, la qual abbrugiò nel tempo che turchi erano dentro et rovinò la fortezza con occisione de molti turchi, il campo de' quali si credeva che andasse sopra Agria.*” GAETA 1967b. 158. Vö. THOU 1609. 195., KORPÁS 2009. 345–346. Arras püspöke pedig szeptember 27-én írta meg Landauból Habsburg Máriának, hogy a törökök elfoglalták a szolnoki erődöt. DRUFFEL 1880. 770. Október 18-án Szász Móric is írt a vár elestéről. HERMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 516.

megszökött. A nuncius szerint a csata után nincs kivel őriztetni a határt, s bár a törökök is sok embert vesztek, mégis sok kárt tudnak még okozni.³⁸⁰ Majd csak 28-án jelentett arról, hogy a sebesült Sforza a budai pasa fogságában van, s igen komoly váltságdíjat kérnek érte. A nuncius Teufelről és a váci püspök haláláról is írt, ugyanakkor nagyon érdekes, hogy Teufelt igen, de a váci püspököt, Dudics (Sbardellati) János Ágostont nem nevesítette.³⁸¹ A csata fontosságát, valamint a hír korabeli értékét jól mutatja, hogy Martinengón kívül a velencei,³⁸² valamint az V. Károly mellett lévő nuncius³⁸³ is beszámolt a történekről.

3. Ami elveszett, és ami megmaradt – Temesvár és Eger ostroma

A stratégiai jelentőségű Temesvár 1551-es ostromáról is részletesen beszámolt a nuncius.³⁸⁴ Ennek ellenére a következő évben, 1552-ben kapott a Losonczy István által védett erősség nagyobb jelentőséget Martinengo jelentéseiben. Június 5-én már arról írt, hogy a szóbeszéd szerint Ahmed pasa majd hidat épít a Tiszán, hogy Temesvárt, Szolnokot és Eger megostromolják, mivel ésszerűtlennek tartják az oszmán hadak, hogy Ausztria felé menjenek.³⁸⁵ Húsz nappal később már egyértelműen tudta, hogy a törökök Temesvár ellen indultak.³⁸⁶ Ezt követően többször szóba került a vár ostroma, valamint kapitányának, Losonczy

³⁸⁰ GOETZ 1965. 87. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 12. Ugyanezen a napon számolt be a csatáról I. Ferdinánd is az V. Károly mellett lévő követének. KÖRÖS 2009. 344. A csatáról: KULCSÁR 1977. 612–616., SZÁNTÓ 1985. 151.

³⁸¹ GOETZ 1965. 89. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 28., KOLLÁNYI, 1900. 139. Vö. KULCSÁR 1977. 615., SZÁNTÓ 1985. 152., BETHLEN 2002. 160., ISTVÁNYFI 2003. 203., LÖKÖS 2008. 98.

³⁸² A velencei nuncius augusztus 27-i jelentésében többek közt kiemelte, hogy a hét órán át tartó csatában a magyarok és németek mellett olaszok is küzdöttek: „*Le nuove che questa settimana si dicono qui sono della rotta c'hanno havuto gli christiani in Ongaria dal Bassà di Buda, che sono stati sette o otto millia fanti tra italiani, todeschi et ongari, i quali combattettero ben sette hore et con strage degli nemici; pur furono rotti dalla moltitudine di quelli, et del sig. Sforza Palavicino si pen sava male, non intendendosi sino alli 13 in Vienna nova di S. Sig.ria.*” GAETA 1967b. 145. Sforza Pallavicini megmeneküléséről és Bécsbe távozásáról: „*Che 'l sig. Sforza Pallavicino con alcuni altri capi era riscatato et era tornato a Vienna et stava bene.*” Uo. 165.

³⁸³ Camaiani többek közt a következőket írta Palást nevének említése nélkül 1552. augusztus 25-én Del Monte bíborosnak Rómába: Sforza Pallavicini serege a velük lévő németekkel együtt súlyos vereséget szenvedett, cserébe viszont érkezett egy jó hír is, ami szerint Castaldo győzelmet aratott egy másik csatában. Bizonyos hírek szerint Pallavicini pedig megsebesült és fogságba esett, s Budán őrzik, mások szerint pedig elmenekült. LUTZ 1959. 96–97.

³⁸⁴ GOETZ 1965. 40. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. október 29. Vö. KUPKE 1901. 102. Hasonlóképpen Velence bécsi követe is jelentett az ostromról, pl. TURBA 1892. 518–523.

³⁸⁵ GOETZ 1965. 75. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 5.

³⁸⁶ Uo. 76. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 25. Két nappal később, július 27-én I. Ferdinánd arról írt bátyja mellett követének Passauból, hogy Temesvárat sikeresen védik, de további ezer főt kérnek, Castaldo pedig azért panaszkodik, mert nincs elég embere, hogy erősítést küldjön. Ezt követően pedig a későbbiekben is értesítette a császárt Temesvár sorsáról. KÖRÖS 2009. 342–344. Vö. THOU 1609. 213–217., KULCSÁR 1977. 606.

Istvánnak a neve.³⁸⁷ Július 13-án még reménykedett a győzelemben,³⁸⁸ ám 18-án már jóval kevesebb esélyt látott rá.³⁸⁹ Július 26-án részletekbe menően írt arról Martinengo, hogy Temesvárt eddig vitézül tartják, bár e hónap 11-én szörnyű támadást intéztek ellene, amely reggeltől estig tartott. A védők kimerültek, alig bírják a fáradságot, valamint segítséget kérnek.³⁹⁰ Ugyanerről írt augusztus 2-án is.³⁹¹ Másnap viszont – megszakítva a nagyjából hetente írt jelentései láncolatát – már Temesvár elfoglalásáról értesítette a Szentszékét, bár a részletekkel kapcsolatban szinte semmit sem tudott, többek közt a kapitány szomorú sorsát – halálos sérüléseit, valamint feje vételét – sem ismerte.³⁹² Erről csak néhány nap múlva tudott pár új részlettel szolgálni.³⁹³

Európa-szerte nyomon követték Temesvár sorsát. Habsburg Mária mellett a nunciusokhoz is eljutott az erődítmény két ostromának híre.³⁹⁴ Az V. Károly mellé rendelt nuncius, Petrus Bertanus 1551. november 9-én Innsbruckból arról számolt be, hogy a törökök már Temesvár körül vannak.³⁹⁵ Az őt felváltó Camaiani pedig immár az 1552-es hadi eseményekkel kapcsolatban részletezte augusztus 8-i jelentésében Del Monténak a vár elestét. Ennek során cáfolta a korábbi, az ostrom feladásáról szóló álhíreket, valamint megemlítette, hogy a török hadak további előrenyomulása várható.³⁹⁶ Ezt követően augusztus 17-én is röviden megemlékezett a Losonci által védett erősség, valamint Lippa sorsáról, kiemelve, hogy az

³⁸⁷ GOETZ 1965. 79. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 3., 80. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 9. Vö. KOMÁROMY 1905. 111., KOLLÁNYI 1905. 359–360., BETHLEN 2002. 168–169.

³⁸⁸ GOETZ 1965. 81. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 13.

³⁸⁹ Uo. 82. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 18.

³⁹⁰ Uo. 83. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 26. Valószínűleg Martinengo ezalatt a július 12-i heves oszmán rohamra gondolt. Erről: SZÁNTÓ 1985. 119.

³⁹¹ GOETZ 1965. 84. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 2.

³⁹² „miután értesültem Temesvár elestéről, bár nem tudom, pontosan mi történt, megírom a híreket” GOETZ 1965. 85. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 3. SZÁNTÓ 1985. 125., BAGI 2020b. 33–35., RÉVAY 2021. 206–207. 733.

³⁹³ GOETZ 1965. 86. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 7.

³⁹⁴ Július 16-án V. Károly arról írt Habsburg Máriának, hogy a vár ostrom alatt áll, július 28-án pedig Arras püspöke jelentette, hogy Temesvár ellenáll, a törökök pedig vereséget szenvedtek a vár alatt. DRUFFEL 1880. 705. Az ostrommal kapcsolatban álhírekre. Uo. 731., HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 490. Passauban augusztus 8-án már biztosan tudtak Lippa és Temesvár elestéről. DRUFFEL 1880. 733.

³⁹⁵ „*Poscritta – Sono avisi che Turchi erano intorno a Temesvar, loco nem principio di Transilvania, ove sono Spagnoli dentro che si diffendono bravamente et aspettavano soccorso. era stato dato ordine signor cardinal novello [azaz Fráternek – KV], et al signor Castaldo che andassero a combattere. i quali giunti insieme sono iti al impresa. si aspetta nuova del successo. Dio voglia che messer Felice gli trovi vittoriosi.*” KUPKE 1901. 101–102.

³⁹⁶ „*Non voglio anco tacere che hoggi finalmente è uscita nuova per la corte che li Turchi hanno preso Themisvar di modo che quell'altra nuova che fu publicata l'altra sera dell'essersi li detti Turchi levati d'intorno al detto Themisvar dovete esser falsa et finta con artificio et questa deve esser la vera, che a Dio piacesse ch'io dicessi In bugia. Nel serrar la lettera mi è stato detto da un' altro amico che l'artiglieria si condurrà al certo dietro a S.M^{ta}. Vedremo hora se sarà tutta o parte. Mi ha anco detto il medesimo amico la nuova della press di Themisvar riuscir verissima et che s'intendeva li Turchi voler far' altri sforzi.*” KUPKE 1959. 78. Emellett a török előretörésről, a spanyol és német zsoldosok elestéről, valamint Erdély rossz helyzetéről: Uo. 94.

uralkodónak lépnie kell a kialakult helyzet miatt.³⁹⁷ Végül Ludovico Beccadelli velencei nuncius augusztus 6-i és 13-i jelentése is megemlékezett az ostromról, bár ő úgy tudta, hogy a pasa visszavonult Temesvár alól, mert nehéznek találta a vállalkozást.³⁹⁸ Augusztus 20-án írta meg ő is Temesvár elestét, s védői gyászos halálát, végül pedig szeptember 3-án arról írt, hogy Castaldo serege Temesvár visszavételére készült, s hozzájuk csatlakozott volna Sforza Pallavicini Palástinál megvert serege.³⁹⁹

*

Eger 1552. évi ostroma az egyik leghíresebb története a kora újkori Magyarországnak. Dobó István és katonái helytállására gondolva szinte mindenkinek – a történészeket is beleértve – Gárdonyi Géza műve jut eszébe. Az Egri csillagok című regény, valamint a belőle készült 1968-as film alapján véve befolyásolta nemzedékek történelem-szemléletét. Ahogy már említettem, azt azonban kevesen tudják, hogy egy-egy jelenetet kihagyott, másokat pedig beleírt a forgatókönyvet készítő Nemeskürty István. Ilyen az a jelenet is, amikor Dobó István egyenesen III. Gyula pápához megy Rómába segítséget kérni az oszmánok által szorongatott Magyarország számára.⁴⁰⁰

Mindebből olyan benyomásunk támad, mintha a pápaságot nem igazán érdekelték volna a magyar ügyek: nem voltak tisztában a földrajzi és politikai viszonyokkal, nem ismerték a kor

³⁹⁷ „Si verifico che li Turchi presero Themisvar et Lippa di più, sì che la perdita di questi due luoghi dovrebbe chiarire che in Ungaria et Transilvania bisogna che queste Ma^{te} facciano presto altre provisioni.” Uo. 83.

³⁹⁸ „S'è anco detto che 'l bassà, che era a campo a Temisvar in Transilvania, s'è ritirato, havendo trovato l'impresa difficile.” GAETA 1967b. 141. „Scrive ancho il maestro delle poste dell'Imperatore che li turchi, havendo dato assalti dannosi per loro a Temisvar, s'erano retirati et che si diceva ch'andariano sopra Lippa, la qual era però ben guar data.” Uo. 142.

³⁹⁹ „Qui si dice per certo che Temisvar in Transilvania fu preso per forza da' turchi con occisione di tutti quelli di dentro, i quali non morirono senza molta strage de' nemici.” Uo. 143. „Questi signori imperiali hier sera hebbero lettere d'Augusta dell'ultimo del passato con alcuni avisi, che V.S. Rev.ma vedrà in un foglio qui incluso. Quel capitolo della rotta de' turchi in Transilvania dicono ch'è scritto dal maestro delle poste d'Augusta, il qual accusa un aviso da Vienna del Silva, secretario del Re di Boemia; per ancho, qui non se n'ha altro scontro: pregaremo Dio che non sia vero. Dui di sono, a me refferi un gentilomo che parti alli 17 da Vienna et havea parlato col Re che 'l Castaldo in Transilvania, doppo la persa di Temisvar, haveva insieme più di 60.000 persone per recuperare Temisvar come sperava, et che 'l sig. Sforza Palavicino andava a congiungersi con loro, quando fu assaltato dal Bassà di Buda, sì che potria esser molto bene che quei transilvani, per scotere il giogo turchesco, havessero fatto una buona unione.” Uo. 148.

⁴⁰⁰ Nemeskürty egy interjúban így nyilatkozott erről: „A változtatások harmadik csoportja a már említett informatív rész, amelynek keretében a néző találkozik a török szultánnal, az osztrák császárral és a pápai udvarral. A pápához Frangepán Ferenc látogatott el beszámolni a magyar végvárok helyzetéről, mi pedig a regényesség érdekében Dobó Istvánt és Bornemissza Gergelyt küldjük el hozzá – ez az egyetlen engedmény, amelyet a történelmi hitelességgel szemben a regényesség javára teszünk...” FENYVES 1968. 15. Az interjú eme mondatának külön pikantériája, hogy Ferdinándot osztrák császárként emlegeti, holott valószínűleg pontosan tudta, hogy nem volt ekkor még császár, főleg nem osztrák császár, amely titulus csak évszázadokkal később született meg. A római jelenet a korabeli kritikuskoknak is feltűnt. Sas György szerint: „A regényhez való hűtlenség sok momentuma – az, hogy Dobó saját embereit is kénytelen lövetni, s a pápánál vagy Ferdinánd király udvarában lejátszott gyenge jelenet – látszólag hívebb történelmi hátteret fest a cselekmény mögé, mégis a hamisság levegőjét árasztja szét.” SAS 1968. 5. Lázár István pedig így írt róla: „Nem elég a Habsburg-császár fölényes értetlensége – amit Várkonyi maga játszik el, kitűnően, szokása szerint epizódistaként is szerepelve filmjében –, Dobót még a Vatikánba is elviszik, hogy nyomatékot kapjon a pápa keresztényietlen részvétlensége is.” LÁZÁR 1969. 32–33.

magyarországi döntéshozóit és sokkal inkább a művészet kötötte le figyelmüket.⁴⁰¹ Tegyük most fel a kérdést: valóban így volt? Elfeledkezett volna a magyar hadszíntérről, valamint Eger hős védőiről az Örök Város püspöke?

Érdekes módon Martinengo nuncius jelentéseiben a régóta féltett⁴⁰² város első említése nem 1552-ből, hanem egy évvel korábbról, 1551-ből származik, amikor is a július 24-i jelentésének egy fél mondatában már megemlítette a Horvátországtól Egerig húzódó határt.⁴⁰³ A következő évben pedig az ostrom szeptemberi kezdete előtt jóval korábban, már június 5-én úgy tudta, hogy a törökök hidat vertek a Tiszán, hogy megostromolják Temesvárat, Szolnokot és Egert, mivel tudomása szerint ésszerűtlennek tűnik számukra, hogy Ausztria felé menjenek.⁴⁰⁴

Július 13-án már tudott arról, hogy július 9-én elesett Drégely. A nuncius kitűnő földrajzi ismereteit mutatja, hogy ezt nagy problémának vélte, ugyanis a helyőrsége védte az Erdély és Eger felé menő utat. Így megjegyezte, hogy ebben az esetben ezek után vagy nagy kísérettel, vagy pedig jelentős kerülővel, a hegyek felé kell menni.⁴⁰⁵ Július 26-án tudatta a bíborossal, hogy elfoglalták Bujákot is, amivel a bányák – itt a felső-magyarországi bányákra gondolhatott – és Eger is veszélybe kerültek. A püspöki székhelyről emitt megjegyezte, hogy az híres város (*città insigne*), amely fekvése miatt nagy jelentőséggel bír, azonban veszélyben van, ugyanis a jelentések szerint a törökök oda fognak menni. Nem elégedett meg ugyanakkor a sommás

⁴⁰¹ Tény, hogy III. Gyula pápa a művészek – többek közt Michelangelo – nagy pártolója és mecénása volt. RANKE 1886. 237., STÖHR 1913.

⁴⁰² 1545. május 8-án I. Ferdinánd arról írt bátyjánál lévő követéhez, Juan Alonso de Gámizhoz, hogy amennyiben a törökök Eger ostromát tervezik, mint ahogy attól tartani lehet, a spanyol zsoldosok segíthetnének a védekezésben. KÖRPÁS 2009. 313–314.

⁴⁰³ „Però, frattanto, dicono che hanno posto il ponte sopra il Tybisco, con disegno di tentare Themisvar o vero Zolnok et Agria, parendo a questi tali poco ragionevole che venghino verso l'Austria.” GOETZ 1965. 33. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 24. A velencei nuncius pedig már 1550. november 8-án megemlítette az Eger és Buda között húzódó határt. „[...] et però si faceva preparazione di legni extraordinaria nel suo arsenale, et stando in Andrinopoli, come dicono che starà questo verno, s'ha per segno manifesto che voglia far impresa alle bande di qua et si può dir horamai rotta la guerra in Ungaria, essendo li christiani et turchi in arme per quel luoco che fa fortificare il Re de' Romani su 'l fiume Tibisco tra Agria e Buda.” GAETA 1967a. 156., majd ezt követően december 6-i jelentésében egy Eger közelében lévő erődítmény (minden valószínűség szerint Szolnok) erősítése miatt említi újra a püspöki székhelyet. Uo. 178. E jelentéseken kívül ezekben az évtizedekben többször feltűnik a szentszéki diplomáciai iratokban Eger, pl. 1546-ban. FRIEDENSBURG 1898. 561. Velence bécsi követe is megemlítette a várost az ostrom előtt, például az 1550. augusztus 27-i jelentése szerint úgy tudták, hogy a török Eger átadását követeli. TURBA 1892. 448.

⁴⁰⁴ GOETZ 1965. 75. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 5. Az oszmán sereg Titelnél kelt át a Tiszán. SZÁNTÓ 1985. 108., SZAKÁLY 1986. 282.

⁴⁰⁵ „Quando risolsero soccorrere Dregel, non fu anchora encaminato 'l soccorso ch'hebbero aviso che, alli 9, Turchi per forza l'havevano preso, la qual presa è stimata comunemente da tutti. Perchè, oltre la iattura della riputatione che si fa perdendosi una piazza forte, era luogho opportuno per il camino di Agria et di Transylvania; chè col presidio che vi si teneva dentro, s'assicurava che nemici facilmente non 'l traversavano, dove hora, per farlo sicuramente, vi bisognerà grossa scorta, overo accostarsi a' monti, che sarà longo et difficile.” GOETZ 1965. 81. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 13. SZÁNTÓ 1985. 145. I. Ferdinánd is úgy értelmezte a fejleményeket, hogy az oszmán hadvezetés az Erdélybe vezető utat akarta elvágni. KÖRPÁS 2009. 343., DOMOKOS 2017. 53.

megállapítással, hanem a település katonaföldrajzi és erődítési jellemzőit is megadta: felderítők jelentéseiből tudta, hogy a vár nem túl biztonságos, mert hiába van jól megerősítve és emberekkel ellátva, van egy domb, ahonnan tűz alatt lehet tartani a várat, ez pedig gyengévé és erőtlenné teszi azt. Nem állhatunk messze az igazságtól, ha e dombot az Almagyar hegygel vagy a Királyszékével azonosítjuk.⁴⁰⁶

1552. augusztus 28-i jelentése szerint Temesvár felől Szolnok felé haladva Eger irányába tartott Ahmed (*Agmad*).⁴⁰⁷ Szeptember 16-án jelentette az ostrom – szeptember 11-én Ali budai pasa megérkezésével induló – kezdetét, majd szeptember 25-én írt arról, hogy bizonyos hírek szerint „*az ellenség felhagyott Eger ostromával*”. Ebben a bécsi udvarban terjengő sok álhír egyikét láthatjuk.⁴⁰⁸ Egy héttel később, október 2-án már két nagy rohamról tud, amelyet visszavertek az egri védők, akik szerinte alaposan felkészültek az ostromra.⁴⁰⁹ Ennek során például a vár környékén nagyjából 8-10 km-es körzetben mindent felégettek, így nincs az ostromló seregnek elég élelmiszere. Egy Eger környékéről jövő embertől arról is értesült, hogy meghalt az ostrom során egy előkelő török is, akinek bár a nevét nem tudja, de állítása szerint száz lóval vitték a holttestét Buda felé.⁴¹⁰ Minderre nem találtam más forrást, egyébként is nehezen tartom hihetőnek, hogy ennyi lovat nélkülözni tudtak volna az ostrom során, tehát úgy gondolom, ez esetben is egy hamis információról lehet szó. Ugyanakkor leírta, hogy egyes török foglyok azt mondják, hogy ha tizenöt napig kitaranak a védők, Eger felszabadul az ostrom alól.

⁴⁰⁶ „*Et Agria, città insigne, che per l'opportunità del sito è di molta importantia, non essendo lontana più che cinque leghe, si mette in pericolo. Et, andandovi Turchi, come per relatione d'exploratori dissegnano andare, se ne sta con poca sicurezza, chè, se bene si trova honestamente presidiata di gente, ha tutta via un colle cavagliere, che la fa debote et fiacca.*” GOETZ 1965. 83. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 26. A vár lövetését utóbbiról, a vártól északra található Királyszékéről kezdtek meg, de az Almagyar magaslatán is álltak oszmán ütegek. SUGÁR 1971. 61., 78., KULCSÁR 1977. 621., SZÁNTÓ 1985. 205., 210., ISTVÁNFY 2003. 211., LÖKÖS 2008. 96., 102., 106., DOMOKOS 2017. 57–59.

⁴⁰⁷ GOETZ 1965. 89. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 28.

⁴⁰⁸ Uo. 91. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 16., 92. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 25. Több hasonló hír terjengett a későbbi császárvárosban Egerről, pont Martinengo jelentésének napján, szeptember 25-én írta Bécsből Gersei Petheő János Nádasdy Tamásnak a következőket: „*Továbbá új hírt, jót te Nsgdnak nem irhatok, hanem ezt beszélük köz hirrel bizonyal, hogy Egret megvették volna, kit inkább hiszek, hogy bizony legyen, hogy nem kétes volna, de bátor agya az ur Isten, hogy én hazugyak.*” KOMÁROMY 1904. 271. I. Ferdinánd pedig azt vélte tudni, hogy a budai pasa meghalt Eger ostroma közben. KORPÁS 2009. 347–353. A velencei nuncius szeptember 3-i jelentésében pedig úgy tudta, hogy Castaldo győzelmet aratott egy 80 000 fős oszmán sereg felett: „*Scrivono che il sig. Giovanni Battista Castaldo, con principio d'una longa scaramuccia, ha dato la giornata a quelli 80.000 turchi che erano entrati in Transilvania et per la gratia di Dio n'ha havuto la vittoria: sin hora non si sa altra particolarità.*” GAETA 1967b. 149., valamint Uo. 165. Velencében már évtizedekkel korábban is terjedtek álhírek a magyarországi harcokról, pl. Ferdinánd és Szapolyai harcáról. ALONGE 2019. 128–129.

⁴⁰⁹ Ez az ostrom a híres első, szeptember 29-i török támadás lehetett, amely sikertelen volt, viszont igen komoly emberáldozatot követelt mindkét féltől. SZÁNTÓ 1985. 213–218.

⁴¹⁰ „*Non voglio restare di dire ch'uno, che viene d'appresso d'Agria, riferire che vi è stato morto un huomo principale de' Turchi, il nome del quale non sa, ma ha visto portare il cadavero accompagnato da cento cavalli verso Buda; et in oltre, che certi prigionieri turchi dicono che Agria si libererà dall'assedio, se per quindici soli giorni si può mantenere.*” GOETZ 1965. 93. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 2. A vár körüli épületek felégetéséről: SUGÁR 1971. 73., SZÁNTÓ 1985. 314.

Milyen különös, hogy ekkor október 2-át írunk, s valóban pont 15 nap múlva vonult el Ahmed seregével a vár alól.

Október 9-én megtaláljuk Martinengónál is Dobó híres esküjének hírét, miszerint Eger védői megesküdtek, inkább meghalnak, mintsem feladják a várat. Emellett pedig megjegyezte, hogy a törökök az eddigi hadi események miatt kimerültek.⁴¹¹ Október 16-án már határozottan jó hírekkel tudott szolgálni Rómába: A törökök – mint írja – csalódottak a sikertelen rohamok miatt, valamint pestis tizedeli őket, aminek állítólag naponta több száz áldozata van. Sem meggyőzéssel, sem pedig fenyegetéssel nem tudják az ostromló sereg közállapotát stabilizálni, a török katonák arra kérik Ahmedet, hogy hazatérhessenek, Ali budai pasa azonban továbbra is erőlteti az ostromot. A keresztény seregek Győrt (amit Ausztria kapujának nevezett)⁴¹² erősítik, mert félnek, hogy Eger után ez lesz a következő vár, amit megtámadnak.⁴¹³

Október 28-án már tudott a tíz nappal korábbi győzelemről. Leírása szerint az egri vár falait lerombolták, a bent levő főemberek közül néhányat megöltek, sokakat megsebesítettek, de az ostrom mégis sikertelen volt. Az oszmánok hiába próbálkoztak, a védők nem fogadták el a megadási feltételeket (például a szabad elvonulást sem vették készpénznek, ismervé a temesváriak szomorú sorsát). A nuncius szerint a kapitány – akit érdekes módon egyszer sem nevesít Martinengo – egyébként is elhatározta, inkább meghal, mintsem megadja magát, így végül az ostromlók visszavonultak.⁴¹⁴

⁴¹¹ „*Et massimamente chè, fuor dell'opinione d'ogniuno et quasi miraculosamente, fin'hora non si ode ch'Agria sia perduta, anzi, rissona da molte bande che nostri tra loro hanno giurato di morirvi, più tosto che consentir alla perdita; et Turchi, conquassati et stracchi dalle molte fattioni et continovi disaggi, non vi puonno durare.*” GOETZ 1965. 94. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 9. Dobó esküjéről például: SZÁNTÓ 1985. 202.

⁴¹² Martinengo helyesen mérte fel Győr kulcsszerepét Ausztria és Bécs védelmében. Erről átfogóan: VERESS D. 1993. 32–56., PÁLFFY 1999b., legújabban: FAZEKAS 2021c. 12–13., DOMOKOS 2021.

⁴¹³ „*In questo mentre Mauritio, che vede che coloro, expugnata Agria, modico negocio si potrebbon' impatronire di Iaurino (ch'è porta dell'Austria), lo fortifica diligentemente, non pretermettendo l'occasione che se gli rappresentano di danneggiar' il paese inimico, se bene gli suoi si rendono poco obedienti alle fattioni; chè si dolgono che, per vivere, sono sforzati comperar' ogni cosa dove prima gli fu promesso che viverebbono quasi di bando; il che pigliorno per scusa, a' di passati, di non combattere una bona banda di Turchi (ch'era membro assai segnalato del loro exercito verso Strygonia et Buda) quali, ridotti in un bosco, facilmente haverebbono ruotti. [...] Gli Turchi nell' assalto che, per l'ultime lettere dierono alli 6 a Agria, furono di sorte mal trattati, che nè persuasioni, nè minaccie, nè colpi di scimitarra bastarono per farglielo rinfrescare; anzi, scrivono che sono così recruditi - oltre che di peste ve ne mancano gli centinaia al giorno - ch'importunano Acmat chè se ne torni in Turchia.*” GOETZ 1965. 96. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 16. I. Ferdinánd egy nappal később írt V. Károly udvarába, megemlítve többek közt, hogy Eger védői kitartanak és sok kárt okoznak az ostromlónak. Közölte továbbá, hogy bízik abban, hogy a törökök a rossz idő megérkezéssel feladják az ostromot. KÖRPÁS 2009. 346. A törökök ígéreteiről: SUGÁR 1971. 83., KULCSÁR 1977. 630., SZÁNTÓ 1985. 219., ISTVÁNFY 2003. 206–207. LÖKÖS 2008. 213., 221. Az oszmán sereg demoralizált állapotáról, Ali pasa helyzetéről, valamint az ostromlók között pusztító dögvészről: MNL OL P 1314. No. 12962. és No. 17286., SZÁNTÓ 1985. 231., 234., DOMOKOS 2017. 62. A pestisről Andreas Teufel is írt október 21-i levelében. HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 536. Erről írt Martinengo levele előtt három nappal maga az uralkodó is Castaldónak. SZÁNTÓ 1985. 236. Lehetséges, hogy az itt pestisben megfertőződött oszmán katonák vitték haza Konstantinápolyba is a járványt, amely a következő évben komoly problémákat okozott. KRUPPA 2021. 102–103.

⁴¹⁴ „*Gli Turchi non hanno lasciato sasso che non habbiano mosso per impatronirse d'Agria; quali, havendo roinati gli muri et amazzati giontamente alcuni principali di dentro et ferriti molti degl'altri, et venendo già meno la*

Még november 5-én is foglalkozott az ostrommal, megemlítve, hogy az oszmán seregek rengeteg löszert és élelmiszert, valamint halottat hátrahagyva vonultak el Eger alól, pedig az oszmánok ezt a várost tartották a leggyengébbnek a többi elveszett város közül. Nem elégedett meg a nuncius a pusztá tények közlésével, hanem maga is értelmezte az eseményeket: „*De Isten jósága, a katonák erénye – akiknek a fele hiányzott – és a püspök szorgalma, aki gondoskodott róla, és a szokásosnál több embert tartott ott, megvédte nekünk*” Egert.⁴¹⁵ Ezt követően a későbbiekben még párszor egy-egy fél mondatban megemlítette a történeteket.⁴¹⁶

Fontos kiemelni, hogy a püspöki székhely ostromáról nem csak Martinengón keresztül kapott Róma információkat, hanem többek közt Ludovico Beccadelli velencei nuncius is tájékoztatta Del Monte bíborost az eseményekről. Október 1-jén már megemlítette a várost *Agria* néven, majd 15-én már tudott az ostromról, valamint Móric Esztergom ellen tervezett támadásáról,⁴¹⁷ 29-i jelentésében pedig arról írt, hogy a vitézül védekező magyarok három oszmán támadást is visszavertek, miközben Móric herceg 12 000 gyalogossal és 4000 lovassal Esztergom ellen indult.⁴¹⁸ November 5-én pedig egy igazán különleges, Bécsből érkező történetet jegyzett le: az egriek egy nagy árkot ástak a földbe, amit mesterséges tűzzel töltöttek meg, s úgy tettek, mintha egy részük meg akarná adni magát. Kinyitották a kapukat, a törökök pedig berontottak, s a tűz és a várvédők közé szorulva kétezren haltak meg.⁴¹⁹ Ez talán a

monitione a' nostri, cominciorno solectargli di deditione, promettendogli salvare le sue persone et robbe, et trattare altramente che non tratorno quelli di Themisvar, che, per particolari rispetti, dicevano non haver potuto mancare di non amazzargli.” GOETZ 1965. 97. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 28. I. Ferdinánd ugyanezen a napon írta meg az ostrom végének híret V. Károly császár udvarába. KÖRÖS 2009. 353. A hír talán Győrön keresztül ért el az udvarba, előbbiben október 21-én írt Andreas Teufel Dobó sikeréről. HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 536. Az ostrom francia megítélésére: THOU 1609. 217–218.

⁴¹⁵ „*Turchi, come scrissi, alli 18 del passato con tutta l'arteglieria, lasciata perciò a dietro molta monitione et vettovaglia et gran quantità de morti, si scostò d'Agria una legua. Et alli 19, continovando 'l suo camino, giudicasi che Agmat, rivocato dal suo signore per le molestie del Sophy, diritto vada in Costantinopoli. Perchè alli 17 gli gionse un chianus dalla Porta, con l'arrivo del quale – dolendosi prima che'l bassà di Buda senza frutto, con sue ciurmerie, l'avesse occupato in quella fattione – la notte del dì seguente si levò dall'assedio, che è stata cosa manco sperata che nissuna altra, atteso che quella città era riputata la più debole di tutte l'altre che sono perdute. Però la buontà di Dio, con la virtù de' soldati – la metà de' quali vi è mancata – et la diligentia del vescovo, che la provide et vi tenne gente oltre l'ordinaria, ce l'ha difesa, ma poco meno che tutta guasta et roinata.*” GOETZ 1965. 98. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. november 5. Oláh Miklós tényleg igyekezett segíteni a vár védelmét, például arany edényeit is pénzzé tette, hogy anyagi segítséget tudjon küldeni az egri katonaságnak. SÖRÖS 1905. 130.

⁴¹⁶ Pl. Uo. 100. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. november 17.

⁴¹⁷ GAETA 1967b. 158., „*Ch'e' turchi erano all'assedio d'Agria et che per disviarneli il duca Mauritio, che si truova in Ongaria con buon essercito, mostrava d'andare sopra Strigonia.*” Uo. 165.

⁴¹⁸ „*Per lettere di 11 et 12 da Vienna confermano la nova delli moldavi ribellati al Turco et adherenti al Re de' Romani, et dicono che gli ongari ch'erano in Agria s'erano diffesi valentemente da tre assalti dateli da' turchi et che 'l duca Mauritio con 12.000 fanti et 4.000 cavalli era andato alla volta di Strigonia.*” Uo. 170. Szász Móric október 18-án Győrből írt az ostromról, majd 28-án tudatta, hogy a törökök három hiábavaló támadás után visszavonultak. Ezenkívül a korabeli Zeitungok is megemlékeztek az ostromról. DRUFFEL 1880. 796., HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 490., 516–517., 535.

⁴¹⁹ „*S'è inteso che mostrando gli ongari che sono in Agria di volersi rendere a' turchi, fecero un gran fosso dentro la terra nel qual posero foco artificiato, et fingendo d'essere in divisione tra loro, la parte che mostrava favorire*

Bornemissza Gergely által oly sikeresen alkalmazott tüzes kerék hírének lecsapódása lehetett. A velencei nuncius végül november 12-én jelentette Eger sikeres megvédésének hírért, amelyet egy november 1-jén, Bécsben íródott levélből tudott meg. A levél szerint október 28-án tudták meg, hogy a törökök feladták az ostromot (Martinengo is aznap írta meg a győzelem hírért). A védők a tábor bontása után összecsaptak az utóvéddel, amely során mintegy 2000 embert megöltek. A nuncius – szintén Martinengo híreivel összhangban – úgy tudta, hogy az ostrom felhagyásának oka a pestis volt, és hogy aznap több mint 400 ember halt meg a táborban, de mindemellett a város is jól meg volt erősítve, bár a falak nagy részét lerombolták.⁴²⁰ Nem tudjuk, pontosan melyik jelentés ért először az Örök Városba, azt viszont tudjuk, hogy november 15-én már biztosan hallottak a nagy győzelemről Rómában.⁴²¹

E forrásokat átnézve azt láthatjuk, hogy a nuncius megfelelő földrajzi és katonai ismeretek birtokában helyesen mérte fel Eger fontosságát. Az uralkodói udvarból az Örök Városba küldött jelentései mellett azt is tükrözik, mikor érkezett meg egy-egy esemény híre Bécsbe, s hogyan látták a hadi ügyek alakulását a császárvárosból, Ferdinánd közvetlen környezetében, mennyire voltak hiteles forrásaik. A jelentések tartalmát a jelenlegi történeti ismereteinkkel összevetve megállapíthatjuk, hogy a nuncius értesülései az események időrendjét és földrajzi viszonyait tekintve többnyire pontosak voltak, azonban bizonyos esetekben hamis hírek is befutottak hozzá. Értesüléseit a nuncius próbálta a helyükön kezelni, és sorai közül sok esetben kiérződik a kapott értesüléssel szemben támasztott szkepszise. Ilyenkor a legtöbb esetben a hír forrását is megjelölte.

Martinengo viszont nem csak a bécsi körökben tájékozódott, láttuk például, hogy a híres zsoldos, Giovanni Battista Castaldo is levelezett a nunciussal, és – hogy csak egy példát említsek – már 1552. augusztus 20-án írt neki Eger megerősítésének szükségességéről, majd november 25-én már csodálatra méltó esetként, példaszámba menően hozta fel Eger viadalát a nunciussal.⁴²²

Összességében azt láthatjuk, hogy Martinengo nuncius már az ostrom előtti évben is említette Egert a jelentéseiben, majd a következő évben több alkalommal, kisebb-nagyobb

li turchi aperse le porte et turchi entrarono con impeto; et scrivono che tra quel fuoco et gli ongari inimici ve ne sono rimasti da 2000.” GAETA 1967b. 174.

⁴²⁰ „Per lettere da Vienna, del primo di novembre. Che, per avisi di 28 d'ottobre da Agria, turchi haveano abban donato quella impresa et che nel levar del campo quelli di dentro erano usciti a combattere la retroguardia, dove che ne tagliarono a pezzi circa 2000. La causa del levar l'assedio dicono ch'è stata per rispetto della peste et che 'l giorno in campo morivano più di 400 persone, oltra che la città era ben munita, anchora che con l'arti gliaria havessero buttato gran parte della muraglia.” Uo. 177.

⁴²¹ Erről Don Diego Lasso leveléből értesülünk, akinek a király írta meg a fejleményeket, s emellett Velencéből is kaptak híreket az ostrom végéről. DRUFFEL 1880. 825.

⁴²² GOETZ 1965. 13. levél, Castaldo Martinengónak, Szászsebes, 1552. augusztus. 20., 19. levél, I. Ferdinánd Castaldónak, Leoben, 1552. november 25.

részletességgel, általában hiteles értesülések alapján írt az oszmán hadak Eger felé vonulásáról, valamint magáról az ostromról. Tehát a Nemeskürty István által kreált jelenettel szemben Róma és a pápaság valójában nagy figyelmet fordított a magyarországi események és az itteni hadszíntér alakulása felé, s Eger ostroma sem maradt közömbös a pápai diplomácia számára. Mindezek után érdemes megnézni, a nuncius a katonai ügyek mellett mennyire volt tájékozott a felekezeti kérdésekben.

4. A be nem tartott ígéret – A király a magyarországi hadak élén?

Az oszmán hadak szinte folyamatos, évről-évre ismétlődő támadásai hatására felmerült a királyság hangadó politikai elitje részéről, hogy ősei példáját követve Ferdinánd király személyesen szálljon hadba, s védje meg az országát.⁴²³ Úgy tűnik, az uralkodó – legalábbis a szavak szintjén – hitet tett az elgondolás mellett. Az 1552. február 29-én, a magyar országgyűlésen például miközben nagyobb adók megszavazására buzdította az összegyűlt rendeket, kijelentette, hogy a hadseregnél személyesen jelen lesz, a rendek tehát ne késlekedjenek, „mert az ellenség nem alszik, s most egy óra egy évvel ér föl.”⁴²⁴ Az országgyűlés törvénycikkeibe is bekerült, hogy ha – ahogy azt hallani lehet – a szultán Magyarország ellen támad, az uralkodó két fiának kíséretében, egész hadi erejével fog az ellenséggel szembeszállni.⁴²⁵

Martinengo jelentése szerint is foglalkozott a kérdéssel, külön írva arról, hogy mi a teendő, ha a király vagy valamelyik fia hadba száll az oszmánok ellen az ország területén. Ennek legszebb példája, hogy beszámolt az 1545-ik évi országgyűlés rendelkezéseinek megújításáról, miszerint azon egyháziaknak, akik birtokainak nagy részét a törökök elfoglalva tartják, tizedjövedelmeik minden 100 forintja után nem 5, hanem csak 2 lovat kell kiállítani. Megírta a döntéssel kapcsolatos azon aggályt is, miszerint ez az összeg olyan nagy, hogy nem hiszik, hogy az egész királyságból annyi lovat lehetne szerezni, ami a kötelezettségnek eleget tenne.⁴²⁶

⁴²³ Pl. MOE III. 15. Veralló nuncius jelentése szerint a király már 1543-ban is minden áron személyesen akart a magyar hadszíntérre menni. KOLLÁNYI 1905. 348.

⁴²⁴ GARÁDY 1872. 16.

⁴²⁵ MOE III. 332., 336., 357–378. Vö. TIMON 1764. 172. Érdekes, hogy a Vatikáni Apostoli Levéltár Misc. Arm. II. 55. kódexében megtalálhatóak másolatban az országgyűlés törvénycikkelyei is. AAV Misc. Arm. II, vol. 55, fol. 74r–87r., a király hadba vonulásáról: Uo. 75r. Ferdinánd király ugyanezen a napon, március 29-én, Pozsonyból V. Károly császárnak is írt ő és Miksa személyes hadbaszállásának ígéretéről. DRUFFEL 1880. 299.

⁴²⁶ GOETZ 1965. 60. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. március 29.

A konkrétumok hiányára kitűnő példa, hogy amikor a rendek kérték, hogy jelentse ki, mikor és hol fog egybegyűlni a török ellen indítandó hadsereg, a király közölte, hogy felvilágosítást nem adhat, nehogy az ellenség tudomására jusson.⁴²⁷ Az uralkodónak azonban bátyja parancsára Linzbe majd Passaubá kellett mennie, hogy a lázadó birodalmi rendekkel tárgyaljon, ezért egy időre lekerült a napirendről a személyes hadbaszállás lehetősége, sőt a király pont a legválságosabb hónapokban kényszerült emiatt az ország határaitól távol tartózkodni. Ráadásul Ferdinánd a Királyság megvédése szempontjából nélkülözhetetlen, komoly nehézségek árán már felfegyverzett haderőt sem tudta az oszmánok ellen bevetni, mert arra a bátyjának volt szüksége a nyugati hadszíntéren.⁴²⁸

Július 13-án arról írt a nuncius, hogy a felmerülő nehézségek ellenére a király megígérte, hogy augusztus 10-re felfegyverzi vagy magát, vagy fiát, Miksát, ám mivel nem tűnik úgy, hogy a király képes lenne csapatokat küldeni a magyar hadszíntérre, Szász Móric seregét szeretné erre a célra felhasználni. Martinengo szerint az uralkodó azzal magyarázta távollétét a visszatérését követelő magyaroknál, hogy Passauban kell maradnia, s ott szenved és dolgozik a föld és az ország megmaradásáért.⁴²⁹ A helyzet érdemben augusztus elejére sem változott meg. 7-én arról írt Martinengo, hogy Ferdinándnak nincs lehetősége Magyarországra jönni, emiatt pedig a magyarok csalódtak. Értesülései szerint Miksa főherceg szerint nem is lesz mindebben változás.⁴³⁰

Ennek ellenére a hír, miszerint az uralkodó a hadak élére állva indul a törökök ellen, a hódoltsági oszmán vezetőkhez is eljutott, s mikor a budai pasa megtudta, hogy Ferdinánd fegyvert akar fogni és Magyarországra kíván jönni, nagyképű szavakkal azt üzenté, hogy szívesen várja őt, mert reméli, hogy ez alkalommal megmutathatja a világnak, hogy az ország igazi ura nem a király, hanem az ő ura. A nuncius szerint ekkor még a király ténylegesen el kívánt indulni, de ennek nem volt semmi látszatja.⁴³¹ Talán ezért nem hitt a velencei francia

⁴²⁷ MOE III. 340–341., 344.

⁴²⁸ DRUFFEL 1880. 449., 681–684. Mindezt V. Károlynak is megírta 1553-ban, érzékeltetve, hogy ezzel a saját érdekei elé helyezte a bátyja ügyeit. KORPÁS 2009. 355–363. Vö. THOU 1609. 213., KULCSÁR 1977. 645–646.

⁴²⁹ GOETZ 1965. 81. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 13. A király távollétét a rendek nem egyszer arra használták fel, hogy hadba vonulásuk elmaradását ezzel indokolják. Ennek legékebb példája, hogy amikor Losonczi István, Temesvár védője a környékbeli megyék rendjeit az ostrom előtt, 1552. június elejére Simándra összehívta, a rendek kijelentették, hogy addig nem fognak fegyvert, amíg az uralkodó személyesen táborba nem száll, az az évi pozsonyi országgyűlés ugyanis a nemesség hadra kelését ettől tette függővé. SZANTÓ 1985. 114.

⁴³⁰ GOETZ 1965. 86. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 7. Bár a király Passauban tartózkodott, onnan is foglalkozott a magyar ügyekkel, pl.: MNL OL P 419. A - 41. - No. 8.

⁴³¹ GOETZ 1965. 89. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 28.

követ abban, hogy a királynak komolyan szándékában áll hadba vonulni, s ezért vélte úgy, hogy ezt a hírt csak azért terjesztik, hogy a nép ne csüggedjen.⁴³²

Mindez fennállt szeptember elején is: Martinengo szerint a király hadba vonulása elhúzódott, és a magyarok szerint a segítsége nélkül az ország teljesen elveszett. Ferdinánd azt állította, hogy ő személy szerint menni akar, és nem menekül a csatától.⁴³³ A késlekedés miatt a magyarok szemrehányásokkal illették az uralkodót, amire Ferdinánd azt válaszolta, hogy ő megtesz mindent, amit tud, ám végül mégsem vezetett személyesen hadat Magyarországon.⁴³⁴ Ennek ellenére komolyan felmerült, hogy Miksa főherceg vezesse az oszmán ellen gyülekező hadakat, mindez még Velencében is ismert volt.⁴³⁵ Ezért Magyarországra, a Csallóközbe érkezett.⁴³⁶ A főherceg esetleges hadjáratát viszont megakadályozta súlyos betegsége, ami annyira elhatalmasodott rajta, hogy az életéért aggódtak.⁴³⁷

A következő évben az uralkodó már válaszolhatta azt a január 17-i gönci részleges gyűlés felterjesztéseire és végzéseire, hogy személyesen szállt volna hadba a törökök ellen, ha nem lett volna már vége Eger ostromának, s ha a tél nem közeledett volna ennyire.⁴³⁸ Az 1553-as soproni országgyűlésen Ferdinánd elmondta a rendeknek, hogyan értelmezi ő az elmúlt év eseményeit. Közölte, hogy ő komolyan elhatározta a múlt évben, hogy személyesen indít hadjáratot az oszmánok ellen, erre minden elő is volt készítve, de amikor az országgyűlést követően Bécsbe visszatért, azzal a váratlan hírral szembesült, hogy Németországban újra kitört a belviszály. Ezért nem csak a császár iránti tiszteletből, hanem azért is, mert a törökök elleni pénzek jelentős részét onnan várta, minden erejével azon munkálkodott, hogy a császár és a fellázadt fejedelmek közti békét helyreállítsa, ami végül sikerült is. Emellett nem mulasztotta el a

⁴³² DRUFFEL 1880. 750.

⁴³³ Ezért a nuncius szerint a felmerülő problémák orvoslására egyesek célszerűbbnek és az egyetlen orvosságnak azt tartják, ha János király fia visszatér Erdélybe. GOETZ 1965. 90. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 8. Vö. VERESS 1901. 351.

⁴³⁴ GOETZ 1965. 91. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 16. Forgách Ferenc szerint: „*Ferdinánd pedig nemhogy személyesen háborúba vonult volna – mint szokása volt emlegetni –, hanem mint eddig, tovább késedelmeskedett. Véletlen vagy kegy, vagyon ajánlotta udvari emberei meg vissza-visszatérő anyagi gondjai egyképpen akadályozták.*” Vö. KULCSÁR 1977. 611–612. Mindezt Pietro Duodo velencei követ a 17. század elején inkább pozitívumként, mintsem negatívumként látta, amikor Rudolf császárnál is kiemelte, hogy ő sem jött Magyarországra hadakozni a tizenöt éves háború során. Fő indoka az volt, hogy a törökökkel személyesen harcbaszálló uralkodók keserves vereségeket szenvedtek. MTA Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, MS 4938, Torino/1. kötet – p. 354.

⁴³⁵ Ludovico Beccadelli velencei nuncius így írt Del Monte bíborosnak 1552. október 1-jén: „*Il duca Maurizio en era inviato con le sue genti verso le confine de turchi; dicesi che Castaldo sta gagliardo in Transilvania et credesi che, andando il Re Massimigliano in persona a quella impresa, ongari siano per darli ogni favore et che le cose potriano riuscir bene, che Dio lo faccia.*” GAETA 1967b. 159.

⁴³⁶ Dobó István és Mekcsey István egyik Rátkay Pálhoz küldött 1552. augusztus 25-i levelére hivatkozva Szántó István úgy tudja, hogy Miksa a Csallóköz menti Semptén tartózkodott nagyobb katonasággal együtt. SZÁNTÓ 1985. 179.

⁴³⁷ KORPÁS 2009. 347–352., 355–363.

⁴³⁸ MOE III. 405.

magyarországi véghelyeket sem megerősíteni, és Magyarországon, Erdélyben, valamint Szlavóniában sereget tartani. A hadjárat végül elmaradt, de elhatározta, hogy betartja az ígéretét, ezért is hívta össze a rendeket. Az elmúlt évben viszont több vár elesett és a királyi sereg is súlyos csapást szenvedett, mert a rendek többszöri felszólítás ellenére is vonakodtak fegyvert fogni. Tehát Ferdinánd „*a mult év szomorú eseményeiért a magyar hanyagságát és gondatlanságát okolta*”, ami óriási felzúdulást keltett.⁴³⁹ Ennek ellenére a rendek újra – eredménytelenül – kérték a királyt, hogy ő vagy a fia személyesen vezesse hadait Magyarországon.⁴⁴⁰ Viszont volt egy fejedelem, aki végül több ezer fős seregével 1552-ben részt vett a magyarországi harcokban. Ő nem volt más, mint a pár hónapja még Károly és Ferdinánd ellen küzdő Szász Móric, a Wettin-házból származó szász választófejedelem (1521–1553).

5. Ellenségből szövetséges? Szász Móric Magyarországon

Tehát mindenképpen szükséges volt valahonnan katonákat szerezni. Ekkor kapott kulcsszerepet Móric. Martinengo 1552. március 12-én azt jelentette, hogy Miksával történt beszélgetése során hallott Móric felajánlásáról, miszerint háromezer lovassal saját költségén jön Magyarországra a török ellen.⁴⁴¹ Ám ez ekkor még csak üres ígéret volt, ahhoz, hogy

⁴³⁹ „*A török elleni hadjárat elmaradt ugyan; de el van határozva valósítani azt, a mit ígért. [...] az elmúlt esztendőben több vár elveszett, és a királyi sereg súlyos veszteséget szenvedett, mivel a rendek, bár ismételve felhivattak, vonakodtak fegyvert fogni. Márpedig illő dolog, hogy azok, kiknek életök és vagyonuk veszélyben forog, minden alkalommal készek legyenek az ország védelmére.*” KÖRÖSI-B. SZABÓ 2017. 107. MOE III. 415., 417–418. Türk Dániel naplójából tudjuk azt is, hogy ennek az országgyűlésnek a keretében „*Az ország rendei hálát adnak ő fölségének, hogy az országnak megmaradásáról most is, mint annakelőtte, atyailag gondoskodik: de valamint több ízben, úgy most is forróan óhajtják, hogy ő fölsége személyesen tartózkodjék az országban, mit ha az egész keresztyén világ ügyei miatt nem tehetne, Miksa volna királynak választandó és megkoronázandó, a ki köztök, hadseregestül az országban, alkalmas helyen laknék, a ki mellett, szükség esetében, készek fejenként fölkelni. Mert gonoszságok, hatalmaskodások, versenyések, lázadások azért keletkeznek az országokban, mivel a királyok, hon nem tartózkodnak s az ország megmaradásával nem gondolnak, emígy pedig némelyek saját fejök szerint kénytelenek magokról gondoskodni.*” GARÁDY 1872. 22. A király vagy a fia személyes részvétele egy esetleges magyarországi hadjáraton 1559-ben is felmerült. Uo. 24.

⁴⁴⁰ GOETZ 1965. 118. levél, Martinengo Del Monténak, Sopron, 1553. május 16., MOE III. 420. 1553. április 17-én Canisius azt írta egyik levelében, hogy „*bizonytalan, vájjon királyunk készül-e Magyarország visszaszerzésére*” JABLONKAY 1909. 828.

⁴⁴¹ GOETZ 1965. 56. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 12. Ezt erősíti meg az is, hogy március 11-én Szász Ágost kijelentette, a háború ellenére a tartományok készek mindent megtenni a török ellen, március 13-án pedig ugyanott Szász Móric fogalmazta meg az egyik levelében, hogy béke esetén nyáron a törökök ellen indulhat. DRUFFEL 1880. 222. Március 19-én szintén felmerült a fenti szándék. Uo. 268. Május 4-én pedig Habsburg Máriának jelentették, hogy Móric Magyarországra fog menni. Uo. 457.

mindez realizálódjon, teljesíteni kellett Móric egyik legnagyobb kívánságát, elérni apósa, Hesseni Fülöp szabadon bocsájtását.⁴⁴²

A felek először Linzben találkoztak. A tervezett találkozóról már március 25-én jelentést tett Martinengo,⁴⁴³ majd a hónap végén Miksa el is indult a város felé.⁴⁴⁴ A nuncius is Linzbe készült, viszont végül visszatért Bécsbe, mert a fejedelem csak április 10-én érkezett volna meg,⁴⁴⁵ így ezt az időpontot is ki kellett tolni.⁴⁴⁶ Végül április 19-én találkozott a két fél, amiről Martinengo részletes jelentést írt. Ebből megtudjuk, hogy a nuncius nem lehetett személyesen jelen a tárgyalásokon, csak azt tudta meg, hogy az első alkalommal a felek megtették javaslataikat, de a tartalmukról Martinengo még nem tudott meggyőződni. Ezért egy biztos, bár nem túl beszédes forrástól, jelesül Joachim de Rye császári kamarástól szerzett információkat, akivel a miséről távozva beszélgetett, s próbálta kikérdezni, hogy mennyi a remény a megegyezésre, azonban ő nagyon hidegen és nem túl vidám arccal azt mondta, reméli, hogy a dolgok kezdenek rendeződni.⁴⁴⁷

Bár a tárgyalások titokban folytak,⁴⁴⁸ a nuncius mégis Linzben maradt, s igyekezett a tőle telhető módon minél több információt szerezni.⁴⁴⁹ Közben azzal is szembesülnie kellett, hogy megbízója, a pápa és a francia király közti, április 29-én megkötött fegyverszünet híre nem váltott ki különösebb örömet Ferdinánd udvarában.⁴⁵⁰ Talán ez is közrejátszott abban, hogy a Passauban folytatódó tárgyalásokról Martinengót kizárta a király. Május 3-i jelentésében számolt be az esetről a nuncius, aki szerint aznap az uralkodó egy titkos tanácsosán keresztül közölte vele, hogy nem maradhat sokáig Innsbruckban. Ennek hatására Martinengo audienciát kért, mert a tárgyalások közelében kívánt volna inkább maradni, de a király átadta a Martinuzzi-vizsgálattal kapcsolatos megbízást neki, és Bécsbe rendelte vissza, hogy inkább a szentszéki vizsgálattal foglalkozzon. A nuncius természetesen nem akarta Passautól – és az uralkodótól – olyan távol követni a számára is fontos fejleményeket, erősködött az uralkodóval, mire a király azt felelte, hogy *„nem jó neked, ha olyan emberek közé jössz, akik ferdén néznek rád, gyűlölnék*

⁴⁴² GOETZ 1965. 58. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 20.

⁴⁴³ Uo. 59. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 25.

⁴⁴⁴ Uo. 60. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. március 29. és 31.

⁴⁴⁵ Uo. 61. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 4.

⁴⁴⁶ Uo. 62. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 12.

⁴⁴⁷ Uo. 64. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. április 19. Vö. KUPKE 1901. 368–370.

⁴⁴⁸ GOETZ 1965. 66. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. április 21.

⁴⁴⁹ Uo. 67. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. április 23., 68. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. április 24., 69. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. április 29., 71. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. május 3.

⁴⁵⁰ Uo. 69. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. április 29., 71. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. május 3., 72. levél, Del Monte Martinengónak, Róma, 1552. május 21.

téged.”⁴⁵¹ Kérdéses persze, hogy a király ebben az esetben a protestáns tárgyalófélre gondolt csupán, vagy mindebben III. Gyula és II. Henrik kibékülése is közrejátszott. E kérdés felmerülhetett a nunciusban is, aki közölte a jelentésében, hogy bár a pápa szövetkezett Franciaországgal, aki meg a törökökkel és a lutheránusokkal, a király részéről eddig a nuncius csak tiszteletet látott a pápa iránt.⁴⁵² Ennek ellenére Róma továbbra is számított a nunciusnak a passauai tárgyalásokkal kapcsolatos híreire.⁴⁵³ Persze a távolból könnyen félretájékozódhatott a diplomata. Június 5-én, néhány héttel a béke megkötése előtt például arról írt Bécsből Del Monténak, hogy kevés remény van a békére V. Károly és Móric között.⁴⁵⁴ Az ezt követő jelentéseiben is jelentett a tárgyalások alakulásáról,⁴⁵⁵ valamint a királynak abbéli reményéről, hogy Móric tényleg segíteni fog a magyar hadszíntéren.⁴⁵⁶ Végül augusztus 7-én jelentette a béke megkötését, és Móric 13 000 gyalogos és 1500 lovas katonából álló hadába vetett bizalomról szóló híreket.⁴⁵⁷ E hadra pedig a királynak égető szüksége volt a Királyságban, s ezért augusztus 12-i levelében már arra kérte V. Károlyt, minél hamarabb utasítsa Móricot a segítségnyújtásra.⁴⁵⁸ A sereg indulását Móric is szorgalmazta, ugyanis az emberei szökni kezdtek, mikor megtudták, hogy Magyarországra kell jönniük.⁴⁵⁹ Camaiani augusztus 13-i

⁴⁵¹ Uo. 71. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. május 3. Az audienciáról: ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111r. Ferdinánd más esetekben sem szerette, ha a nuncius belefolyik a tárgyalásaiba. Hevesen ellenezte például 1535-ben, hogy Vergerio nuncius részt vegyen a Szapolyai János követivel folytatott megbeszélésein. Ez esetben arra hivatkozott, hogy szentszék közbenjárása elbizakodottabbá tenné Szapolyait. ÓVÁRY 1877. 3.

⁴⁵² GOETZ 1965. 75. 71. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. május 3.

⁴⁵³ Uo. 72. levél, Del Monte Martinengónak, Róma, 1552. május 21. Ezekben az időkben, valamint a következő időszakban a birodalmi diéták már egyre nehezebb tereprek – Alexander Koller megfogalmazásában „aknamemezőnek” – számítottak a szentszék képviselői számára. KOLLER 2018. 116. Később, 1556-ban Zaccaria Delfinónak is azt javasolta Ferdinánd, hogy ne menjen el a regensburgi diétára. Uo. 117. 1608-ban pedig Caetani nunciusnak a részvételét akadályozta meg II. Rudolf a regensburgi birodalmi gyűlésen. ČERNUŠÁK 2018. 66. Ugyanakkor az 1530-as években még más volt a helyzet: maga Ferdinánd intézte el, hogy a mellé rendelt Pimpinella nuncius 1530-ban beszédet mondhasson a birodalmi gyűlést megnyitó misén, melynek alkalmával részletesen beszélt a magyarországi hadi helyzetről, valamint a birodalmi segítségnyújtás szükségességéről. MÜLLER 1960. 73–74.

⁴⁵⁴ GOETZ 1965. 75. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 5.

⁴⁵⁵ Uo. 76. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 25., 77. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 27., 79. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 3., 80. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 9.

⁴⁵⁶ Uo. 80. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 9.

⁴⁵⁷ Uo. 86. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 7. Erről Camaiani augusztus 8-án tett jelentést Del Monténak. „*Secondo ch'io ho scritto di sopra si continua d'affirmare da tutti 'laccordo con Mauritio esser fatto. Et alcuni aggiungano ch'egli sia in camino per venir verso Tonawert et per andarsene con 3000 cavalli et con le fanterie a servire il re de Romani contra il Turco.*” LUTZ 1959. 77–78. Velence bécsi követe augusztus 17-én 10 000 gyalogosról és 3000 lovasról tudott. TURBA 1892. 542. A megállapodásról és a herceg győri táborozásáról Forgách Ferenc is beszámolt, s elítélően nyilatkozott az utóbbiról: „*Eger ekkor forgott a legnagyobb veszélyben: akkor ostromolták teljes erővel; és mint fentebb előadtuk, Temesvár és több más erősség, tartomány és sereg már elveszett. Móric Győrött töltötte a drága időt hiába, és még csak az ellenséges határig sem jutott el, amint ekkora hadseregtől el lehetett volna várni.*” KULCSÁR 1977. 646. A francia Thou is megemlékezett a herceg magyarországi táborozásáról: THOU 1609. 196–197., 217–218.

⁴⁵⁸ SZÁNTÓ 1985. 106., KORPÁS 2009. 344.

⁴⁵⁹ DRUFFEL 1880. 732.

jelentése szerint másnap, 14-én kellene a hercegnek hajóra szállni, s Magyarország felé indulni.⁴⁶⁰

A herceg valóban elindult Magyarországra, ám az öröm nem volt felhőtlen. A felek közt fennmaradó bizalmatlanság mellett augusztus 21-én arról írt a nuncius Bécsből Del Monténak, hogy Móric katonái nem akarnak a magyar hadszíntéren harcolni.⁴⁶¹ Ennek ellenére Martinengo nunciustársa, az V. Károly mellett működő Camaiani augusztus 25-én Del Monténak azt írta Rómába, hogy megerősítést nyert Móric herceg gyalogságának és lovasságának – részben behajózva, a Dunán – útnak indulása, a herceg pedig közben Szászországba ment, hogy feleségét és házáat újra lássa, és hogy felvegye a gyalogság és lovasság utánpótlását. A nuncius soraiból már ekkor kiolvashatjuk a későbbi nagy problémát: a gyalogosok és lovasok kis létszámát.⁴⁶² Martinengo szeptember 8-án pedig azt jelentette, hogy a herceg hármezer ötszáz gyalogossal és ezeröttszáz lovassal érkezett meg, akik válogatott katonák, de szemtelenek azokkal szemben, akikről tudják, hogy vallásosak.⁴⁶³ Ezen

⁴⁶⁰ LUTZ 1959. 81.

⁴⁶¹ GOETZ 1965. 88. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 21., DRUFFEL 1880. 714. Mindez összecseng Velence bécsi követének értesüléseivel. TURBA 1892. 545.

⁴⁶² „*Si va raffermando che quelle fanterie del duca Mauritio che erano a Tonawert (che son poco numero) si sono imbarcate per alla volta d'Ungheria et che anco la cavalleria che haveva seco (che parimente non è molta) si sia inviata per terra per alla medesima volta, et la persona di esso Mauritio si dice essersene andata in Sassonia per riveder la moglie et la casa sua ot per far' il supplimento della fanteria et cavalleria che gli manca al numero co'l quale ha capitulato di andar' a servire il re de Romani in Ungheria.*” LUTZ 1959. 97., 95., Vö. TURBA 1892. 546–548.

⁴⁶³ GOETZ 1965. 90. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 8. Ferdinánd király augusztus 14-én Castaldónak írott levelében 10-12 000 gyalogost és 3-4000 fős lovasságot tudott Móric seregében. SZÁNTÓ 1972. 203., SZÁNTÓ 1985. 235. Más 11 000 (SUGÁR 1971. 102., SZÁNTÓ 1985. 237., BAGI 2020b. 36.) vagy 15-16 000 fős hadról tud. NAGY 1978. 50., MAROSI-NAGY 1985. 185. A király szeptember 4-én még arról számolt be, hogy lassan gyülekeznek a herceg katonái Bécs környékén, s szeptember 13-án írt arról, hogy azon a héten vonulnak Magyarországra a csapatok, akiknek a létszáma egy 1553-as levele szerint 4000 fő volt. KORPÁS 2009. 345–346., 355–363. A velencei nuncius augusztus 13-án jelentette a híreket, ő 4000 lovasról és 10 000 gyalogosról tudott: „*Hieri qui furono lettere d'Ispruch di 6 all'ambasciatore cesareo et ad altri come il duca Mauritio era accordato con l'Imperatore et che andava in Ongaria a servizio del Re de' Romani contra turchi con quattro millia cavalli et 10.000 fanti et che 1 marchese Alberto, per mezzo del conte Palatino et li duchi di Cleves et Vitimberg, fa ceva pregare per tornare in gratia di S. M.tà Cesarea, et scrivono che alli 7 si faria la mostra in Ispruch di 4000 cavalli per tirare artiglieria et che alli 9 si partiria S. M.tà per Fiessen ove tuttavia si racco gliavano le sue genti.*” GAETA 1967b. 142. Augusztus 20-án pedig már a dunai útvonalról is tudott: „*Per lettere di 11 d'Augusta a diversi mercanti, s'intende come il di innanzi era giunto il duca Mauritio con dieci poste et che por tava le croce rosse: stette in Augusta cinque hore et poi parti per Monaco, ove dicono che alli 15 si doveva trovare l'Imperatore. Le genti del detto Mauritio andavano a Tonawert per imbarcarsi sul Danubio et andare in Ongaria.*” Uo. 143. A sereg nagyságáról szeptember 3-án így írt: „*Mauritio imbarcò 16 insegne et 2000 cavalli in Tonawert alli 20 per Ongaria, et è andato al suo paese a far maggior numero. Vi vanno anchora 14 insegne di Costanza et di Copstum et altro buon numero de cavalli et fanti di Boemia, con le quali et con le genti d'Austria it serenissimo Re di Boemia over la Regia Maestà de' Romani in Ongaria.*” Uo. 148., valamint Uo. 157. Október 1-jén már 10 000 gyalogosról és 3000 lovasról tudott: „*Le genti che sono col duca Mauritio saranno in tutto da 10.000 fanti et 3000 cavalli senza quelle che s'aspettano di Boemia, che possono esser da cinque o sei millia persone.*” Uo. 159. Vö. HERRMANN-WARTENBERG-WINTER 2006. 516–517.

kívül szeptember 16-án már arról írt a nuncius, hogy kevésbé bíznak abba, hogy Móric megtartja a hűségesküjét.⁴⁶⁴

Ennek ellenére mégis sikeres volt a megállapodás, és a szász herceg – a nuncius egyik október 16-án kelt jelentése szerint – a Bécs védelme szempontjából kulcsfontosságú Győrt erősítette egy esetleges oszmán támadás kivédése érdekében.⁴⁶⁵ Martinengo értesülései helyesek voltak: Szász Móric katonasága mellett Nádasdy Tamás utasítására a környező vármegyék jobbágyait is ide rendelték, emellett több szabad királyi város – például Sopron – is küldött munkásokat, valamint csehek is dolgoztak az erődítéseken.⁴⁶⁶ Emellett Martinengo szerint nem csak passzív védekezésre készült, hanem Eger felmentése érdekében Esztergom megtámadását is tervezte.⁴⁶⁷ Erről a velencei nuncius is tudott, hírei szerint Eger felmentése miatt lett volna fontos Móric herceg Esztergom felé való előrenyomulása.⁴⁶⁸

Végül a nagy Esztergom elleni támadás elmaradt, azonban Andreas Teufel október 21-én, valamint Móric október 28-án, Győrben kelt levele, valamint egy november 1-jei *Zeitung* szerint – az eddigi szakirodalom állításával szemben – mégis elküldött egy elsősorban huszárokkal rendelkező csapatot Esztergom irányába, akik fényes győzelmet arattak, sok ellenséges katona a Dunába fulladt, s több mint száz törököt fogtak el.⁴⁶⁹ A felmentő sereg elindulása mindenesetre valóban elmaradt. Ebben az játszhatott közre, hogy kevésnek ítélték az összegyűlt hadat egy komolyabb hadjáratához.⁴⁷⁰ Így bár a győri várat továbbra is erődítették, számottevő harcérintkezés nem alakult ki a serege és az oszmán csapatok között.⁴⁷¹

⁴⁶⁴ GOETZ 1965. 96. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 16.

⁴⁶⁵ Uo. 91. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 16. Vö. LÖKÖS 2008. 205., KÖRÖS 2009. 353. Ekkor valóban ismert volt az a nézet, miszerint a törökök Győr ellen vonulnak, s majd onnan kiindulva támadják meg Bécset. Vö. HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 471., 490–491. Mindeközben az Egert ostromló táborban az a hír terjedt, hogy Móric 40 000 fős sereggel érkezett, s ha valamelyik várat ostrom alá venné, felhagyna az oszmán sereg Eger ostromával. SZÁNTÓ 1985. 235.

⁴⁶⁶ VERESS D. 1993. 36.

⁴⁶⁷ GOETZ 1965. 97. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 28. A hír háttérben talán az állhatott, hogy a király többször sürgette Móricot, és Castaldo is erősen szorgalmazta azt, hogy Móric induljon Eger felmentésére, vagy ha ez nem is valósul meg, legalább Esztergomig nyomuljon előre. SUGÁR 1971. 103., SZÁNTÓ 1985. 235–237. pl. ÖStA HHStA UA AA Kt. 67. Konv B. 1552, fol. 15r–18r., 49r–50v., 102r. Móric ugyanakkor október 18-án arról panaszkodott, hogy Ferdinándtól nem kapta meg az engedélyt a támadáshoz, így pedig a határ védelmén kívül nem lehet mást tenni, s majd megerősödve tavasszal lesz esély a támadásra. HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 516–517.

⁴⁶⁸ „*Ch'e' turchi erano all'assedio d'Agria et che per disviarneli il duca Mauritio, che si truova in Ongaria con buon essercito, mostrava d'andare sopra Strigonia.*” GAETA 1967b. 165. „*Per lettere di 11 et 12 da Vienna confermano la nova delli moldavi ribellati al Turco et adherenti al Re de' Romani, et dicono che gli ongari ch'erano in Agria s'erano diffesi valentamente da tre assalti dateli da' turchi et che 'I duca Mauritio con 12.000 fanti et 4.000 cavalli era andato alla volta di Strigonia.*” Uo. 170.

⁴⁶⁹ DRUFFEL 1880. 796., HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 536.

⁴⁷⁰ Vö. KÖRÖS 2009. 347–352.

⁴⁷¹ „*Il resto dell'exercito, che non intermette la fortificatione di Iaurino, stassi pur' in campagna, et si ragiona di mandargli il s. Sforza capitano.*” GOETZ 1965. 98. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. november 5. Martinengo utódja, Delfino nuncius szerepet vállalt évekkel később a győri vár kiépítésében. Vö. MNL OL E 21 1555.04.17. – a.

Az ős folyamán egyre aggasztóbb híreket kapott a herceg a birtokairól, valamint több levélben is kérték a hazatérését, melyet ő, valamint a serege is egyre inkább szorgalmazott.⁴⁷² Végül járvány tört ki a seregben, Móric szerint lepra, amely végleg indulásra ösztökélte a herceget. Miután Eger a felmentő had hiányában is sikeresen megvédte Dobó, a szász herceg is úgy gondolta, hogy elhárultak az indulása elől az akadályok, így október 28. és november 1. között haza indult.⁴⁷³ December 29-i jelentésében még megjegyezte a nuncius, hogy tudomása szerint a herceg Wratislavában (Wrocław) maradt, mert elkapta a francia betegséget, azaz az éppen akkor tomboló szifilisz, s azt ápoltatta.⁴⁷⁴

Habár Zsámboki János szerint négyszáz tallért adott a herceg a királyhoz érkező egri követeknek, a támadó hadjárat elmaradása miatt a magyar kortársak és a későbbi történetírás meglehetősen negatívan értékelte Móric magyarországi tevékenységét.⁴⁷⁵ Mindez azonban mégsem volt eredménytelen, sőt komoly üzenetértékkel bírt, amit Ferdinánd – és az oszmán vezetés – is világosan látott. Úgy gondolta ugyanis a király, hogy egykori ellenségének a saját oldalán való katonai felvonulása erőteljesen azt üzeni az oszmánoknak, hogy nem bízhatnak a franciákban, akik szerint a birodalmi rendek a császár ellen vannak, valamint óvatosságra is készítette őket.⁴⁷⁶

⁴⁷² DRUFFEL 1880. 773., 775., 787., HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 545., HERRMANN 2010. 68.

⁴⁷³ DRUFFEL 1880. 793–794., 796., 805., HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. 1158., GOETZ 1965. 97. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 28. I. Ferdinánd november 5-én írta meg a kivonulást, valamint a herceggel folytatott személyes tárgyalása hírét V. Károly udvarába. KORPÁS 2009. 353.

⁴⁷⁴ GOETZ 1965. 104. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. december 29. Móric betegségéről Miksa főherceg is tudott. DRUFFEL 1880. 809., HERRMANN 2010. 69. A mai napig nem tisztázott, hogy pontosan milyen betegségben szenvedett a herceg, talán a pestis fertőzte meg, ugyanakkor Martinengo értesüléseivel kapcsolatban komoly kétségek merültek fel. HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. L. HERRMANN 2010. 71. A szifilisz korabeli terjedéséről: KANÁSZ 2021.

⁴⁷⁵ SÖRÖS 1905. 132., LÖKÖS 2008. 111. A megítélésre kiváló korabeli példa: „Ugyan ezen időben az imperium nippet bocsáta Magyarországra Nimetországból az király segítségire. Mely nép előtt hadnagy vala herceg Mauricius Saxo (Ut quid perditio ista), kik Gyerrí szállának. De semmit nem használnának, hanem mihint az terek Eger alól eloszla, az nimitek is eloszlának.” BESSENYEI 1981. 101–102., valamint a 20. század elejéről Bizony Ákos parlamenti beszéde a közös hadsereg kapcsán 1903-ban: „1552-ben, midőn Dobó István hőiesen megvédte Eger várát, Móricz szász herceg a maga győri táborából ki sem mozdult és a mikor látta, hogy elmúlt a veszedelem, hát ő is szépen elvonult a maga hadával.” Szabadság, I. (1903) 11. 4., valamint az Andrássy Gyulától származó idézet: „1552-ben Móricz szász herceg vezetése mellett nagyobb keresztény had gyülekezik össze, de tétlen marad. Míg Dobó Egernél örök dicsőséget szerez nevének, a vitéz Móricz herceg Győrnél vesztegel s mihelyt Dobó diadalá-nak hírét veszi, haza siet.” ANDRÁSSY 1905. 41. A század második feléből pedig Szántó Imre sorai: „A Bécs védelmére rendelt tekintélyes sereg tétlenül és részvét nélkül szemlélte a magára hagyott Szolnok és Eger halálos küzdelmét.” SZÁNTÓ 1972. 203., vö. NAGY 1978. 50., 59., Csepregi Zoltán szerint pedig: „Ezután indult Móric és Ferdinánd együtt Magyarországra a török ellen, hogy felszabadítsa az ostromlott egri várát (közismert, hogy elkéstek, a török nélkülük is eltakarodott).” CSEPREGI 2002. 187–189. Jacob Cristoff Iselin a 18. század első felében így értékelte az eseményeket: „Ő, a választófejedelem azonban Ferdinánd király kedvéért Magyarországra vezette a maradékot [azaz a seregét - KV], ahol azonban, mivel törököket nem lehetett látni a területen, nem tett mást, mint hogy a győri várát jó állapotba hozta.” ISELIN 1743. 1117.

⁴⁷⁶ KORPÁS 2009. 263., GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019. 286.

D) A magyarországi belviszonyok

1. Belpolitika és jogszokások

Mivel Ferdinánd magyar király is volt, a bécsi nunciusok feladatköre a magyar ügyekre is kiterjedt. Így bár a budai nunciatura 1526-ot követően megszűnt, de a magyar királyhoz akkreditált nunciusi intézmény a bécsi nunciusokon keresztül tovább élt. Így természetesen a nunciusok meghívást kaptak és többségében részt is vettek a magyar országgyűléseken.⁴⁷⁷ Emellett szinte állandó kapcsolatban álltak a magyar rendi képviselőkkel, gyakran találkoztak a nádorral, az országbíróval, a kancellárral, a Magyar Kamara elnökével, és természetesen az esztergomi érsekkel, valamint a püspökökkel. Folyamatosan kaptak információkat a magyar helyzetről, s királyságból származó híreket aktívan felhasználták.⁴⁷⁸

A többi nunciushoz hasonlóan Martinengo is több alkalommal jelen volt a magyar országgyűléseken.⁴⁷⁹ Ferdinánd mellett töltött éveit két országgyűlésen vett részt, az 1552-es pozsonyi, valamint az 1553-as soproni diétán. A pozsonyi országgyűlésről három jelentése emlékezett meg. 1552. február 19-én még Bécsben tartózkodva közölte Del Montéval, hogy a király Pozsonyba fog menni az országgyűlésre.⁴⁸⁰ Március 25-én pedig már onnan írta jelentését, amelyben hosszan írt a diéta tervezett végéről, amelyet már csak néhány akadály korlátozott. Szóba került a Ferdinándhoz került Szent Korona ügye is, amelyet a régi királyok szokása szerint akartak a Királyság valamely helyén őriztetni a rendek, végül azonban félbehagyták a tárgyalásokat, „*hogy minél hamarabb elvégezzék a tartomány kormányzásához és megőrzéséhez szükséges egyéb dolgokat*”.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Például Veralló 1542 végén Ferdinánd kíséretében jelent meg a pozsonyi országgyűlésen, s küldött jelentéseket Rómába. FRAKNÓI 1903. 504. Pimpinellát pedig a kenesei és berenhidai gyűlésre hívták meg a rendek. JUHÁSZ 1951. 331. Tudjuk, hogy a korban a cseh országgyűlésen fel is szólaltak. KOLLER 2006. 182. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a bécsi nunciusokkal ellentétben a lengyelországi pápai követek számára sokkal kiemeltebb fontosságú volt a fogadó állam országgyűlése, ami nyilvánvalóan a szemnek a lengyel politikában betöltött szerepét is jól szimbolizálja. WOJTYSKA 1980. 68.

⁴⁷⁸ Ez a későbbiekben is megmaradt, például Baglioni nuncius a bécsi Udvari Kancelláriáról megszerezte az 1635-ös magyar országgyűlés szinte teljes anyagát, amit a nunciaturán lemásoltatott, s a jelentései mellett Rómába küldött. HILLER 1996. 142.

⁴⁷⁹ Az ezekkel kapcsolatos nunciusi jelentések fontosságáról már Fraknói is megemlékezett: „*Az országgyűlések tárgyalásainak történetéhez is bőven nyújtanak adatokat a nunciusok jelentései; mert azok mindig személyesen jelen voltak az országgyűléseken, a melyekre az udvart kísérték.*” FRAKNÓI 1892b. 195. Martinengo utóda, Zaccaria Delfino is részt vett az 1554-es és az 1556-os magyar országgyűlésen. GOETZ 1970b. X., 6–7., 358–359., valamint STEINHERZ 1897. 287–289., továbbá BÉRENGER–KECSKEMÉTI 2008. 9.

⁴⁸⁰ GOETZ 1965. 50. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 19.

⁴⁸¹ Uo. 59. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 25.

Végül március végén, immár újra Bécsből írt hosszasan arról, hogy az országgyűlésen tárgyalták a hadi kötelezettség ügyét. Ennek során arra jutottak, hogy amikor a király vagy valamelyik fia hadba száll, minden nemes személyesen csatlakozzon. Ezen kívül szabályozták, hogy a jobbágyok után hány katonát kell kiállítani. E rendszer Martinengo szerint is erősen teoretikus volt, ugyanis megjegyezte, hogy betartásával olyan nagyszámú katonaság gyűlne össze, hogy nem hiszik, hogy az egész királyságból annyi lovat lehet szerezni, hogy e kötelezettségnek eleget tegyenek. Jellemző a nuncius jólinformáltságára, hogy még a jobbágyok adóinak befizetési határnapjairól, Szent György és Szent Mihály napjáról is tudott.⁴⁸² Külön megjegyezte, hogy a vallási ügyeket nagyon félvállról vették, többek közt újra megállapítva, hogy a püspökök mindenütt és minden időben használhatják a világi karhatalmat (*brascio secolare*) az engedetlenek ellen. Emellett – mint láthattuk – találkozunk a jelentésben a magyar rendek azon vissza-visszatérő kérésével, hogy Ferdinánd vagy valamelyik fia személyesen jöjjön harcolni a törökök ellen.⁴⁸³

A következő évi, 1553-as soproni országgyűlésen is részt vett a nuncius.⁴⁸⁴ Február 27-i jelentésében írt a rendek és a király közti egyezkedésekről, amely az adókról, valamint a törökökkel kapcsolatos fellépés mikéntjéről szól.⁴⁸⁵ Március 13-án már tudott arról, hogy az országgyűlésen az uralkodó részéről felmerült, hogy fiát, Miksát magyar királlyá teszi, mivel tartott attól, hogy mi fog történni a halála után, mert a magyarok „skizmát csinálnának”. Ezt nem mindenki támogatta, ugyanis nem tartották időszerűnek az előző évi veszteségek miatt.⁴⁸⁶ Tíz nap múlva ismét a török ügyekről írt, megemlítve, hogy a perzsák miatt a hódoltsági haderő egy részét visszahívták, s ezért a magyarok a királyt arra kapacitálták, hogy a fegyverszünet helyett az elvesztett területek visszaszerzését tartsa szem előtt, de a király ezzel nem értett egyet,

⁴⁸² Uo. 60. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. március 29. és 31. Bár itt Szent Lukács ünnepét összekeverte Szent Mihályéval. MOE III. 337., 360.

⁴⁸³ GOETZ 1965. 60. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. március 29. és 31.

⁴⁸⁴ Az országgyűlésről: MOE III. 413–460. A velencei nuncius 1553. március 18-án még úgy tudta a Grácból érkező levelekből, hogy április folyamán Pozsonyban ül össze az országgyűlés. GAETA 1967b. 214. Április 1-jén is írt a velencei nuncius az országgyűlésről, amely tudomása szerint húsvét után Pozsonyban vagy Nagyszombatban (*Ternavia*) ül majd össze a király és a fiai jelenlétében. Uo. 216. Április 20-án pedig már tudott róla, hogy végül Sopronban (*Edimburg*) lesz az országgyűlés. Uo. 222. A helyszínváltásra a Pozsonyban dúló pestis miatt került sor.

⁴⁸⁵ GOETZ 1965. 108. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. február 27. Felmerült, hogy Sopron város számadáskönyveiben esetleg nyoma lehet a nuncius itteni tartózkodásának, azonban míg 1553-as számadáskönyv. többek közt Miksa főherceg, Nádasdy Tamás, Mérey Mihály, valamint a püspöki kar több tagjának jelenlétére is van adat, a nunciusra vonatkozó feljegyzés nem került elő. MNL GYMS SL Kammer. IV. A. 1009. 1553-as számadáskönyv. p. 93–108.

⁴⁸⁶ GOETZ 1965. 110. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 13. Végül a koronázása valóban több mint egy évtizedet váratott magára. RÉVAY 2021. 220–221. Bár a nunciusok nem kaptak konkrét szerepet a koronázási ceremóniában, 1608-ban a nuncius mégis is közreműködött II. Mátyás koronázásán. BÉRENGER–KECSKEMÉTI 2008. 56.

és Verancsics Antalt küldi követségbe a törökhöz Budára.⁴⁸⁷ Martinengo úgy tudta, hogy ezek után Isztambulba küldik majd a követet. Május 16-án is a soproni országgyűlés tárgyalásait mutatta be részletesen az apát, külön szólva az adómegajánlások fizetéséről, a törökök elleni katonai fellépésről, valamint az alábbiakban részletezett vallási ügyekről.⁴⁸⁸

A következő év január 22-én pedig újra a diéta összehívásának módjáról írt jelentést a nuncius, kiemelve, hogy a király Bécsbe hívta a magyarság vezetőit, mert országgyűlést szándékozik tartani, és ki akarta kérni a véleményüket arról, hogy hol, hogyan és mikor üljön össze a diéta, valamint rendezni óhajtotta Erdély ügyét is.⁴⁸⁹ Végül az országgyűlés összehívását március elsejére Pozsonyba hirdették meg.⁴⁹⁰ Természetesen a nuncius nem csak a magyar országgyűlés ügyeit követte, jelentett az erdélyi országgyűlésekről, például az 1551-es nagyenyedi és a kolozsvári gyűlésen történekről,⁴⁹¹ az osztrák tartományok gyűléséről,⁴⁹² a cseh országgyűlésről,⁴⁹³ valamint a tiroli,⁴⁹⁴ a stájerországi, karintiai és krajnai diétákról is.⁴⁹⁵

Különös, hogy a vezető magyar világi politikusok és egyházi vezetők közül nagyon keveset nevezett meg, az esetek döntő többségében csak a tisztségüket adta meg. Éleslátását mindenesetre kitűnően mutatja, hogy ezek közül az egyik Nádasdy Tamás, akit már két évvel a nádorrá választása előtt úgy jellemzett, mint „*a magyar nemzet feje*”.⁴⁹⁶ Politikai tájékozottságát mutatja, hogy a Szent Korona történetét és sorsát is ismerte. 1551. augusztus 6-

⁴⁸⁷ GOETZ 1965. 111. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 23.

⁴⁸⁸ Uo. 118. levél, Martinengo Del Monténak, Sopron, 1553. május 16. Ferdinánd közel egy hónapot tartózkodott május 20. környékéig Sopronban. GÉVAY 1843. o.n. [az 1553-as évnél]. Vö. KÖRÖSI 2009. 364.

⁴⁸⁹ GOETZ 1965. 145. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1554. január 22.

⁴⁹⁰ Uo. 147. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1554. február 2.

⁴⁹¹ Uo. 22. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 22., 26. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 24., 35. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. augusztus 6. Az erdélyi országgyűlésről: ISTVÁNFY 2003. 141., OBORNI 2018. 117. Az 1553-as erdélyi országgyűlésről a velencei nuncius is tudott: GAETA 1967b. 254.

⁴⁹² GOETZ 1965. 22. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 22.

⁴⁹³ Az 1552. évi januári gyűlés kapcsán csak a cseh rendek által megszavazott adóról írt a nuncius. GOETZ 1965. 45. levél, Martinengo Del Monténak, Prága, 1552. január 12., 46. levél, Martinengo Del Monténak, Prága, 1552. január 17., vö. KUPKE 1901. 154., valamint: GOETZ 1965. 104. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. december 29. (Ugyanebben a jelentésében a lengyel országgyűlést is megemlítette.) A csehországi országgyűlésekről Martinengo utóda, Delfino, valamint a velencei nuncius is megemlékezett jelentéseiben. GAETA 1967b. 216., GOETZ 1970b. 227.

⁴⁹⁴ GOETZ 1965. 49. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 11.

⁴⁹⁵ Pl. Uo. 42. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. november 7.

⁴⁹⁶ „*Nadasdy, consigliere et capo della nation hunghera*”. Uo. 92. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 25. Martinengo véleménye annak fényében érthető igazán, hogy Nádasdyt a bécsi udvarban valóban sokra tartották. PÁLFFY 1999a. 39–40. Martinengo jó véleményének feltehetően az is alapot szolgáltatott, hogy Nádasdy római egyetemjárása következtében ismerte az olasz szokásokat, valamint a korabeli római viszonyokat. HARASZTI–KELÉNYI 2019. 285. Nádasdy a későbbiekben is kapcsolatban állt a nunciusokkal, ld. a nádor vallásosságáról szóló fejezetet. Emellett Delfino nuncius jelentéseiben is feltűnik, például a nádorrá választása és Szigetvár 1556-os ostroma kapcsán (GOETZ 1970b. 13., 109., 238., 264–265., 350., különösen: 320.), valamint Ludovico Beccadelli velencei nuncius is megemlékezett róla az 1553. február 18-i jelentésében, például a dunántúli főkapitányságról való lemondásáról, és Tahy Ferenc kinevezéséről. GAETA 1967b. 204–205., Vö. PÁLFFY 1999a. 38–39.

án jelentette, hogy azt a magyarok oly nagyra becsülik, hogy angyali koronának nevezik, mert egyes évkönyvekben az olvasható, hogy Szent István, Magyarország királya, azt e Szentszéktől kapta egy angyal kinyilatkoztatása által, és nem is hiszik, hogy azok törvényes magyar királyok, akiket nem az említett koronával koronáztak. A király vágya pedig az, hogy a korona a kezében legyen, ezáltal is jobban megkedveltette magát a magyarokkal.⁴⁹⁷ Kívánsága első fele biztosan valóra vált, ugyanis Izabella Oppelnért és Ratiborért átadta Castaldónak a koronázási ékszereket, 18-án elhagyta Erdélyt és Kassára indult.⁴⁹⁸

2. Ünnepek, hétköznapiak és családi viszonyok

A dinasztia és az állam sorsa szorosan összefonódott a korban egymással. A személyes kapcsolatok alakulása, a döntéshozók egészségügyi állapota, az uralkodói házban egy-egy gyermek megszületése, a testvérek közötti nézeteltérések, valamint ezekhez hasonló, sokszor hétköznapiak tűnő információk is sorsdöntő következményekkel járhattak. Ezért az olyan látszólag politikailag irreleváns eseményeket, mint a vadászatok, bálók, egyházi ünnepek, körmenetek is nagy érdeklődéssel figyelték a követek.⁴⁹⁹ Martinengo sem tett másként, így jelentéseiben – általában a levelei végén – a hadi és diplomáciai ügyek tárgyalását követően nem feledte el egy-egy hosszabb-rövidebb mondatban Rómát tájékoztatni az uralkodó udvarában hallott intrikákról, pletykáktól, s látszólag kis horderejű családi ügyekről sem.

Ezekben elsősorban a trónörökös Miksáról olvashatunk sokat. Így tudunk meg többet 1552 elején elszenvedett súlyos balesetéről,⁵⁰⁰ ez év júniusában a nagyapja után Ferdinándnak elnevezett fia haláláról,⁵⁰¹ a családi tragédia árnyoldalairól,⁵⁰² majd Miksa feleségének, Máriának az újabb terhességéről,⁵⁰³ majd az Ernőnek nevezett gyermek megkereszteléséről,⁵⁰⁴ vagy profánabb ügyekről, például a főherceg vissza-visszatérő egészségügyi problémáiról, azon

⁴⁹⁷ GOETZ 1965. 35. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. augusztus 6. A koronáról legújabbban: PÁLFFY–KEES 2018., BAK–PÁLFFY 2020.

⁴⁹⁸ GOETZ 1965. 36. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. augusztus 11. A Korona átadásáról: PÁLFFY–KEES 2018. 184–186., OBORNI 2018. 116–118., RMKT 3. 57–58., RÉVAY 2021. 194–195. A két hercegségről és a Lengyelországba távozásról: SZÁDECZKY 1888., VERESS 1899., BESSYENYI 1981. 98., ORGONA 1999., DUCZMAL 2000. 341–357., KUZMOVÁ 2020., valamint ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 85v–86r., MNL OL P 419 - A - 41. No. 5.

⁴⁹⁹ Átfogóan: PÁL 2014. 391–431. Minderre legújabbban példa a 70 évvel későbbi Bécsből: MARTÍ 2020. 207–209.

⁵⁰⁰ GOETZ 1965. 48. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 4. Vö. DRUFFEL 1880. 82.

⁵⁰¹ Uo. 76. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 25.

⁵⁰² A gyermek édesanyja, Habsburg Mária „*lázasan fekszik, ami talán a fia halála miatti gyász és a növekvő nehézségei miatt van*”. Uo. 77. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 27.

⁵⁰³ Uo. 119. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. június 1. Vö. PÁL 2014. 392.

⁵⁰⁴ GOETZ 1965. 119. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. június 21. Vö. KÖRÖS 2009. 364–366.

belül is elsősorban a gyomorpanaszairól.⁵⁰⁵ A betegségek egyébként is kedvelt témái lehettek az uralkodói udvaroknak. Martinengo is megemlítette Mária királyné és Szász Móric rossz egészségügyi állapotát.⁵⁰⁶

A családi viszályok sem kerültek el az élesszemű diplomata figyelmét: 1552 szeptemberében arra figyelmeztette Rómát, hogy V. Károly már három hete egy sort sem írt testvéreinek, Ferdinándnak.⁵⁰⁷ Az udvari ünnepekről és protokolláris rendezvényekről is megemlékezett, és nem egy esetben jelentette, ha az uralkodó vadászni indul,⁵⁰⁸ vagy ha a nem veszélytelen sport közben komolyabb sérülés történt.⁵⁰⁹ Hasonlóképpen olvashatunk arról is, ha az udvarban a főherceg lovagi tornákat rendezett a farsangi ünnepek alkalmából.⁵¹⁰ Komoly figyelmet fordított arra is, hogy Ferdinánd gyermekei, elsősorban Miksa és Ferdinánd főhercegek mikor és hova utaznak.⁵¹¹

Jelen értekezésben elsősorban a nuncius és Magyarország kapcsolatát vizsgáljuk, mindazonáltal érdemes röviden megemlékezni arról is, hogy más népekkel, országokkal kapcsolatban mit jegyzett fel Martinengo. E kérdés kapcsán elsősorban a Ferdinánd udvarába érkező, és ott tárgyalásokat folytató más követek tetteit kísérte komoly figyelemmel a nuncius. Több esetben megemlékezett a lengyel követek bécsi tárgyalásairól. A moldvai követekkel kapcsolatban komoly kritikát fogalmazott meg, leírva, hogy „*bár nagy jámborságot és*

⁵⁰⁵ GOETZ 1965. 80. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 9.

⁵⁰⁶ Uo. 77. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 27., 104. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. december 29. I. Ferdinánd is rendszeresen érdeklődött V. Károly köszvényével kapcsolatban. KÖRPÁS 2009. 259., 263., 329–331., 353. 369–370. A nunciusok figyelték a szultánok egészségi állapotáról szóló híreket is, például tudtak Szulejmán lábfájdalmairól is. KUPKE 1901. 226. A nunciusi jelentések nem egyszer kitértek az egyes magyar főurak egészségügyi állapotára. Jó példa erre Mara nuncius jelentése, aki 1609 áprilisában a király udvari orvosától, Magno doktortól szerezte meg azt az információt, hogy Illésházy István nádor olyannyira beteg, hogy valószínűleg nemsokára meg fog halni. KÁROLYI 1919. 24–25.

⁵⁰⁷ GOETZ 1965. 90. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. szeptember 8. Kettejük viszonyáról: ZOMBORI 1993., KÖRPÁS 2009. 264., 355–363. Ebben a passauai tárgyalások körüli nézeteltérések, az örökösödési kérdés is szerepet játszott, amit csak tetézhettek a német rendek V. Károlyval szemben megnyilvánuló elégedetlensége. A viszály 1552 első felében komoly veszedelmet jelentett a dinasztiára nézve, s Mária királyné próbálta meg jobb belátásra bírni I. Ferdinándot, felhívva a figyelmet arra, hogy a Birodalom elvesztése Magyarországot is komoly veszedelembé juttatja. DRUFFEL 1880. 164–165., 346–347.

⁵⁰⁸ Például: GOETZ 1965. 119. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. június 1. Vö. PÁL 2014. 420. A vadászat fontosságára ezen kívül jó példa, hogy a velencei nuncius is megírta Szulejmán szultán edirnei vadászatát. GAETA 1967a. 311.

⁵⁰⁹ 1553. november 21-én arról írt, hogy Miksa főherceg vadászat közben komoly lábsérülést szenvedett, amely ugyan nem halálos, de hosszú vágás, és sok napig tart majd, míg begyógyul. Ezzel szemben a lova úgy megsérült, hogy el fog pusztulni. Uo. GOETZ 1965. 141. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. november 21. Miksa 1552-ben is súlyos betegségben szenvedett, amiről édesapja többször is írt az V. Károly mellett lévő követének. KÖRPÁS 2009. 259., 348., 352., 356.

⁵¹⁰ GOETZ 1965. 144. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1554. január 9. A korabeli ünnepek helyszíneire és menetére: GUGLER 2000.

⁵¹¹ Pl. Ferdinánd főherceg csehországi útjáról: GOETZ 1965. 62. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. április 12. Vö. KÖRPÁS 2009. 355–364.

*engedelmességet tanúsítanak, mégis, tudván, hogy mennyire függnék a töröktől, és mennyire alattomosak és ingatagok, inkább felfedezők (esploratori), mint követek”.*⁵¹²

Különösen nagy figyelemmel követte a Ferdinánd udvarában megforduló, Tudor Erzsébet által küldött angol követekről szóló híreket, akikkel kapcsolatban rejtélyes házassági ügyek intézését emlegették.⁵¹³ Ennek kapcsán írt a nuncius Richard Shelleyről, aki szerinte a misén való részvételével azt mutatta ki, hogy katolikus, és magával a nunciussal is beszélt az európai nagypolitika kérdéseiről, elsősorban V. Károly és a francia király közti béke esélytelenségéről, valamint az angol királynő közvetítői szerepéről.⁵¹⁴ Emellett a nuncius – a kor többi követével egyetemben – az uralkodócsalád egyes tagjainak utazásáról is gyakorta beszámolt.⁵¹⁵

A kora újkori Európában a követ a küldő állam hatalmi reprezentációjának egyik legfontosabb alakja volt. A különböző egyházi és világi ünnepek során mindig különleges elbánásban és figyelemben részesült, ami leképezte a küldő és a fogadó állam kapcsolatát, valamint a küldő állam tekintélyét.⁵¹⁶ Ez a Szentszék és a Habsburg udvar szempontjából is érvényesült, ezért a nuncius személye és kísérete, valamint az egyes alkalmakon való megjelenése sokat elárul a pápaság és a Habsburg Monarchia aktuális kapcsolatáról.

A nuncius nem csak a *famigliája* létszámával tudott reprezentálni, hanem esetleges mecénási tevékenységével, valamint a bécsi udvari protokollban betöltött különleges státuszával is.⁵¹⁷ Ennek leglátványosabb megnyilvánulásai a különböző ünnepek és misék voltak. A diplomatákat uralkodójuknak a nemzetközi politikában elfoglalt tekintélye alapján szigorúan rangsorolták. A nuncius fontosságát jól mutatja, hogy már a kora újkorban is a diplomáciai protokollban a nunciusokat illette meg a követek között az első hely. Így a protokolláris rendezvényeken, fogadásokon, audienciákon, ünnepi meneteken, miséken és ünnepi lakomákon mindig az uralkodó közelében foglalt helyet, a követeket és egyéb világi, valamint állami előkelőket, tisztségviselőket megelőzve.

Ezért lepődhetett meg Martinengo 1553 júniusában, amikor egy esküvői vacsorára volt hivatalos,⁵¹⁸ amelyen az uralkodó lánya, Katalin ment hozzá II. Zsigmond Ágost lengyel királyhoz. Az eseményen nem várt dolog történt: a király arra kérte a nunciust, hogy egy rövid időre adja át helyét a királyt megszemélyesítő lengyel követeknek, mondván, hogy ebben az

⁵¹² GOETZ 1965. 58. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 20.

⁵¹³ Uo. 123. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. július 4.

⁵¹⁴ Uo. 147. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1554. február 2.

⁵¹⁵ Pl. GAETA 1967a. 210.

⁵¹⁶ ANDERSON 1993. 16., 26.

⁵¹⁷ A nunciusok közvetítőként Róma és a célország közötti kulturális kapcsolatokra is hatást gyakoroltak. Pl. CUETO 2010.

⁵¹⁸ A készülő frigyről a velencei nuncius is tudott: GAETA 1967b. 222., 254.

esetben ők magát a vőlegényt jelenítik meg. A meglepődött Martinengo eleget tett a kérésnek, azonban jelentésében részletesen leírta az eseményt, s reményét fejezte ki, hogy nem hozott szégyent az urára.⁵¹⁹

⁵¹⁹ GOETZ 1965. 122. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. június 26. További példákkal: HILLER 1996. 141., PÁLFFY 2004. 1038–1047., KELLNER 2006. 90–92., BÉRENGER–KECSKEMÉTI 2008. 145., PÁLFFY 2011. 338., PÁL 2014. 409., KÖKÉNYESI 2015. 918., 937–938., HENDE 2021. 149–150. Vö. KOLLER 2020. 192–195. A vesztfáliai béke megkötése előtti tárgyalásokon még arról is vitáztak, hogy a nuncius széke dobogós legyen-e, vagy nem. STURDY 2002. 71. A házasságról még: AAV, Misc. Arm. II. 55. 296r. (a melléklet III. irata).

E) Egyházpolitika

1. A nunciások és a Trienti Zsinat

A középkori egyházi struktúra a 16. század első felében súlyos válságba került. A különböző megújulási – reformációs – mozgalmak lassan szétfeszítették a középkor századai alatt kialakult formákat. E mozgalmak közül a legradikálisabb irányzatot a protestáns reformáció jelentette. Ennek kiindulópontja a Szent Római Birodalom volt, ahol már régóta komoly ellenérzések voltak tapasztalhatóak a pápasággal szemben. Ennek élére egy Ágoston-rendi szerzetes, Luther Márton állt, aki közérthetően meg tudta fogalmazni a pápasággal és egyes egyházi visszaélésekkel kapcsolatos széleskörű kritikákat. Mindehhez komoly politikai támogatást kapott az V. Károly hatalmától tartó birodalmi rendektől is, miközben Luther már teológiai és dogmatikai kérdésekben is egyre messzebb került Rómától, ami már az egyházszakadás rémét vetítette elő. A felmerülő problémák kezelésére, melynek Luther radikális mozgalma csak az egyike volt – az egyház régi gyakorlata szerint, a *reformatio in capite et in membris* jelszavának égisze alatt általános zsinat összehívásával válaszolt. Az egyház reformprogramjának kidolgozására a Trienti Zsinat volt hivatott, amely hosszú, sok megszakítással, belső konfliktusokkal tarkított működése során 1545 és 1563 között ülésezett. A Zsinat összehívása, különböző ülészekai alatt folytatott munkája nem csak Róma, hanem az egész világegyház ügye volt, s ennek megfelelően változó létszámban, s különböző összetételben a nyugati egyház számos püspöke jelent meg rajta.⁵²⁰

A Zsinat összehívása iránt nagy igény mutatkozott az egész egyházon belül, ám számtalan fontos kérdés és ellentétes vélemény gátolta az előrelépést. Az egyik fontos ellentét az egykor még Konstanzban kicsúcsosodó konciliarizmus kérdése volt, vagyis a pápa és a Zsinat kapcsolatával, alárendeltségi viszonyával kapcsolatban nyilvánult meg. Ezt bonyolították még például a világi fejedelmeknek – elsősorban V. Károlynak – a Zsinatra gyakorolt befolyásával, a protestánsok részvételével kapcsolatban nagyon eltérő vélemények. Komoly nézeteltérés állt fenn a császár és a pápa között. Ennek középpontjában az állt, hogy az egyházfő vagy az uralkodó legyen-e a kezdeményező, a domináns személy, s melyikük befolyása alatt zajlódjanak az ülések. Mindez egyrészt a helyszín kiválasztásában nyilvánult meg. A császár

⁵²⁰ A Zsinatról: PASTOR 1924. 99–128., JEDIN 1973. Legújabbban: O'MALLEY 2013., SCHMIDT 2013. 163–188., WALTER–WASSILOWSKY 2016., HAAG 2018. 903–978. Magyarul: MARTON 2006. 93–123., GÁRDONYI 2019. A Zsinatnak a nunciaturákra gyakorolt hatásáról, amelynek során a nunciaturák egyre inkább az egyházon belüli kérdésekre és kevésbé a politikai feladatokra figyeltek: FELDKAMP 1994. 41.

értehető módon azon az állásponton volt, hogy a Zsinatnak a birodalom területén kell összeülnie, míg a pápa inkább egy Rómához közelebbi, itáliai helyszínt kívánt volna.⁵²¹ Így számára a Pápai Állam egyik fontos városa, Bologna lett volna az ideális helyszín, de a széleskörű ellenállás miatt 1536-ban Mantovát szemelte ki a szentatya az összehívandó Zsinat számára. Ezt követően Vicenza is szóba került, s csak lassan sikerült a trienti helyszínben megállapodni.⁵²²

A Zsinat összehívásának másik akadálya a francia király volt, aki attól tartott, hogy amennyiben a zsinati atyák sikeresen felszámolnák a vallási ellentéteket, a német területeken megszűnnének a császár hatalmát olyannyira korlátozó vallási villongások. Ezért „a legkeresztényibb király” minden módon akadályozni kívánta a kezdeményezéseket, s többek közt sokáig meggátolta a francia főpapság jelenlétét is a Zsinaton.⁵²³

Róma így a kezdeti időkben meglehetősen bizonytalanul viszonyult egy egyetemes Zsinat összehívásához,⁵²⁴ ám később az egyház Zsinat útján történő megújításának és megerősítésének fontos bástyája lett.⁵²⁵ A nunciások a Szentszék helyi képviselőiként aktívan részt vettek a Zsinat szervezésében és a teendők lebonyolításában. Feladataikat két részre oszthatjuk: a Ferdinánd által uralt területek püspökeinek meghívása, valamint jelenlétük, utazásuk elősegítése.⁵²⁶

Vergerio tagja volt a zsinati meghívókat megszövegező bizottságnak.⁵²⁷ Pimpinella jelentéseiben pedig olvashatunk a Zsinat előkészületei körüli nehézségekről. VII. Kelemen 1530 végén Umberto de Gambarát V. Károlyhoz küldte, hogy előadja őszentsége újabb szempontjait az egyetemes zsinattal kapcsolatban.⁵²⁸ A pápa kijelentette, hogy összehívja a zsinatot, mielőbb a császár elfogadja a nuncius által előadott feltételeket. V. Károly nem siette el a válaszadást, először ugyanis megpróbált I. Ferencsel megegyezni. Pimpinellától tudjuk,

⁵²¹ O'MALLEY 2020. 180–181.

⁵²² TÓTH 1999. 341. 1536. szeptember 10-én a pápa arról értesítette I. Ferdinándot, hogy a következő év május 23-ára hívta össze a király által is sürgetett Zsinatot. KOLLÁNYI 1905. 328. Az uralkodó pedig november 15-én fejezte ki az örömét a Zsinat összehívása miatt, amelytől az egyház sebeinek orvoslását várta. KOLLÁNYI 1905. 329.

⁵²³ KULCSÁR 1977. 636., TÓTH 1999. 340., JEDIN 2009. 108., O'MALLEY 2020. 179.

⁵²⁴ Róma kezdeti álláspontját a Zsinattal kapcsolatban jól jellemzik Girolamo Aleander pápai követ VII. Kelemen pápához intézett szavai: „*Sose kezdeményezze a zsinat összehívását, de ne is utasítsa el kerekén. Ellenkezőleg, adja jelét annak, hogy hajlandó eleget tenni a kérésnek, de hívja fel a figyelmet a nehézségekre. Ily módon elháríthatja.*” CHADWICK 2003. 264.

⁵²⁵ JEDIN 2009. 92–118.

⁵²⁶ Például a nunciások továbbították a Rómából érkező meghívó bullákat. JEDIN 1973. III. 332., GOETZ 1965. XII., 4. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1550. október 14., SQUICCIARINI 1998. 59., KOLLER 2016.

⁵²⁷ A később protestánsá váló nuncius Luther Mártonnal is találkozott 1535-ben, akiről – ekkor még – felettebb lesújtó véleményt fogalmazott meg, megjegyezve többek közt az egykori Ágoston-rendi szerzetes igen gyenge latintudását. BIASIORI 2020.

⁵²⁸ MÜLLER 1960. 82. A velencei és az V. Károly mellett lévő nunciások is foglalkoztak a kérdéssel, pl. a második ülészak körüli problémákkal kapcsolatban, pl.: KUPKE 1901. 187., GAETA 1967a. 185., 282., 309.

hogy Ferdinánd pénzt kért a védekezésre, azonban a Kúria a zsinatról szóló szóbeszéd miatt nem kap semmilyen rendkívüli bevételt, amit Ausztriába továbbíthatna. Róma szerint Ferdinánd viszont rábíthatná a császárt, hogy ne akarja annyira a Zsinat összehívását, ami által valószínűleg Rómának több pénze maradna a török elleni küzdelemre.⁵²⁹ Franciaországban és Portugáliában az ottani püspököknek Santacroce nuncius szorgalmazta a Trienti Zsinaton való részvételüket.⁵³⁰

Végül egy kompromisszumos megoldás született, és a zsinati atyák az észak-itáliai, de a birodalomhoz tartozó Trient (Trento) városában gyűltek össze 1545-ben.⁵³¹ Hosszú tanácskozások után a fokozódó járványügyi helyzet miatt – az V. Károllyal történő egyeztetés nélkül – áthelyezték Bolognába a Zsinatot.⁵³² Ez a császár tiltakozását váltotta ki, ami a Zsinat felfüggesztéséhez vezetett. Mindez pedig végérvényesen elmérgesítette III. Pál és V. Károly egyébként sem túl harmonikus viszonyát.⁵³³ A császár neheztelését Róma előtt nem is titkolta; a bűnbak Verallo nuncius volt, akit az 1547. február 2-i kihallgatás során egyszerűen a faképnél hagyott és nem volt hajlandó tovább tárgyalni vele. Mindez végül Verallo visszahívását eredményezte.⁵³⁴

Sokan úgy gondolták, hogy a Zsinat kérdése végérvényesen lekerült a napirendről, azonban ekkor a Zsinat első szakaszának egyik elnöke, a korábbi három pápai legátus egyike, Giovanni Maria (vagy Giammaria) Ciocchi Del Monte került a pápai trónra III. Gyula néven.⁵³⁵ A pápa világosan látta, hogy a Szentszék szempontjából is szükségszerű a Zsinat folytatása, így – bár a Zsinatot sem II. Henrik, sem pedig V. Károly nem támogatta – 1551. május 1-jén folytatódhatott, immár újra Trientben. Az észak-itáliai kisvárosban immár Szász Móric és a német protestánsok követői is megjelentek, habár érdemi párbeszédre végül nem került sor.⁵³⁶

A Zsinat végül mégis Szász Fülöp miatt bukott meg: amikor 1552 tavaszán váratlanul V. Károly ellen fordult, s márciusban Augsburgon keresztül csapataival dél felé nyomult, a megrettent zsinati atyák 1552 áprilisában felfüggesztették a működésüket és gyorsan hazatértek, s majd csak tíz év múlva kezdhette újra a Zsinat a munkáját.⁵³⁷

⁵²⁹ MÜLLER 1960. 82.

⁵³⁰ SÉNIÉ 2017.

⁵³¹ ORBÁN 1944. 343., JEDIN 2009. 106.

⁵³² Valószínűleg tifusz ütötte fel a fejét. O'MALLEY 2020. 184.

⁵³³ PIEPER 1894. 148., O'MALLEY 2020. 176.

⁵³⁴ ÁLDÁSY 1908. 64.

⁵³⁵ JEDIN 2009., O'MALLEY 2020. 181. A pápa már a Zsinat korábbi szakaszában is aktív szerepet játszott, s például annak elnökeként is működött. BRUNELLI 2001.

⁵³⁶ THOU 1609. 197–199., KUPKE 1901. 185–187., MARTON 2006. 106–108., JEDIN 2009. 109–110., SEIDEL 2012. 94–95.

⁵³⁷ FRANKL 1863. 6., KULCSÁR 1977. 638., JEDIN 2009. 110., O'MALLEY 2006. 360.

A zsinati munkába a nunciások némelyike a nunciaturája idején kívül is bekapcsolódott, s meghatározó szerepet játszott. Mignanelli például 1546. április 29-én érkezett a dél-tiroli városba és aktívan részt vett az üléseken, többször részletesen kifejtve a véleményét, azonban a Zsinat eredményeivel felettebb kritikus volt. 1546. augusztus 28-án sokak megrökönyödésére elhagyta Trientet, Padovába ment, és sikertelenül akarták visszahívni.⁵³⁸

E szempontból azonban Giovanni Morone munkássága volt igazán kiemelkedő és pozitív. Már a Zsinat első ülészakának összehívásakor is szerepet kapott a meghívók eljuttatásában, majd pedig IV. Piusz pápa 1563-ban őt nevezte ki a Zsinat elnökének. Morone okos diplomáciával megmentette a tanácsot a katasztrófától, többek közt ő állította össze 1563 júliusában azt az átfogó, 42 cikkelyt tartalmazó reformjavaslatot, amely a Zsinat lelki megújulásának az alapját jelentette, s hosszú munka után a 24. és 25. ülésen elfogadásra került.⁵³⁹ Emellett Morone ügyesen lavírozott I. Ferdinánd császár, Medici Katalin franciaországi régens és II. Fülöp spanyol király között.⁵⁴⁰ A császárral szövetségben Moronénak sikerült megakadályoznia a fejedelmek egységfrontját is a pápai törekvésekkel szemben. Ezzel a patthelyzetbe került Zsinatot sikeresen zárta le.

Bár Martinengo személyesen sohasem vett részt a Zsinaton, a Ferdinánd udvarában és a zsinati ügyekben szerzett tapasztalatai révén, mégis egy igen fontos missziót bízott rá a pápa. 1560 novemberében IV. Piusz összehívta a Trienti Zsinat harmadik ülészakát a következő húsvétra, sürgetvén a lehető legtöbb ország részvételét, azokét is, akik már eltávolodtak a Szentszék befolyásától. Ezen országok egyik legfontosabbika Anglia volt. A pápa Erzsébet királynőhöz is el akarta juttatni a meghívó bullát annak ellenére, hogy nyilvánvaló volt az uralkodónak a katolikusokkal szembeni ellenséges magatartása.⁵⁴¹ A bulla Angliába vitelére 1561-ben Martinengót jelölték ki nunciának, de – ahogy azt a későbbi fejezetekben látni fogjuk – az út óriási fiasco volt, Martinengót ugyanis még a szigetországba sem engedték belépni.

⁵³⁸ GOTOR 2010. Vergerio nunciusi hivatala után bár személyesen nem volt meghívva, elment a Zsinatra, hogy tisztázza magát az akkor már egyre erősebb vádak alól azonban a III. Pál pápával való feszült viszonya miatt hamar távozni kényszerült. Mindez döntő jelentőséget játszhatott a Rómával való szakításában. BIASIORI 2020.

⁵³⁹ Többek közt szabályozták a püspökök kinevezését és hivatali kötelességeit, az egyházmegyei és tartományi zsinatok rendjét, a canonica visitatio tartását, a székeskáptalanok reformját és a plébániák betöltését. JEDIN 2009. 115–116. Morone szerepéről és hozzáállásáról: ROBINSON 2012. 21., 111–136. Anton Pieper szerint Morone valószínűleg a Kúria legbuzgóbb és legtehetségesebb diplomatája volt a 16. században PIEPER 1894. 104., 141.

⁵⁴⁰ A korabeli nemzetközi kapcsolatokról: CANTÙ–VISCEGLIA 2003.

⁵⁴¹ DORAN 1994. 10–22., QUESTIER 2019. 31–33.

2. Magyarország és a Trienti Zsinat

Az Orbis Christianus részeként Magyarország főpapjait is várta és hívta a pápa. Már 1536 októberében III. Pál pápa arra utasította a Ferdinánd mellett nunciusi szolgálatot teljesítő Moronét, hogy majd szükséges lesz a tervezett zsinatra a magyar főpapokat is meghívni, s mindez az ő pápai elismerésüket egyáltalán nem érinti.⁵⁴² A Zsinat körül zajló polémiához a magyar egyházi elit meglehetősen gyakorlatias és egyben pesszimista módon állt hozzá. A pápai követ, Girolamo Aleandro bíboros 1538. november 11-én kelt leveléből mindez kiderül, ugyanis Várday Pál esztergomi érsek azt mondta neki, hogy nem zsinatra volna szükség, hanem egyetemes reformra és a török elleni hadseregre.

Ennek ellenére III. Pál Várdayt is meghívta a Zsinatra, de az érsek 1541. december 13-án a hozzá intézett válaszlevelében a királyság vallási viszonyai és a török elleni készülődés miatt kimentette magát a megjelenés alól. A pápa a következő év július 29-én már arról értesítette az esztergomi és a kalocsai érseket, hogy a sokat halasztott Zsinat végül november elsején Trientben fog kezdődni.⁵⁴³ A helyzet azonban nem változott, s ugyanezen év decemberében az ország súlyos helyzetére hivatkozva maga Ferdinánd kérte a pápát, hogy mentse fel Várdayt a Zsinatra történő utazás alól.⁵⁴⁴ Ferdinánd Kecseti Márton veszprémi püspököt jelölte ki arra, hogy a Zsinaton a magyar püspököket képviselje, aki azonban nem kelt végül útra, amelynek oka valószínűleg Szulejmán szulán azévi dunántúli hadjárata lehetett.⁵⁴⁵ Úgy tűnik, ezzel sikerült is lezárni a kérdést, s így a Zsinat első szakaszában senki sem képviselte Magyarországot. Mindez nem számított szokványos esetnek, ugyanis e szakaszban a Magyar Királyságon kívül Lengyelország volt az egyetlen, aki nem képviseltette magát.⁵⁴⁶ Ennek ellenére az 1548-as pozsonyi országgyűlés alkalmával ismét napirendre került a Zsinat, és a következő kérelem született: *„a karok és rendek esedeznek a királyi felséghez, hogy mind saját, mind a császári felség tekintélyével hasson oda szentséges urunknál, hogy ő szentsége, a vallás ügyében támadt viszályok és ellentétes vélemények kiegyenlítése végett, haladék nélkül egyetemes zsinatot tartani méltóztassék.”* Az uralkodó ennek megfelelően felkérte a császárt, hogy eszközölje ki a Zsinat mielőbbi összehívását.⁵⁴⁷

⁵⁴² ETE III. 9–100., ORBÁN 1944. 339.

⁵⁴³ KOLLÁNYI 1905. 346.

⁵⁴⁴ LACZLAVIK 2014. 63–64.

⁵⁴⁵ TÓTH 1999. 342.

⁵⁴⁶ Uo. 342. Ennek ellenére tudtak a Zsinaton történekről, amire jó példa a Bentivoglio kanonok által 1547. május 23-án Fráternek írt levél. KÁROLYI 1881. 159–164.

⁵⁴⁷ FRAKNÓI 1903. 71–72.

A kérdés Martinengo lengyelországi és bécsi nunciatúrájának időszakában is felmerült. A nuncius személyesen sohasem vett részt a Zsinaton, mégis folyamatosan annak sikeréért dolgozott. Ezért Martinengo egyik feladata az volt, hogy a lengyel uralkodót rábírja, legalább a közeli ülésszakokra lehetőség szerint küldjön prelátust, vagy legalább képviselőt. Sajnos 1551. április 22-ig Martinengónak a Rómába írt összes levele elveszett. Dandino leveleiből ismerjük ezt az időszakot, s tőle tudjuk, hogy az egyik legfontosabb kérdés a Zsinat folytatása volt. A nunciusnak éppen ezért már az instrukciójában is meghagyták, hogy ki kell derítenie Ferdinánd véleményét az ügyben.⁵⁴⁸ Ferdinánd mellett támogatta a magyar prelátusok zsinati részvételét. A pápa 1550. november 14-én kiadott *Cum tollenda* kezdetű bullájának 12 hitelesített másolatát 1551. január 17-én kapta meg, s ezeket kellett elküldenie Friedrich Nausea bécsi püspöknek és más német egyháznagyoknak, valamint a magyar prelátusok mellett ezekkel kellett volna rávennie a német főpapokat a Zsinaton való részvételre.⁵⁴⁹ Egy dátátlan, meg nem nevezett küldötthöz íródott jegyzék szerint Fráter Györgynek is jelezte a Szentszék, hogy küldjön egy főpapot vagy tanult személyt Erdély részéről a Zsinatra.⁵⁵⁰

Érdekes, hogy a Zsinat nem csak működése befejezése után, hanem üléskezés közben is éreztette a hatását. Legalábbis ennek tudható be, hogy Dandino egy 1551. január 23-i levele szerint III. Gyula ellenezte az ingolstadti kolostorok egyetemmé való egyesítését, mert az a Trienti Zsinat elveivel ellentétes.⁵⁵¹ Dandino a későbbiekben is írt a Zsinattal kapcsolatban a nunciusnak, március 9-én például a zsinati elnökök kiválasztásáról.⁵⁵² Martinengo is rendszeresen tájékoztatta ezzel kapcsolatban Rómát. Leveleiből úgy tűnik, hogy a magyar főpapok továbbra sem égték a vágtyól, hogy útra kelhessenek, habár az április 22-i jelentéséből tudjuk, hogy ez továbbra is napirenden volt.⁵⁵³

Végül május 6-án számolt be arról, hogy a zágrábi püspököt, Gregorjanci Pált és Zaberdini (Zabardy) Mátyást kninni (tinini) püspököt szemelték ki küldöttnek, s ezen kívül Ferdinánd a maga és Ausztria nevében el fogja küldeni a bécsi püspököt, Friedrich Nauseát

⁵⁴⁸ GOETZ 1965. XI., 1–2.

⁵⁴⁹ Uo. XII., 4. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1550. október 14., SQUICCIARINI 1998. 59.

⁵⁵⁰ ÓVÁRY 1879. 200. (CXCIX.), FRAKNÓI 1903. 505. Az ügyről több forrásról nem tudunk Fraknói óta sem. Az irat egyik különlegessége, hogy Erdélyt *Regno di Transilvania*-ként említi.

⁵⁵¹ GOETZ 1965. 15. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1551. január 23. Az ügyről: SEIFERT 1978. 11–53., Martinengo szerepéről: 34. A Trienti Zsinat igen korai hatása a különben is mélyen vallásos I. Ferdinánd gondolkodásában is tetten érhető. Legalábbis erre utal az az eset, amikor V. Károly a toledói érsekséget Ferdinánd Károly nevű fiának akarta adni, Ferdinánd azonban elutasította az ajánlatot. Indokai között az is szerepelt, hogy veszélyesnek tartja az ötletet akkor, amikor éppen arra törekednek, hogy az egyházat megreformálják. KORPÁS 2009. 318–320.

⁵⁵² GOETZ 1965. 20. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1551. március 9.

⁵⁵³ Uo. 22. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 22.

is.⁵⁵⁴ Ennek háttérében Martinengo szerint az állhatott, hogy a magyar prelátusok összességében nem akartak a Zsinatra menni. Ezért a saját és az országuk szegénységét emlegették, s azt kérték, hogy csak egy püspököt küldjenek – holott eredetileg kettőt akartak – , aki úgy tűnik, hogy az első ülés után időben ott lesz.⁵⁵⁵ 1551 júliusa végén még mindig nyitva volt a kérdéskör, bár egy 24-i jelentése szerint „*Őfelsége nemrég azt mondta nekem, hogy hamarosan elküldi a magyar prelátusokat Trientbe*”.⁵⁵⁶

Végül az uralkodó egyik hűséges, kismanes származású embere, Gregorjanci Pál személyében 1551-ben magyar püspök is részt vett a Trienti Zsinat munkájában, és felszólalt az oltáriszentség kapcsán a két szín alatti áldozás mellett.⁵⁵⁷ A tudós főpap azonban nem sokáig maradt a zsinati atyák közt, ugyanis 1552 januárjában Ferdinánd király Rómába küldte, hogy segítsen tisztázni őt a Martinuzzi-gyilkosság ügyében. A püspök végül nem sokáig maradt az Örök Városban, hamarosan visszatért Trientbe, ahol a portugál király követével bonyolódott hosszas vitába az ülésrendben betöltött elsőbbséggel kapcsolatban.⁵⁵⁸ A megkezdett munkának azonban nemsokára vége szakadt Szász Móric hadjárata miatt, s majd csak egy évtized múlva, 1562-ben gyűltek össze újra a zsinati atyák, akik között immár több magyart is találunk.⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Uo. 24. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 6., ETE V. 522.

⁵⁵⁵ GOETZ 1965. 30. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 7.

⁵⁵⁶ Uo. 33. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 24.

⁵⁵⁷ FRANKL 1863. 4., KULCSÁR 1977. 636–637., TÓTH 1999. 342–343. Otlétére utal még: DRUFFEL 1880. 127. Az uralkodó őt korábban, 1550-ben is elküldte Rómába tárgyalni, majd Fráter György meggyilkolása ügyében is ő képviselte a királyt. JÁNOSI 1996. 70–74., VARGA 2010. 126.

⁵⁵⁸ FRANKL 1863. 4–6. Minden bizonnyal ez lehetett az a portugál-magyar rangvita, amiről Lakatos Bálint 2017-ben így írt: *"Meg kell jegyezni, hogy a B lista egyik, 16. század végi lejegyzésében utalnak a portugál-magyar rangvita tényére, de erre sem a Tractatus de oratoribus szövegéből, sem máshonnan nem ismerek egyelőre példát, noha az eddigiek alapján egy efféle rangvita logikusan bekövetkezhetett."* LAKATOS 2017. 164. A rangvitákról még: KELLNER 2006. 90–92.

⁵⁵⁹ A Zsinat harmadik szakaszában Dudith András, Kolozsvári János és Draskovich György vett részt. STEINHERZ 1897. 338–340., TÓTH 1999. 344–346., „*Minekelőtte mindazáltal megindulna, az negyedik Pius pápától Tridentom városában hirdettetett gyűlésben követeket választja, és Muglicius Antal prágai érseket az maga, mint császár, Draskovics György pécsi püspököt pedig, mint magyarországi király nevével Tridentomban küldé. Az papi rend közül is, hogy amint az pápától hagyva vala, kettőt bocsátának, megparancsolá, és azoktól Kolozsvár János Csanádi és Dudithus András tinini püspökök választattanak, kik közül amazok Ferdinánd költségével, emezek pedig az több káptalanoktól szedettetett pénzzel menőnek el.*” ISTVÁNYFY 2003. 309., továbbá 350., MNL OL E 21 - 1564.01.20., BARBARICS 2003. 185., ALMÁSI 2017. 145., valamint Draskovich jelenlétéről 1563. november 4-én: „*dominus Georgius Draskowyth episcopus absens extra Regnum, in concilio tridentino occuparetur*”. MNL OL P 632 - I. - XXXV. - No. 80. és Dudith András Oláh Miklósnak 1562. február 6-án írt levele, valamint a Zsinaton elmondott beszédei. KLANICZAY 1982. 770–773., 913–941. János Zsigmond és Erdély külön meghívása is szóba került 1561-ben, amit I. Ferdinánd komolyan ellenzett. STEINHERZ 1897. 280–282.

3. Régi kapcsolat egy új renddel – Martinengo és a jezsuiták

Martinengo bécsi levelezésében többször kiemelte a papok és egyházi pályára állítható fiatalok hiányát. Középről figyelhette az egyház és a birodalom kapcsolatát, és megállapíthatta, hogy bár V. Károly magát az egyház első és legelkötelezettebb védelmezőjének tartotta, nem volt igazán képes az uralma alatt álló területeken az új hitértelmezés terjedését megállítani.⁵⁶⁰ Talán azért is látta meg sok kortársával egyetemben az újonnan alakult jezsuita rendben a lehetőséget, s karolta fel őket, mert e folyamatok esetleges megfékezőit látta tagjaiban.

Martinengo szíven viselte a jezsuiták sorsát. Ebben támogatóra talált az uralkodóban is, ugyanis I. Ferdinánd is pártolta az új rendet.⁵⁶¹ Ennek számos jelét adta, többek közt támogatta a bécsi jezsuita kollégium megalapítására vonatkozó terveket.⁵⁶² 1551. május 20-i jelentésében arról írt, hogy Ferdinánd király egy domonkos kolostort nézett ki a jezsuita kollégium befogadására, s ehhez kéri a nunciuson keresztül a pápa jóváhagyását. Martinengo szerint a kolostor nagy és alkalmas volt erre, és szinte elhagyatott, ugyanis csak hat szerzetes lakta, egy részét pedig a szerzetesek bérbe adták kézműveseknek és más világiaknak. Mivel a bécsi jezsuiták nagy szegénységbe kerültek, ez az intézkedés nagy megkönnyebbülést jelentett volna számukra, s az egyház számára is, ugyanis „*sok gyümölcsöt fog hozni ezekben a fertőzött és rossz tanítással teli, papok nélküli tartományokban.*”⁵⁶³ Véleménye nyitott fülekre talált, Róma engedélyezte a Claude Jay, majd Petrus Canisius (Kanízusz Szent Péter) jezsuita kollégium megalapítását, így Bécs a Habsburg Birodalmon belül a jezsuiták egyik fontos központja lett.⁵⁶⁴

I. Ferdinánd más módon is igyekezett a jezsuitákat felhasználni birodalma katolikus vonásainak megerősítéséhez. Ennek keretében már 1546-ban igyekezett elérni III. Pál pápánál,

⁵⁶⁰ GOETZ 1965. 22. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. április 22., GOETZ 1965. 25. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 20., PASTOR 1924. 226–227. A korabeli német egyházzól: WINKELBAUER 2004.

⁵⁶¹ FICHTNER 1980. 25–26.

⁵⁶² GOETZ 1965. XV–XVI., AVRIAL 1900. 403., 406.

⁵⁶³ GOETZ 1965. 25. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. május 20., BRAUNSBERGER 1896. I. 435–439., a jelentés részlete: 447., MÉRCZ 2019. 363.

⁵⁶⁴ GOETZ 1965. 16. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1551. január 26., AVRIAL 1900. 12., O'MALLEY 2006. 305., 343., 362. A bécsi kollégium Jay szerint a magyar katolicizmus szempontjából is hasznos szerepet játszhat. JABLONKAY 1909. 825. A bécsi kollégiummal szemben Martinengo nunciaturája alatt halt el az ingostadi jezsuita misszió ügye. V. Albrecht bajor király ugyanis az ingolstadt kolostor és az egyetem egyesülését szerette volna a pápánál elérni, aki Martinengót utasította az ügy kivizsgálására. GOETZ 1965. 14. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1551. január 20. Diego Lasso, Ferdinánd római követe Szent Ignáccal is beszélt a témáról, aki nehézségektől tartott a bécsi iskola kapcsán az ingolsadti iskola miatt. DRUFFEL 1880. 17–18. Végül a pápa ellenezte az egyesülést. GOETZ 1965. 15. Dandino Martinengónak, Róma, 1551. január 23. A jezsuiták és a dinasztia későbbi kapcsolatára pl.: WINKELBAUER 2004. 122–127., HODAPP 2018. 33–67. Úgy tűnik, már ekkor szóba került a zavaros magyarországi megtelepedése: Diego Lasso „*három Magyarországon alapítandó kollégiumról szólt, amelyekre nézve utasították ezen ország nagyjait, hogy sűrgessék a dolgot Ignác atyánknál.*” Végül azonban a zavaros idők miatt ekkor még el kellett halasztani a magyarországi alapításokat. JABLONKAY 1909. 896–827.

hogy Claude Jayt Trieszt püspökévé tegye, ám Szent Ignác ragaszkodott ahhoz, hogy a Jézus Társaság tagjai nem fogadhatnak el ilyen tisztségeket.⁵⁶⁵ Ferdinánd azonban később sem tett le effajta terveiről. Martinengo nunciatúrája idején azt kezdeményezte, hogy a híres német jezsuita, Petrus Canisius elnyerhesse a bécsi püspöki széket. A nuncius is szorgalmazta ezt az elképzelést – erről Canisius és Szent Ignác levelezése is tanúskodik –,⁵⁶⁶ de a rend törvényeire hivatkozva Loyolai, a nuncius iránti hálája mellett, kifogásolta ezt a javaslatot, és Canisius sem szeretne volna elvállalni e posztot. Ennek hatására a nuncius és Canisius élesebb szóváltásba is keveredett.⁵⁶⁷ Mindenesetre Martinengo és a rend közé ez nem vert éket, ugyanis a későbbiekben ő és családja különösképpen szülőföldjén, Bresciában még szorosabb összeköttetésben állt a jezsuitákkal.⁵⁶⁸ Nem csak személye, hanem a környezete is több szálon kapcsolódott az újonnan alapított rendhez. Titkára és unokaöccse, Lorenzo Maggio a legszemléletesebb példa erre, aki jelentős karriert futott be a jezsuitáknál.⁵⁶⁹ Rajta kívül pedig a később bemutatandó szentszéki vizsgálat adminisztratív ügyeiben aktívan résztvevő Johann Albert Widmanstetter és Jacob Jonas is a rend komoly támogatóinak számítottak, valamint előbbinek az öccse, utóbbinak pedig a fiai is a jezsuita kollégiumban tanultak, Widmanstetter pedig 1556-ban a rendbe is belépett.⁵⁷⁰

A Ferdinánd mellé rendelt nunciások közül ebben Martinengo nem volt egyedülálló, már Veralló is velencei nunciusként támogatta Loyolai Szent Ignácot és az első jezsuitákat.⁵⁷¹ Morone pedig 1542-ben vitt magával németországi útjára prédikálni két jezsuitát, Claude Jayt és Nicolás Bobadillát, akik évekig a birodalomban maradtak. Morone ezt követően Szent

⁵⁶⁵ O'MALLEY 2006. 303.

⁵⁶⁶ Pl. Canisius 1554. június 4-én, Bécsből Polancónak írt levelének részlete: „*De Viennensi episcopatu renovavit mihi tristem memoriam Reverendissimus Nuntius, falsum esse opto quod ex illius verbis suspicari cogor, et nuper ea de re scripto egi cum Reverendo praeposito nostro.*” BRAUNSBERGER 1896. I. 478., továbbá: Uo. 426–427., valamint Szent Ignác által Martinengónak írt levélrészlet 1553. augusztus 23-áról: „*E cosi in questa cosa... mi persnado, non vorria sua Beatitudine sforzarci con obbedienza; ma, senza venire a questa prova, supplico io umilmente a Vostra Signoria Reveren dissima che sia contento di non procedere innanzi in questo negozio, anzi esserci protettore ed ajutarci secondo l'istituto nostro.*” Uo. 756.

⁵⁶⁷ „*Et Martinengum, ut erat summe cupidus religionis, & momentum agi maximum Episcopi talis creatione, panitus in animum suum demiserat, primo quoque, tempore Regem alloquitur. Quam orationem ut audiit Ferdinandus, Utinam, inquit, perinde impetrabile afferes, quam salutare consilium narras, Sed enim vereor, ne, quod in Claudio Iaio sumus experti, machinas hic quoque, incassum admoveamus. Non eadem esse tempora Martinengus respondit: Societatem adultam iam satis, posse iam hominis unius iacturam multo commodius ferre.*” SACCHINO 1616. 75. „*Acriorem illam disputationem, quae tunc inter Martinengum nuntium et Canisium orta est, [...]*” BRAUNSBERGER 1896. I. 427. Canisiusról legújabbán: B. SZÉKELY 2021. 42.

⁵⁶⁸ STEWART 1891. 459., GOETZ 1965. XVI., VIVO 2007. 184–185., FORESTA 2015. 433., 320.

⁵⁶⁹ Lorenzo 1531. augusztus 10-én született Bresciában. 1555. március 7-én Rómában lépett be a jezsuita rendbe. A nuncius melletti titkári tevékenysége után fényes karriert futott be, többek közt a Collegium Germanicum rektora (1557–1561), nápolyi rektor (1561–1562), majd 1563-ban visszatér Bécsbe, ahol rektor, majd az osztrák provincia előjárója lesz. 1605. október 26-i haláláig még számos jelentős tisztséget töltött be. LUKÁCS 1978. 724., SCADUTO 1974. 742–748. Ezúton köszönöm Kádár Zsófiának és Lakatos Bálintnak az értékes adatot!

⁵⁷⁰ MÉRCZ 2019. 363–364.

⁵⁷¹ CARDAUNS 1912. VIII–X.

Ignáccal karöltve harcolta ki a római Collegium Germanicum megalapítását 1552-ben III. Gyula pápánál.⁵⁷² A bíboros később is igénybe vette a jezsuiták tudását és tehetségét: 1555-ben az augsburgi diétára tartó Morone kíséretében találjuk Diego Láinezet és Jerónimo Nadalt is.⁵⁷³ Sőt, Martinengo utódjáról, Delfino nunciusról is tudjuk, hogy jó viszonyt ápolt a jezsuitákkal.⁵⁷⁴ E kapcsolat nem a bécsi, hanem a lengyelországi nunciustól is világosan látszik.⁵⁷⁵

Mindezekből láthatjuk, hogy Martinengo és több bécsi nuncius is fontosnak tartotta a jezsuita rend támogatását, valamint használatát a rekatolizációs törekvésekben. Mindez pedig összecseng III. Pál és III. Gyula pápa tevékenységével, akik szintén aktívan támogatták és pártolták a frissen alapított rendet.⁵⁷⁶ E szempontból vett új irányt IV. Pál pontifikátusa, aki elődjeivel ellentétben ellenszenvvel viseltetett a jezsuiták – és Morone – iránt is.⁵⁷⁷

4. Menteni a menthetőt – A magyar egyház ügye

A 16. század közepén a magyar katolikus egyház válságos korszakát élte. A török támadások, valamint az évtizedes beháborúk alapjaiban rengették meg a késő középkori magyar egyházszervezet minden szintjét, még a plébánia-, valamint pedig a kolostorhálózatot is. A problémákat tetézte, hogy a püspöki kar jelentős része holtan maradt a csatatéren, s a kettős királyválasztás következtében utódaik megválasztásával is számtalan probléma adódott. Mindez lehetetlenné tette, hogy a Róma-hű egyházreform kibontakozhasson, s így a modernizációs trendek először átfogóan a protestáns reformációval jelentek meg, ami hozzájárult a reformáció e radikális irányzatának gyors magyarországi elterjedéséhez.

E problémák mindegyikével szembe kellett néznie a mélyen vallásos király mellé rendelt nunciusról is.⁵⁷⁸ Azaz hogy kellett volna, ugyanis Martinengo fennmaradt jelentéseit, valamint az egyéb hozzá köthető forrásokat átnézve meglepő dolgot tapasztalhatunk: a nuncius nem különösen foglalkozik a magyar egyház belső életének, szervezeti gondjainak, személyi

⁵⁷² PASTOR 1924. 229., O'MALLEY 2006. 303., TÓTH 2012. 137., ROBINSON 2012. 90., TÓTH 2017. 93., MOLNÁR 2020b. 69.

⁵⁷³ O'MALLEY 2006. 305., 317. Vö. GOETZ 1970b. XVI–XX.

⁵⁷⁴ GOETZ 1970b. XIII.

⁵⁷⁵ BRAUNSBERGER 1896. II. 345–346., WOJTYSKA 1980. 71–72.

⁵⁷⁶ PASTOR 1924. 180–209., BIKFALVI 2011. 13–23.

⁵⁷⁷ BRUNELLI 2001., O'MALLEY 2006. 318., 326., 329., 339–341. Mindezt jól érzékelteti Gonçaves da Câmara beszámolója, aki szerint Ignác, amikor meghallotta IV. Pál megválasztását, „*testének minden porcikájában reszketni kezdett.*” Uo. 340.

⁵⁷⁸ I. Ferdinánd (és Miksa) vallásosságáról: FICHTNER 1980., GUITMAN 2019. 22–28., vö. KOLLÁNYI 1905. 357., GOETZ 1970b. 15.

ellentéinek leírásával és megoldásával, sőt a Ferdinánd uralma alá eső örökös tartományok és Csehország katolikus egyházi ügyeivel kapcsolatban is ugyanezt tapasztalhatjuk.⁵⁷⁹ Természetesen több esetben is feltűnik egy-egy egyházkormányzati/szervezeti probléma a látóköre horizontján, melyek közül több sokszor visszatérő motívum marad a jelentéseiben, ám meglepően kevés az ilyen jellegű ügy a különböző hadügyi információk tengerében. Ezzel kapcsolatban felmerül egy fontos kérdés: miért alakulhatott így? Vajon a nuncius érdeklődésének hiányát fedezhetjük fel ebben és/vagy Róma érdektelenségét, netán egyszerűen az ügyek hiányát? Ahhoz, hogy erre érdemi választ adhassunk, nézzük végig a fontosabb egyházi kérdéseket.

Annak ellenére, hogy a korszak a protestáns hitértelmezés rohamos terjedésének időszaka, Martinengo nem érdeklődött különösképpen Luther és követői nézeteinek magyarországi terjedése iránt. Jelentéseiben nagyon kevés ide vonatkozó adatot találunk. Megemlíti azonban, hogy az 1552-es diéta nem túl erélyesen, de foglalkozott a kérdéskörrel, a püspökök hatalmát megerősítve az egyházmegyéjükben lévő engedetlen személyek ellen.⁵⁸⁰ Megjegyzései közül a leginformatívabb és legérdekesebb a nuncius 1552. június 5-én Rómába küldött jelentése. Ebben leírta, hogy az erdélyi vajdává megtett Báthory Andrásnak megparancsolta a király, hogy tegyen meg mindent a lutheranizmus terjedése ellen, ám ő állítólag azt mondta, hogy a probléma annyira elhatalmasodott, hogy az orvoslásra a tekintély (*authoritate*) már nem elegendő. Viszont a püspöki székek betöltése jelentős eredményeket hozhat e téren.⁵⁸¹ E jelentés fontosságát jól mutatja, hogy Don Diego Lasso szerint a pápa felolvasott egy meg nem nevezett személytől, véleménye szerint talán a nunciustól származó levelet, melyben Sforza csapatainak fizetlenségéről, valamint a magyarországi püspökségek betöltetlenségéről volt szó, utóbbi nagy zúgolódást váltott ki a konzisztóriumban.⁵⁸² E jelentés egyértelműen azonosítható Martinengo június 5-i levelével, s mindez jó példa arra, hogyan hasznosultak Martinengo jelentései Rómában.

A következő évben, 1553-ban a magyar országgyűlés kapcsán hozta fel újra részletesen a magyar egyházi viszonyok ügyét a nuncius, ennek során a meghozott rendeleteket ismertette,

⁵⁷⁹ Az uralkodónak a cseh egyházi ügyekben kifejtett tevékenységével, valamint annak szentszéki vonatkozásaival kapcsolatban azt láthatjuk, hogy a két szín alatti áldozást követelő utraquizmus elismerése, valamint a prágai érsekség megújításának ügye volt a legfontosabb. E kérdések kapcsán többször egyeztetett a pápa I. Ferdinánddal, például III. Pál elküldte Giralomo Aleandro bíborost, aki személyesen tárgyalt a királlyal. Mindezek – hasonlóan III. Gyula pontifikátusának idejéhez – nem hoztak eredményeket, és e kérdések még sokáig alapjaiban határozták meg a Szentszék és Csehország kapcsolatát. ČERNUŠÁK 2016. 148–184. A korabeli nunciusi jelentések cseh vonatkozásairól még: KOLLER 2006.

⁵⁸⁰ GOETZ 1965. 60. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. március 29. és 31.

⁵⁸¹ Uo. 75. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 5. Báthory kinevezéséről: GARÁDY 1871. 19.

⁵⁸² DRUFFEL 1880. 662.

többek közt a protestáns könyvek nyomtatásának tilalmát, valamint a bitorolt egyházi javak visszaadását, bár ez utóbbi kapcsán a Martinengo számára is kétséges volt, hogy a nagyok képesek lesznek-e a visszaszolgáltatást végrehajtani.⁵⁸³ Tehát a lutheri tanok terjedése ellen a magyar főúr is – Rómával egyetértésben – a püspöki székek betöltését javasolta. Mindez a nuncius jelentéseinek egyik sokáig aktuális ügye maradt, amelynek origója jóval Martinengo Bécsbe érkezése előttre, a kettős királyválasztás éveire tehető.

A magyar király főkegyúri joga értelmében az uralkodónak jogában állt a Királyságban püspököket kinevezni.⁵⁸⁴ Így a Ferdinánd és Szapolyai János megkoronázását követő évtizedekben mindkét király nevezett ki püspököket, azonban a Habsburg uralkodó igyekezett megátolni a János oldalán álló főpapok pápai megerősítését. Ehhez hozzájárult még egy pénzügyi aspektus is, ugyanis a betöltetlen püspökségek jövedelmei az uralkodó kincstárát gazdagították, amire nagy szüksége volt a folytonos háborút viselő királynak, így érdekeltté tették a királyt abban, hogy ne siesse el a döntést, s sokszor évekig üresedésben állt egy-egy püspöki szék. Mindez ellentétes volt a pápaság érdekeivel, ugyanis Róma többek közt a terjedő protestáns eszmék elleni küzdelem egyik sarokkövének tartotta az üresedésben lévő püspöki székek betöltését és elismerését, valamint nem fogadva el a magyar király főkegyúri jogát elzárkózott annak elvi elismerése előtt.⁵⁸⁵

E problémakör gyakorta előfordul a nunciusi levelezésekben is: a pápa általában gyors döntést szeretett volna, Ferdinánd viszont lassította a folyamatokat.⁵⁸⁶ Mindez Rómában megütközést keltett, különösen azért, mert Ferdinánd éppen a neki alávetett magyar püspökségeket nem kívánta betölteni.⁵⁸⁷ Ehhez járult még hozzá az is, hogy mindent megtett annak érdekében, hogy Szapolyait diplomáciailag is elszigetelje, a Rómával fennálló kapcsolatait felszámolja. Ebben érdemi változást csak a váradi béke hozott, amelyet követően 1539-ben III. Pál öt Szapolyai János által választott püspököt is megerősített székében.⁵⁸⁸ Szapolyai halálát követően egy évtizeddel ismét aktuálissá váltak az új megerősítések,

⁵⁸³ GOETZ 1965. 118. levél, Martinengo Del Monténak, Sopron, 1553. május 16.

⁵⁸⁴ A kérdéskörrel legújabbban: TUSOR 2014.

⁵⁸⁵ FRAKNÓI 1903. 54–55., BAHLCKE 2013. 63–78., TUSOR 2010. 1169–1171., KENYERES 2017. Fraknói a problémát így mutatta be: „A sokféle nehézségek sorában, amikkel meg kellett küzdeniük, bizonyára nem a legkisebb volt az, a mit maga a királyi kormány támasztott azzal, hogy éveken át üresedésben hagyta a főpapi javadalmakat, melyeknek jövedelmeit kincstári és hadi célokra fordította, míg főpásztorok hiányában a pápaság körében a fegyverem felbomlott és a papnevelés ügye teljesen elhanyagoltatott. Ilyen körülmények közepett, a nunciásoknak kiváló tapintatra volt szükségök, nehogy az udvart és a kormányt felingerelve, még súlyosbítsák a bajt a mit orvosolni kívántak.” FRAKNÓI 1892b. 196., továbbá 197–199.

⁵⁸⁶ ETE III. 346–347.

⁵⁸⁷ Uo. 395. Emellett Szapolyai János is igyekezett a pápát rávenni arra, hogy a tőle elpártolt főpapokat ne erősítse meg a székükben. FRAKNÓI 1903. 10–11.

⁵⁸⁸ Frangepán Ferenc egri, Statileo János erdélyi, Fráter György váradi, Barlabási János csanádi és Brodarics István váci püspök kapott pápai megerősítést. FRAKNÓI 1903. 53., FAZEKAS 2012. 72.

amelyeket Ferdinánd is szorgalmazott, s még bátyja, V. Károly segítségét is kérte az ügyben, majd saját maga fordult levélben III. Pál pápához, jelezve számára, hogy az országban alig van felszentelt püspök, és a rossz anyagi körülményeikre, valamint a törökök elleni védelmi költségeikre hivatkozva kérte a bulláik ingyenes kiállítását is. Ennek hatására végül immár 1550-ben az új pápa, III. Gyula Oláh Miklóst egri, Tompa Györgyöt pécsi, Bornemissza Pált veszprémi, Sbardellati Ágostont váci, Thurzó Ferencet nyitrai, Zaberdingi Mátyást tinini és Gregorjanci Pált zágrábi püspökké tette, majd nem sokkal később Újlaki Ferenc győri püspök is megkapta a megerősítését.⁵⁸⁹ A püspöki karban azonban néhány év alatt annyi haláleset történt, hogy ismételten szükségessé váltak az újabb pápai jóváhagyások.⁵⁹⁰

Mindez azonban mint láthattuk, egy felettébb zavaros időszakban, az 1551–1552-es év birodalmi és magyarországi szinten is mozgalmas hónapjaiban vetődött fel ismét. Sőt, az 1552-es országgyűlés is kérte az uralkodótól, hogy az üresedésben lévő egyházi méltóságokat, mielőbb arra érdemes magyaroknak adományozza. Erre pedig Ferdinánd ígéretet is tett.⁵⁹¹

Ezért sem az uralkodó, sem pedig a nuncius nem érezte úgy, hogy megfelelő lenne az idő a probléma megoldására. Mindezt Martinengo meg is írta Del Monténak 1552. augusztus 12-én, kiemelve, hogy a megüresedett püspökségek ügyével nem tudott foglalkozni, amint lehet, intézkedik, de most más kérdések terelik el a figyelmét.⁵⁹² Sokáig végül nem is halogatta az ügyet Martinengo, s egy személyes beszélgetés alkalmával felhozta a királynak. Ekkor Ferdinánd közölte vele, hogy már a pozsonyi országgyűlés kapcsán meg szeretne volna megoldani az ügyet, gyorsan gondoskodni is fog róla, ugyanakkor arra szólította fel a nunciust, kérje a pápát, hogy ne haragudjon, amiért Linzbe kellett mennie, és fogadja el mindezt, „*mert nem kíván mást, mint Isten szolgálatát és a tartomány békéjét*”.⁵⁹³

Az ügy azonban ekkor még nem lett lezárva. 1553. február 23-án ismét arról írt Martinengo, hogy Ferdinándnak szándékában áll a soproni országgyűlésen az üres püspökségeket betölteni.⁵⁹⁴ Mindez meg is történt: a nuncius április 30-án már azt jelentette, hogy Oláh Miklós egri püspök esztergomi érsek lett, Újlaki Miklós pedig egri püspök, Gregorjanci Pál a győri, Zabardy Mátyás a váradi, Bornemissza Pál pedig az erdélyi

⁵⁸⁹ SÖRÖS 1905. 124., KOLLÁNYI 1905. 358., FAZEKAS 2011. 106–108., TUSOR–NEMES 2011. 97–101., FAZEKAS 2012. 72–73., FAZEKAS 2014. 26–27., TUSOR 2014. 237.

⁵⁹⁰ Fráter György meggyilkolása miatt az esztergomi érseki és a váradi püspöki szék ürrült meg, Sbardellati Ágoston a palásti csatában veszítette életét, Ugody Ferenc halála miatt a csanádi püspöki cím is szabaddá vált, és Tompa György pécsi püspök is meghalt 1552-ben. SZÁNTÓ 1985. 152., FAZEKAS 2012. 73.

⁵⁹¹ MOE III. 340–341., 344.

⁵⁹² GOETZ 1965. 87. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 12.

⁵⁹³ Uo. 88. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. augusztus 21.

⁵⁹⁴ Uo. 107. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. február 23.

püspökséget nyerte el.⁵⁹⁵ A későbbiekben tovább folytatódtak a kinevezések, s Medgyesi Ferenc csanádi, Péterváradai Balázs váci, Verancsics Antal pécsi, Köves András pedig veszprémi püspök lett 1553. május-júniusa folyamán, végül pedig Hutinai Pál megkapta a tinini püspöki címet.⁵⁹⁶

A kinevezési hullám utózóngéjeként értelmezhetjük Martinengo 1554. január 29-i jelentését, amelyben arról írt, hogy Újlaki Miklós egri püspök – és a pápa híve – elfoglaltságai, valamint kora – hetven éves – miatt nem tud kényelmesen a püspökségében tartózkodni, és ezért úgy gondolta, hogy a jelenlegi helyettesét szuffragáneussá, tituláris püspökké teszi, s ebben kérte a nuncius segítségét.⁵⁹⁷ Mindez talán összefüggésben lehetett azzal, hogy nem sokkal korábban Oláh Miklós is segédpüspökért folyamodott, akit a szkopjei püspöki címre szentelve Zakalinczki (Zakalinszky) személyében meg is kapott.⁵⁹⁸

Végül meg kell említeni, hogy a püspökségek betöltése kapcsán több levélben felmerül az egyre pusztuló modrusi püspökség ügye. A püspökséget a középkor folyamán inkább az itáliai-szláv világhoz, mintsem Magyarországhoz fűzte több kapcsolat.⁵⁹⁹ Ennek ellenére a korban a püspökeket a magyar király nevezte ki.⁶⁰⁰ Martinengo levelezésében is többször visszatér a püspökség betöltésének ügye, amelynek során az 1549 óta itt szolgáló Albertus Duymiust (Divinio Albertet) áthelyezték 1550-ben, és a helyére a bergamói Laurentius de Gherardis domonkos-rendi szerzetes és teológiaprofesszor került. Érdekes módon a levelezés nem említi sem a leköszönő, sem pedig az új püspök nevét, pedig úgy tűnik, nem ment egyszerűen a domonkos professzor beiktatása, ugyanis Dandino több levélben is sürgette Martinengót, hogy kérje Ferdinánd segítségét az ügyben.⁶⁰¹ A helyzet lassan rendeződött, még 1551 júniusában is arról írt a nuncius, hogy a horvát urak közül néhányan megnehezítették a püspökség betöltését.⁶⁰²

⁵⁹⁵ Uo. 116. levél, Martinengo Del Monténak, 1553. április 30. Sopron, 242., FAZEKAS 2012. 73–75.

⁵⁹⁶ Uo. 75–76. Mindeközben az uralkodó próbált mentetetőzni a nuncius előtt, amiért az általa kinevezett püspökök a pápai megerősítés előtt már elfoglalták a helyüket, s emellett „*a király megmutatta, hogy megszívleli szavaimat, és megerősítette, hogy nem akar beleegyezni semmibe, ami ellenkezik e szentszék parancsaival.*” GOETZ 1965. 120. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. június 11.

⁵⁹⁷ Uo. 146. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1554. január 29.

⁵⁹⁸ FAZEKAS 2012. 76.

⁵⁹⁹ MOLNÁR 2019. 270–277.

⁶⁰⁰ Uo. 284–285.

⁶⁰¹ GOETZ 1965. 4. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1550. október 14., 5. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1550. október 24., 9. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1550. december 8., 10. levél, Dandino Martinengónak, Róma, 1550. december 23. A püspökség ügye korábban is foglalkoztatta a szentszékét. Vö. KOLLÁNYI 1905. 330., 332–333., 350., 358. A püspökség szorongatott helyzetéről: Uő. 362., TUSOR 2014. 236. Pár évvel később Delfino nuncius is foglalkozik a püspökség ügyével. GOETZ 1970b. XLVI.

⁶⁰² GOETZ 1965. 29. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. június 11.

5. Régi vágyak nyomában – Egy magyar bíboros kreálása

Bár Ferdinánd király nem támogatta folyamatosan a magyar püspökök pápai megerősítését, ám egy magyar bíboros kreálását nagyon is sokáig szorgalmazta. E kérdés már régóta foglalkoztatta a magyar uralkodókat. Az első koronabíborost a 13. században Báncsa István esztergomi érsek személyében fedezhetjük fel.⁶⁰³ Ezt követően több magyar koronabíborossal is találkozhatunk, a Mohács előtti években Bakócz Tamás töltötte be ezt a tisztséget. Halála után II. Lajos megpróbálkozott Szalkai László esztergomi érsek (1524–1526) kineveztetésével, azonban a király mellett működő Burgio nuncius kedvezőtlen jelentései következtében a pápa nem volt hajlandó bíborossá kreálni őt.⁶⁰⁴

Ezt követően több mint egy évtizedre lekerült az asztalról a magyar koronabíboros ügye. Az állóvizet I. Ferdinánd kavarta fel az 1530-as évek második felében. A király már 1538-ban kijelentette, hogy „*Magyarországot megilleti egy bíboros*”, akinek a személyét Várdai Pál esztergomi érsekben találta meg, bár a nuncius előtt úgy nyilatkozott róla, hogy a primás az ajánlást „*kikoldulta, mintegy kierőszakolta*”.⁶⁰⁵

Az új hitértelmezéssel szemben folytatott küzdelem hatásfokának javítására és az egyházi viszonyok rendezése érdekében Morone nuncius is javasolta egyik 1538-as jelentésében egy, a feladatra alkalmas magyar bíboros kreálását: „*mivel tudvalevőleg nem is annyira Magyar Királyság, mint az Apostoli Szék javára szükséges egy magyar kardinális kinevezése, hogy eltíporja a lutheránus szektát, amely kezdi felütni fejét e területeken, és hogy az egyházi ügyeket jó karba hozza, könyörgök Őszentségének (még ha talán vakmerőnek tűnök is), hogy vegye ezt fontolóra, s egy ilyen kreációval inkább tegyen eleget neve dicsőségének, a népek igényének és vallásunk szükségleteinek, mintsem a fejedelmek közbenjárásának, ha az alkalmatlan személy javára szól*”.⁶⁰⁶ Ennek ellenére vélhetően Ferdinánd elmarasztaló szavai miatt ebben az évben sem kreált magyar bíborost a pápa.

Róma azonban nem tett eleget a király többszöri kérésének. Ezért érthető Ferdinánd felháborodása, amiről Girolamo Veralló nuncius számolt be 1541 decemberében: az uralkodó részrehajlással vádolta meg a pápát, felemlégetve, hogy a kereszténységre oly sok szegényt hozó francia királynak kedvez, az ő jelöltjeit kreálta bíborossá, így most annyi francia kardinális

⁶⁰³ Róla és a kezdetekről: KISS 2015., BÁCSATYAI 2018., valamint TUSOR 2004d. 292–299.

⁶⁰⁴ FRAKNÓI 1874. 81–92., TUSOR 2004d. 300–304., NEMES 2014a.

⁶⁰⁵ FRAKNÓI 1874. 92–93., FRAKNÓI 1903. 52., TUSOR 2005. 50. Girolamo Aleandro 1538. november 22-én is erről írt III. Pálnak, valamint Giovanni Morone nuncius erről tett jelentést 1539-ben, kiemelve, hogy amennyiben mást neveznének ki, abból csak zavar támadna, ugyanis a primást illeti meg az elsőbbség a főpapok közül. KOLLÁNYI 1905. 334–335., 340., Az érsekről legújabbban: LACZLAVIK 2014.

⁶⁰⁶ FRIEDENSBURG 1892a. 272–273., TUSOR 2005. 51.

lett, hogy ha a pápa meghalna, biztosan francia lenne az utóda, aki aláaknázná a világot. Szemben velük Ferdinánd két támogatója, a kalocsai és az esztergomi érsek igen buzgó, jó hírnévnek örvendő emberek.⁶⁰⁷ A panaszok a következő évben sem csitulak. Verallo így írt erről 1542 júniusában „*amikor értesült róla, hogy Őszentsége figyelmen kívül hagyta királyi személyét a fejedelmek kérésére történt bíborosi kinevezéseknél, Őfelsége súlyos szemrehányásokkal illetett engem. Azt mondta tudniillik, hogy szemlátomást a legkeresztényebb királlyal szemben őt és a császárt egy kalap alá vették, és ugyanannyi bíborost kreáltak kettejük számára, mint egyedül magának a francia királynak, amit szerfölött nehezményezett. Hangoztatta, hogy minden oka megvan a panaszra, mert ebben a kérdésben személye, elkülönítendő a császártól, mint ahogy országaik is különböznek. Őfelsége továbbá kifejtette, hogy a francia és a magyar király között máskor is voltak viták, jóllehet az a döntés született, hogy a magyar uralkodó a francia mögött a második helyet birtokolja, egyéb megfontolások mellett figyelembe kell venni, hogy miközben Franciaországnak számos bíborosa van, Magyarországnak egy szál sincs*”.⁶⁰⁸

Ezt követően több mint egy évtizeden keresztül hiába sürgette Rómát Várday Pál érdekében, a primás nem nyerte el a bíborost. A király többek közt azzal érvelt, hogy igényét külön kell választani bátyja, V. Károly igényeitől, és innen nézve nem helyes, hogy amíg Franciaország egyszerre több bíborost is ad az egyháznak, addig a katolikus királyságok rangsorában őt közvetlenül követő Magyarország egyet sem.⁶⁰⁹ Az ügy fontosságát, valamint a király hajthatatlanságát is jól mutatja, hogy Santacrocce nuncius 1549. szeptember 8-i jelentésében újra továbbította Ferdinánd király azon kérelmét az Örök Városba, hogy Várday érseket kreálja bíborossá a pápa.⁶¹⁰

Erre végül nem került sor, amelynek a háttérében a Habsburgok és a pápa közötti ingadozó kapcsolat, Ferdinánd említett negatív megnyilvánulása, valamint az állhatott, hogy rajta kívül két másik személy, Frangepán Ferenc egri püspök, majd kalocsai érsek és Statileo Jónás erdélyi püspök neve is szóba került.⁶¹¹ Ugyanakkor úgy tűnik, hogy még Várday halála előtt egy újabb név is szóba került a lehetséges bíborosok listáján: Fráter György. Erre két adat is utal: Verancsics Antal egyik 1548-as Martinuzzinak írt levelében írta, hogy Rómában

⁶⁰⁷ KOLLÁNYI 1905. 344–345.

⁶⁰⁸ FRAKNÓI 1874. 94–95., TUSOR 2005. 50.

⁶⁰⁹ LACZLAVIK 2014. 72–73.

⁶¹⁰ ÓVÁRY 1879. XXVI.

⁶¹¹ KOLLÁNYI 1905. 343., TUSOR 2004d. 305. Frangepánt még Szapolyai terjesztette fel: „*Esedezem Szentségedhez, hogy tanácsosaim egyikét, fráter Frangepán Ferenczet, kinek az egri püspökséget adományoztam, bíbornokká tenni s ezen első kérésemet teljesíteni méltóztassék*” FRAKNÓI 1903. 45., 49. Statileóra: Uo. 51., 58., 62. Frangepán kinevezését egy időben még Ferdinánd is támogatta. Uo. 51–52.

bíborral akarják földíszíteni őt, ugyanis „*magad sem hiszed, mily becsüléssel és magasztalással beszélnek rólad Rómában, leveleidet és követeidet milyen nagyra tartják ott az atyák [...] Azt hiszem, a pápa kedvezését s akaratát, mely szerint Téged felmagasztalni kíván, nem kellene elhanyagolnod.*”⁶¹² 1549. május 25-én pedig a pálos rendfőnök azt írta Rómából Fráter Györgynek, hogy Rómában nagyon becsülik és a bíborosi cím várományosaként is szóba került a neve az Örök Városban.⁶¹³

Várday Pál 1549-es halála után sem feledte Ferdinánd e tervét, s onnantól kezdve a keleti királyság romjain lassan formálódó Erdély tényleges ura, Fráter György számára igyekezett kijárni a bíborosi kalapot. Ezt vele is tudatta az 1549-es nyírbátori tárgyalások során, ezzel is magához próbálván kötni a nem csak számára kiszámíthatatlan püspököt.⁶¹⁴ Mint láttuk, a barát már közel sem számított ekkor ismeretlennek a Szentszék számára,⁶¹⁵ és ami még fontosabb: az új nuncius, Martinengo apát is támogatta. 1550. március 9-én a pápa levelében azt ígérte a püspöknek, hogy nem fog az érdemei megjutalmazásáról elfeledkezni.⁶¹⁶

Egy évvel később, 1551. július 20-án III. Gyula brévet küldött Fráternek, amelyben tudatta vele, hogy ismeri állhatatosságát és hitét, vitézségét és jámborságát, és buzdította, hogy folytassa a munkáját, amelynek meglesz az elismerése.⁶¹⁷ Július 31-én, miután Izabella átadta a koronázási ékszereket, Bécsből kelt jelentésében Martinengo beszámolt róla, hogy a király György barátot dicsérte neki, és miután erényes tetteiről hosszasan beszámolt, arra kötelezte, hogy az ő nevében kérje a szentatyát, hogy Frátert bíborosi rangra emelje.⁶¹⁸ Martinengo maga is úgy tudta, hogy „*a szerzetest jó katolikusnak, az eretnekek és a lutheránusok üldözőjének*

⁶¹² FRAKNÓI 1903. 67.

⁶¹³ KÁROLYI 1881. 184–186.

⁶¹⁴ FRAKNÓI 1903. 68.

⁶¹⁵ Az 1540-es évektől haláláig több levelet és követet küldött Rómába a pápához és a bíborosokhoz (például Alessandro Farneséhez), valamint a nunciusok és legátusok is gyakran megemlítették a magyarországi tevékenységét, például: PRAY 1806. 290–297., KUPKE 1901. 108., THEINER 1875. I. 600. (III. Pál bullája), ETE V. 490–493. (III. Gyula pápa bullája), ETE IV. 531–534. (Fráter György levele Alessandro Farnese bíboroshoz, Várad, 1547. február 7.), 472. (az augsburgi püspök levele 1546-ból Alessandro Farnese bíboroshoz, melyben Fráternek a lutheránusokkal való szövetkezéséről ír), TUSOR–NEMES 2011. 90–91. (Fráter György váradi püspökké történő kinevezése), 96. (III. Gyula bullája), Fráter 1546-ban és 1547-ben is elküldte Boglussics Ágoston dalmát származású dominikánus szerzetest Rómába, hogy püspökké felszenteltethesse magát, valamint két segédpüspököt is kinevezhessen, 1548-ban pedig Verancsics Antalt, majd pedig ismét Ágostont küldte a Szentszékhez. FRAKNÓI 1903. 65–66., KOLLÁNYI 1905. 339., 349., 351–355.

⁶¹⁶ FRAKNÓI 1903. 68., KOLLÁNYI 1905. 356.

⁶¹⁷ Azaz: „*Eiusmodi autem beneficium si, quemadmodum speramus, in christianam rempublicam contuleris, cum satis tuae in Christum ipsum pietati et officio feceris, tum vero ab omnibus christianis principibus et a nobis imprimis tantam eo nomine gratiam inieris, ut nihil sane eorum quae ad tua vel ornamenta vel commoda pertineant, ullo loco praetermissuri simus.*” KÁROLYI 1881. 253.

⁶¹⁸ Istvánffy erről így írt: „*Azért pedig az ő munkájáért az esztergomi érsekséget neki kezéből adná, s az pápánál azon törekednék, hogy rövid napok alatt az kardinályok száma közé bevétessék.*” ISTVÁNFY 2003. 138. A tervekről Castaldo is tudott: ÖStA HStA UA AA Fasc. 431. Konv. B. fol. 174r. Jelzet nélkül kiadva: SCHULLER 1862. 63–64.

tartják”, s mivel már elmúlt hetven éves, nem lehet terhes a szentatya számára sem. Emellett e tett „a fejedelem, aki oly melegen ajánlja őt, meglegedésére szolgál”, valamint „az Apostoli Szék neve – amely azokban az országokban csaknem kihalt, vagy legalábbis nagyon homályos – újjáéled e méltóság díszé által”.⁶¹⁹ Az ügy érdekében augusztus 4-én levelet is írt a pápának, amelyben melegen ajánlotta Frátert a bíborra.⁶²⁰ A király egyre biztosabb volt a sikerben, augusztus 28-án már meglebegtette Róma pozitív válaszát a barátnak, ezzel is igyekeztén a maga oldalán tudni a politikai machinációi miatt sokak számára kiismerhetetlen szerzetest.⁶²¹

A pápánál ez esetben nyitott fülekre talált a kérés, s III. Gyula az 1551. október 12-i konzisztóriumon bíborossá kreálta a főpapot, s így hosszú évtizedek után a Magyar Királyságnak újra lett koronabíborosa.⁶²² Négy nappal később a birétum elvitelét is elrendelte, valamint felhatalmazta a barátot, hogy szerzetesi öltözete felett a bíbort viselje.⁶²³ A birétumot Felice Figliucci vitte Fráternek,⁶²⁴ aki – ahogy azt többek közt Forgách Ferenc és Bethlen Farkas is megírta – hamar értesült a pápai kegyről, s a hír hozóit bőkezűen megajándékozta.⁶²⁵

⁶¹⁹ GOETZ 1965. 34. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 31. Továbbá: THEINER 1875. 16., FRAKNÓI 1903. 70. A nunciások szavára valóban adtak ezekben az ügyekben, jó példa erre a már említett Szalkai László esete.

⁶²⁰ Tettei, erényei és vallásossága felsorolása után: „*Quamobrem praemissis plurimis gravissimisque causis permoti, S^{tem} V. obnixè hortamur, rogamus et obsecramus, ut memoratum episcopum Waradiensem ad nostram intercessionem primo quoque tempore in reverendissimorum Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalium numerum cooptare, eoque honore, dignitate et praeeminentia clementer exornare dignetur. In quo S^{tas} V. non solum nos sibi alioqui devinctissimos longe devinctiores reddet beneficioque singulari afficiet, sed etiam per id regni nostri Hungariae defensionem atque adeo fidei et religionis nostrae christianae causam et erga S^{tem} V. et sedem apostolicam observantiam plurimum procul dubio promovebit, sicuti S^{tem} V. pro sua sapientia haec diligenter consideraturam atque adeo huic nostrae petitioni benignum assensum praebituram esse iam nunc nihil ambigimus, cuius paterno amori et benevolentiae nos humiliter et obsequiose commendamus.*” KÁROLYI 1881. 266–268.

⁶²¹ Legalábbis a levele szerint erre buzdította a pápát, és remélte, hogy az első alkalommal pozitív választ fog kapni. „*Ideoque apud sanctissimum dominum nostrum papam pro conferenda in D^{nem} Tuam cardinalitia dignitate diligenter instetimus et primo quoque tempore optatum responsum habituros esse speramus et aliis quibus poterimus modis eandem D^{nem} Tuam pluribus honoribus et dignitatibus ornare et decorare inclinati sumus.*” KÁROLYI 1881. 278. Részleges fordítása: FRAKNÓI 1903. 70. Hasonló módon írt egyik szeptemberi levelében. KÁROLYI 1881. 286. A velencei követ október 22-i jelentésében szintén arról írt, hogy Ferdinánd egy barátságos levelet küldött Fráternek a bíborosi jelöléssel kapcsolatban. TURBA 1892. 521. A gyilkosság után a Gregorjanci Pálnak készült utasítás szerint is azért eszközölte ki a bíbort Fráternek, hogy „*őt nekünk és a kereszténységnek jobban lekötélezzük.*” BARTA 1988. 26., valamint KOLLÁNYI 1905. 361.

⁶²² KÁROLYI 1881. 184., 277., 285., PASTOR 1924. 172., TUSOR–NEMES 2011. 102–103. Fráter azért is volt különleges, mert ő tekinthető az utolsó magyar koronabíborosnak, utána ugyanis nem magyar királyi, hanem császári jelölés révén kerültek be a magyar főpapok a bíborosi kollégium soraiba. TUSOR 2004d. 306.

⁶²³ FRAKNÓI 1903. 71., KOLLÁNYI 1905. 339., 359., TUSOR–NEMES 2011. 103.

⁶²⁴ KUPKE 1901. 102.

⁶²⁵ A hír érkezéséről Forgách így írt: „*És az történt, hogy harmadnapra a jövendölés után meggyilkolták. Midőn György néhány nappal előbb hírül vette, jön III. Gyula pápa követe, hozza a vörös süveget, a bíbornoki méltóság jelvényeit, és a következő napon fogadta is volna [...].*” KULCSÁR 1977. 591. Bethlen Farkas pedig a következőket jegyezte fel: „*Amikor értesültek arról, hogy az ostromot feloldották, a sereggel Lippa felé nyomultak, s mialatt előrehaladtak, III. Gyula pápa küldötte meghozta György barátnak az ünnepélyes stílusban írott diplomát, amellyel a bíborosok kollégiumába fogadták. A küldött fogadása után mindenki szerencsét kívánt, roppant nagy öröm töltötte el, de ez néhány nappal később, amikor Julián de Salazar azt a parancsot hozta Castaldónak, hogy [a barátot] öljék meg, szomorúságra változott [...].*” BETHLEN 2002. 148. Mindez Jókai Mór jóvoltából bár elvéve a pápa személyét, de a szépirodalomba is bekerült: „*És akkor előhozatá a sátorból Castaldo a nagy vastokokba zárt függőpecsétes írásokat. Az egyik volt Ferdinánd király dekrétuma, melyben Martinuzzi*

Az egyik jelenlévő, Konrad Wall (Corradus Vall De Aurach) későbbi tanúvallomása szerint a hír hallatán Fráter vidám lett, ágyúlövéseket rendelt el, s azt mondta, hogy a promóciója a római királytól, azaz I. Ferdinándtól származik.⁶²⁶

Az újdonsült kardinális világosan tudta, elsősorban kinek köszönheti a bíbort. Október 30-án a jófői táborból köszönőlevelet írt a császárnak,⁶²⁷ Ferdinándnak és a pápának,⁶²⁸ majd november 7-én már arról értesítette Martinengo Rómát, hogy Martinuzzi – amellett, hogy beszámol neki a hadi helyzetről – levélben kérte arra, tartsa őt meg a pápa emlékezetében, valamint köszöni a felmagasztalása érdekében tett erőfeszítéseket a császárnak és Antoine Perrenot de Granvelle bíborosnak.⁶²⁹ Az oszmánok jólétesülttségét kiválóan mutatja, hogy a beglerbég már október 2-án a Fráternek írott levelében Erdélyország primásának nevezte az ekkor még a pápai döntés előtt álló főpapot, tehát már ekkor tudott a tervekről.⁶³⁰

Érdekes még egy mozzanatról szót ejtenünk: ismeretes Fráter azon megnyilvánulása, miszerint a sikeres erdélyi hatalomátvétel után lemondana a kormányzóságáról. Fel is ajánlotta szolgálatait Rómának, és III. Gyula pápa 1550 végén a Pápai Államban fekvő Loreto és Recanati városok kormányzói feladatát ajánlotta fel neki.⁶³¹ A történetek ettől kezdve azonban nem várt fordulatot vettek, ami végül az új bíboros alvinci meggyilkolásához vezetett. Emiatt Fráter bíborosként semmiféle tevékenységet nem tudott már kifejtteni, valamint az sem derült

Utyessenovics Györgyöt, legjobb hívét kinevezi esztergomi primásnak. A másik pedig III. Pál pápa brevéje volt, melyben a püspököt, a kereszténység védelmében tett nagy és hősi szolgálataiért a kardináli bíborral ruházta fel. Az okiratok felolvasása után dob- és trombitaszó hangzott fel háromszor, mit a hadirendben felállított ezredek vivátkiáltása követett; közbedörögtek az elfoglalt bástyákon az ágyúk, hirdetve urbi et orbi a nagy örömhírt. S e nagy dicsőség, felmagasztalás közepette a barátának az arcán egy vonás derülése, egy színváltozás árnyalata sem mutatá az örömet. Hideg maradt, mozdulatlan, mint egy szoborkép. Ez a mozdulatlan arc volt a halála.” JÓKAI 1972. II. 324. A történet később is rendre megjelenik a magyar irodalomban, meglehetősen egyedi módon: Tardos Viktor tragédiájában Fráter nem akarja elfogadni a bíborosi kalapot. TARDOS 1907. 137–138. Lissáknál sem nem túl lelkes a bíborosi kalapot hozó követek érkezése miatt a barát, Somlyainál pedig csak röviden utal rá a Fráterrel felettébb ellenséges, *legátusnak* nevezett pápai követ. LISSÁK 1970. 540–542., SOMLYAI 1970. 90.

⁶²⁶ AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 126v. A szakirodalomban olyan nézet is kialakult, hogy Castaldo rendelte el a hír hallatán az ágyúk elsütését. ALAČEVIĆ 1882. 68. Schreiber Farkas is tudott arról, hogy a király megígérte Fráternek az esztergomi érsekséget, valamint a bíborosi címet meg is kapta. „*Insuper etiam archiepiscopatum Strigoniensis ei rex pollicitus est, et cardinalatum ei procuravit [...]*.” AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 85r.

⁶²⁷ KÁROLYI 1881. 319–320. November 9-én a császár mellett lévő nuncius már új bíborosnak (*cardinal novello*) nevezi Frátert. KUPKE 1901. 101–102.

⁶²⁸ THEINER 1875. II. 28., FRAKNÓI 1903. 71., 506. A Ferdinándnak szóló köszönőlevélről november 6-án Velence bécsi követe is beszámolt a jelentésében. TURBA 1892. 523.

⁶²⁹ GOETZ 1965. 42. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. november 7.

⁶³⁰ „*primati Regni Transsylvaniae*” AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 210v.

⁶³¹ FRAKNÓI 1903. 69., 505. Talán ezzel a tervvel függött össze Santacroce nuncius 1549. január 2-i levelének azon részlete, miszerint úgy látszik, hogy Fáter szívesen maradna Erdélyben, s nem hiszi, hogy Rómába készülne, mert öreg és beteges. KOLLÁNYI 1905. 355. Az irat keltetésével ugyanakkor probléma lehet, mert ekkor még nem volt esztergomi érsek Martinuzzi, sokkal inkább illene e hír 1550. január elejére.

ki, hogy vajon elfogadta-e a felajánlott pozíciót.⁶³² A véres események bemutatásához és megértéséhez röviden át kell tekintenünk az ide vezető utat.

⁶³² Ennek következtében nagy valószínűséggel a bíborosi öltözetét sem viselhette, mégis az utókor több festményen így ábrázolta a főpapot. KANÁSZ 2018a. Nem Fráter volt az egyetlen, aki a bíbor elnyerése után nagyon hamar meghalt, például Verancsics Antal is csak tíz nappal élte túl a döntést, s így kreálásának híre el sem jutott hozzá. TUSOR 2004d. 306.

IV. A nagy skandallum – Fráter György meggyilkolása

A) A szerzetes, aki bíboros lett – Fráter György története

Európa közvéleménye döbbenetesen étesült 1552 első heteiben arról, hogy az 1551. december 16–17. közötti viharos éjszakán I. Ferdinánd zsoldosai – Giovanni Battista Castaldo márki katonai helytartó és helyettese, Sforza Pallavicini főstrázsamester embereivel – az erdélyi alvinci kastélyban kegyetlen módon meggyilkolták Fráter György esztergomi érseket és prímást, erdélyi vajdát és helytartót. Tették mindezt azt követően, hogy a korabeli Magyar Királyság egyik legfontosabb politikusát nemrég éppen maga a király terjesztette fel III. Gyula pápához a bíborosi kalapra. Eme ellentmondásos tett – bár nem volt példa nélküli a korabeli Magyarországon és Európában⁶³³ – az egész keresztény világban nagy visszhangot keltett, és következményei nem csak a Magyar Királyság további történetére, hanem a Habsburg–szentszéki kapcsolatokra is jelentős hatással voltak.

Fráter György személye már élete során megosztó volt a kortársak körében.⁶³⁴ Volt, aki a szent szerzetest, más pedig az ördögös barátot, az országot önös érdekből a töröknek kijátszó politikust látta benne. Fráter 1482-ben köznemesi családban született Horvátországban, Kamicsác (*Kamičac*) várában. Apja – aki Szapolyai István nádornál katonaként szolgált, majd a törökök ellen hadakozva esett el – Utyeszenics Gergely, anyja Martinusevics (Martinušević) Anna volt.⁶³⁵ Anyja nevének olaszos változatából alakult ki a későbbi korokban szerte Európában használt Martinuzzi név is. A György barát vagy Fráter György elnevezést pedig a pálos szerzetesrendbe való belépését követően kezdte használni. Fráternek három bátyja és egy lánytestvére volt. Bátyjai, Miklós, Mátyás és Jakab is katonaként szolgáltak, Jakab Nándorfehérvár 1521-es oszmán ostroma során esett el.⁶³⁶

⁶³³ Jó például szolgál Juan Díaz 1546-ban történő meggyilkolása, a Török Bálint ellen tervezett merénylet vagy a Zrínyiek által megölt Hans Katzianer esete. BESSENYEI 1986. 68–69., KIRCH 2013., VARGA 2016. 108–113.

⁶³⁴ Neve többféle alakban megtalálható: Utissenius, Utješenić, Utyeszenovics, Utješenić. Fráter György életéről legújabbban: OBORNI 2017., NEMETH PAPO–PAPO 2017., PAPO–NEMETH PAPO 2019.

⁶³⁵ OBORNI 2017. 34–36.

⁶³⁶ Korai éveiről Verancsics Antal budai préposthoz írt levelében így vallott: „Nemes és ősi horvát nemesi családból származom, szülőföldem a kiváló váráról ismert Kamicsác. Atyám Utyeszenics Gergely volt, anyám Anna, a Martinusevicsék régi nemesi családjából született. Nyolcéves lettem, midőn szülőföldemet elhagyva a fényességes Korvin János herceg udvarába jutottam, aki elküldött engem Erdélybe, saját várába, Hunyadba. Itt éltem tizenhárom éven keresztül, bizony nem mentesen az udvari vitézek nagy nyomorúságától. Aztán 20 éves koromban néhai legkegyelmesebb uram, János király fényességes és nagyságos édesanyjának tisztes udvarába mentem. Mivel az udvari élet kezdett nem tetszeni nekem, kötelékükbe lépve négy évet töltöttem a remete barátok rendjében, akik írástudatlanok voltak. Miután azonban egy bizonyos kegyes és tanult remete bevezetett az írás művészetébe, felvévén a papi hivatás szentségét, egymás után több kolostornak lettem tekintélyes vezetője.” SZALAY 1860. 183–185., BARTA 1988. 10–11., OBORNI 2017. 37–38. Származásáról: PETRICHEVICH 1941.

Fiatal éveiben Hunyadi I. Mátyás király törvénytelen fia, Corvin János, Tescheni Hedvig és Szapolyai János udvarában szolgált vitézként. Ezt követően otthagyta a katonai pályát és belépett a pálos rendbe, s valószínűleg a budaszentlőrinci, majd a sajóládi, és a czerstochowai kolostorban élt. 1527-ben Lengyelországból visszakerült a sajóládi kolostorba, amelynek perjele lett.

Fráter életében az 1528-as esztendő hozott döntő változást, ugyanis a március 8-i szinai vesztes csatából Lengyelország felé menekülő Szapolyaival való találkozás után hátrahagyta a kolostori életet, és Szapolyai szolgálatába állt. Erről a következőképpen írt: *„Lajos király a mohácsi csatában elesvén, János királyt pedig az ország rendjeinek közös akaratából Magyarország királyává választották, de azután Ferdinánd hadserege kiűzte Budáról, és Szina mezővárosnál csatát veszett – ekkor hívatott engem a király a sajóládi monostorból, hogy bizonyos értékeit megőrzésre nekem átadja, amelyeknek átvételét megtagadtam. A következőkben az övétől elhagyott János király Lengyelországba ment, én önként követtem. Háromszor jöttem vissza gyalog Lengyelországból, s a király ügyét, őt, a nélkülözőt a magyar urak bőkezűségével támogatván, Magyarországon szolgáltam. [...] Kivítem, hogy hűek maradván János királyhoz, Magyarországról tisztelgés okából Lengyelországba jöjjenek a királyhoz, majd a Magyarországra visszatérő királyt, amikor az ország határaihoz ért, tisztességgel fogadják, és ne habozzanak felkészített sereggel elébe menni.”*⁶³⁷

Ettől kezdve a Szapolyai családhoz töretlen hűség fűzte. Az 1530-as évek kezdetén már Szapolyai familiárisa volt.⁶³⁸ Első komoly megbízatását 1532-ben a Szapolyai által kinevezett Lodovico Gritti kormányzótól kapta, amikor a budai királyi vár udvarbírájává (*provisor*) nevezte ki. Ezt követően – kitűnő szervezési képességének, katonai tapasztalatainak és politikusi vénájának köszönhetően – folyamatosan emelkedett a ranglétrán, Szapolyai egyik legfontosabb emberévé vált.⁶³⁹ 1534-ben nem csak királyi tanácsos (*consiliarius regiae maiestatis*), de kincstartó (*thesaurarius*) is lett, és sikeresen rendbe szedte a királyi kincstár zilált pénzügyeit. Tevékenyen részt vett a már említett 1538-as váradi béke létrehozásában, valamint egyik fő szorgalmazója volt a Jagelló Izabellával 1539-ben kötött házasságnak.⁶⁴⁰ Fontosságát jól mutatja, hogy Szapolyai János halálakor fia, János Zsigmond gyámságát

⁶³⁷ SZALAY 1860. 185., BARTA 1983a. 285–286., BARTA 1988. 11., OBORNI 2017. 43.

⁶³⁸ SIMON 2008. 317.

⁶³⁹ SZEKFŰ 1935. 48–49., OBORNI 2021. 86–88. Ferdinánd állítólag egyszer kijelentette, hogy semmit sem irigyel Jánostól, csak a barátot, mert annak tehetsége tízezer felfegyverzett katonával is felér. BETHLEN 2002. 99–100., OBORNI 2017. 44.

⁶⁴⁰ 1542. március 10-én Bona Sforza királyné írt levelet Fráter Györgynek, amelyben megemlíti, hogy Fráter volt az, aki a házasságot is létrehozta, és leányát Magyarországra vitette. OBORNI 2009. 27. A lánykérésről: KASZA 2015. 131–138.

Fráterre bízta.⁶⁴¹ Egyházi pályája is ebben az időszakban kezdett felívelni. 1534-ben Várad választott püspöke (*electus episcopus Varadiensis*) lett, valamint megkapta Bihar vármegye örökös főispáni címét.⁶⁴²

Amint említettem, 1541-ben a Szapolyai-párti főurak nem adták át a keleti országrészt I. Ferdinándnak, ezért a Habsburg uralkodó hadsereggel támadta meg Budát, ám elfoglalni nem tudta. Eközben megérkezett Buda alá Szulejmán szultán felmentő seregével, és példátlan módon csellel elfoglalta, majd vilajet-székhellyé alakította Budát. Emellett a gyermek János Zsigmondot, valamint Jagelló Izabella királynőt és a király gyámját, Frátert a keleti országrészbe küldte.⁶⁴³ Mindez hatalmas trauma volt a korabeli magyarság számára, felelőssé pedig sokan a pálos barátot tették. Fráter Györgyöt is mardosta a büntudat, és ettől kezdve Ferdinánd király felé fordult, és fő céljának az ország Habsburgok általi egyesítését tekintette.

Fráter a keleti országrész – a későbbi Erdélyi Fejedelemség – megszervezése során kiemelkedő eredményeket ért el. Ennek legfontosabb alapját – a kereskedelemből származó haszon és a felvett kölcsönök mellett – a váradi és gyulafehérvári püspökség bevételei és birtokai jelentették.⁶⁴⁴ Emellett Fráter György Erdélyben egyre nagyobb hatalmat szerzett: többek közt Erdély főkapitánya, kincstartó, főbíró, erdélyi vajda és helytartó lett.⁶⁴⁵

1549. szeptember 8-án e hatalmat felhasználva sikerült megkötni Ferdinánd király követeivel a nyírbátori egyezményt. Ennek értelmében Izabella átadta a koronázási ékszereket, valamint az általa uralt területeket Ferdinánd királynak, cserébe megkapta Oppeln és Ratibor hercegségét, valamint 100 000 forintnyi készpénzt, és János Zsigmond feleségül kapta Ferdinánd király lányát, Johannát. Mindennek az volt a feltétele, hogy a királynak megfelelően erős hadsereget kell Erdélybe küldenie a várható török támadás visszaverése végett. A tárgyalásokba a királynőt nem vonták be, sőt amikor tudomást szerzett róla, feljelentette Szulejmán szultánnál Frátert, valamint hívei, különösképpen Petrovics Péter vezetésével fegyveres felkelést robbantott ki. Eközben megjött a szultán válasza is: el kell fogni, vagy ki kell végeztetni Frátert, katonái pedig megindultak Erdély felé.

A barátnak gyors fegyveres akcióinak, kiváló színlelési képességének és ravaszságának köszönhetően zseniális diplomáciai bravúrral sikerült elkerülnie a támadást, és félrevezetni a

⁶⁴¹ „Fő bizodalját pedig György barát uramban vetvén, reá bízá gyermeke dolgát.” MAKKAY 1977. 22.

⁶⁴² III. Pál pápa csak 1539-ben szentesítette a kinevezést.

⁶⁴³ BETHLEN 2002. 54., 79–80., RAUSCH 2009., DOMOKOS–MÁTYUS 2016., OBORNI 2017b., FODOR 2015. 97.

⁶⁴⁴ Fráter kereskedelmi és gazdasági tevékenységéről a tanúvallomások is vallanak, pl. AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 106r. A szakirodalomban: OBORNI 2017. 258–264., DRASKÓCZY 2018.

⁶⁴⁵ Erről pl. BOGDÁNI 2014., OBORNI 1997., A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár fondjaiban számos, Fráter bírói és egyéb hivatali működésére vonatkozó forrás található: pl. MNL OL - E 21 - 1551.08.29., P 419 - A - 2. - No. 27., P 5 - 1. - 1547 - No. 2., P 55 - 5. - 16. - No. 2., P 644 - 1. - No. 37., R 298 - II. - 1. - No. 23.

törököket. 1551 májusában újra kitört a fegyveres harc Izabella és a barát között, amelyben ismét Fráter nyert, nyáron pedig Giovanni Battista Castaldo és Nádasdy Tamás országbíró vezetésével megérkezett Ferdinánd több ezer fős, spanyol katonákat is felvonultató hadserege.⁶⁴⁶ Így Izabellának sem maradt sok lehetősége, s 1551. június 19-én maga és fia nevében aláírta Szászsebesen a lemondó nyilatkozatot, amellyel tudomásul vette I. Ferdinánd uralmának helyreállítását. Ezt követően átadta a Szent Koronát és a koronázási ékszereket Ferdinánd embereinek, végül pedig Kassára, majd Lengyelországba távozott, s csak 1556-ban tért vissza Erdélybe.⁶⁴⁷

Szokollu Mehmed ruméliai beglerbég közben támadásba lendült, és elfoglalta Becsét, Becskereket, Csanádot és Lippát. Fráter, hogy mentse a menthetőt, a saját, valamint János Zsigmond nevében elküldte Isztambulba az éves adót, János Zsigmond és Izabella távozásáról pedig azt üzentte, hogy csupán Kassára mentek az ifjú király megházasodása céljából. Mindezzel sikerült ideiglenesen újra elnyerni az oszmán vezetők bizalmát. Emellett pedig már látta, hogy e katonaság kevés lesz a várható török bosszú kivédésére, így segítségkérő leveleket küldött szerte Európába.⁶⁴⁸

Mint látható, a keleti országrész megszervezése folyamán, az 1540-es években Fráter egyre rosszabb viszonyba került Izabellával.⁶⁴⁹ Ennek háttérében több dolog is húzódott. Az antagonisztikus ellentét egyik legjelentősebb gyökere finansziális jellegű volt: Izabella folyamatosan kevesellte a Fráter által az udvartartására adott pénzüsszeget. További problémát jelentett Fráter – nem csak – a királynővel szembeni emberi hozzáállása, amely során a barát folyamatosan kihagyta a fiatal özvegyet a politikai döntésekből. A királyné számos alkalommal panaszkolt, hogy csupán mellékszereplőnek érzi magát saját udvarában, mert ténylegesen György barát rendelkezik mindenben.⁶⁵⁰ Mint láhattuk, eme utolsó vádnak volt valóságalapja.

⁶⁴⁶ OBORNI 2009. 32–33., Castaldo tevékenységéről: KROPF 1895., 1896., SZEKFŰ 1914., RITOÓKNÉ 2012. 174–178., ARDELEAN 2017. Az 1551-es országegyesítésről: MAROSI–NAGY 1985. 181–186., SZAKÁLY 1986., VIROVECZ 2015., KORPÁS–B. SZABÓ 2017.

⁶⁴⁷ VERESS 1901. 331–337.

⁶⁴⁸ Például V. Károlynak, a bíborosokhoz és a pápának. KÁROLYI 1881. 279–281., 317–318., valamint AAV Misc., Arm. II, vol. 55, fol. 297v–298v., Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 213v. 184r–186r. Vö. TUSOR–NEMES 2011. 104.

⁶⁴⁹ Izabelláról: VERESS 1901., DUCZMAL 2000., OBORNI 2009. Legújabban: MÁTÉ–OBORNI 2020., OBORNI 2021. 199–203. Az ellentétük Európa-szerte közismert lehetett, és 1551. január 5-én még az augsburgi birodalmi gyűlésen is beszéltek róla. AAV, Misc. Arm. II. 55. 220r., ELTZ 2005. 933., 937.

⁶⁵⁰ KLANICZAY 1982. 1250., BARTA 1983c. 85., SZABÓ 1997. 35–36., BETHLEN 2002. 101., 104., 138., PAPO 2011a. Vö. KOMÁROMY 1904. 95., SZEKFŰ 1935. 43–51. Mindez a 17. században is ismert volt: Alvinczi Péter szerint Ferdinánd király „Azután Magyarországot és Erdélyt spanyol zsoldosokkal feldúlta, és Fráter Györgyöt, e nagy ravagyó és gyanús lelkiismerettel vádolt embert eszközül használva fel vizályt szított az említett György és Izabella királynő között, s miközben a királynőt barátságosan karjaiba fogadta, a szent koronát a maga számára kicsikarta tőle.” ALVINCZI 1989. 82. Izabella és Fráter ellentétéről a velencei nuncius is tudott, 1550. november 8-án például arról írt Rómába, hogy nagy a felfordulás Magyarországon, mert a váradi püspök erősen felfegyverkezett a királyné és Petrovics Péter ellen. GAETA 1967a. 158. Később már a felek tárgyalásairól és megállapodásáról is tájékoztatta Rómát: Uo. 203., 244.

B) Mors horrenda – Egy gyilkosság anatómiája

Minden sikere ellenére Fráter azonban egy nagy problémával nem tudott megbirkózni: mérhetetlen bizalmatlanság övezte.⁶⁵¹ Ennek több oka is volt. Fontos szerepet játszott ebben az a tény, hogy vasakarátának, kérlelhetetlenségének következtében, és nem utolsósorban kincstartóként a kincstár feltöltése során rengeteg ellenfelet szerzett magának. Mindezt tetézte Fráter tartózkodó viselkedése és általános bizalmatlansága, amelynek következtében senkivel sem osztotta meg igazán politikai elképzeléseit. Mindezek miatt teljesen elszigetelődött. Kiváló diplomáciai képességének negatív következménye az volt, hogy kortársai sem látták át cselekedeteit, s maga I. Ferdinánd is folytonos gyanakvással tekintett rá.⁶⁵² A legnagyobb skandallumnak mégis az számított, hogy Fráter rendszeres diplomáciai kapcsolatot tartott fenn nem csak a szultánnal és az isztambuli elittel, hanem a balkáni és magyar hódoltsági oszmán vezetőkkel is, továbbá folyamatosan fogadott tőlük érkező csuszokat.⁶⁵³ Miközben a királyt hűségéről biztosította, követeit rendszeresen elküldte a szultán udvarába is, sőt állandó rezidense számára egy házat tartott fenn Isztambulban.

További gondot jelentett Fráter önállósága és makacssága, melynek következtében olykor I. Ferdinánd király akarátával is szembeszállt. Mindezt jól mutatja Oláh Miklós egri püspök, a későbbi esztergomi érsek az alábbiakban részletesen ismertető tanúvallomása, amelyben többek közt arról vallott, hogy a királyi tanácsban egyszer hallotta, hogy nem azon dolgokat írta meg a szultánnak és a basának, amelyet a király előzőleg meghagyott, hanem amelyeket akart.⁶⁵⁴ Szintén jó példa erre az 1551-es év vége, amikor Ferdinánd király a törökellenes harcok folytatását kívánta, ám a megfogyatkozott, kimerült erdélyi katonaság maradék részét Fráter a király parancsa ellenére hazaküldte.

Mindennek az lett a következménye, hogy – bár mesteri módon félrevezetve az oszmánokat Fráter sikeresen megszervezte az országegyesítést – a Habsburg csapatok élén érkező Nádasdy Tamás és Giovanni Battista Castaldo nem bíztak benne. Sőt, sokakkal együtt

⁶⁵¹ Ezzel saját maga is tisztában volt. Corradus Vall De Aurach tanúvallomása szerint ki is jelentette, hogy jól tudja, őt a kereszténység árulójának tartják. („*ego bene scio me haberi pro proditore Christianitatis*”) AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 130v.

⁶⁵² Mindezt kiválóan érzékelteti I. Ferdinándnak egy 1543-ban írt levelének részlete: „*Magyarország ügyében tisztelettel és az ő meglegedésére kell eljárunk, megküldöm azt amit Fráter György kér és nem azért mert ő személy szerint megérdemi, vagy megfelelő dolgokat végez, hanem azért, hogy nehogy ellenünkre tegyen és ő olyan ember, aki Magyarországon kedve szerint sok jót és károkat tud tenni, ahogy már többször is kárt okozott, amihez megfelelő képessége van.*” KORPÁS 2009. 268. Vö. SZEKFÜ 1935. 54–55., BETHLEN 2002. 110–113., „*De György barát iránt táplált erős gyanúja bizonytalanságban tartotta Ferdinándot [...].*” Uo. 130.

⁶⁵³ Mindez nem számított teljesen egyedi jelenségnek. A temesi szandzsákbégként működő Petrovics Péter is állandó kapcsolatban állt Isztambullal és a hódoltsági oszmán vezetőkkel. VARGA 2020b. 160., 164.

⁶⁵⁴ KANÁSZ 2019a., AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 106v.

meg voltak győződve arról, hogy el fogja árulni őket, és a keresztény sereget a törökök kezére fogja játszani. E bizalmatlanság már az Erdélybe való megérkezés után nem sokkal jelentkezett. Június 12-én ugyanis a következő sorokat írta Nádasdy a királynak: „*Én már ostobából félbolonddó lettem, mert nem értem, sem fölfogni nem vagyok képes, hogy a mai napon is csak annyit tudok, mint az elsőn, mikor Erdélybe érkeztem, és semmi bizonyosat nem írhatok Felségednek azonkívül, hogy mi mindnyájan e remete barát kezében vagyunk, aki megmenthet, vagy elveszejthet minket, ahogyan éppen akarja. És ha minket és önmagát mégis inkább menteni akarná: ha a törökök akkora számmal jönnek, ahogy hírlík, és Felséged nem küld nagyobb segítséget, ennek az országnak vége lesz, és Erdélyben a 6000 mártír napját fogják írni.*”⁶⁵⁵

Castaldo véleménye sem tért el e téren Nádasdyétól. A királyt a következőképpen tájékoztatta június 5-iki levelében: „*[Fráter] lelkének változásait egyre jobban, szinte óráról órára megismerem, látom, hogy mindent halogat, a mi vesztünkre és az ő javára. Kérem Felségedet, hogy [...] tudassa velem, mitévő legyek, ha tapasztalom, hogy valami sötét dolgot készít elő, hogyan játszhatjuk ki és akadályozhatjuk meg [...]*”.⁶⁵⁶ A király levele nem váratott magára sokáig, július 20-án a következő választ kapta a hadvezér: „*Megértettük, amit rejtjelekkel írtál nekünk. És noha reméljük, hogy György Barát jól és hűségesen fogja viselni magát, neked mégis megparancsoljuk és elrendeljük, hogy ha látod, hogy ő nekünk nyilvánvalóan ártani szándékozik, ellene úgy cselekedj és tégy, ahogyan azt országunk és alattvalóink szüksége megköveteli.*”⁶⁵⁷ Martinengo is észrevette, hogy bár Fráter a leveleiben nagyon késznek mutatta magát a kereszténység és a király szolgálatára,⁶⁵⁸ az uralkodó nem bízott benne, és ezt Castaldónak is elmondta.⁶⁵⁹

A király azt is megírta Castaldónak, hogy „*[...] amíg úgy látja Nagyságod, hogy György barát a maga gonosz szándékát halasztja, addig te is színlelj, hogy annál kevesebb okot adj neki az árulásra [...]. De ha észrevennéd, hogy a dolgot másképpen már nem lehet elrendezni, mint hogy vagy magadat hagyod megöletni, vagy Nagyságod öleti meg a barátot, akkor inkább igyekezz őt megelőzni, s láb alól eltenni, semhogy bevárd az első csapást, s az ország és az egész kereszténység kárára megelőztessél*”.⁶⁶⁰ E levéllel az uralkodó – aki többszöri próbálkozás ellenére sohasem találkozott személyesen a pálos baráttal – gyakorlatilag szabad

⁶⁵⁵ BARTA 1988. 212–213.

⁶⁵⁶ OBORNI 2017a. 237. „[...] Castaldo állítólag gyorsfutárok útján megírta Ferdinándnak, hogy amíg a barát él, Erdély sohasem lesz nyugalomban. Amire azt a választ kapta, ha úgy gondolja, hogy ha a barátot elteszi láb alól, a helyzet csillapodik, tegye azt, ami szerinte az állam érdekét és hasznát szolgálja.” BETHLEN 2002. 150.

⁶⁵⁷ OBORNI 2017a. 238., OBORNI 2021. 105–107.

⁶⁵⁸ GOETZ 1965. 29. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. június 11.

⁶⁵⁹ Uo. 30. levél, Martinengo Dandinónak, Bécs, 1551. július 7.

⁶⁶⁰ BARTA 1988. 216.

kezet adott Castaldónak. A zsoldosvezér baráttal szembeni érzései pedig egyre negatívabbak lettek, 1551 novemberében egyenesen a következőket írta a királynak: „*A barát természetének és jellemének kiismerésére az emberinél mélyebb értelem sem elegendő. Ugyanazon pillanatban nevet és sír, ígér és tagad, szent szándékot és ördögi cselekményeket nyilvánít. Egyik órában gyanút kelt, a másikban mindent igazol. Inkább töröknek, mint kereszténynek, inkább Lucifernek, mint Jánosnak hiszem őt.*”⁶⁶¹

Castaldo egyébként is nehezen boldogult az erdélyi viszonyokkal. Megnehezítette a dolgát, hogy nem tudott magyarul, és nagyon irritálta, hogy Fráter nem kérte ki a véleményét a hadi ügyekben. Jó kapcsolatot ápolt az olaszul folyékonyan beszélő Izabella királynéval, aki az általa gyűlölt Fráter ellen hangolta őt. Mindezeknek köszönhetően folyamatos nézeteltérések voltak kettejük közt, és a zsoldosvezér a közvélekedéssel együtt egyre inkább úgy érezte, hogy Fráter el fogja árulni őt és a keresztény sereget.⁶⁶²

Többször komolyan összeveszett a baráttal, ám az utolsó csepp a pohárban Lippa ostroma volt. A beglerbég elfoglalta a magyar erősséget, ám ősszel a keresztény csapatok vették ostrom alá. A november 6-iki haditanácson Fráter Castaldóval szemben a török várórséget bántatlanul el akarta engedni. Végül a november végi haditanács úgy határozott, hogy az Ulimán bég által vezetett őrség szabadon elvonulhat, majd a decemberi kivonulásuk alkalmával Frátertől többek szerint élelmiszert, puskákat, ajándékokat és védőőrizetet is kapott.

A gyilkosság december 16-áról 17-ére virradó éjjel, az éjfél utáni órákban történt. Több beszámolót is ismerünk, közülük a gyilkosságban részt vevő Marcantonio Ferrari részletesen leírta a történeteket. Elbeszélése szerint Sforza Pallavicini és Pedro d'Avila kapitány fegyvereseket rendelt a gyanútlan barát alvinci kastélyába, és miközben kint vihar tombolt, azok Fráter szobájába mentek. „*Így nagy sebtében kinyílt az ajtó és a barát, aki az asztalra támaszkodva olvasott, látva, mi történt, és hogy ekkora lármával rontottunk be, egészen a falig hátrált. Én meg azt gondoltam, most kell bevégezni a dolgot [...]. Kétszer torkon döftem [...]. Ő pedig kiterjesztve a karját, azt kezdte el mondani, ó, ó, ó... mintha kiáltani akart volna. [...]* Visszább léptem, így annál jobban láttam, mi történik odabent. Sforza Pallavicini úr kést döfött a testébe, amitől elesett és majdnem ugyanakkor Menino kapitány rálőtt egy kerek kispuskából, egyesek úgy tartják, hogy ettől esett el, és nem a döféstől. Isten tudja! Megint mások már azután vagdalták, hogy elesett [...].”⁶⁶³ Bernardo de Aldana is hasonlóképpen mesélte el a történetet: „*A barát szobájához érvén Marco Antonio bekopogott [...], a barát már*

⁶⁶¹ Uo. 212–213. Idézi még: JÓKAI 1972. II. 326.

⁶⁶² OBORNI 2017a. 246.

⁶⁶³ Uo. 241.

talpon volt, az imakönyvből zsolozsmázott; Marco Antonio átnyújtotta néki az írásokat, s midőn az nekiállott, hogy elolvassa őket, tört rántott, és többször mellbe szúrta a barátot, ám neki nem esett nagyobb baja. A barát erre szolgálkért kiáltott, majd oly erővel beledöfte a törét Marco Antoniába, hogy az két lépést hátrálva a falnak vágódott. A barát hangjára feltűnt a szobában az a négy spanyol puskás, aki Sforzával és Andrés Lopez kapitánnyal addig az ajtóban lapult, hárman menten rá is lőttek a baráttra, mire az hassal az ágyára zuhant, és így kiáltott föl: „Jesus Maria! Jesus Maria! Quare hoc mihi?” S midőn a barát eme szavakkal épp kilehelte a lelkét, ott termett Sforza Pallavicini, s kardjával visszakézből akkorát sújtott reá, hogy szinte a fél fejét átvágta; azt beszélük, hogy Sforza és a többi spanyol akkor minden mérgeket kitöltötték a barátton, olyannyira, hogy nem egy fedett és fedetlen testrészét lemetszették [...].⁶⁶⁴ Ezt követően, hogy a gyilkosságnak kézzel fogható bizonyítéka legyen, az áldozat egyik fülét levágták, és Ferdinánd elé vitték.⁶⁶⁵ A gyilkosság után a halott testét még hetven napig deszkaládába zárva s a vár sáncára téve temetetlenül hagyták, majd Gyulafehérváron temették el, mára elpusztult síremlékén a bíborosi jelvények is szerepeltek.⁶⁶⁶

A korszak híres történetírója, Forgách Ferenc leírván sok kortárs véleményét így vélekedett a történekről: „Ez lett a vége a semmiképpen sem megvetendő, békében és háborúban híres férfinak, és aki Erdély és Magyarország megtartásának dicsőségét érdemelte volna, ha végül túlságos hatalomvágya és kapzsisága árulásba nem sodorja, és így annyi jó tettét egyetlen bűnével be nem szennyezi”.⁶⁶⁷

Siegler Mihály Kronológiájában már tovább fűzte a történeteket, ami már átvezet minket Fráter halálának következményeihez: „A dalmát György barátot, a pálos remeték rendjéből, akit páratlan hűsége miatt János király kincstárnokká és váradi püspökké tett, majd a király halála után a király fiának legfelsőbb helytartójává választották Erdélyben, a Magyarországon nagy tekintélyű férfiút, akit október idusán a római főpap bíborossá tett, a török szövetség és a királyságra vágyódás gyanúja miatt Sforza és más itáliai katonák Vine várban december 17. napján reggeli négy óra tájban puskalövéssel megölték. A már erősen szagló holttestet

⁶⁶⁴ SZAKÁLY 1986. 187. Vö. BETHLEN 2002. 150–151.

⁶⁶⁵ BESSENYEI 1981. 187. Erről Corradus Vall De Aurach is megemlékezett a későbbi tanúvallomásában, elmesélve, hogy saját szemével látta a fülek nélküli holttestet, valamint a két levágott fülön marakodókat. („se testem venisse in locum, ubi frater mortuus iacebat sine auriculis [...], vidit aureis duas in manibus duorum quarum alteram manu alterius eorum rapuit”) AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 130v.

⁶⁶⁶ „A friss és az alvadt vértől rémisztően elborult holtteste, az emberi dolgok hihetetlen állhatatlanságának példájaként, több mint két hónapig hevert észrevétlenül és eltemetetlenül annak a hálószobának előterében, amelyben megölték, és csak március hónap elején zárták be egy hitvány koporsóba, és vitték a fehérvári kollégium papjai Gyulafehérvárra, a nagyobb templomba, ahol, miután síremléket építettek, amelyre felvésték a nevét és a bíborosi jelvényeket, eltemették.” BETHLEN 2002. 151–152., TIMON 1764. 170., BUNYITAY 1883. 408., SZABÓ 2006. 20–24.

⁶⁶⁷ KULCSÁR 1977. 592.

Gyulafehérváron temették el. Megölése ügyében a római főpap vizsgálatot rendelt el.”⁶⁶⁸ A vizsgálatról pedig – némileg leegyszerűsítve a történeteket – több korabeli történetíró is megemlékezett. Istvánffy Miklós így foglalta össze a történeteket: „Mellyel még Julius pápa és az kardinályok gyülekezete is nem sok idővel azután felette igen abban munkálkodott, kik néki azért az öldöklésért Rómában idéztetvén napot hadtanak, kiket mindazonáltal sok munkával s igen nehezen végtére megcsendesített.”⁶⁶⁹ Révay Péter szerint pedig: „Emiatt a pápa és a megsértett bíborosi kollégium saját személyében Rómába idézte, és kitűzte a tárgyalás napját, de végül nagy nehézségek árán kiengesztelte őket.”⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ KULCSÁR 2007. 94.

⁶⁶⁹ ISTVÁNFFY 2003. 172.

⁶⁷⁰ RÉVAY 2021. 202–203. Az események később sem felejtődtek el. Timon Sámuel jezsuita történetíró így írt róla: „*Ferdinandus Rex propter ejus caedem apud Curium Romanam, Hungarosque laboravit. Ac sane multum operae Principi optimo ponendum fuit, ut factum excusaret.*” TIMON 1764. 170. Szépirodalmi leképeződése is halványan kitapintható: P. SZATHMÁRY 1859. II. 26–34., Jókai Mór és Lissák György pedig a felmentésről is megemlékezett: „*A bűnért fölmentést adott a pápa a gyilkosoknak; de a hibát megbosszulta a nemezis. Fráter Györgyöt elveszítve, elveszté Ferdinánd Erdélyt.*” JÓKAI 1972. II. 328., „*III. Gyula pápának új bíborosa gyilkosait és azok felbujtóit egyházi átok alá kellett volna helyeznie. Ehelyett megvárta, míg Ferdinánd király a tanúkat – György barát ellenségeit! – összegyűjti. A szentatya még így is 'nem a legnagyobb nehézségek nélkül', csak V. Károly császár közbenjárására 1555. február 11-én hozta meg ítéletét: 'A véres tett rossz szándék nélkül Ferdinánd király parancsára, a kereszténység üdvére történt.'*” LISSÁK 1970. 548., valamint komoly tévedésekkel: PÁZMÁNDY 1930. 19.

C) „Alig van időm mással foglalkozni” – A szentszéki vizsgálat és az ítélet

1. Kitör a botrány

Giovanni Battista Castaldo még december 17-én megírta Alvincről a királynak a történeteket.⁶⁷¹ A gyilkosság híre – részben ettől függetlenül – hamar elterjedt a szélrőzsza minden irányába.⁶⁷² Tíz nap múlva már elért Prágába is, ahol Federico Badoero velencei követ jelentése szerint Martinengo audienciát kért Ferdinándtól, aki szerette volna elnapolni azt, ám a nuncius visszafogottságát félretéve felháborodottan erősködött, és a király végül engedett. Hogy pontosan milyen párbeszéd zajlódhatott le e kihallgatáson a két fél között, nem tudjuk, de sejteni engedik Martinengo azon szavai, amelyeket az eseményeket csodálkozva szemlélő velencei követ előtt mondott: „*Őfelségének számot kell adnia erről a dologról, mert nagy dolog az, hogy így meggyilkoljanak egy bíborost anélkül, hogy összehordott gyanúsításoknál többet tudnának róla! Nem tudom, a világ mit fog szólni ehhez a cselekedethez!*”⁶⁷³

Ferdinánd is érezhette, hogy a hír gyors elterjedése veszélyes lehet számára. Egyrészt jogosan tartott Róma reakciójától, másrészt a császári trónutódlás kapcsán is komoly veszélyeket hordozhatott az ügy, ugyanis amennyiben kiközösítenék, lemondhatna az olyannyira vágyott koronáról. Mindemellett pedig a protestánsok számára is fontos érv lehetett vele szemben. Ennélfogva Ferdinánd ezért határozatot rendelt el. Ez részleges sikert hozott, ugyanis a nuncius december 28-i és január 3-i levele sem ért el Rómába.⁶⁷⁴ Ennek ellenére a nagy skandallum történetének terjedését nem lehetett megállítani, és a velencei követ jelentése a nunciussal ellentétben elért címzettjéhez, s ami Velencében köztudomású lett, az Európa más udvaraiban sem maradhatott onnantól kezdve *sub rosa*.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 425. Konv. B. fol. 57r–58v.

⁶⁷² Pl. KOMÁROMY 1904. 103.

⁶⁷³ BARTA 1988. 8.

⁶⁷⁴ GOETZ 1965. 45. levél, Martinengo Del Monténak, Prága, 1552. január 12. A korabeli metszeteket vizsgálva Szalai Bélának is feltűnt 2021-ben publikált művében az a meglepő tény, hogy Fráter meggyilkolásáról nem ismerünk korabeli ábrázolásokat. Martinengo jelentése fényében helyesen feltételezte, hogy „*a Habsburg udvar cenzúrárt rendelt el*”. SZALAI 2021. 37. Talán ennek köszönhető, hogy Innsbruckba is csak lassan és szűrve érkeztek információk. Arras püspöke például azt írta Mária királynénak január 22-én, hogy Magyarországról a bíboros halála óta nem kaptak több hírt. DRUFFEL 1880. 50.

⁶⁷⁵ A magyar szempontból is kulcsfontosságú velencei diplomáciáról: VIVO 2007., COUTO 2007. 292–294., HOWARD 2007. 142–152. Legújabbban: ALONGE 2019. A velencei diplomácia magyar vonatkozású híreiről: SZOVÁK 2022., a 16. század közepén: TURBA 1892.

Ferdinánd igyekezett kihasználni a határzár okozta lélegzetvételnyi időt. Leveleket írt Sforza Pallavicininak, Castaldónak és Izabella királynénak, valamint V. Károlynak és Habsburg Máriának is.⁶⁷⁶ Így Camaiani nuncius Innsbruckból január 8-án már jelentette az aznap délben hallott híreket Del Monténak Rómába. Ezekből a következőkről értesült: a szerzetes azért praktikált a törökökkel, hogy Magyarország királya legyen, s így birtokba vegye az egész országot és Erdélyt. Miután e tervét az ezt ellenzők felfedték Castaldónak, ő december 20-án négy embert küldött a bíborshoz, a titkárát, Sforza Pallavicinit, egy magyart, valamint egy erdélyit. Amikor a szobájába értek, a titkár a törével torkon szúrta a barátot, Sforza pedig egy fejre mért ütéssel a földre terítette, majd levágták a fejét. Mindezt a nuncius nem fájalta, ugyanis úgy tudta, hogy a bíboros áruló volt és veszélyt jelentett a kereszténységre.⁶⁷⁷

Ludovico Beccadelli velencei nunciushoz is hamar eljutottak a hírek, amelyekről részletesen írt Rómába. 1552. január 16-án már biztosan tudott a gyilkosságról,⁶⁷⁸ valamint január 23-án azt jelentette Rómába, hogy látta Ferdinándnak a császár orátorának írt január 4-i levelét, melyben a váradi bíboros halálát mentegeti, mondván, hogy nyugtalan és kapzsi természete kényszerítette a királyt erre az intézkedésre, hogy népe és az egész ország ne essen a törökök áldozatául, amint azt állítólag Fráter tervezte. Emellett azt írta, hogy a beglerbég nem jött volna Magyarországra, ha nem lett volna a szerzetes, akinek Ófelsége a bíborosi megtiszteltetést szerezte, és őt Erdély kormányzójává és kincstartójává tette, valamint neki szándékozott adni az esztergomi érsekséget is. Mindezzel azonban Fráter nem volt megelégedve, ezért a törökökkel szövetkezett.⁶⁷⁹ Február 20-án pedig arról írt, hogy az

⁶⁷⁶ HORVÁTH 1872. 366–368.

⁶⁷⁷ „*Hoggi in questa hora del mezzo giorno é venuto nuova della morte del cardinal fra Giorgio. la cui tragedia é verissima, ma la particolari non si sanno anchor cosi minutamentediró solo le cagioni della morte sua. egli si mostró fino nella presa del castel di Lippa esser turco, con mala soddisfattione di tutti quelli Ongari. in questo tempo fino alli 20 del passato che fu il giorno ultimo della sua vita, esso frate haveva intendimento col Turco di farsi re di Ongaria et impadronirsi di tutte quel paese et di Transilvania, et comunicato il fatto co'l suo consiglio, due di quelli, a quali il trattato non piaceva, lo scopersono al signor Giovan Battista Castaldo. il quale ben certificato della cosa, mandó quattro huomini al padiglione del cardinale, i quali furono il secretario del signor Giovan Battista, il signor Sforza Pallavicino, uno Ongaro et in Transilvano. i quali giunti alla sua camera del padiglione, il secretario gli dette di un pugnale nella gola, il signor Sforza con una percossa in capo lo fece cader in terra, et li due altri insieme con questi gli togliarno la testa, et portaronla nello esercito. talmente che volendo il frate farsi re, et far tagliare a pezzi tutti quelli Christiani dal Beglierbei, che dovea venire al effetto, ha conseguito il fine degno di lui, che fu come ho detto li 20 del passato. del qual caso Sua Santità non deve pigliarsi fastidio, perché egli fosse cardinale dapoi che era traditore, et insidiava alla Christianità.*” KUPKE 1901. 138–139.

⁶⁷⁸ Ld. Innocenzio bíborosnak írt levelét: „*Il rev.mo di Tornone hiermatina partí di qui per Ferrara per venirsene a N. S. per trattar la pace, di che Dio gli faccia gratia. Il di innanzi S. Sig.ria Rev.ma fu in Collegio a tor licenza et hebbe audienza secreta, nella quale potemo ben pensare che non lassasse di commendar la causa del suo Re, congiunta, come suol dire, con la libertá d'Italia, di che tanto più gli havrà dato causa di ragionare questa nova sopravvenuta della morte violenta del card. Varadino procurata dal sig. Sforza Pallavicino a Vinz in Transilvania alli 17 del passato, come V. S. ill.ma havrà inteso.*” GAETA 1967b. 36.

⁶⁷⁹ „*Ho veduto una lettera del ser.mo Re de' Romani, di 4 del presente, scritta qui all'oratore cesareo, nella quale il Re scusa la morte del card. Varadino, dicendo che la sua inquieta et avida natura ha sforzato S. M.tà a pigliar*

oszmánokhoz is eljutott Fráter meggyilkolásának híre.⁶⁸⁰ Emellett rendszeresen felmerült az a kérdés is, hogy a szultán vezet-e majd személyesen hadat Magyarországon, vagy ki áll majd a sereg élére, s mikor, hogyan indulnak vagy érkeznek a csapatok.⁶⁸¹

Fráter halála Magyarországon vert igazán nagy port. Martinengo szerint a magyarok a legszörnyűbb halálnak („*mortem horrendam*”) nevezték a barát megölését, és közülük nem mindenki hitte el azt, hogy a bíboros valóban tervezte azokat a tetteket, amikkel vádolják.⁶⁸² Ugyanakkor komolyabb mozgolódás, felkelés nem tört ki az országban.⁶⁸³ A király viszont – valószínűleg tartva az esetleges felháborodástól – többek közt arról is beszámolt a nunciának,

questa provisione per assicurarsi che le sue genti con tutto quel regno non fussero preda de' turchi, sì come dice che si trattava di fare; et scrive che 'I beglerbei non seria venuto questo anno in Ongaria se non fusse stato il frate, al qual S. M.tà havea procurato l'honor del cardinalato, datoli così straordinaria mente da N. S., et l'havea fatto vaivoda et thesauriero generale della Transilvania et datoli intentione dell'arcivescovato di Strigonia: ma con tutto questo non si contentava et teneva le pratiche sopradette con turchi, si come più a pieno havrà fatto intendere a N. S., et soggiungeva nella detta lettera che la Transilvania stava quietissima. Il che, anchora che possa esser soverchio, ho voluto scrivere a V. S. ill.ma.” Uo. 39–40.

⁶⁸⁰ *Scrivono anchora che in nove giorni intesero la morte di fra Giorgio et che Rustan Bassà disse ch 'era homo di due lingue et che li stava bene.*” Uo. 51.

⁶⁸¹ Pl. Uo. 51., 71–72., 87., 92., 99., 108–109., 113., 119., 124. („*Che Acmar Bassà caminava con diligenza per la volta d'Ongaria et che in Samandria formaria l'essercito per andar poi in Transilvania.*”), 197. Mindez máshol is központi témának számíthatott. Arras püspöke január 24-én arról írt Innsbruckból, hogy a király megölette a váradi bíborost, de nem tudni, mi lesz ennek a hatása, Szulejmán tengeren vagy szárazföldön intéz-e támadást. *"Aussi ay je adverty la royne de comme le cardinal Varadino a esté occis par la Transilvanye; je ne scay encoire, quel effect cecy produyra, et y a des conjectures assez, pro et contra, pour discourrir sur ce, si le Turc viendra par mer ou par terre ceste année ou non, desquelles je feiz l'autre jour ung sommaire recueil à S. Mte [...]".* DRUFFEL 1880. 58. Mindezt azért is követhették ilyen nagy figyelemmel, mert úgy vélték, – ahogy azt Arras püspöke 1552. április 28-án Habsburg Máriának írta – ha a szultán nem támad személyesen Magyarországon, talán a béke vagy fegyverszünet is elérhető, s ezzel Ferdinánd király támogatni tudja a császárt a harcaiban. Uo. 440.

⁶⁸² GOETZ 1965. 50. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 19. Erről Istvánffy Miklós, Révay Péter és Bethlen Farkas így írt: „*Mikoron az magyaroknál ennek az öldöklésnek híre eltelt edett volna, sokan különbféle elméjű indulatokkal láttatnak vala arról érteni: némelyek, hogy méltán öletett volna meg, azt mondják vala, hogy ismét Erdéllyel az törökökhöz akart volna hajlani; némelyek azt valóságosan tagadván, s hogy az szent embert, ki immár kardinállyá tétetett volt, ok nélkül, ártatlanul, s kire semmi vétet nem bizonyítottanak volna, veszítették volna el, azt vallják vala felőle, hogy az ő megöletése után az királyné asszony s az árva könnyebben rávetethetnék és országától megfosztathatnék.*” ISTVÁNYFY 2003. 166., Vö. TIMON 1764. 170., KERESZTURI 1806. 24. „*Elhunytá után mindenféle pletykák kezdtek terjedni Ferdinánd kegyetlenségéről: miszerint más magyar főurakra is ez vár, ha nem vigyáznak. Miután ezekről értesítették Ferdinándot, levelet küldött Prágából Újlaky Ferenc királyi helytartónak és győri püspöknek, illetve minden tanácsosnak, amelyben mentegetőzött az ügy miatt, továbbá leleplezte ennek az örök bajkeverőnek és lázongónak a tetteit, amelyeket János életében, sőt, annak halála után, a királyné védnöksége alatt követett el: a keresztény közösség védelmére sokszor tárgyalt a törökkel, gyakran megszegte az esküvel megerősített egyezségeket, s a szerencse forgandósága szerint hol ehhez, hol meg ahhoz a párthoz. Mégsem állt messze attól Ferdinánd, hogy túlságos kegyetlenséggel vádolja a köznépet.*” RÉVAY 2021. 202–203., „*A barát szerencsétlen pusztulása még sokáig közszájon forgott, végül azonban, mivel nincs akkora fájdalom, amelyet a hosszú idő ne enyhítene és ne szüntetne meg, a barát halála is lassanként kiveszett az emlékezetből.*” BETHLEN 2002. 160. A székelyek reakciójáról: HORVÁTH 1872. 363., BETHLEN 2002. 158., valamint a mondott leveléről Uo. 159.

⁶⁸³ Erről Európa-szerte tudtak, például Antoine Perrenot de Granvelle arrasi püspök, a császár államtitkára 1552. január 17-én arról írt Habsburg Mária királynénak Innsbruckból, hogy Martinuzzi halála óta nincs mozgolódás Erdélyben. („*Et, dois que le moyne a esté dépesché, l'on n'entend point, grâces à Dieu, qu'en la Transilvanie soit succédé nouveaul movement.*”) DRUFFEL 1880. 38. A velencei nuncius is úgy tudta, hogy Erdély nagyon nyugodt. GAETA 1967b. 40.

hogy egy kiáltványt kíván kiadni, mert Németországban nagy megbotránkozást kelthet a gyilkosság híre.⁶⁸⁴

2. Róma reakciója

A legfontosabb viszont e szempontból Róma volt: az újév elejére, január 2-ra elkészült egy hosszú utasítás, amellyel kipróbált diplomatáját, Gregorjanci Pált küldte Rómába, hogy ott ágensével, Don Diego Lassóval együtt próbálják meg menteni a menthetőt.⁶⁸⁵ A sietség és az aggodalom nem volt alaptalan: az anyaszentegyház bíborosának meggyilkolása ugyanis automatikusan kiközösítést vont maga után az elkövetőkre.⁶⁸⁶ Erről még a korabeli történetíró, Bethlen Farkas is tudott: „Amikor azonban György bíboros megölésének híre Gyulához, a római pápához eljutott, ő is igen fájdalmasan viselte azt, egyházi átokkal sújtotta mindazokat, akik meggyilkolásában részesek voltak, a szentségektől távol tartotta őket, és megtiltotta, hogy áldozzanak.”⁶⁸⁷

Mindez pedig a fentebb már részletezett külpolitikai körülmények között komoly veszélyt jelenthetett Ferdinándra nézve. Így a követség a következő üzenetet vitte Ferdinándtól az Örök Városba: „Mindennek okáért minden lehető igyekezetünkkel kérjük a Szentatyát és alázatosan könyörgünk neki, hogy jelentse és nyilvánítsa ki, miszerint mi és mindazok, akik a nevezett György barát megöletésében tanáccsal, segítséggel vagy jóindulattal nekünk szolgáltak, semmiféle kiközösítés és büntetés alá nem esnek. A jövőben pedig, bármiféle ítéletet hoznak is ellenünk közösen vagy külön-külön, vagy bármiben is elmarasztaltatunk, mindez alól az

⁶⁸⁴ GOETZ 1965. 45. levél, Martinengo Del Monténak, Prága, 1552. január 12.

⁶⁸⁵ UTJEŠINOVIĆ 1881. 45–61. Az utasítás tulajdonképpen egy hosszú vádirat volt, amely főbb vonalaiban már előrevetítette a vizsgálat során a bíboros ellen felhozott vádakát. BARTA 1988. 25–32. Gregorjanci már 1550 nyarán is követségben járt a pápánál a királya megbízásából. KOLLÁNYI 1905. 358. A megbízatásról Máriának is írt Ferdinánd: „Az Ön bővebb értesülése végett elküldöm azon iratot, mely Frater György minden összeesküvéseit s árulását magában foglalja, valamint a bizonyítványokat és oly világos tanúskodásokat is, melyekkel emberemet ő szentségéhez a pápához utasítottam, a tettet indokolni s igazolni.” HORVÁTH 1872. 367. Bethlen Farkas arról tudott, hogy Pécsi Gáspár ment a pápához: „Lecsendesítésére Ferdinánd király Pécsi Gáspárt, a magyar nemes és ékesszóló férfiút küldte hozzá, aki azoknak a gonoszságoknak a hosszú felsorolásával, amelyeket az elmúlt években György barát közreműködésével a török segédcsapatok miatt a kereszténység elszenvedett, György ügyét teljesen tönkretette, és elérte, hogy a pápa kijelentsen: Györgyöt jogosan gyilkolták meg, és érvénytelenítve a tilalmat [...]” BETHLEN 2002. 158–159. Ezt más forrás eddig nem támasztja alá, viszont nincs kizárva, hogy Pécsi is a követség tagjai között lehetett.

⁶⁸⁶ Ennek kánonjogi hátteréről: SZUROMI 2010. 120–122. ld. még: ERDÉLYI 2011. 156–157.

⁶⁸⁷ BETHLEN 2002. 158–159.

apostoli Szentszék kegyelméből minket mindnyájunkat egyenként felmenteni és, amennyire lehetséges, felszabadítani és föloldozni [...] méltóztassék.”⁶⁸⁸

A zágrábi püspök gyorsan útra is kelt, és január 17-én már átléphetett a Porta del Popolo impozáns boltíve alatt. Azonban így sem sikerült megelőznie a gyilkosság hírért. A botránnyos történetről Don Diego Lasso szerint január 15-én este értesült a pápa, még hozzá egy Innsbruckból kelt levélből.⁶⁸⁹ A pápa pedig január 18-án értesítette hivatalosan a bíborosokat a történetekről.⁶⁹⁰ Mindez nagy botránnyak számított. Lasso napokig nem mert a pápa színe elé járulni.⁶⁹¹ Ehelyett Gregorjanci érkezének másnapján, január 18-án először a királlyal jó viszonyt ápoló bíborosokat keresték fel, a két korábbi nunciust, Moronét és Santacrocét, hátha jobb belátásra tudják bírni III. Gyulát, s a pontos jelentés megérkezéséig csitítsák a haragját. A pápa kezdeti reakciói nagyon diplomatikusak voltak: „*Valóban szükséges, hogy Őfelsége igazolja ezt a rettenetes tettet. Szívesen fogadom, ha bebizonyítja, hogy előttem rejtett okok kényszerítették; de ebben az esetben is mélyen kell sajnálnom, hogy az eset azon főpapot érte, akinek bíborosi kinevezésére röviddel előbb a legkedvezőbb hírekkel bírtak rá.*”⁶⁹²

Sikerült elérni, hogy a pápa magánkihallgatáson fogadja Gregorjanciékat, akik előadták megbízójuk érveit és a másolatban lévő leveleket. Gyula pápa azonban rámutatott, hogy hiába gondolja úgy, hogy a királynak jó oka volt e tette, ebben a formában a dokumentumoknak nincsen bizonyító erejük, s egy vizsgálatnak kell tisztáznia a körülményeket, amelynek a lefolytatására a bíborosok a legalkalmasabbak. Ferdinánd követi ezzel szemben a bíborosi konzisztórium bevonása nélkül az ügy gyors lezárását kérték. A pápa viszont nem engedett, s dühösen kijelentette, hogy nem lehet ilyen könnyedén és megfontolatlanul lezárni ezt az ügyet, s hogy „*A világon senki nem szereti jobban nálam Őfelségét, de azokat a tiszteteket, akik őt helytelenül informálták és a bíborost megöltették, meg kell fenyítenem: őket magukat ki kell*

⁶⁸⁸ BARTA 1988. 31. Mindez összecseng az V. Károly mellett lévő nuncius 1552. január 14-én, Innsbruckban kelt jelentésével, amelyben arról írt, hogy György szerzetes halálhíre után Ferdinánd feloldozást kérve levelet küldött a pápának, amelyben a szentatya tudomására hozta, hogy milyen rossz ember volt Fráter: „*doppo la nuova della morte di fra Giorgio monsignor d'Aras m'ha mostrato non ci esser avvisi che ne sia seguita altra innovatione, et che il re de Romani haveva mandato a Nostro Signore per l'absolutione, nel che Sua Signoria Rma sperava che Sua Santità non dovesse mancare, scoprendosi ogn' hora meglio, quanto detto frate fosse mal huomo et avesse cattivissimi pensieri.*” KUPKE 1901. 149.

⁶⁸⁹ DRUFFEL 1880. 86. Innsbruckban január 8-án tudta meg a hírt az V. Károly mellé rendelt nuncius, valószínűleg tőle érkeztetett Rómába is. KUPKE 1901. 138–139.

⁶⁹⁰ A konzisztoriális akta szerint: „*Sanctissimus dominus noster fecit verbum de morte violenta Georgii cardinalis Transilvanensis et de ea condolens memoravit infelicitates huius saeculi et humanae naturae fragilitates ac sicciorum infelices ausus, admonuitque eosdem reverendissimos, ut cogitarent, quid in ea re esset agendum, et quid responderent videretur ei, qui pro iustificatione huiusmodi excessus ad Urbem venerat.*” TUSOR–NEMES 2011. 104–105.

⁶⁹¹ DRUFFEL 1880. 87.

⁶⁹² Uo. 87., FRAKNÓI 1903. 77., BARTA 1988. 34.

közösítenem, örököseiket pedig negyediziglen minden világi és egyházi méltóságtól el kell tiltanom.”⁶⁹³

Ezt követően létrehozott egy tizenegy főből álló bíborosi testületet.⁶⁹⁴ Tagjainak véleménye megoszlott: a spanyol Pacheco támogatta a királyt, az angol Pole pedig egyenesen úgy nyilatkozott, hogy őfelsége bölcsen cselekedett, hogy Frátert bíborossá nevezte ki, mert így akarta megjavítani, de ha csakugyan olyan volt, amilyennek látszott, még bölcsebben járt el, mikor megölette. Vele ellentétben Trani bíboros úgy vélte, hogy a barátot a pénze és a hatalma miatt ölték meg.⁶⁹⁵ Gregorjanci és Lasso igyekezett a kijelölt kardinálisokat „megpuhítani”, azonban csak annyit sikerült elérniük, hogy Ferdinánd megkaphassa az ideiglenes feloldozást. Végül január 30-ára készült el a pápa hivatalos állásfoglalása. Ebben kifejtette, hogy a bíborosokkal történő tanácskozás után arra jutott, hogy Ferdinándot ideiglenesen bármiféle egyházi tilalom alól feloldozza, viszont az uralkodó tegyen esküt a szokott formában Martinengo kezébe, hogy „*engedelmeskedni fogsz az egyházunk ítéletének*”.⁶⁹⁶ A helyzet ugyanakkor továbbra is feszült maradt a pápaság és Ferdinánd király között.⁶⁹⁷

3. Az első lépések

A fejleményeket január 30-án Del Monte bíboros foglalta össze Martinengónak. Levelében tudatta, hogy Fráter meggyilkolása nagyon felzaklatta a pápa lelkét, mindazonáltal tekintettel a király jámborságára és vallásosságára, valamint az Apostoli Szék iránt mindig tanúsított tiszteletére, nemcsak jóindulatúan meghallgatta a zágrábi püspök által adott jelentést és indoklást, hanem az egyház lelki békéje érdekében vissza is küldi azzal a „vigasztalással”, amit Őszentsége kíván, lelkiismeretének nyugalma érdekében. A király minden bizonnyal vizsgálatot fog kérni, hogy lezárhassa az ügyet, ami veszélyes lehet számára, különösen azért, mert Németországban és Magyarországon is nyugtalanok miatta.⁶⁹⁸

⁶⁹³ DRUFFEL 1880. 87–88., FRAKNÓI 1903. 78., BARTA 1988. 34.

⁶⁹⁴ A szinte csak jogászokból álló testületben helyet kapott több korábbi bécsi nuncius is, például Santacroce, Morone és Mignanelli. DRUFFEL 1880. 88.

⁶⁹⁵ Uo. 88., FRAKNÓI 1903. 79.

⁶⁹⁶ AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 1r–1v., Misc. Arm. II 55. fol. 50v–52r., FRAKNÓI 1903. 80., BARTA 1988. 35–36.

⁶⁹⁷ Február 28-án mindezt Lasso is megírta, tudósítva királyát arról, hogy Rómában közölték vele, hogy a dolgok egészen másképpen állnak, mint Fráter (Fray Jorge) halála előtt. DRUFFEL 1880. 174–175.

⁶⁹⁸ GOETZ 1965. 47. levél, Del Monte Martinengónak, Róma, 1552. január 30.

Mindemellett utasította Del Monte Martinengót, hogy a nuncius tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a meggyilkolt bíboros ingóságai a Szentszékhez kerüljenek.⁶⁹⁹ Ez egy érdekes pontja a történetnek, ugyanis a korszakban Magyarország-szerte elterjedt szóbeszédnek számított Fráter legendás vagyona.⁷⁰⁰ Sőt, a kincseinek híre Európa több tájára is eljutott. Róma is felfigyelt e vagyonra, amely Szentszék értelmezésében a kánonjog szerint a bíborosi tisztéből adódóan a pápaságot illette volna meg. Például a frissen megalakult bíborosi bizottság egyik tagja kijelentette, hogy Fráternek azért kellett meghalnia, mert a gyilkosok a kincseire és hatalmára vágytak.⁷⁰¹

A pápa nunciusán keresztül igyekezett megszerezni ezt a nagynak hitt vagyont. A gyilkosság után az elkövetők is azonnal a mesés kincstár felkutatására és kifosztására indultak, Giovanni Battista Castaldo Alvincon, Szamosújváron, Szászsebesen, Déván és Váradon is kerestette azt, ám – bár volt köztük ezer darab Lysimachos-arany is – megdöbbenésükre – állítólag – a vártnál sokkal kevesebb pénzt és kincset találtak. Ebben az is közrejátszhatott, hogy a barát halála után egykori szolgálói szabad prédaként tekintettek a felhalmozott vagyonra, valamint valószínűleg Castaldo is félretett magának a zsákmányból, legalábbis erre enged következtetni Tinódi Lantos Sebestyén:

*„Lön nagy okossága az királ képének,
Lele csendességöt az erdélieknek,
Mind végére méné az barát kincsének,
Házait foglalá királ ő felségének.
Felséges királnak kincsben sokat küldé,
De azért ő magát abból sem feledé,
Mert csak bárom kocsival Érdélbe méné,
Öt társzekér kincsesei Érdélből el-kiméne.”⁷⁰²*

Castaldo Martinengót is értesítette a meglepően kevés vagyonról. Martinengónak valószínűleg gyanús lehetett a hír, s többször is igyekezett a pontos mennyiségét és helyét kideríteni, azonban egymásnak ellentmondó információkat kapott. Végül úgy értékelte a híreket, hogy a bíboros vagyona 30 000 dukátra taksálható, pedig 500 000 dukátra számítottak.

⁶⁹⁹ Uo. 47. levél, Del Monte Martinengónak, Róma, 1552. január 30.

⁷⁰⁰ OBORNI 2011., OBORNI 2017a. 252.

⁷⁰¹ Odett de Selve, Franciaország velencei követe pedig arról írt, hogy „Az egész világ különösnek találja ezt a halált, és azt mondják, [az áldozat] legnagyobb hibája nem egyéb volt, mint hogy sok pénze volt együtt egy várkastélyban, ahová rögtön halála után elszalasztották valakit.” FRAKNÓI 1903. 79., BARTA 1988. 35., TUSOR 2004a. 124. Úgy tűnik, hogy e római pletykák a Ferdinánd király által kért anyagi segítséget is befolyásolták. DRUFFEL 1880. 122.

⁷⁰² RMKT III. 57.

Végül Ferdinánd király leleményesen elintézte, hogy a 30 000 dukátból sem látott semmit Róma.⁷⁰³ Mindez Magyarországon is köztudott volt, a történeteket Bethlen Farkas így foglalta össze: a pápa az kívánta, hogy „[...] György bíboros javai, mivel örököséről nem gondoskodott, szálljanak a pápai kincstárra, amire Ferdinánd azt válaszolta, hogy a meggyilkolt minden kincsét a katonák zsoldjába előlegezték, a pápa pedig, ebben engedve Ferdinándnak, többé azt nem követelte.”⁷⁰⁴

A pápa február 12-én közölte a bíborosi konzisztóriummal az ideiglenes feloldozásról szóló döntését, ám ekkor már rég tudták ezt Ferdinánd udvarában is.⁷⁰⁵ A király környezetét erősen foglalkoztatta Fráter halála, legalábbis ennek tudható be a nuncius február 4-i jelentése, amelyben megemlítette, hogy „a váradi bíboros gonosz szándékai napról napra nyilvánvalóbbak, mivel nemrég két török nyelvű levelét fogták el, az egyiket a szultnához, a másikat Rusztán basához írta, őfelsége tudta nélkül”.⁷⁰⁶ Emellett a gyilkosságról is újabb részleteket tudott meg: értesülései szerint először a titkár – azaz Ferrari – sebesítette meg a barátot, de ez még nem volt halálos, Sforza pedig azt mondta, hogy soha nem bízik ilyen ügyet írástudókra.⁷⁰⁷

Február 11-én még arról írt a nuncius, hogy a király elégedett volt az ideiglenes feloldozással, s az esküt is hajlandónak mutatkozott letenni, csak éppen annak szövege kapcsán merültek fel bizonytalanságok.⁷⁰⁸ A helyzet viszont hamar megváltozott. 14-én már Castaldónak és Pallavicininek is felmentést szeretett volna kijárni, 19-én pedig azt jelentette Martinengo, hogy bár a király letette az esküt, de sürgeti, hogy megkapja a teljes felmentést, méghozzá más prelátusok bevonása nélkül.⁷⁰⁹ Ennek háttérében az állhatott, hogy Ferdinánd félreérthette a pápa szándékát, és az udvarba érkező Pallavicinit fényes körülmények között fogadta. Sőt, a zsoldos kihallgatást kért a nunciustól, azonban Martinengo nem volt hajlandó fogadni őt, valamint amikor megtudta, hogy misére is jár, a királytól követelte, hogy tiltsa ezt meg neki. Ferdinánd ezek után egyrészt eltávolította az udvarból Pallavicinit, másrészt ezért kezdte szorgalmazni az ő feloldozását is.⁷¹⁰ Mindez különösen fontos volt, mert őt szemelte ki

⁷⁰³ GOETZ 1965. 50. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 19., HORVÁTH 1872. 362., 376–377., BESSENYEI 1981. 98., BARTA 1988. 41–42., 44., MAKKAY 1995., BETHLEN 2002. 137., 152., OBORNI 2011.

⁷⁰⁴ BETHLEN 2002. 158–159. Ezen kívül Izabella királyné is jogot formált – sikertelenül – a vagyon egy részére. VERESS 1901. 341., 352.

⁷⁰⁵ KOLLÁNYI 1905. 360., TUSOR–NEMES 2011. 105.

⁷⁰⁶ GOETZ 1965. 48. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 4. Vö. VERESS 1901. 340. 2. lj.

⁷⁰⁷ GOETZ 1965. 48. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 4.

⁷⁰⁸ Uo. 49. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 11.

⁷⁰⁹ Uo. 50. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 19.

⁷¹⁰ Uo. 50. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 19. Don Diego Lasso már április 2-án arról írt az uralkodónak, hogy ha lehetséges, a király szolgálóinak *ad cautelam* feloldozására is törekszik. DRUFFEL 1880. 318. A felmentés ügye a hónap végén is előjött Rómában. Uo. 424.

az uralkodó arra, hogy újabb olasz zsoldosokat szerezzen a magyar hadszíntérre a Pápai Állam területéről, és mint korábban láthattuk, a kiközösítése miatt mindez komoly diplomáciai súrlódásokat okozott.

A ki(nem)közösítés kérdése ugyanakkor tovább haladt. Lasso a március 6-i audiencián a papa elé vitte ismét Fráter ügyét, s jelezte, hogy Ferdinánd letette az esküt, valamint bizonyítékokat küld, melyből kiderül, hogy nem lehetett máshogy eljárni a váradi püspökkel.⁷¹¹ Mindez azonban már nem változtatta meg Róma véleményét. A pápa úgy nyilatkozott, hogy a bemutatott iratok nem elegendőek ahhoz, hogy Frátert elítéljék.⁷¹² Így követte az eredeti szándékát: a gyilkosság alapos kivizsgálása végett 1552 márciusában elrendelte egy négy bíborosból álló testület felállítását.⁷¹³ A bizottság tagjai között találjuk Juan Álvarez de Toledo, Pedro Pacheco de Villena, és Jacques de Puit (Giacomo Puteo/Jacques Dupuy) – majd 1552 áprilisában a helyére Giovanni Battista Cicala – mellett a korábbi nunciust, Fabio Mignanellit is.⁷¹⁴ A bizottság összetételéből arra lehet következtetni, hogy a pápa tényleg eleget tett Don Diego Lassónak mondott azon szavainak, miszerint ő mindenben úgy fogja támogatni Ferdinándot, mintha ügyvédje és megbízottja lenne.⁷¹⁵

Don Diego Lasso március 26-i jelentése szerint Santacrocéval elment a pápához, hogy megkérdezze, milyen bizonyítékokra lenne még szükség a döntéshez. A pápa kifejtette, hogy bár ő maga elégedett, de a körülmények miatt a döntésnek megalapozottnak kell lennie. Az ügygel néhány napon belül foglalkoznak a bíborosok, s valószínűleg a nuncius fog eljárni az ügyben.⁷¹⁶ Mivel a Szentszék az eddig bemutatott levélmásolatok helyett komolyabb, hitelt érdemlő bizonyítékok alapján szeretne volna meghozni az ítéletét – és valószínűleg emellett a kivárás taktikáját is alkalmazta –, egy alaposan vizsgálatot rendelt el, amelynek a vezetését Martinengóra bízta a pápa.⁷¹⁷ 1552. április 19-én a pápa brévében tudatta Martinengo számára a bíborosok kinevezését, és elrendelte a gyilkosság vizsgálatának elkezdését.⁷¹⁸ Gregorio de

⁷¹¹ Uo. 1880. 213.

⁷¹² Uo. 265.

⁷¹³ FRAKNÓI 1903. 81., BARTA 1988. 47. Hasonló bíborosi bizottság többször, például 1529-ben, valamint 1552-ben is működött magyar ügyekben. FRAKNÓI 1903. 14., TUSOR–NEMES 2011. 105.

⁷¹⁴ IGLESIAS 2009. 706–707., MUÑIZ–COLLADO 2009. 476–477., SQUICCIARINI 2000. 50–52., ROMANO 1852. 105., CIAPPINA 1981. 304–309., AAV Misc. Arm. II 55. fol. 52rv. Puteo érintettségét jól mutatja, hogy Lengyelország bíborosprotektora is volt.

⁷¹⁵ FRAKNÓI 1903. 81.

⁷¹⁶ DRUFFEL 1880. 225–226., 318.

⁷¹⁷ Uo. 423–424. A vizsgálat vezetőjének személyére több javaslat is született Martinengo előtt. Uo. 90.

⁷¹⁸ Az eredeti: AAV Misc. Arm. II 61. fol. 41v–42v., átírásban: GOETZ 1965. 65. irat, III. Gyula Martinengónak, Róma, 1552. április 19. „*Bemutatták előttünk azokat a cikkelyeket, melyeket a nevezett király [I. Ferdinánd] ügyvédei által a mondottak bizonyítására megkaptunk. Mi tehát, méltányosnak tartva, hogy az igazság megvilágítására megadjuk a lehetőséget, a nevezett cikkelyeket bizonyos kérdésekkel együtt (melyeket a nevezett bíboros urak állítottak össze azokról) elküldjük hozzád és megadjuk neked és megparancsoljuk, hogy három hónap*

Ayala kanonok május 4-én felkereste a bizottságot, s közölte, hogy uralkodója elfogadja a nunciust mint vizsgálóbiztost.⁷¹⁹

Ezzel kezdetét vette a kivizsgálási eljárás. Ennek alapját a pápa és Ferdinánd jogászai által összeállított artikulusok alkották, melyeknek fő célja a barát árulásának, s ezáltal a gyilkosság jogosságának tisztázása volt.⁷²⁰ A nunciusnak tanúkat kellett megidéznie és e pontok alapján kihallgatnia, megesketve őket, hogy az igazat fogják vallani, valamint a király emberei által elé hozott bizonyítékokat hiteles tanúkkal ellenőriztetni. Végül pedig a vizsgálat során összeállított iratanyagot nyilvános jegyzőkönyv (*processu in publica forma sub tuo sigillo clausa*) formájában Rómába juttatni. Kezdetben úgy gondolták Rómában, hogy az ügy kivizsgálásához elegendő lesz pusztán három hónap (*infra trium mensium*), azonban a vizsgálatból egy egészen 1554-ig elhúzódó, sokszor akadozó, bonyolult procedúra lett.

Miért lett a néhány hónaposra tervezett vizsgálatból a résztvevők számára végtelennek látszó történet? A választ az európai nagypolitika szövevényes fonákjai között kell keresnünk. Ahogy az előző fejezetekben láthattuk, a két Habsburg testvér harapófogóba került: 1552 első felében lángokba borult újra a Birodalom, s a belharcok mellett a francia király seregei hódoltatták Verdunt és a nyugati határokat. Mindeközben pedig egyre aggasztóbb hírek érkeztek délről is, ahol a szultáni seregek készülődtek Ferdinánd ellen. V. Károly számára most is a franciák elleni háború és Szász Móric volt a fontosabb, s Ferdinándtól várt katonai segítséget, miközben a testvére szintén rá volt szorulva minden egyes katonára. Ezért hosszú és szívós diplomáciai munkával igyekezett a birodalmi rendeket a császárral kibékíteni, hogy a felszabaduló katonai és anyagi forrásokat az oszmánok ellen tudja a magyarországi hadszíntérre csoportosítani. Mindehhez többek közt Linzben és Passauban kellett tárgyalásokat folytatnia, s közvetíteni a két fél között. Bár ezt sikeresen végrehajtotta – ennek köszönhető Szász Móric magyarországi táborozása is –, de mindeközben meglehetősen kevés ideje maradt mind neki, mind pedig az őt követő nunciusnak Fráter ügyével foglalkozni. Ezt nehezítette meg a távolság is, ugyanis a tanúk és a dokumentumok jelentős része nem volt elérhető oly messze a magyar határtól.

*leforgása alatt [...] azon helység nagyobb templomainak kapujára kitűzött felhívásod által, hol éppen leszel, a mondott kérdésekről és cikkelyekről szavahihető tanúkat idézz meg és halgass meg, [...] őket szorgosan kérdezd ki, és valamennyi bizonyítékként eléd hozott írást, iratot, és dokumentumot [...] hiteles tanúkkal ellenőriztess és vizsgáltass meg. [...] a tanúkat pedig, akiket megneveznek, az egyházi fenyítékre való figyelmeztetéssel intsd, hogy minden kedvezés, gyűlölet, szeretet vagy félelem nélkül csak az igazat vallják.” BARTA 1988. 48–49. Az eredeti szöveg és a kiadás összevetésekor derült ki, hogy bár Goetz munkája felettébb alapos, az eredeti szövegben lévő *Ungaria* szót *Hungaria*-ra, a *Turcarum*-ot *Turcharum*-ra, a *Transylvaniam* *Transilvaniam*-ra módosította.*

⁷¹⁹ Uo. 51.

⁷²⁰ UTJEŠINOVIĆ 1881. (Urkundenbuch) n. XVI. 62–73., BESSENYEI 2002. 210–233., továbbá: AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 46r–52v., AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 26r–33r.

Miközben Ferdinánd éppen a protestáns Szász Mórival készült Passauban megegyezni, kapóra jött számára a fentebbi probléma, s úgy használta ki a helyzetet, hogy a pápa nunciust távol tartsa a tárgyalásoktól, mondván, neki Bécsben kell a tanúk kihallgatásával foglalkoznia. Ezért az uralkodó személyesen adta át Martinengónak a pápai megbízólevelet, valamint a vizsgálatához szükséges kérdőpontokat.⁷²¹ Nem volt mit tenni, Martinengo Linzből Bécsbe indult, ahová május elején meg is érkezett. Közben május 9-én Ferdinánd utasította Jacob Jonast, a Hofkanzlei alkancellárát, hogy a Trienti Zsinatról éppen Bécs felé tartó Gregorjáncival egyeztessen a vizsgálat részleteiről, aki emellett Philip Gundel és Johann Pacheleb társaságában nekiállt az iratok átnézésének. Ekkor szembesültek azzal, hogy a Rómában írt kérdőpontok tendenciózus voltak miatt veszélyesek lehetnek.⁷²² Az ügy azonban csak lassan haladt, mert a birodalmi ügyek mellett a budai pasa dunántúli hadjárata miatt – aminek a keretében Veszprémet is elfoglalta – nem volt idő és lehetőség a vizsgálat megkezdésére. A következő lépést Ferdinánd tette meg, aki valószínűleg továbbra is Damoklész kardjaként tekintett az ideiglenes felmentésére. Ezért június 5-én Passauban hivatalos megbízást adott Philip Gundelnek, Johann Pachelebnek, valamint Bernhard Walthernek, hogy ügyvédként képviseljék őt a vizsgálaton.⁷²³ Ők június 25-én keresték fel a nunciust, bemutatták a megbízólevelüket, majd tiltakoztak az artikulusok miatt, és a nuncius Rómába továbbította az ellenvetéseket.⁷²⁴

Július elején kerül elő újra – áttételesen – Fráter ügye, amikor is megemlítette, hogy Urban Textor, Ferdinánd király gyóntatója lelkiismereti válságba került, mert a királynak a Fráter meggyilkolásáról tett gyónásakor nem volt kellően körültekintő. Ezért a feloldozását kérte a nuncius, különösen annak tekintetében, hogy egyrészt már hetven éves, másrészt pedig nehéz lenne egy új és megfelelő gyóntatót találni ebben a protestánsokban bővelkedő országban.⁷²⁵ Ezt követően hosszú szünet következett.⁷²⁶ A nagy oszmán támadás ideje alatt egyszerűen nem volt rá mód, hogy a vizsgálattal érdemben haladni lehessen. Mindennek persze

⁷²¹ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111r., GOETZ 1965. 71. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1552. május 3.

⁷²² BARTA 1988. 60–61. Jonas később is részt vett a vizsgálatban, pl. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 113r.

⁷²³ AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 32v–33r., Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 40r–41r. Ők június 25-én jelentkeztek a nunciushoz. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111r. Rajtuk kívül 1553. március 21-én Leopoldus Lopfner tünik fel ügyvédként a jegyzőkönyvben. Uo. 112v. Vö. 114r.

⁷²⁴ GOETZ 1965. 76. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. június 25., BARTA 1988. 62.

⁷²⁵ GOETZ 1965. 79. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. július 3. Tumor Péter megfogalmazásában „Az a tény, hogy a nunciustok a hierarchia tagjai voltak, a világi diplomáciai képviselők számára elérhetetlen információ háttér és kommunikációs csatornákat biztosított számukra. Rendszerint különleges kapcsolat fűzte őket az uralkodók gyóntatóihoz.” TUSOR 2004a. 191. Vö. WOJTYSKA 1990. 33. Valószínűleg itt is ennek a megnyilvánulását láthatjuk. Erre utal az a tény is, hogy Martinengo utódjáról, Delfino nunciusról tudjuk, hogy kifejezetten jó viszonyt ápolt a gyóntatóval. GOETZ 1970b. XII.

⁷²⁶ A Lorenzo Maggio által vezetett jegyzőkönyvben is 1552. június 25. után a következő bejegyzés 1553. február 7. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111r.

a kiközösítés alatt állók nem örültek. Giovanni Battista Castaldo például július 22-én panaszkodott arról az egyik megbízottjának, hogy nem elég az erdélyi katonaság problémája, – amely hét hónapon keresztül nem látott egy dénárt sem – hanem emellett a pápa sem akarja őt felmenteni a gyilkosság miatt, pedig Fráter volt az oka a török támadásnak.⁷²⁷

4. Az érdemi munka

Rómában viszont tovább lehetett gördíteni az ügyet. Don Diego Lasso kereste fel a négy bíborosból álló bizottságot, s adta át az új kérdőpontokat, valamint kérte a vizsgálat határidejének meghosszabbítását. A bizottság döntését, amelyben a régi és az új kérdőpontok feltevését is meghagyták, csak a következő év februárjában vették elő Bécsben.

Az ügy újbóli elindulásának motorja ismét Ferdinánd volt, aki már január végén jelezte a szkeptikus nunciushoz, hogy ismét foglalkozni szeretne az üggyel.⁷²⁸ A vizsgálat jegyzőkönyve szerint 1553. február 7-én Philip Gundel kihallgatásra jelentkezett a nunciushoz a bécsi rezidenciájában, és bemutatta a nunciust, és két titkára, Lorenzo Maggio és Giulio Locatelli előtt az utasítást (*litteras remissorias*) és az artikulusokat.⁷²⁹ Március 3-án az éppen Grácban tartózkodó nunciust felkereste Bernard Walther, hogy kezdje el a tanúk megidézését.⁷³⁰ Március 5-én már arról írt, hogy lassan haladnak a dolgok.⁷³¹ Mivel azonban a tanúk kapcsán nem tett lépéseket, másnap, 6-án Pacheleb társaságában ismét felkereste őt Walther, hogy megsürgesse az ügyet.⁷³² Ennek hatására Martinengo másnap kinevezte megbízottjának és futárának Giovanni Pietro Gennarót, valamint felhatalmazta, hogy kihirdesse az idézéseket. Gennaro nem várakozott, másnap Andrea Gallo és Sylla Martinengo társaságában a gráci Szent Egyed-templomban kihirdette az idézést, majd ki is szögelte a templom kapujára.⁷³³ Ezt

⁷²⁷ KOLLÁNYI 1905. 360. A későbbi köztudatban is feltűnik az a vélemény, hogy Fráter okozta a háborút. Erre ld. Kovacsóczy Farkas dialógusát: „Nagyon hasonló ehhez minálunk Fráter Györgynek, egy kárhozott és Magyarország romlására született embernek az élete. [...] A királynét csecsemő fiával együtt kiűzte az országból, a törökökkel való szövetséget felbontotta, átállt Ferdinándhoz, az országot nagy háború veszélyeibe sodorta, és csapásokat hozott rá. Egyébként hogyan végezte ő maga is életét? azon a módon, ami a haza legrútább apagyilkosainak jár.” KLANICZAY 1982. 1250.

⁷²⁸ GOETZ 1965. 107. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. február 23., BARTA 1988. 75.

⁷²⁹ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111r.

⁷³⁰ Uo. 111rv.

⁷³¹ GOETZ 1965. 109. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 5.

⁷³² ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 111v.

⁷³³ „Mi, Geronimo Martinengo gróf, apostoli nuncius [...] kapott megbízatásunk értelmében, Őszentsége írott parancsának megfelelően mindazokat, akik ezen ügyben összesen vagy egyenként valamiképpen érintettek, nyilvánosan megidézzük és megidéztetjük [...] a kihirdetéstől számított 19. napon belülrre ide Graz városába, vagy máshová, ahol akkor éppen tartózkodni fogunk.” BARTA 1988. 76., A második megidézés szintén Grácban, a harmadik pedig Bécsújhelyen (*in Nova Civitate*) volt. AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 35v–36v.

követően Johann Albert Widmanstetter udvari tanácsost kinevezték Maggio mellé másodjegyzőnek, s március 14-én megnevezték az első tanúkat. Martinengo megidézte őket, Gennaro pedig az iratokat kifüggesztette a templom kapujára, valamint személyesen vitte el az érintetteknek.⁷³⁴

Ezt követően folyamatosan zajlódtak az idézések, valamint ezzel párhuzamosan a tanúk kihallgatása. 21 tanú vallomása került így felvételre. Valószínűleg az eljárás felgyorsítása és új tanúk bevonása érdekében Jacob Jonas azt tanácsolta a nunciushoz, hogy érdemes lenne Erdélybe is elmennie, s nem kell félnie a háborús veszélyektől.⁷³⁵ Mindezt Ferdinánd is felhozta a nunciushoz, közölve, hogy Erdélyben sok olyan tanú van, akik a tartományban való elfoglaltságuk miatt nem tudnak elmenni, ezért oda kellene mennie. Mivel a brève értelmében egyedül a nuncius vehette fel a vallomásokat, Ferdinánd kérvényezte, hogy pápai engedéllyel állíthasson Martinengo egy helyettest, aki elmenne helyette Erdélybe, míg ő Izabellát látogathatná meg Lengyelországban, „*mivel úgy látja helyénvalónak, hogy az említett hölgy minősége és címe miatt személyesen én végezzem el a vallomás felvételét*”.⁷³⁶ Mindeközben Ferdinánd két kiközösített katonájáról sem feledkezett meg, és elmondta a nunciushoz, hogy nagyon hálás lenne, ha a per végéig a bűntársait felmentenék minden felelősség alól, hogy a kellő időben részesülhessenek az egyház szentségeiben.

Ezt követően a király és a vele tartó nuncius a soproni országgyűlésre utazott, ami kivételes lehetőséget biztosított a tanúvallomások felvételének folytatására.⁷³⁷ A jelentős késelem miatt szükséges volt a vizsgálat hivatalos határidejének meghosszabbítása is.⁷³⁸ Közben pedig a már nagyon elégedetlenkedő, s az ügy lassúságát nehezen viselő Martinengo július 17-én arról számolt be, hogy az „örökkévalóságnak” tűnő vizsgálat új állomáshoz jutott, ugyanis helyetteseként (*subdelegatus*) Martin Bondenarius bécsi prépostot küldi oda, míg ő továbbra is Krakkóba készül.⁷³⁹ Bondenariusnak augusztus 7-én állították ki a négy hónapra szóló megbízólevelét, mellé pedig a konstanzi egyházmegyei haigerlochi Theobald Heroldot (*Theobaldus Herolt ex Haigerloch*) nevezték ki segítőül.⁷⁴⁰ Petrovics Péter lázadása miatt

⁷³⁴ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 112rv., BARTA 1988. 77.

⁷³⁵ GOETZ 1965. 113. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 29., AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 33r–34r. Az ügymenetről: ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 112v–115r.

⁷³⁶ GOETZ 1965. 114. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. április 6. Mindezt Ferdinánd nem csak a nunciushoz keresztül kérte, hanem a Rómában tartózkodó Gregorio de Ayala kanonok révén is felkerestette a bíborosi bizottságot, ami megadta Martinengónak a szükséges felmentést. BARTA 1988. 79.

⁷³⁷ Pl. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 113v.

⁷³⁸ Uo. fol. 114r.

⁷³⁹ Pl.: „*Ami a váradi bíboros ügyét illeti, óvatosak vagyunk*” GOETZ 1965. 119. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. június 1., 125. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. július 17., HORVÁTH 1872. 371., FRAKNÓI 1903. 82., BARTA 1988. 80.

⁷⁴⁰ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 114v–115r.

azonban el kellett halasztani az indulásukat, majd csak november végén sikerül útra kelniük. Martinengo már régóta szorgalmazta a felmentését, áthelyezését, amit végül október 17-én a pápa jóváhagyott, és Zaccaria Delfino püspököt nevezte a helyére ki.⁷⁴¹ A nuncius innentől kezdve fél szemével már a déli utakat figyelte, várva utóda egyre csak húzódó érkezését. Hazatérése előkészítéséért Gannerót előreküldte Rómába december elsején. Itália kék egére azonban még várnia kellett Martinengónak.⁷⁴²

Míndeközben a gyilkosságban résztvevők feloldozásának ügye is tovább haladt. 1553 júliusában a nuncius azt is szorgalmazta, hogy Pallavicinin és Giovanni Battista Castaldón kívül Giuliano Salazar, a királyi istálló-mester helyettese – aki Ferdinándnak a gyilkossághoz szükséges engedélyét vitte Castaldónak – szintén megkapja a feloldozást a gyilkosságban való érintettsége ellenére. Martinengo szerint amellet, hogy nagyon kedves ő a király számára, őfelsége lovagi gondjait viseli és legfőbb intézője, egyúttal úriember is, és a „*Szentszék iránt tanúsított odaadásával méltó Urunk kegyelmére.*” Ezért szeretné, ha felmentenék. A nuncius is helyeselte mindezt, „*ezért, hogy jobban megértse az ügyének állását*”, elküldte a vallomását is.⁷⁴³ Végül 1553 folyamán Ferdinánd király aktív közreműködésével megkapták a pápától a feltételes feloldozást, csak Martinengónak Ferdinándhoz hasonlóan esküt kellett tenniük, hogy elfogadják majd a végleges ítéletet.⁷⁴⁴ Úgy tűnik, Ferdinánd ezzel sem elégedett meg teljesen, s ezt követően már azt kérte, hogy Pallavicinit rehabilitálják, valamint szabadon mozoghasson a Pápai Államban.⁷⁴⁵

1553 decemberében újabb feladattal bővült a vizsgálat köre, ugyanis az eddigi tanúvallomások mellett nekiálltak a különböző levelek és levélrészletek összegyűjtésének is. Pacheleb a király nevében hosszú listát adott át a nunciushoz ezekről, ám mivel többségük nem

⁷⁴¹ GOETZ 1970b. IX.

⁷⁴² A pápa végül 1553. november 30-án állította ki Delfino ajánlólevelét I. Ferdinándhoz. KOLLÁNYI 1905. 361., vö. BRAUNSBERGER 1896. I. 478., NEMES 2010. 398. továbbá: „*Mittimus ad M^{em} tuam dil. fil. Zachariam electum Pharen., praelatum nostrum domesticum, qui tuae Mti has litteras reddidit [...], ut dil. fil. Hieronymo Martinengo succedens apud ipsam Mtem tuam nostrum et huius s. sedis nuntium agat. Hortamur M^{em} tuam [...], ut [...] eum benigne excipere ac libenter audire fidemque illi de omnibus rebus habere velit.*” PASTOR 1924. 447. Lasso, Ferdinánd római embere kezdetben nem nézte jó szemmel az új nuncius kinevezését, azonban az uralkodó hamar tisztázta, hogy ő szívesen látja az ifjú, mindössze huszonhat éves nunciust. GOETZ 1970b. IX., 319–320.

⁷⁴³ GOETZ 1965. 124. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. július 11. Salazar Lasso és pater Vittoria útján is folyamodott a felmentésért Rómába. Ezt Loyolai Szent Ignác is támogatta. A jezsuita Polanco így írta le magát a gyilkosságot: „*Midőn P. Vittoria Bécsből elment, engedélyt szerzett magának arra, hogy néhány eretnekségbe esett katonát a katolikus egyházzal kiengeszteljen; úgyszintén, hogy egy nemes embert föloldozhasson. Ez a római király parancsából levelet vitt Erdélybe, amely meghagyja, hogy Fráter György bíborost jobb indulatra keltsék a római király iránt, mint aminővel állítólag iránta viseltetett, de ha ez nem sikerül, öljék meg, nehogy nagyobb öldöklés okozója legyen. Megszerezték tehát a pápai engedélyt ennek és másoknak a föloldozására, akik ez ügyben mindaddig nem tudtak semmit sem arról, hogy mit kell tenniök, míg csak György bíboros szobájába nem léptek*”. JABLONKAY 1909. 828., Vö. SZAKÁLY 1986. 304., BETHLEN 2002. 148., KORPÁS 2008. 244.

⁷⁴⁴ GOETZ 1965. 134. irat, III. Gyula Martinengónak, Róma, 1553. szeptember 25., BARTA 1988. 67., 81.

⁷⁴⁵ GOETZ 1965. 135. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. szeptember 29. Pallavicini ügye (például a Sant’Archangelo-i kastély elvétele) még Delfino nunciaturája alatt is téma volt. GOETZ 1970b. 228.

volt meg, felkérte a valószínűleg már nem túl lelkes Martinengót, hogy szólítsa fel a dokumentumok átadására az érintetteket, mivel azokról hiteles másolatot kell készíteni.⁷⁴⁶ Lorenzo Maggio előkészítette az iratokat, és 1554. január 4-én Martinengo kiadott egy általános felszólítást,⁷⁴⁷ valamint külön felszólította Castaldót, Pallavicinót,⁷⁴⁸ valamint a király spanyol és latin irattárának őreit, Mark Singkhmosert⁷⁴⁹ és Juan Castillegiót.⁷⁵⁰ A levelek rövidesen meg is érkeztek. Ezt követte az iratok másolásának februárig húzódó hosszú procedúrája. Az átírásokat⁷⁵¹ általában Maggio hitelesítette,⁷⁵² de néha Martinengo,⁷⁵³ Singkhmoser, Widmanstetter⁷⁵⁴ és Jordan is besegített. A török és német iratokat pedig Johann Spiegl hiteles tolmács fordította latinra.⁷⁵⁵ Eközben az Erdélyt megjáró Bondenarius az eddig rögzített 21

⁷⁴⁶ BARTA 1988. 81. A levelekről áttekintést ad: PAPO–NÉMETH 2021.

⁷⁴⁷ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 24r–25v.

⁷⁴⁸ AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 68rv., AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 18rv. A Pallavicininél lévő leveleket Szentiványi Sebestyén Győr vármegyei jegyző vette át Győrben. (*Sebastianus Zentywany, publicus Apostolica auctoritate et Comitatus Jauriensis notarius*), és erről 1554. január 12-én, Győrben igazolást állított ki. AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 68v–69r., AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 19r. Róla: GECSÉNYI 2008. 49., 168., 189.

⁷⁴⁹ AAV Misc. Arm. II, vol. 55, fol. 303v–304v., AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 64r–65r. Átírva a mellékletben (No. I.). BARTA 1988. 82. Az iratok bemutatásának Jordanus által kiállított igazolásában pedig már Singkhmoser-ként szerepel (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 65rv.), de *Singinoser* alakban is megtalálható. AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 208v.

⁷⁵⁰ AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 62rv., AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 20rv. Jordanus igazolása a levelek bemutatásáról: AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 62v–63r., AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 21r., „*Exempla litterarum per Dominum Marcum Singkhmoser secr[etar]ium etc. productarum die XI Januarii 1554.*” Uo. fol. 230v.

⁷⁵¹ Pl. Izabella királyné levele Ferdinánd királyhoz, Krakkó, 1552. január 9. (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 129r., Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 19v.), Castaldo spanyol nyelvű levele a királyhoz, Lippa, 1551. november 30. (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 161r., Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 22rv.), Fráternek a királyhoz írt levele, Kolozsvár, 1551. augusztus 7. (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 134r–135r., Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 237v–238v.), a király levele Fráterhez, Bécs, 1551. augusztus 21. (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 70r–71v., Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 239r–240v.), Fráter levele Achmat és Hobray pasákhhoz, dátum és hely nélkül (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 96r–97v., Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 195v–196r.), I. Ferdinánd levele, Leoben, 1552. november 26. (AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 295r–295v.).

⁷⁵² Pl. AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 106r., 115r., 133r., 145v., 294v., AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 19v., 20v., 21v., 22v., 25v., 34r., 115v., 222v., 223v–224r., 228r., 231r., 232v., 234v–235v., 237rv., 239r., 240r., 241r., 243r., 244rv., 245v., 246rv.

⁷⁵³ Pl. AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 163r., Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 208v., 210rv., 222r., A bejegyzésekre ld.: „*Ego Hieronymus Abbas Martinengo nuntius etc. recognosco hanc copiam cum originalibus litteris Beglerbegi per me visis et lectis diligenter collocatam esse et de verbo ad verbum concordare, in cuius fidem haec manu mea scripsi et meo sigillo munivi. Actum Viennae die XVII. mensis Februarii MDLII.*” AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 212v., „*Ego Hieronymus Abbas Martinengus Nuntius recognosco hanc copiam cum capitulo in litteris originalibus Joannis Baptistae Castaldi Marchionis, per me visis et lectis contento diligenter collocatam esse, et de verbo ad verbum concordare, in cuius fidem haec manu mea scripsi, et meo sigillo munivi. Actum Viennae die XVII mensis Februarii anno 1552.*” AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 213v.

⁷⁵⁴ AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 295v. Ezen kívül német tolmácsi feladatokat is ellátott, például 1553. március 22-én Grácban Joannes de Oppersdorff ab Haiada vallomásánál. (AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 116r.), valamint más esetekben is, pl.: Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 125v., 162r., 172r.

⁷⁵⁵ BARTA 1988. 82. Pl. „*Ego Hieronymus Abbas Martinengus, nuntius, recognosco, quod Romanorum R. Mis vicecancellarius aulicus, D. J. Jonas j. v. doctor, et secretarius Joannes Jordanus hanc copiam nostri exhibuerunt, una cum certis litteris Turcica lingua scriptis cum sigillo quondam Fratris Georgii per me recognito munitis et affirmarunt mediante fide sua in manibus meis praestita, praesentem copiam omnino concordare cum sensu et continentia alterius copiae in linguae Germanica scriptae per manum Joannis Spiegl iurati interpretatus sit. Regiaeque Maiestati pro vera versione obtulerit, in quorum fidem haec mea manu scripsi et sigillo meo munivi.*”

tanúvallomás mellé szívós munkával 118 új vallomást vett fel Kassán, Ecseden és Váradon.⁷⁵⁶ Mire Bondenrius visszatért Bécsbe, Martinengo már elhagyta Ferdinánd udvarát, ezért július 13-án ő is az Örök Város felé indult.

Az összegyűlt tanúvallomások kivételes forrásai a 16. századi magyar történelemnek, ugyanis ugyanazon pontok alapján a magyar társadalomból vett – földrajzilag, vallásilag, politikailag nézve – széles spektrumú merítéssel találkozunk. Találunk a tanúk között polgárokat (pl. Pálczán Péter⁷⁵⁷ és Schreiber Farkas⁷⁵⁸), nemeseket (gersei Pethő János⁷⁵⁹, győrőmonostori Kemény János⁷⁶⁰, Begesy Ferenc⁷⁶¹, Pesti Ferenc⁷⁶², harinai Farkas Farkas⁷⁶³, készoni Bornemiszta Ferenc⁷⁶⁴) orvost és diplomatát (pl. Blandrata György⁷⁶⁵ és Szalánci János⁷⁶⁶), egyházi vezetőket (pl. Bornemiszta Pál,⁷⁶⁷ Verancsics Antal⁷⁶⁸, Oláh Miklós⁷⁶⁹, Újlaki Ferenc⁷⁷⁰), világi előkelőket (pl. Nádasdy Tamás⁷⁷¹), valamint idegen nációjúakat is (pl. Corradus Vall De Aurach⁷⁷², Henricus Volfgangus Kneissl de Hecking⁷⁷³, Joannes de Oppersdorff ab Haiada⁷⁷⁴, Julianus de Salazariis⁷⁷⁵, Carolus de Scherentem⁷⁷⁶).⁷⁷⁷

Komoly problémát jelentett a tanúk nagy száma, valamint a nyelvi kompetencia hiánya. A nuncius panaszkodott is mindkettőre, kiemelve, hogy a megidézetek többsége nem tud sem latinul, sem olaszul, ezért tolmácsot kell alkalmazni.⁷⁷⁸ Közéjük tartozott a Trienti Zsinat későbbi zsinati atyja, Dudith András pécsi püspök, aki – még csak budafelhévi prépostként –

AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 222r., valamint: AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 216r., 218r. (Előbbiben *Spiegob*-ként, utóbbiban pedig *Spiegel*-ként szerepel a tolmács).

⁷⁵⁶ Felsorolásuk: ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 110rv., 117r–118v. (Horváth Mihály 116-ról tudott. HORVÁTH 1872. 371.)

⁷⁵⁷ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 147r–149r.

⁷⁵⁸ Uo. fol. 84r–88v. Vö. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 112r.

⁷⁵⁹ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. fol. 137v–142r. Vö. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 113v.

⁷⁶⁰ AAV Misc., Arm. II, fol. 167v–172r. Vö. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 114v.

⁷⁶¹ Uo. fol. 178v–183r.

⁷⁶² AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 88v–94r. Vö. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 112r.

⁷⁶³ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 142r–146v.

⁷⁶⁴ Uo. fol. 150r–152v.

⁷⁶⁵ Uo. fol. 108v–116r.

⁷⁶⁶ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 164v–174v.

⁷⁶⁷ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 99r–105r. Vö. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 112r.

⁷⁶⁸ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 152v–159v.

⁷⁶⁹ Uo. fol. 105v–108v.

⁷⁷⁰ Uo. fol. 159v–161v.

⁷⁷¹ Uo. fol. 176r–183r.

⁷⁷² Uo. fol. 125v–131v., BSB Oefeleana 246, 130r–141v.

⁷⁷³ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 94r–99r.

⁷⁷⁴ Uo. fol. 116v–121v. Vö. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 112v.

⁷⁷⁵ Azaz Giuliano Salazar. AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 121v–125v. Vö. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 113v.

⁷⁷⁶ AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 162r–167r.

⁷⁷⁷ A tanúvallomások megtalálhatóak még: AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 168r–294v., ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 138r–218v., BSB Oefeleana 246, 12v–141v.

⁷⁷⁸ GOETZ 1965. 116. levél, Martinengo Del Monténak, Sopron, 1553. április 30.

1553 májusában a soproni országgyűlés alkalmával felvett tanúvallomások során magyar tolmácsként működött.⁷⁷⁹

Végignézve a tanúk névsorán, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy hiányzik a koronatanú, Jagelló Izabella vallomása. Az özvegy első látásra tökéletes tanú lett volna: egyik főszereplője volt az 1541-es, majd az azt követő eseményeknek, s a Fráter ellen összegyűjtött pontok túlnyomó többségéről érdemben tudott volna nyilatkozni. Emellett azt se feledjük el, hogy Izabella és a bíboros hírhedten rossz kapcsolata a kortársak számára ismert volt. Mindez Ferdinánd előtt sem maradt rejte, jól mutatja ezt az özvegynek a Fráter meggyilkolása felett lelkendező levele.⁷⁸⁰

Úgy tűnik, kezdetben fel is merült a vallomása felvétele. 1553. március 5-én Martinengo jelentésében engedélyt kért Rómától, hogy felkeresse Izabella királynét, aki ekkor Lengyelországban tartózkodott.⁷⁸¹ Mivel úgy érezte, hogy hazautazása már nagyon közel van, végül nem vállalkozott egy lengyelországi útra, helyette az ügyis a keleti országrészben tevékenykedő Bondenariust szerette volna elküldeni. Ekkor azonban váratlan dolog történt, Ferdinánd király végül úgy döntött, nem adja meg az országhatár átlépéséhez szükséges engedélyt neki. Így az ügy koronatanújának vallomását végül sosem vették fel.⁷⁸²

Felmerül a kérdés: mi készítette e váratlan fordulatra a királyt? Ennek hátterében Izabella és fia hányattatott sorsa állhatott. Miután Fráter kiharcolta, hogy átadják Ferdinándnak a Szent Koronát, s elhagyják Erdélyt, Izabella először Kassára, majd Dél-Lengyelországba távozott, s úgy gondolta, hogy a kárpótlásul kapott sziléziai Oppelnben telepednek le. János Zsigmonddal 1552 tavaszán oda is utaztak, de a birtokot annyira rossz állapotban találták, valamint oly kevés bevételt várhattak belőle, hogy teljesen alkalmatlannak bizonyult a berendezkedésre, ezért csalódottan visszatértek Lengyelországba. Próbáltak Ferdinándnál elégtételt követelni, azonban az uralkodó érdemben nem lépett az ügyben. Így Izabella családja anyagi segítségére szorulva lengyel földön várta ügye jobbra fordulását, s Ferdinánddal szemben komoly averzióval

⁷⁷⁹ HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 114r. Például Pálczán Péter és Bornemisza Ferenc és gyerőmonostori Kemény János tanúvallomását. AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 147r., 150r., 167r., FAZEKAS 2021a. 346.

⁷⁸⁰ 1552. január 9-én többek közt ezt írta Ferdinándnak Kassáról: „*Quod vero Maiestas Vestras Serenissimam ex sua singulari gratia et favore contextam gestorum reverendissimi quondam Fratris Georgii episcopi historiam nobis describere dignata est, agimus Maiestati Vestrae Serenissimae gratias immensas, sed mirum nobis non est, quod sic se erga Maiestatem Vestram Serenissimam ille gesserit. Noveramus enim malo et [a] Jerumnis nostris nos antea quoque ingenium et stratagamenta hominis hisdem enim omnibus modis et tramitibus imo multo pluribus et tristioribus consueverat ille nos et filium nostrum communem Illustrissimum in diversas incommoditates et discrimina inducere.*” AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 19v. Ld. még VERESS 1901. 341.

⁷⁸¹ GOETZ 1965. 109. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 5.

⁷⁸² BARTA 1988. 83–84., Vö. BETHLEN 2002. 161., 163–164.

viseltetett.⁷⁸³ Ezt az uralkodó is tudta, s joggal tartott attól, hogy az egyébként is szeszélyesnek tűnő Izabella a Habsburg ház érdekeit sértő vallomást fog tenni. Ezt tetézhették azok a hírek, amelyek szerint az özvegyet és fiát az erdélyi és az oszmán vezetők is újra a későbbi fejedelemségben szererték volna látni. Mivel Szapolyai János egykori felesége koronatanúnak számított, ezért az esetleges, Ferdinándot negatív színben feltüntető vallomása felettébb kellemetlen let volna az uralkodónak. Valószínűleg ezért nem engedte, hogy vallomást tegyen. Mindez jól bizonyítja, hogy a tanúk összegyűjtése tendenciózus volt, s magától értetődően Ferdinánd király olyan embereket küldött a nunciushoz, akiknek a vallomásában nem kételkedett, tudta, hogy alapvetően az ő narratíváját fogják erősíteni. Azokat pedig, akikkel kapcsolatban kétség merült fel, bármennyire is fontos szerepet vállaltak a kérdőpontokban jelzett eseményekben, inkább kihagyták.

A 139 tanúvallomás és a hozzájuk kapcsolt levelek és levélrészletek kivételes lehetőséget nyújtanak nem csak Fráter életének, hanem a korabeli Magyarország belpolitikájának, a Habsburgokhoz, valamint az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyának, végül pedig lakosai gondolkozásmódjának, információs csatornáinak felderítésére. Egy dologban azonban félrevezetőek: a Fráter ellen felhozott vádpontok közül néhány kivételével szinte valamennyit I. Ferdinánd már idézett, a gyilkosságra engedélyt adó levele után követte el a barát, tehát a gyilkosság engedélyezése mögött nem e tetteit, hanem sokkal inkább az őt a királyi udvarban körülvevő bizalmatlanságot, félelmet és meg nem értettséget kell feltételeznünk.

Mindebből az látszik, hogy nem túlzott a becsületes nuncius, amikor arról írt, hogy annyira lefoglalja a vizsgálat, hogy alig van ideje mással foglalkozni.⁷⁸⁴ A hosszú és bonyolult vizsgálat végeztével 1554 nyarára a tanúvallomások és a mellékletek a bíborosi bizottság tagjainak kezébe kerültek. Az ezt követő folyamatokról, a kardinálisok és a pápa szándékairól és gondolatairól nincsenek információink. Azt tudjuk csupán, hogy mind a tanúvallomásokat, mind pedig a mellékelt levélrészleteket úgy válogatták össze, hogy a magyar viszonyokat alaposan nem ismerő olvasó számára Fráter György bűnössége domborodott ki. Ehhez járult hozzá az a tény is, hogy a tanúkat Castaldo és Ferdinánd udvara olyan emberek közül válogatta ki, akik Fráter ellenségeinek számítottak és/vagy a király hívei voltak.⁷⁸⁵ Ilyen körülmények

⁷⁸³ HORVÁTH 1868. 437–442., VERESS 1899. 13–79., VERESS 1901. 336–359., 373–377., ORGONA 1999. 11–12., KUZMOVÁ 2020. 179–180., 184.

⁷⁸⁴ GOETZ 1965. 116. levél, Martinengo Del Monténak, Sopron, 1553. április 30.

⁷⁸⁵ Michele Suriano, Velence bécsi ügynöke 1553 áprilisában így vallott erről: „Mivel Őfelsége azt akarja bizonyítani, hogy a bíboros halála jogos volt, nem kételem, hogy részéről meg fog történni a dolog igazolása, [...] hiszen szüksége van rá, és a tanúk, akik vallomást tesznek, mind érdektelenek: vagy mint büntársak, vagy mint Őfelsége szervitorai.” BARTA 1988. 87. Ezt a Habsburg-pártisággal nem vádolható francia humanista, Jacques Auguste de Thou is kifejtette pár évtizeddel később. THOU 1609. 219. Horváth Mihály fordításában: „A Bécsben gyártott tanúságok, a rágalmakban kétségkívül egyetértő vallatok által a kardinálokhoz vitettek Romába. Ezek

között hozta meg a pápa a döntését, amelynek értelmében 1555. február 14-i bullájában Ferdinánd királyt és az elkövetőket végleg felmentette a kiközösítés alól.⁷⁸⁶ Jelenleg nem tudjuk eldönteni, pontosan mit olvasott ki a pápa és a négy bíboros a bizonyítékokból, azonban felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán volt-e reális lehetősége a pápának kiközösíteni Európa egyik számára, és a katolicizmus számára is oly fontos uralkodóját. Bár ez már a „mi lett volna, ha” kérdéskörébe vezet át, azonban bármit is gondolt bíborosa megöléséről, a pápaság és a Habsburgok geopolitikai helyzetét áttekintve valószínűleg mindez nem volt járható opció számára.

látván azokat, bár Ferdinánd mit sem bizonyított be György ellen, mégis, mivel a tényt nem történtté tenni nem lehetett, nagyobb mozgalom mellőzése végett, s a császár iránti tekintetből elhallgattak a dologgal [...] bár hogy György igazságtalanul öletett meg, sem Pannóniában sem Rómában senki sem kételkedett“ HORVÁTH 1872. 375.
⁷⁸⁶ „[...] ez végső ítéletünk, melyet az igazság trónján ülve és egyedül Istent tartva szemünk előtt hoztunk, abban az ügyben, melyet egykor Pacheco, de Puit, Mignanelli és Cicada bíborosokra bízunk [...] Megértvén [...] hogy a mondott György barát a hitetlen törökkel kapcsolatban állott, és más, Ferdinánd király részéről állított és bizonyított dolgokat is meg akart cselekedni [...] úgy találtuk, hogy a nevezett Ferdinánd király és társai mentességei [...] bőségesen bebizonyítottak. Ezért kijelentjük, végezzük és kihirdetjük, hogy a nevezett Ferdinánd királyt és [...] mindazokat, akik a nevezett György barát megölésében Ferdinánd királyt tanáccsal, jóakarattal vagy cselekedettel segítették, semmiféle tilalommal vagy büntetéssel nem sújtjuk [...].” HORVÁTH 1872. 375–376., BARTA 1988. 194.

D) A tanúvallomások mélysége

Martinengónak a napi rutinon kívül kifejezetten sok fáradozással járt, de a Fráter György meggyilkolása miatt indított szentszéki eljárás elképesztően gazdag és sokrétű információs csomaghoz juttatta a nunciust, s általa Rómát. Mivel ez a forrástípus elsődlegesen az 1540-es évek magyar belpolitikai életére vonatkozik, azon belül is Fráter életét, politikai, gazdasági és hadügyi intézkedéseit tárgyalja, a szentszéki-magyar kapcsolatok szempontjából kisebb relevanciával bírnak, így nem tartom szükségesnek a tanúvallomások részletes elemzését.

Ugyanakkor e tanúvallomások kiemelkedő, s ezzel szemben csak igen kis részben hasznosított forrásai a korabeli Magyar Királyság történetének. Erre a legfrissebb példa Buda 1541-es elfoglalása. A vallomások hol részletesen, hol érintőlegesen, hol szemtanúk által, hol pedig mások elmesélése jóvoltából, kifejezetten izgalmas módon vallanak a történekről, ennek ellenére teljesen kimaradtak a vár elfoglalásának forrásait összegyűjtő, nemrég megjelent kötetből.⁷⁸⁷ Nagy számuk és terjedelmük miatt a vallomástevőknek és maguknak a vallomásoknak az alapos elemzésükre nincs egy ilyen jellegű doktori disszertációban lehetőségünk, ezt majd a jövőben külön munkában szeretném megtenni. Ugyanakkor mindenképpen fontosnak éreztem, hogy három, különböző szintű és módszerű feldolgozással bemutassam, milyen távlatok rejtőznek a jövőbeli kutatás számára. Emellett pedig fel szeretném hívni a figyelmet arra is, hogy ezeket a forrásokat eddig néhány kivételtől eltekintve elsősorban Fráter kapcsán használták, s a tanúk a szemszögéből kevésbé vizsgálták, pedig e megközelítés komoly eredményeket tartogathat.⁷⁸⁸

Erre jelenleg három különböző szintű példát hozok: egy egész vallomást bemutató, átfogó elemzést arról, hogy milyen információs csatornákon keresztül tájékozódott Oláh Miklós az elődjének viselt dolgairól, s ezáltal milyen volt a korabeli magyar klérus kohéziója. A másik vizsgálatom a mikrofilológia mezejére visz minket, Szalánci János vallomásának egyetlen sorát elemezve igyekszem rámutatni arra, hogy az effajta vizsgálatok is komoly eredményeket hozhatnak e forrás esetleges jövőbeli feldolgozása során. Végül Nádasdy Tamás tanúvallomásának egy érdekes, a historiográfiában fontos érvként szereplő adata kapcsán mutatom be, miként lehetnek e jegyzőkönyvek hasznosak egy-egy személy vallásosságának kutatásában.

⁷⁸⁷ KASZA 2021.

⁷⁸⁸ Kivételt jelent ezalól Szakály Ferencnek Schreiber Farkasról írt cikke, amelyben Barta Gábor jóvoltából használta az AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711. számú kódexének ide vonatkozó részét. SZAKÁLY 1989. 66. Valamint Giorgio Blandrata tanúvallomása: PAPO–NÉMETH 2012., FENEŞAN 2018. 111.

1. Az érsekutód hírei – Oláh Miklós tanúvallomása

Amint fentebb említettem, a tanúk között megtaláljuk Oláh Miklóst is,⁷⁸⁹ akinek a vallomása a Vatikáni Apostoli Levéltárban lelhető fel.⁷⁹⁰ Bár a forrást a magyar történettudomány ismeri, adatait csak részben használta fel, s alapos elemzésére nem került sor.⁷⁹¹ Pedig e forrásban több értékes információt találhatunk a korabeli Magyar Királyságról és Fráter György életéről, sőt azt is megtudjuk belőle, hogyan gondolkodott egy Habsburg-hű magyar egyházi vezető püspöktársáról, s milyen információs csatornákon keresztül szerezte ismereteit, milyen adatok alapján alakította ki a véleményét. E tanúvallomások a processzusokon kívül azon ritka kora újkori történeti források közé tartoznak, amelyek a hivatali ügyintézésen és napi levelezésen túlmutatva egységes korpuszként különleges alkalmat teremtenek arra, hogy pillanatkép-szerűen megismerhessük a kortársaknak egy-egy főpapról alkotott részletes véleményét.⁷⁹²

Bár a gyilkosság 1551 decemberében történt, a felettebb mozgalmas kül- és belpolitikai fejlemények következtében a tanúvallomások felvétele csak 1553 tavaszán kezdődött meg. 1553. március 14-én I. Ferdinánd ügyvédjei Grácban keresték fel Martinengo nunciust, és megnevezték az első tanúkat: Oláh Miklós kancellárt, Bornemissza Pál veszprémi püspököt, Pesty Ferencet, Heinrich Wolfgang Kneisslt és Scheiber Farkast.⁷⁹³ A hűségeskü alóli felmentést valamennyien megkapták, Martinengo pedig március 15-én maga elé idézte a nevezett személyeket, és megkezdődött a tanúvallomások felvétele. Scheiber Farkas, Pesty Ferenc és Bornemissza Pál után március 21-én Oláh Miklós is felkereste gráci szállásán a nunciust, ekkor került sor az ő tanúvallomásának felvételére.

A vallomás felvétele során a nuncius 87 kérdőpont segítségével kérdezte ki Oláhot, azonban nem mindegyiket tette fel külön-külön, többet összevont. Martinengo először Oláh és Fráter kapcsolatára kérdezett rá, majd Szapolyai János uralkodásától kezdve Buda elfoglalásán, Izabella királyné és fia, János Zsigmond Erdélybe küldésén át egészen az 1551. év eseményeiig vette végig Fráter életét és a hozzá fűződő fontosabb cselekedeteket. Külön kitért a barát

⁷⁸⁹ Életéről, valamint egyházi és politikai működéséről legújabban: ALMÁSI 2017. 110–139., SZILÁGYI 2018., BITSKEY 2019. 10–15., SZILÁGYI 2019a., FAZEKAS 2021a. 432–434. et passim., BITSKEY 2021. 22–25.

⁷⁹⁰ AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 105v–108v., AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 191r–193v. Átírásban: ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 106–112. Kiadva: KANÁSZ 2019a. 57–61.

⁷⁹¹ PODHRADCZYK 1855. 248–249., BARTA 1988., OBORNI 2017. 101., 193., NEMETH PAPO–PAPO 2017. 352., 374.
⁷⁹² A korabeli processzusok forrásértékére: GALLA 1945., WOJTYSKA 1990. 28–30., TUSOR 2017a., TUSOR 2017c., TÓTH 2017.

⁷⁹³ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 112r. Itt kell megjegyezni, hogy a későbbiekben, 1553. május 2-án, Sopronban Oláh Miklós familiárisa, aszódi Bornemissza Ferenc is tanúvallomást tett. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 150r–152v.

Erdélyben folytatott gazdasági és bírói tevékenységére, valamint a törökökkel folytatott tárgyalásaira, az adók beküldésére, s más ügyekre is.

Oláh tanúvallomásában egyértelműen negatív színben tüntette fel Fráter Györgyöt.⁷⁹⁴ Véleménye szerint János király György barát praktikái következtében egyezett ki a törökkel, valamint ő akadályozta meg, hogy 1541-ben, Buda oszmán kézre kerülésekor Szapolyai János király özvegye, Jagelló Izabella átadja a várat I. Ferdinándnak.⁷⁹⁵ Sőt, Pálczán Péter egykori budai kisbíróval megegyezően azt vallotta, hogy úgy tudja, Fráter annak idején kijelentette, inkább akar a törököknek szolgálni, mintsem a római királynak. Majd megjegyezte, hogy Izabella minderre azt mondta, inkább akarna bármilyen szegénységben a keresztényekkel lenni, mint a törökök hatalma alatt.⁷⁹⁶ Mindezt tömören úgy fogalmazza meg Oláh, hogy megértette, Fráter nem jó lélekből cselekszik, hanem hogy a királyné és az ország érdekeire hivatkozva örökké megmaradhasson a kormányzásban.⁷⁹⁷ Izabellával kapcsolatban azonban nem volt elfogult Oláh, ugyanis felidézte, hogy Petrovics Péter buzdítására ő hívta segítségül a budai basát. Oláh szerint, ha Fráternek ekkor nem sikerült volna meggátolnia az oszmán had Erdélybe vonulását, a törökök elfoglalták volna a tartományt.⁷⁹⁸

Fráter kereskedelmi és bírói tevékenységét is sok kritika érte. Oláh szerint a barát elnyomta az alattvalókat nyilvános behajtásokkal, zsarolásokkal és üzérkedéssel, melyeket különböző módon folytatott a bíraskodás keretében is.⁷⁹⁹ Mikor azonban Martinengo megkérdezte, hogy tudna-e részletesebben beszélni ezen esetekről, azt felelte, hogy sokat hallott a károsultakról, de most nem emlékszik a nevükre, s ez általános panasz volt a kincstartóval

⁷⁹⁴ FRAKNÓI 1903. 75., 79., Oláhnak Fráteréről alkotott negatív véleményét az alább ismertetett tanúvallomáson kívül egy 1552. január 6-án fő támogatójának, Mária királynénak (I. Ferdinánd testvérének, és II. Lajos özvegyének) írt levele is jól mutatja. Ebben többek közt megemlíti a barát halálát is, s mindezt úgy kommentálja, hogy bár I. Ferdinánd azon iparkodott, hogy Fráter a kardinálisok sorába kerüljön, és javadalmakkal is bőségesen lekötölte, mindezekkel sem volt képes őt „*elszólítani a saját bűnös voltától, és emiatt amilyen sorsot cselekedeteivel keresett, és amilyenre érdemessé vált, azt meg is találta*”. HATVANI 1858. 315., KISS FARKAS 2018. 222.

⁷⁹⁵ 1–2. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 105v. Ehhez kapcsolódóan ld.: DOMOKOS–MÁTYUS 2016., OBORNI 2017. 89–109.

⁷⁹⁶ 1–2. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 105v. Pálczán Péter tanúvallomásában: AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 148r. Vö. BITSKEY–SZALAI 1982. 72–75.

⁷⁹⁷ 7. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 106r.

⁷⁹⁸ 5. pont. Uo. fol. 106r. Izabella és Petrovics feljelentéséről Velence bécsi követe és Istvánffy is megemlékezett. TURBA 1892. 462., 473., 490., ISTVÁNYFY 2003. 141.

⁷⁹⁹ 3–4. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 106r. Sok más tanú is hasonlóan vallott, Bornemissza Pál szerint egyszer Kolozsvártól követelt ki nagy összeget, Verancsics szerint bizonyos nagybányai polgárokat lefejeztetett és pénzüket elszedte, Nádasdy Tamás pedig arról panaszkodott, hogy Fráter elvette tőle a Majláth Istvántól vásárolt két falvát. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 100r., 156v., 176v. Fráter kereskedelmi és gazdasági tevékenységéről és bíraskodásáról legújabbán: OBORNI 2017. 258–264., BOGDÁNI 2014.

szemben. Mindezt erősebben is megfogalmazta: nem csak többet birtokolt, mint bárki más, hanem mindent birtokolt, sőt a fizetése is nagyobb volt, mint a többi vajdának.⁸⁰⁰

További problémát jelentett Oláh szemében Fráter önállósága és akaratossága, melynek következtében I. Ferdinánd király parancsaival is szembeszállt. Oláh e tapasztalatának hangot is adott: a királyi tanácsban egyszer hallotta, hogy nem azokat a dolgokat írta meg a szultánnak és a basának, amelyet a király előzőleg meghagyott, hanem amelyeket akart.⁸⁰¹ E problémakörhöz kapcsolódik Oláh számára a barátjának az 1551-es török támadás során tanúsított halogatása, bármennyire is kérte Castaldo és Báthory András a barát katonai segítségét, ő vonakodott. Oláh Fráter késlekedésének tudta be azt, hogy a török katonák könnyedén átkeltek a Dunán és a Tiszán.⁸⁰²

Az egyik legfontosabb probléma, a Fráter iránti bizalmatlanság fő oka az Isztambullal, valamint a balkáni és hódoltsági török vezetőkkel való rendszeres kapcsolattartás, a követek, csauszok fogadása volt.⁸⁰³ Mikor Martinengo erre rákérdezett, Oláh mindent megerősített, sőt kijelentette, hogy ahogy azt megbízható emberektől hallotta, ezt egész Erdély tudja, közismert.⁸⁰⁴ Más helyen is nyilatkozik e kapcsolatáról, elmesélve, hogy úgy hallotta, Fráter a törökökhöz mindig küldött és fogadott is követeket, és amikor meggyilkolták, akkor is volt nála egy csausz.⁸⁰⁵ A követek fogadásánál súlyosabb vádat is megfogalmazott Oláh. Többek közt e

⁸⁰⁰ 9–12. pont. In: AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 106r., Továbbá például Schreiber Farkas vallomása: AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 85r. Fráter vagyonáról: OBORNI 2017. 252–256.

⁸⁰¹ 15–16. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 106v. E problémáról Bornemissza Pál is hasonlóképpen vallott. Uo. fol. 100v.

⁸⁰² 31–34. pont. Uo. 107r. Bornemissza Pál is hasonlóan vallott, felidézve, hogy Fráter negyvenkét napig halogatta az összegyűjtött katonaság útnak indítását. Uo. fol. 101r.

⁸⁰³ Vö. BAV Urb.lat.1640. 451r. Míg I. Ferdinánd udvarának bizalmatlanságában a szultánnal való kapcsolat játszott kulcsszerepet, addig Isztambulban a Fráternek Ferdinánd királlyal való kapcsolattartása szűrt szemet. 1548-ban a budai beglerbég egyik pribékjétől a következő információkat küldték tovább a szultánhoz: „*A Barát követei pedig folyamatosan járnak Ferdinándhoz; pontosan tájékoztatják [a királyt] a boldogságos padisah őfelsége minden lépéséről. A Barát éjjel-nappal várat épít és erősít. Követe Ferdinánddal együtt részt vesz a Károlyval folytatott tanácskozáson, hogy bármit határoznak is, arról rögtön beszámoljon a Barátjának. Úgy hallottam, hogy a Barát minden katonáját készülségbe helyezte azzal a szándékkal, hogy ha a király és testvére, Károly hadra kelnének és megindulnának, ő is a segítségükre siet. Annak, hogy a boldogságos padisah őfelsége által követelt Becse nevű várat nem adta át, az az oka, hogy amennyiben a király nagy sereggel jönne, ő is felkelne és segítséget nyújtana neki. Ha [a király] mégsem jönne, akkor valószínűleg kénytelen lesz átadni [Becsét].*” DÁVID–FODOR 1999. 202. Fráternek a szultánhoz küldött követségeiről a velencei nuncius is tudott, pl. GAETA 1967a. 311. Érdekes, hogy Fráter sem bízott meg I. Ferdinándban. Erről Verancsics vallomása őrzött meg egy izgalmas beszélgetést, amelynek során Fráter elmondta neki, fél attól, hogy Pekry Lajos és Katzianer János (Joannes Cocyaner) példájára jut, s ezért tart a királytól. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 157r. Fráter félelme a történetek tükrében jogosnak bizonyult.

⁸⁰⁴ A csauszok jelenlétéről szinte minden tanú vallott, némelyikük saját szemével is látta őket. Pl. Uo. fol. 93v., Szalánczy János emellett arról is vallott, hogy Fráter állandó megbízottat tartott Isztambulban, akinek külön házat szerzett, s ebben Szalánczy is megszállt. HHStA, UA AA, Fasc. 72. 169r., BARTA 1988. 121.

⁸⁰⁵ 24. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 106v. A csausz jelenlétét több tanúvallomás is megerősíti. Többen, például Nádasdy Tamás, Pécsi (Péchy) Gáspár, Pálczán Péter, Kneissl Farkas arról is tudtak, hogy Ali (Haly, Halay) volt a követ neve, valamint egy törökül és latinul is tudó, magyar származású mohamedán pap is vele tartott. Uo. fol. 136r–136v., 146r., 149r., 181v. Vö. HORVÁTH 1872. 364., 373., ÖStA HHStA UA AA, 68. Konv. A. 1552. 155r. (*Aly Chiaus*), 183v. (*Ali chiaus*).

török kapcsolat mélységének jellemzése kapcsán hozta fel Fráternek Ulimán béggel⁸⁰⁶ való viszonyát, amikor Lippa ostromát taglalva azt mondta, hogy Ulimán kísérőinek is küldött puskákat. Továbbá azt is hallotta, hogy amikor Budát 1541-ben átadták a töröknek, és György barátot Török Bálinttal és más magyarokkal visszatartották a táborban, a bég közbenjárására engedték szabadon, és ekkor testvérséget esküdtek egymásnak.⁸⁰⁷ A gyilkosság fő kivitelezője, Castaldo jó hírét a tanúk többsége megerősítette. A katonai helytartóval kapcsolatban Oláh nem mesélt részletesen, pusztán csak azt jegyezte meg, hogy jó és keresztény férfinak tartja.⁸⁰⁸

Mindezek után érdemes Oláh Fráterrel kapcsolatos forrásairól is beszélni. Mikor Martinengo a vallomás legelején megkérdezte, mióta ismeri Frátert, Oláh azt válaszolta, hogy személyesen nem ismerte őt, de gyakran írt neki és küldött hozzá követeket az elmúlt nyolc évben, soha nem szenvedett el a baráttól méltánytalanságot, és nem gyűlöli Frátert.⁸⁰⁹ Később azt is megjegyezte, hogy nem ismerte Fráter lelkét, mert az változó volt.⁸¹⁰ Személyes megismerkedésük hiányához nyilvánvalóan hozzájárult az, hogy Oláh Miklós 1539-ig Németalföldön tartózkodott, Fráter György pedig nem járt Bécsben, és I. Ferdinánddal sem találkozott.⁸¹¹ Így a személyes találkozás során szerzett benyomás lehetőségét kizárhatjuk, levelezésükről és a kettejük közti követjárásról pedig nem rendelkezünk részletesebb információkkal.⁸¹²

A levelezésükön kívüli információszerzést három nagyobb csoportra oszthatjuk. Egyrészt a királyi tanács ülései során szerzett hírekre, ahol az ország ügyeit illetően a legjobban tájékozottak köréhez tartozva nem csak a szóban elhangzottakat, hanem a különböző, Oláh által is emlegetett, Fráter által írt jelentéseket vagy neki küldött utasításokat is figyelembe kell venni, amelyeket a későbbi érsek kézbe vehetett.⁸¹³ Másrészt egyéb beszélgetések során is kaphatott

⁸⁰⁶ Uliman/Ulama/Ulamán boszniai bég. Az Oláh által ismertetett történet valószínűleg összefügg Fráternek az oszmán elit bizonyos tagjaival való horvát rokon kapcsolatával, amiről többen tudni véltek a korban. Bornemiszsa Ferenc a Frátertől hallottakra hivatkozva részletesen vallott erről. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 150v. Vö. BETHLEN 2002. 149–150.

⁸⁰⁷ 71–72. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 108r. A puskák és egyéb élelmiszerek ajándékozásáról több tanú, például Újlaky Ferenc is megemlékezett. Pl. Uo. fol. 161rv., Erről Istvánffy így írt: „Mondották azután, hogy az Barátnak parancsolatjából a szekerekre alattomban élés és fegyver is rakatott volna, de azmennyre megtudódott, semmi bizonyos embere nem adatott.” ISTVÁNFY 2003. 162.

⁸⁰⁸ 86. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 108v.

⁸⁰⁹ Oláhhal ellentétben későbbi utóda, Verancsics Antal azt vallotta a nunciának, hogy régóta személyesen ismerte Frátert, folytonos viszályban voltak, Gyulafehérváron a prépost házában például ebéd közben beszélgettek. Bornemiszsa Pál veszprémi püspök pedig arról vallott, hogy az uralkodó követeként 1538-ban János királyhoz menve ismerte meg a barátot, majd 1542-ben Váradon is tárgyalt Fráterrel. Uo. fol. 99rv., 152v., 154r.

⁸¹⁰ 7. és 61. pont. Uo. 105v–106r., 107v.

⁸¹¹ FAZEKAS 2005a. 42., OBORNI 2017. 62., FAZEKAS 2005b. 164–165., FAZEKAS 2019. 18–20. Vö. HORVÁTH 1872. 372. Irodalmi feldolgozása: ÖRSY 1983. 107.

⁸¹² A tanúk közül más főpap, például Újlaki Ferenc győri püspök is megjegyezte, hogy levelezésben állt Fráterrel. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 159v.

⁸¹³ Oláhnak az eme ügyeket érintő tanácskozásokon való jelenlétét megerősíti: MNL OL E 21 (Benignae resolutiones) - 1549.04.29., E 21 - 1549.06.27., E 21 - 1549.08.25. Oláhhoz hasonlóan Bornemiszsa Pál is

információkat Fráterről, előfordult, hogy tanúvallomásában konkrétan is megnevezte forrásait: Buda 1541-es ostrománál például az eseményeknél személyesen jelen lévő budai polgárok szóbeli közlésére hivatkozott.⁸¹⁴ Továbbá sok tanúhoz hasonlóan gyakran a közhírt, a mindenki által tudottakat tette meg információi forrásának.⁸¹⁵

Oláh Miklós a Habsburg-ház egyik legmegbízhatóbb emberének számított a Magyar Királyságban, Ferdinánd király még Johanna lányának keresztapjává is őt választotta. Tanúvallomása felvételére esztergomi érsekké történő kinevezése előtt került sor, így a tanút kijelölő Habsburg adminisztráció valószínűleg nem tartott attól, hogy vallomása káros lehet I. Ferdinánd számára.⁸¹⁶ Mindezt tovább erősítette az a tény, hogy saját elmondása szerint Oláh sosem találkozott Fráterrel. Érdekes tanulság, hogy alig állt fenn a két kortárs között kapcsolat, annak ellenére, hogy mindketten a magyar katolikus egyházi elit tagjai voltak.⁸¹⁷ Ennek következtében az egri püspök kénytelen volt vallomása során a királyi tanácsban elhangzottakra, az általa olvasott levelekre, valamint a közszájon forgó hírekre (*publica fama*) támaszkodni. Oláh tanúvallomása nagyon jól mutatja, hogyan gondolkodott egy korabeli magyar prelátus, a későbbi esztergomi érsek az elődjéről, s véleményét – amely a Habsburg-hű magyar klérus véleményét is jól reprezentálja – milyen információs csatornákon keresztül szerezte.

2. A mikrofilológia birodalma – Szalánci János tanúvallomása

A tanúvallomásokból sokszor egy-egy mondat is olyan fontos információkat hordozhat, amely segítségével nem csak Fráter György életét árnyalhatjuk jobban, hanem maguknak a tanúknak az életéhez, vagy akár korábbi, országos jelentőségű eseményekhez is érdekes információkat szolgáltatnak. Ezek közé tartozik Szalánci János tanúvallomása, amelyet 1553.

hivatkozott a királyi tanácsban látottakra és hallottakra a nuncius előtt. Pl. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 102v. Az udvari tanács tagjai így ismerhették azokat a leveleket is, amelyek másolatait a tanúvallomások mellékleteként szintén Rómába küldték.

⁸¹⁴ 1–2. pont. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 105v.

⁸¹⁵ A vallomásában vissza-visszatérő szófordulatok: „*Publica fama*”, „*tota Transylvania scit hoc*”, „*hoc fuit notorium*”, „*ita est publica fama*”, „*audivi a fidedignis*”. 1–2., 13–14., 22., 23., 37–39. és 55. pont. Uo. 105v–107v. Ugyanezt tapasztaljuk gyakorlatilag az összes tanúnál, amely jól mutatja, mennyi pletyka és híresztelés terjedt szerte az országban Fráter tevékenységével és személyével kapcsolatban. Vö. SLÍZ 2004.

⁸¹⁶ Mint láthattuk, Oláhhhoz hasonlóan három további tanú is vallomása után nem sokkal kapott új egyházi pozíciót: Bornemissza Pál veszprémi püspök az erdélyi, Újlaky Ferenc győri püspök az egri, Verancsics Antal pómói apát pedig a pécsi egyházmegye élére került.

⁸¹⁷ Érdemes egy pillanatra elgondolkodni azon, hogy Oláh és Fráter sohasem találkoztak. Talán ez az egyik első eset a magyar történelemben, hogy két ilyen meghatározó államférfi nem ismeri személyesen egymást, ez korábban a budai királyi udvarban valószínűleg elképzelhetetlen lett volna.

december 22-én az ecsedi várban tett Martinengo küldötte, Martin Bondenarius bécsi prépost előtt. E vallomás jelen esetben azért különleges, mert egyedi módon II. Lajos halála is szóba kerül benne.

A forrásról tudomásom szerint Barta Gábor írt először.⁸¹⁸ Az 1988-ban megjelent kötetében erős kritikával illette Szaláncit, ahol a következőket olvashatjuk: *"Az itt szóba jövő 33-ból egy tanú akad, akinek a szavahihetőségét emiatt kell kétségbe vonnunk. Szalánczy János elmondja, hogy ő maga 50 esztendő, apját Szalánczy Lászlónak hívják, «én pedig atyám birtokán születtem, Dánócon, ahol Lajos királyt megölték.» A mohácsi csatáról sokféle legenda keringett már akkor is, de II. Lajos halálának ezt a változatát még a pletykagyűjtők legnagyobbika, Szerémi György káplán sem ismerte. Szalánczy uram, ez a királyi udvarokba bejáratos, igencsak jól értesült férfiú készpénznek vesz, s minden kétely nélkül továbbad egy történetet, melynek hitelességét számtalan kortárs cáfolta."* E sorokat tudomásom szerint csak Farkas Gábor Farkas hivatkozta 2003-ban,⁸¹⁹ ám ezt követően, valószínűleg Barta dehonesztáló szavai miatt kikerült a Mohács-kutatás látómezőjéből, így a csata forrásaival foglalkozó 2006-os, valamint a 2020-as összegző kötetbe sem került bele, s a Moháccsal foglalkozó történészek sem idézik.⁸²⁰

Valóban ennyire befolyásolható lett volna Szalánci, s ilyen könnyen megtévesztették volna? Vagy szándékosan tett volna eskü alatt hamis vallomást? E kijelentése miatt tényleg megkérdőjelezhetjük Szalánci szavahihetőségét? Esetleg Barta tévedhetett, s a vallomás mégiscsak fontos információkat rejthet számunkra?

A Szalánczy család az Abaúj megyei Szaláncról (Slanec, Szlovákia) származott, s feltehetően a 15. század elején költözött át a királyság déli részébe. A térség jelentős családjává váltak, Szenttamási Szalánczy János 1445-ben Újlaki Miklós familiárisaként a szörényi vicebáni tisztséget viselte, egyike volt Bács megye küldöttjeinek az 1447-es országgyűlésen.⁸²¹ A család a későbbiekben is fontos szerepet töltött be: 1512-ben és 1515-ben Szalánczi Antallal pécsi várnagyként találkozunk, Szalánci János pedig 1495-ben bodrogi alispán, majd 1496-ban bácsi alispán volt.⁸²² Az oszmán pusztítások következtében a család elhagyta ezt a régiót, s

⁸¹⁸ BARTA 1988. 91.

⁸¹⁹ „Külön érdemes megemlíteni Fráter György gyilkosságának tanúvallomásai közül is előbukkan a királygyilkosság egy új változata. Szalánczy János elmeséli, hogy atyja birtokán, Dánócon ölték meg Lajos királyt.” FARKAS 2003. 152. A forrást Bartán kívül felhasználja még – II. Lajos megemlézése nélkül: NEMETH PAPO–PAPO 2017. 358. et passim., JAKÓ 2020. 307.

⁸²⁰ B. SZABÓ 2006., B. SZABÓ–FARKAS 2020.

⁸²¹ ENGEL 2001. I. Bárók. Szörényi bán, VII. Főrendek és országgyűlési követek 1439–1457., JAKÓ 1999. 166., JAKÓ 2020. 306.

⁸²² MNL OL DL 22 738., 22 269., FEDELES 2009. 421–461. 434–435., PETROVICS 2015. 173–288. 202., MVA II. 39., 77.

valamikor a 16. század első évtizedeiben Erdélybe költözött. Ennek pontos időpontját nem ismerjük, azt tudjuk, hogy 1512 körül még a déli országrészben laktak, ugyanis a források említik Szalánci Antal bácsi várnagyot és birtokost Baranya megyében, s ugyanebben az időben Szalánci László özvegyét és fiait.⁸²³ A fiúk egyike lehetett János.

1525-re már átköltözhetett a család, ugyanis ekkor Szalánczy János Radu de la Afumați havasalföldi vajda latin és feltehetően magyar *secretarius*aként is működött, majd 1526 tavaszán a vajda követeként Budára érkezett egy oszmán-ellenes katonai akció ügyében tárgyalni. Ekkor azt javasolta, hogy II. Lajos serege frontális ellentámadásokkal próbálja megállítani a szultánt, miközben az erdélyiek és a havasalföldiek egyesült serege betörve a balkáni területekre hátba támadja az oszmán erőket.⁸²⁴ Bár a követség nem járt sikerrel, de a diplomata jó viszonyt ápolhatott a budai udvarral, ugyanis ottani tartózkodása alatt II. Lajos király nemesi kiváltságokkal látta el a dévai vártartományhoz tartozó, Jófő mezővárosában lévő kúriáját és mentesítette jegyesét a birtokai után járó szolgáltatások alól.⁸²⁵ Lapugyi Annával, majd Bánffy Dorottyával kötött házassága, valamint jövedelmező munkái révén jelentős birtokokra tett szert Hunyad, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Arad és Fehér megyében.⁸²⁶

A vajda 1529-es meggyilkolását követően Szapolyai János familiárisa lett, s a Havasalfölddel és Moldvával való kapcsolattartás szakértőjeként működött, valamint ő töltötte be Szapolyai és Gritti közötti összekötő bizalmi szerepét. Gritti halála után Szapolyai egyik legbefolyásosabb embereként Fráter György is igényt tartott a szolgálataira, ennek okán 1542-ben Fekete Jánossal ő vitte Erdély első hűbéri adóját Isztambulba.⁸²⁷ Időközben Izabella és fia, János Zsigmond hívévé szegődött. 1550 őszén is a királyné oldalán állt, 1551-ben pedig dévai várnagyként szolgált.⁸²⁸

Fráter meggyilkolása után a Ferdinánd által erdélyi vajdává kinevezett Báthory Andrást *secretarius et auditor*-ként szolgálta. Tanúvallomásának évében, 1553. február 8-án Giovanni Battista Castaldo arról írt I. Ferdinándnak, hogy „*Báthory nagyon bizik Szalánczy Jánosban, a ki pedig határozottan óhajtja a királyné s fia visszahozatalát s a ki sok gonoszságot követett el.*”⁸²⁹ Castaldo nem tévedett, ugyanis Hans Dernschwam szerint július 22-én már mint

⁸²³ IVÁNYI 1904. 498–499., JAKÓ 2009. 29.

⁸²⁴ JAKÓ 1999. 167., JAKÓ 2009. 28–30., JAKÓ 2020. 309.

⁸²⁵ MNL OL DL 30 291., JAKÓ 1999. 167., MAGYARY 1907. 108.

⁸²⁶ JAKÓ 2009. 30. Vö. KOMÁROMY 1905. 111.

⁸²⁷ JAKÓ 1999. 169., RÉVÉSZ 1890. 147–148., SZALAY 1860. 149–151., JAKÓ 2009. 30.

⁸²⁸ JAKÓ 2020. 315–317. Többek közt Izabella megbízásából járt Kászon budai pasánál is. ISTVÁNYFI 2003. 143., ZIMMERMANN 1901. 157., BETHLEN 2002. 113. Losonczy István 1550. október 1-jén írt levele szerint „*Az királyné asszon követi Zalánczy János is megjűtt, még bátyám nem érti: mivel? mert igen beteg volt, itt kinn fekűdt, hanem most akar bemenni.*” KÁROLYI 1881c. 379.

⁸²⁹ BARABÁS 1892. 670., 676.

„Izabella királynénak és párthíveinek küldötte érkezett érkezett Budára, hogy mihasznához illően gazemberkedjék”.⁸³⁰ A Habsburg-ház erdélyi uralmának kudarca után közbenjárt a Portán azért, hogy Izabella királyné és a fiatal János Zsigmond visszatérhessen Erdély trónjára. Ezt követően királyi tanácsos volt és továbbra is a törökkel való együttműködés politikájának alakítója és határozott híve maradt.⁸³¹

Tanulmányairól semmit sem tudunk, Jakó feltételezi, hogy iskolázottsága magasabb szintű lehetett a korban szokásosnál. Haláláig Erdély egyik jelentős politikai tényezője maradt, s a későbbi évtizedekben leszármazottai hasonló pályát futottak be, így családja az erdélyi arisztokrácia részévé vált.

Szalánci életével kapcsolatban kitűnő forrást nyújt a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki eljárás során tett tanúvallomása.⁸³² A vallomás felvétele 1553. december 22-én az ecsedi várban, két nappal Báthory András vallomása után került sor. A vallomás elején a diplomata saját magáról így nyilatkozott:

„respondit se ex Ladislao Salansio cubiculario quondam regis Mathiae Hungariae et L annos et in possessione patris sui Danotz, ubi rex Ludovicus interfectus est, natum, laicum esse et praefectum proventuum omnium domini Andreae Bathory etc.”⁸³³

Tehát édesapja, Szalánci László Mátyás király *cubiculariusa* volt, ő maga pedig 50 éves, s Danócon, édesapja birtokán született, ahol Lajos királyt meggyilkolták. Laikus volt és Báthory András javainak kezelője. A latin nyelven fennmaradt vallomás valószínűleg ezen a nyelven került felvételre is, mivel a diplomata Szalánci minden bizonnyal beszélt deákul, így kizárhatjuk az esetleges félrefordítás lehetőségét. A szövegben az *interficio* igéből származó *interfectus* kifejezés szerepel, ami valóban gyilkosságot jelent.⁸³⁴ E pillanatban a délibábos történetírás nyomdokain haladva könnyen elkalandozhat a fantáziánk, ám ahelyett, hogy háromágú törrel közelítő orvgyilkosokat keresnénk, leszögezzük, hogy vélhetőleg itt nem szigorúan véve azt jelenti, hogy Danócon ölte meg az uralkodót valaki, hanem azt akarja kifejezni, hogy a csatában, azzal összefüggésben esett el, és nem természetes halált halt. A király tehát megsebesülhetett a

⁸³⁰ DERNSCHWAM 1984. 140.

⁸³¹ VERESS 1901. 424., JAKÓ 2020. 318.

⁸³² A tanúvallomás a Haus-, Hof- und Staatsarchiv gyűjteményében található meg, mikrofilmen pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is olvasható. ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 164v–174v. Mikrofilmen: MNL OL W 3440. Ezúton köszönöm Oross András bécsi levéltári delegátus segítségét! Az itt, valamint a későbbiekben felvett tanúvallomások sorrendjéről: ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 117r.

⁸³³ ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 164v.

⁸³⁴ Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae: http://clph.elte.hu/llmaeh/mklsz/simpleserach_b_hu.php, letöltés: 2020. július 18.

csata közben, s kísérőivel ellentétben ezért nem tudott végül elmenekülni.⁸³⁵ Ezt erősíti az a tény, hogy Szalánci nem nevezi meg a tett elkövetőjét.

A helyszínnel kapcsolatban ma hiába keressük *Danocz* települést, pedig az Árpád-kortól lakott volt. A mezővárost 1341-től a 16. század közepéig elsősorban a Herceg család birtokolta.⁸³⁶ 1529-ben Szapolyai János a Mohácson lévő szultánhoz tartva Danócon is áthaladt, ahol Szerémi György elbeszélése szerint állhatott egy *arx*, ami Herceg György birtokában volt.⁸³⁷ Az oszmán hódítás következtében Danóc a mohácsi náhije része lett, s Kászim mohácsi szandzsákbég birtokába került.⁸³⁸ 1544-ben a szultán kincstára központi kezelésbe vette a mezővárost.⁸³⁹ A keresztény birtokosok is igényt tartottak a település jövedelmeire.⁸⁴⁰

Danóc a térség egyik legnagyobb mezővárosává nőtte ki magát és az egyházi intézményrendszere sem omlott össze.⁸⁴¹ Mindezt jól mutatják az adózók számai: 1546-ban 172 háne (261 fő), 1552-ben pedig 123 háne (445 fő) szerepelt a török összeírásokban. A század második felétől azonban folyamatosan csökkent a lakossága.⁸⁴² A település etnikai viszonyai is megváltoztak: a magyar lakosság felszámolódott, s helyére délszláv etnikumú népesség áramlott be, ezzel egy időben pedig a *Danóc* név sok esetben *Danovác/Danofcse* alakká változott. 1698–1699 fordulóján Savoyai Eugén szerezte meg az ekkor már pusztaként írt *Danovac*zot.⁸⁴³ 1715-ben a lakosság katolikusokból állt, templomuk nem volt. A sokác jobbágycsaládok helyébe 1727 táján görögkeleti rácok költöztek.⁸⁴⁴ A század második felében a súlyos pestisjárványok annyira megtizedelték a lakosságot, hogy a falu elnéptelenedett, s a megmaradt lakosság pedig Izsépre költözött.⁸⁴⁵

⁸³⁵ Bár – Szerémi történeteivel ellentétben – a király testén később állítólag nem találtak sebeket, ne feledjük, hogy több forrás, például Thurzó Elek tárnokmester levele is arról számolt be, hogy a király a csatában megsebesült. FARKAS–SZEBELÉDI–VARGA 2016. 190., B. SZABÓ–FARKAS 2020. 366., 832–833., 836–837. A király halálával kapcsolatos további polémiákról: KISS 1976., BOTLIK 2017., B. SZABÓ 2019b., PAP NORBERT ET AL. 2020., VARGA 2020a., B. SZABÓ–SUDÁR–VARGA 2020. 66–67.

⁸³⁶ GYÖRFFY 1963. I. 296., GÁLLOS 1961. 83., 167., 171–172., SZENTPÉTERY 1987. 165., ZSOLDOS 2007. 819., PÁPAI TIZEDSZEDŐK 1887. 265., ANJOU-KORI OKLEVÉLTÁR. XXV. 2004. 40., 74., CSÁNKI 1894. II. 462., KÓFALVI 2006. 378., 412.

⁸³⁷ „*Dum Rex Joannes jam esset cum cateuersa sua ex parte Quinque-Ecclesien. juxta arcem Danoch, erat arx Georgi Herchegh*” WENZEL 1857. 254.

⁸³⁸ VASS 1986. 365.

⁸³⁹ DÁVID–FODOR 2005. LIX. 34–35.

⁸⁴⁰ MNL OL E 156 - b. - 002. - 019. p. 10., MNL OL A 57 - 03 - 0302., 0434., HORN 2009. 197–198., TIMÁR 1989. 196., 326., SZAKÁLY 1987. 72.

⁸⁴¹ SUDÁR 2020a. 162.

⁸⁴² SUDÁR 2020b. 29.

⁸⁴³ MNL OL E 156 - a. - 090. - 032/d. p. 18–19., SZAKÁLY 1989. 23–42. 36., OROSS 2019. 187.

⁸⁴⁴ MNL OL E 156 - a. - 037. - 022. p. 7–8., FOLLAJTÁR 1942. 12. MNL OL E 156 - a. - 094. - 025. p. 43–44., MNL OL E 156 - a. - 008. - 009. p. 41–44. Talán ezért nem találjuk a települést a néhány évvel később készült pécsi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. GÖZSY–VARGA 2009. 161–164.

⁸⁴⁵ FOLLAJTÁR 1942. 12. 1766-ban már Izsép mellett lévő pusztaként szerepel. MNL OL E 156 - a. - 168. - 038/b. p. 61., MNL OL E 156 - a. - 168. - 038/p. p. 28.

Így a település immár több mint 250 éve elpusztult. Közelebbi lokalizálására ennek ellenére az oklevelekben és összeírásokban fennmaradt szomszédos települések segítségével van lehetőségünk. Már egy 1455-ös oklevél szerint Danóc és Gét szomszédos települések, egy 1696. évi összeírás szerint szomszédai Dályok, Izsép, Csibagát, Vék, és Földvár voltak, s a település ekkor a Mohács-Kiskőszeg útvonalon feküdt. Egy 1715-ös összeírás szerint Danóc Dályoktól $\frac{1}{4}$ mérföldre volt a Kis Karasicza mellett. A településtől északra Dályok, délre Márok, keletre Darázs, nyugatra pedig Kisfalud feküdt.⁸⁴⁶ Mindebből azt láthatjuk, hogy Danóc a mai Izsép (Topolje, Horvátország), Hercegmárok (Knezevici Marok, Horvátország) közötti határban állhatott, a Karasicsa folyó mentén, a Duna nyugati, jobb partján, árterének szomszédságában. Ennek hatására a falu határa felettébb mocsaras, tavakkal borított volt, s ezt az északra hosszan elnyúló területet Danóci vagy Örvény mocsárnak (*Danóc, Danoth mocsár*), majd a falu pusztulását követően Vizslaki-rétnek nevezték. Itt helyezkedett el a Duna egyik oldalága/holtága, amelyet szintén Danóc-pataknak hívtak.⁸⁴⁷

Arról, hogy honnan hallott Szalánci a történekről, rokonaitól, ismerőseitől származott a hír, vagy esetleg maga is részt vett a csatában, sem a tanúvallomás, sem egyéb források nem adnak tájékoztatást. Azt mindenesetre feltételezhetjük, hogy a diplomáciában és politikában jártas, széles látókörű Szalánci bizonyosan nem vett volna készpénznek, s adott volna tovább egy ilyen fontos embernek, ilyen kiemelkedő ügyben egy kósza híresztelést. Felmerül bennünk egy másik fontos kérdés is: esetleg szándékosan hazudott Szalánci? Ezt megvizsgálva egyrészt nem szabad elfelejteni, hogy a feltehetően vallásos Szalánci is eskü alatt vallott a pápa emberének.⁸⁴⁸ Emellett nem mondta volna a nuncius megbízottja előtt az életrajzi adatoknál mindezt, ha maga sem hitte volna, illetve nem ez lett volna a korabeli helyi hagyomány (*fama publicus, vox communis*), amelyet esetünkben tudunk a leginkább megragadni, ugyanis a többi helyi hagyományhoz kapcsolódó forrás közvetett, ráadásul több mint húsz évvel későbbi.⁸⁴⁹ Másrészt felmerül a kérdés, miért hazudott volna ebben, lehetett-e bármilyen aktuális relevanciája a történekeknek 1553-ban? Várt-e, várhatott-e bármilyen hasznot ettől? A történekek után huszónhét évvel már csekély jelentősége lehetett II. Lajos halálának, főleg annak tükrében,

⁸⁴⁶ MNL OL E 156 - a. - 037. - 022. p. 8. Zichy okmánytár IX. 1899. 493–494., SUDÁR 2020. 17., VARGA–SUDÁR 2020. 37., 39., 41., SUDÁR 2020a. 164–165.

⁸⁴⁷ FOLLAJTÁR 1942. 12., BENDE 1966. 540., GYÖRFFY 1963. 296., B. SZABÓ 2019a. 149–159., VÉGH–B. SZABÓ 2020. 65., PAP NORBERT ET AL. 2019. 220., B. SZABÓ–FARKAS 2020. 691. Csúzától északra is volt egy Danócnak nevezett szőlőhegy. GÁLLOS 1961. 172., BEZERÉDY 1972. 57., HOFFMANN 2005. 79–80., GYÖRFFY 2011. 39., KOVÁCS 2015. 145.

⁸⁴⁸ A vallomás előtt Balázs ferences szerzetesnél Bátorban gyónt és áldozott („*V. Respondit affirmative et se confessum esse cuidam fratri Franciscano, Blasio in Bathor, oppido domini Andreae de Bathori et Eucharistiam sumpsisse.*”). ÖStA HHStA UA AA 72. Konv.B. fol. 164v.

⁸⁴⁹ B. SZABÓ 2019. 448–449.

hogy a holttest még 1526-ban előkerült, s el is szállították Székesfehérvárra, így valószínűleg nem állt érdekében elferdíteni az általa ismert igazságot. Felmerülhet az is, hogy azért egészítette ki ezzel az adalékkal a születési helyét, hogy a település pontosabb behatárolását, földrajzi elhelyezését segítse, mivel a csatát nagy valószínűséggel jobban el tudta helyezni Bondenarius. Ez esetben viszont érdekesebb lett volna egy, a térséget kevésbé ismerő ember számára kézzel foghatóbb ponthoz, mondjuk Pécs városához, vagy a Dunához kötni a települést, ám nem így járt el.

Ez esetben sokkal inkább Szalánci ösztönös megnyilatkozásának lehetünk tanúi: a kérdést meghallva valószínűleg egyik mélyen megragadt ifjúkori élményét osztotta meg, amely összekapcsolódott benne a rég elhagyott szülőföld emlékével, s mélyen beleivódhatott a tudatába. Ugyanis válaszolhatott volna egyszerűen azzal, hogy Danócon született, de ő – kéretlenül, a szóban forgó veszteséghez érzelmileg cseppet sem kötődő, a kérdésben valószínűleg járatlan idegen előtt – bővítette ezzel a téma szempontjából teljesen irreleváns adattal a vallomását pusztán azért, mert mindez fontos emlékként élhetett benne. Talán a két meghatározó kortárs kegyetlen halála közötti párhuzam is felsejlett benne, miközben vallomását elkezdte az ecsedi várban.

Felmerülhet bennünk, hogy esetleg a pontos földrajzi meghatározást nem szabad túl komolyan vennünk, gondolhatott Szalánci Danóc alatt talán a „környékre” is, amibe akár Mohács, valamint a környező települések is beletartozhatnak gondolván, hogy Bondenarius úgyszemint ismeri e vidéket. Ezzel kapcsolatban szkeptikus vagyok: míg általában a tőlünk távolabb fekvő, általunk kevésbé ismert területekkel kapcsolatban hajlamosak vagyunk ilyen megengedőbb megfogalmazásra, addig a szűkebb pátriánk, pláne a szülőhelyünk határait, környezetét sokkal jobban számon tartjuk, s nem keverjük össze (egykori) lakóhelyünket egy szomszédos településsel.

Szalánci János 1553-as tanúvallomását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Szalánci tiszttában volt a régió földrajzi viszonyaival, s mindenféle politikai vagy pénzügyi haszon reménye nélkül, őszintén, saját indíttatásból vallotta eskü alatt a nuncius embere előtt, hogy Danócon született, ahol II. Lajos királyt megölték. Valószínűleg ez alatt azt érthette, hogy a király nem természetes halált halt, hanem megsebesülhetett a csata közben, s ezért fulladt bele a mocsárba.

Bár a földrajzi viszonyokat tekintve Szalánci vallomása beleillik II. Lajos halálának történetébe, kérdéses, hogy Szalánci információi mennyire állják ki a hitelesség próbáját, azaz kijelentését szinkronba tudjuk-e hozni a korszak többi forrásával. Akár sikerül ez, akár nem, véleményem szerint e forrás méltatlanul hullott ki a Mohács-diskurzusból, hiszen egy

helyismerettel rendelkező, a diplomácia és a politika világában jártas kortárs szólal meg benne, amely unikális a mohácsi csatával kapcsolatos forrásaink között. Azt pedig, hogy fontos adalék lehet-e a vallomás a csata, a menekülési útvonalak és a király halálának lokalizálásában, a közeljövő kutatásai minden bizonnyal eldöntik. Mindenesetre megjegyzendő, hogy az új kutatások éppen erre a területre, a Majstól keletre eső régióba helyezik a csata epicentrumát. Összességében pedig elmondható, hogy a szentszéki vizsgálat során felvett tanúvallomásokat nem csak Fráter György életének forrásaiként vizsgálhatjuk, hanem a korszak további személyeire, s egy-egy akár Frátertől független eseményére is unikális adatokat nyújthatnak. Ezáltal pedig újra megerősítést nyer az a tény, hogy a Martinengo nunciatúrája során keletkezett iratanyag nem csak diplomáciai relevanciával bír, hanem széleskörű vizsgálatokra is lehetőséget nyújt.

3. Protestáns vagy katolikus volt-e Nádasdy Tamás? – Egy rosszul feltett kérdés margójára

Nádasdy Tamás, kora egyik legbefolyásosabb magyarországi politikusa 1553. május 18-án a korábban még részleteiben bemutatott országgyűlés okán éppen Sopronban tartózkodott.⁸⁵⁰ Mivel a nuncius a király kíséretében szintén a nyugat-magyarországi városban volt, Nádasdy itt tett eleget Martinengo idézésének, s aznap fel is vették a tanúvallomását. A hosszú beszélgetés elején a kapott kérdőpontok alapján megkérdezték a főúrtól néhány személyes adatot is. Ennek kapcsán maradt fenn vallomása azon része, amelyben kijelentette, hogy még abban az évben, tehát 1553-ban gyónt és áldozott is.⁸⁵¹

Ez a mondat látszólag nem árul el túl sok információt, azonban kontextusba helyezve egy régóta zajló történeti diskurzus kapujához vezet minket. Ezen belépve sok ingoványos alapon lévő feltételezés mellett elhaladva egy fő kérdéssel találkozunk: vajon evangélikus lett-e Nádasdy, avagy megmaradt volna a pápa hűségén? Ez a látszólag egyszerű kérdés évszázadok

⁸⁵⁰ Az országbíró már május 8-án is Sopronban tartózkodott. MNL OL P 644 - 1. - No. 113.

⁸⁵¹ „[...] *et hoc anno fuisse confessum sua peccata, et eucharistiam suscepisse.*” AAV Misc., Arm. II, vol. 61, fol. 176r. Cseles másolatában: ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 225. Vö. ÖStA HHSStA UA AA 72. Konv.B. fol. 113v. Úgy tűnik, hogy bár a tanúk jelentős része gyónt és áldozott, mégsem számított ez a kérdés alapvetően kipipálandónak, mert többen, mint például Schreiber Farkas bevallotta, hogy a múlt évben nem gyónt és nem áldozott, (AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 84r.), úgy, ahogy Henricus Folffgangus Kneissl (Uo. 94r.), valamint Giuliano Salazar sem (Uo. 122r.), Bornemisza Ferenc pedig azt vallotta, hogy már talán hat éve, hogy nem áldozott. (Uo. 150r.). A korabeli gyakorlatról: ERDÉLYI 2003.

óta foglalkoztatja a kutatókat. Azért tűnt számukra nehéznek a kérdés, mert sok forrást állítottak pro és kontra csatasorba.

A protestáns reformációt támogató magatartása mellett hozható fel, hogy Nádasdy és családja pártolta az új hitértelmezés hirdetőit, és udvara a korai protestáns reformáció egyik központjaként funkcionált. Az 1530-as években feltehetően 1540-ig feleségével Kanizsán lakott, s valószínűleg Sárvár helyett itt kétszer is találkozott Sylvester Jánossal.⁸⁵² Támogatta Dévai Bíró Mátyást,⁸⁵³ kapott levelet Melanchtontól, illetve Sárváron nyomdát is alapított.⁸⁵⁴ A protestáns reformációt pártoló tevékenysége a familiárisai között is követőkre talált. Legékezebb példája ennek az, hogy közeli emberei, Perneszcics György, Terjék Tamás és Csányi Ákos is rokonszenvezett az új tanokkal.⁸⁵⁵ Több Nádasdyhoz köthető fiatal ment Wittenbergbe tanulni. Az 1530–1550-es évek matrikuláiban tűnik fel Háshágyi Ferenc, akinek az édesapja Háshágyi Dénes Kanizsai Orsolya keresztapja és gyámja volt, valamint az őt követő Kanizsai György neve is.⁸⁵⁶

Ugyanakkor közeli kapcsolatot ápolt Várday Pál esztergomi érsekkel, a váradi püspök emberével áldatta meg a fiát, Ferencet, valamint 1548-ban Várday hitszónok küldése miatt levelezett Kanizsai Orsolyával.⁸⁵⁷ Sokat idézett forrás még egy 1560. december 11-én, Bécsben kelt levele, amelyben a következőket írta: „*Meglátogatott továbbá pápa követe, és ede hozzám jütt. Hitire, tisztességére azt mondta, hogy pápa énnékem ezt s ezt üzente. Tudja ő szent atyasága, hogy nem vagyok én luther, de meglátja üszentsége, hogy az lutherök ellen szolgálni akarok néki. Jütt továbbá hozzám az velencés követ és egyéb főurak is sokan. Az Filep király követe is, ki főember, hozzám küldte emberét [...]*”.⁸⁵⁸ E híres sorok kapcsán felvetődik a kérdés, hogy vajon a nuncius mit írt Rómába az esetről, s onnan hogyan válaszoltak. Sajnos azonban az adott időszakban nyomát sem találjuk az ügynek Stanislaus Hosius nuncius jelentéseiben.⁸⁵⁹ Ez persze nem jelenti azt, hogy nem is egyeztetett emiatt Rómával, viszont felmerül az a gyanú, hogy a nuncius saját szavainak úgy próbált nagyobb nyomatékot adni, hogy a legfelsőbb egyházi tekintélyre hivatkozott a nádor előtt.

⁸⁵² PÉTER 1995. 57–58. Sylvesterral kapcsolatban is azt látjuk, hogy nem egyszerű elhelyezni őt a konfesszionalizáció e korai szakaszában egy-egy felekezet mellett. Jó példa erre, hogy 1527-ben mariológiai művet írt, az 1540-es években pedig a pápát, mint „*legszentebb atyánkat*” hívta. KISS FARKAS 2017. 334. Emellett leveleiben a lutheri formulákat egyszer sem alkalmazta. CSEPREGI 2013. 50.

⁸⁵³ Dévai Bíró Mátyás levelei Nádasdy Tamásnak: ETE III. 109–111.

⁸⁵⁴ CZENTHE 1997. 19–25., SZAKÁLY 1999. 88., PÉTER 2013. 113.

⁸⁵⁵ SZAKÁLY 1999., BILKEI 2017. 107., 110.

⁸⁵⁶ BILKEI 2017. 105., BILKEI 2019. 13–14.

⁸⁵⁷ ETE V. 6. További adatok: KANÁSZ 2018b. 134–136.

⁸⁵⁸ VIDA 1988. 264. Eredeti: MNL OL E 185 – Nádasdy Tamás – Nádasdy Tamásné No. 111. Hasonló módon Perneszcics György is visszautasította, hogy ő lutheránus lenne. SZAKÁLY 1999. 99.

⁸⁵⁹ Vö. STEINHERZ 1897.

Ennek ellenére Nádasdy levele véleményem szerint arra utal, hogy a nádor vallásosságával kapcsolatban elterjedtek bizonyos pletykák, s a nuncius éppen ezeknek igyekezett gátat szabni, s megelőzni a bajt. Végül e források közé sorolható a fejezet elején idézett részlet, miszerint Nádasdy 1553-ban gyónt és áldozott, ami egyértelműen arra utal, hogy a régi egyházi felfogást követve keresett lelkének vigaszt.

Protestáns vagy katolikus volt-e Nádasdy? Ezen adatok tükrében nehezen tudott a szakirodalom megbirkózni a kérdéssel, főleg azért, mert történeti érdeklődés mellett erős felekezeti elfogultság is áthatotta, s uralja részben ma is a témát. Nem érdektelen – a teljesség igénye nélkül – főbb vonalaiban áttekinteni az évszázados diskurzust.

A történet szálai a 18. század második felébe vezetnek. Klanicza Márton evangélikus lelkész már 1783-ban kijelentette, hogy a főúr lutheránus volt.⁸⁶⁰ Ezt több mint fél évszázaddal később, 1838-ban a későbbi címzetes csanádi püspök, a Történelmi Társulat elnöke, Horváth Mihály cáfolta meg a nádorról szóló művében.⁸⁶¹ 1839-ben Podhradczky József egy külön cikket szentelt a témának, idézve többek között a Cseles Márton által Rómában lemásolt, és az Egyetemi Könyvtárban őrzött tanúvallomás vonatkozó részletét is.⁸⁶² 1855-ben több más Fráter-irattal egyetemben e részt is publikálta, megjegyezve, hogy „*Ezek szerint Nádasdy Tamás nem volt protestáns.*”⁸⁶³ Erre 1859-ben Révész Imre református lelkész adta meg a választ, ugyanis úgy érezte, hogy „*Hazánk jeles tudós férfiai azonban, Nádasdi protestáns voltát is tagadják.*” Ezért elsősorban Horváth Mihályra és Podhradczkyra reagálva először megadja a „*A Nádasdi Tamás protestáns volta ellen felhozott erősségek cáfolatát*”, majd

⁸⁶⁰ „Magf. Dn. Thomas de Nadasd, ab an. 1554. ad an. 1562. Heroem hunc animo fouisse Euangelicam religionem, tribus solum documentis probem, breuitas requirit. Fuit Eidem frequens literarum commercium cum Philip. Melanchtone [...].” KLANITIUS 1783. 39.

⁸⁶¹ „Azon körülmény, mi szerint Tamás Melanchtonnal levelezett, azon állításra vitte Klanitza Mártont, hogy Tamás is a' reformatio' hive volt legyen. De milly alaptalanul állítja ezt azon két levélből, mellyet munkájában közöl, nyilván kitűnik abból, hogy az érintett levelekben semmi egyéb nem fekszik, mint a' tudományok iránti érdek. Nagyobb okerő e tekintetben az, hogy a' Melanchtontól ajánlott férfiakat, kik (ha Erdősy nem is, miként főnebb megmutatám, de Dévay 's Drugner bizonyosan) a' reformatio' kikiáltott apostolai valának, jószágaiban tanítói vagy lelkészi hivatalba helyezé. Mivel azonban Tamás hajlandóságát a' reformatiora más alkalommal, más jelek által nem nyilvánította, azt kell állitanunk, hogy jobbágyainak egy része, midőn a' javadalmak' birtokába jutott, már az új tanok' követői voltak, kiket nem akart pásztorok' 's tanítók nélkül hagyni. Bizonyos, miként Tamás baráti viszonyban állott Oláh érsekkel és Veránczczal, kiknek, főkép az elsőnek buzgalma az új tanok' terjedésének meggátlásában eléggé ismeretes; ezen barátság pedig kétségkívül nem állhatott volna fenn, ha Oláh őt a' reformatiohoz szítónak ismeri. De mint ilyen a' nádori méltóságot sem nyerte volna el; legalább nem ajánltathatott volna neki a' kinevező oklevélben buzgóság a' cathol. egyházi javadalmak' 's tisztségek' betöltésére, ha csak azt nem akarjuk' állítani, hogy vallásos meggyőződését politicai tekintetből titokban tartotta.” HORVÁTH 1838. 142–143.

⁸⁶² PODHRADCZKY 1839. A forrás lelőhelye: ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, fol. 1–322. Cseles kutatásairól és e másolatokról: TUSOR 2004b. XVI. Nádasdy vallomását a Vatikáni Levéltárban kutatva Szekfű Gyula is ismerte és felhasználta, ld. SZEKFŰ 1935. 55.

⁸⁶³ PODHRADCZKY 1855. 259. Ezt követően 1858-ban Toldy Ferenc egy Nádasdy udvarából származó étkejegyzéket közölve tette fel a kérdést, hogy „*Mellesleg legyen itt kérdeve: vájjon a szentelt étek nem vetnek-e a Nádor vallására némi világosítást?*” Új Magyar Múzeum, 8. (1858) 2. 116.

következnek a „*Bizonyságok Nádasdi Tamás protestáns volta mellett*”.⁸⁶⁴ A tanúvallomás citált részével kapcsolatban az volt az álláspontja, hogy az eskü alatt valló Nádasdy az *excommunicatiót* és *eucharistiát* protestáns módon is érthette.⁸⁶⁵

A kérdéskörrel ezt követően a híres evangélikus lelkész, Payr Sándor foglalkozott behatóbban. 1908-ban már megnyilatkozott ez ügyben,⁸⁶⁶ majd 1914-ben a Protestáns Szemle hasábjain fel is tette az őt olyannyira nyugtalanító kérdést: Protestáns volt-e Nádasdy Tamás? A válasz az adatai bemutatását követően nem mindennapira sikeredett. „[...] *Nádasdy belső vallásos meggyőződése szerint protestáns volt. És még jobban meg kell erősödnünk e véleményünkben, ha látjuk, hogy a nádornak egész környezete, családtagjai és egész udvarnépe, barátai, tisztjei és szolgálói majdnem kivétel nélkül mind az evangélikus hitet vallották.*”⁸⁶⁷ Cikke végén felsejlik a prekoncepció is, amely tollát vezérelte: „*S ha még most a barátokhoz és családtagokhoz hozzávesszük azt a papi és tanítói kart is, amellyel Nádasdy szorosabb összeköttetésben állott [...], akkor, azt hiszem, minden kétséget kizárólag van jogunk a nádort evangélikus egyházunk számára lefoglalni.*”⁸⁶⁸ Persze ettől még meg kellett okolni Nádasdy katolikus kapcsolatait, valamint a Róma felé mutató forrásokat, ezt pedig I. Ferdinánd „*eretnekgyűlölő*” magatartásával, valamint a karrierista hozzáállással magyarázta.⁸⁶⁹ Úgy tűnik, ezzel sikerült a kétely magvait kigyomlálnia a fejéből, hiszen tíz év múlva már azt írta, hogy „*Ma már senki sem vonhatja kétségbe, hogy vallásos meggyőződése szerint Nádasdy protestáns volt.*”⁸⁷⁰ Véleménye jelentősen befolyásolta a nádorról kialakult későbbi képet.⁸⁷¹

A Sylvester János életét feldolgozó Balázs János is e narratívát vette át, kiemelve, hogy Nádasdy „*feltétlenül híve volt a reformációnak*”, viszont „*ha érdekei úgy kívánták, vallási felfogását, különösen Bécsben, titkolta, s befolyását, politikai hatalmát emiatt feláldozni nem*

⁸⁶⁴ RÉVÉSZ 1859. 92.

⁸⁶⁵ „*Hogy miként következik ezen vallomásból Nádasdi római katolikus volta: megfogni ismét nem tudom; mert ha képzelek bármely protestáns embert, vagy képezem épen magamat azon vizsgáló bíróság előtt állani, a feltett kérdésekre bizonynyal nem felelnék én sem másként, mint Nádasdi.*” RÉVÉSZ 1859. 101–102. A református tankönyvet író Orbán József sárospataki tanár is reformátusnak tartotta Nádasdyt. ORBÁN 1870. 84.

⁸⁶⁶ „*Ezt a főnemesi vérből származott első protestáns nádorasszonyt, a ki minden ízében nő, magyar és nemes volt, ime méltán állíthatjuk ismert nevű nőrokona, Kanizsai Dorottya, a lelkes honleány mellé.*” PAYR 1908. 30.

⁸⁶⁷ PAYR 1914. 483.

⁸⁶⁸ Uo. 488.

⁸⁶⁹ „*Nem lehet azonban tagadni, hogy mint politikus nyílt vallástétellel a konfesszorok és mártírok szerepére nem vállalkozott, világi fényes pályafutását hitéért feláldozni nem akarta. Mentséget talált e részben korának felfogásában, Miksa trónörökös, Niedbruck és más császári tanácsosok viselkedésében. Az eretnekgyűlölő I. Ferdinánddal szemben ő sem volt hit dolgában egészen őszinte. S ennyiben az igaz evangéliumi protestáns jellem mintaképéül nem is szolgálhat.*” Uo. 489.

⁸⁷⁰ PAYR 1924. 56. Mindezek után különösen szembetűnő Keveházi László megállapítása, miszerint „*ebben a kérdésben [azaz Nádasdy vallásosságával kapcsolatban – KV] Payr Sándor sem foglalt állást.*” KEVEHÁZI 2011. 17.

⁸⁷¹ Erre kitűnő példa a somogy-zalai evangélikusok történetét feldolgozó Mesterházy Sándor, aki szerint Nádasdy evangélikus volt. MESTERHÁZY 1932. 8. Zoványi Jenő szerint pedig Nádasdy volt „*az első protestáns nádor*”. ZOVÁNYI 1977. 419. E felfogás a szépirodalomba is átment, pl. KŐSZEGI 1984. 378–398.

kívánta.⁸⁷² Öt évvel később Katona Imre még élesebb kritikát mondott: „Életét – ugyanúgy, mint a korabeli főurakét – nagy lendületek és megtorpanások jellemzik. Vallását és pártállását aszerint változtatta, ahogy éppen személyes vagy országos érdekei megkívánták. Egyszer katolikusnak, másszor Luther buzgó hívének és terjesztőjének vallotta magát.”⁸⁷³ Később ezt kiegészítette azzal, hogy Nádasdy vallási hovatartozása ismeretlen, ugyanis hol a pápa, hol pedig Luther hívének vallotta magát. Ezt pedig szintén a politikai machiavellizmussal indokolta: „[...] Nádasdy Tamás azért kényszerült vallási meggyőződése többszöri változtatására, vagy ennek látszatára, hogy a Kanizsai Orsolyával kötött házassága következtében a Kanizsai birtokba a király beiktassa [...]”⁸⁷⁴

Változást az ezt követő évtizedek hoztak. Szakály Ferenc 1999-ben fogalmazta meg, hogy „[...] szakirodalmunkban éles vita bontakozott ki Nádasdy Tamás vallási hovatartozását illetően. Katolikus maradt-e, avagy lutheránussá vált a század egyik legjelentősebb történelmi személyisége? Véleményem szerint a kérdésfeltevés is hibás, hiszen még az 1560-as években sem különült el élesen a két irányzat. Nádasdyt a reformáció hívei igyekeztek megnyerni maguk számára, míg a katolikusok igyekeztek megtartani a maguk oldalán.”⁸⁷⁵ Egy évvel később jelent meg Urbán László írása, amelyben az egykori központi szemináriumi hallgató Nádasdy tanulmányi évei alatti szocializálódásra, valamint Erasmus hatására hívta fel a figyelmet. Szerinte „e szemléletmódból válik érthetővé, hogy Nádasdy Tamásnak kapcsolatai voltak Melanchton Fülöppel, s hogy birtokan a protestantizmus magyar előkészítői állást kaphattak [...], holott maga mindvégig katolikus maradt Ferdinánd király szolgálatában.”⁸⁷⁶ Öt évvel

⁸⁷² „Még fél évszázaddal ezelőtt is vita folyt Nádasdy felekezeti hovatartozásáról, vallási meggyőződéséről. Nemcsak Dévai pártolása, hanem számos más körülmény is azt bizonyítja, hogy e jeles magyar államférfi feltétlenül híve volt a reformációnak. Ez az időszak azonban még az erjedés kora. A frontok nem különültek el eléggé élesen. Az ellenreformáció még nem kezdte meg támadását és a régi meg az új hiten levők legtöbbször békésen éltek egymás mellett. A protestáns felekezetek is szokásaikban, szertartásaikban még számos régi katolikus maradványt őriztek. I. Ferdinánd idejében a főurak a király és a főpapok előtt rendszerint titkolták vallásos meggyőződésüket, bár ezt eleinte nem is igen firtatta senki. Ugyanekkor odahaza nem egy főúr udvarában - sokszor a katolikus papok mellett – protestáns prédikátorok is működnek. Nádasdy sárvári udvarházában szintén megvoltak mindkét felekezet papjai, de híveinek, családtagjainak, környezetének jelentős része protestáns volt. Ám a vár ura, ha érdekei úgy kívánták, vallási felfogását, különösen Bécsben, titkolta, s befolyását, politikai hatalmát emiatt feláldozni nem kívánta.” BALÁZS 1958. 159.

⁸⁷³ KATONA 1963. 243.

⁸⁷⁴ „A tekintélyes nyugat-dunántúli főúr, Nádasdy Tamás vallási hovatartozása mindmáig ismeretlen. Hol a pápa meggyőződéses hívének, hol pedig Luther buzgó és következetes képviselőjének vallja magát. Történetírásunk e jelenséget szinte egyedülállóan tekintette sokáig. A Batthyány-család leveleinek közreadása után szükségtelen ennek az álláspontnak a tarthatatlanságáról beszélünk, vagy vitatkozunk, mert nyilvánvalóvá válik mindenki előtt, hogy a Batthyányok sem egyik napról a másikra váltak a reformáció híveivé. Míg azonban Nádasdy Tamás azért kényszerült vallási meggyőződése többszöri változtatására, vagy ennek látszatára, hogy a Kanizsai Orsolyával kötött házassága következtében a Kanizsai birtokba a király beiktassa, a Batthyányok elfordulása a katolicizmustól különösebb külső kényszerítő okok nélkül ment végbe.” KATONA 1975. 435.

⁸⁷⁵ SZAKÁLY 1999. 88.

⁸⁷⁶ URBÁN 2000. 191.

később Bessenyei József hasonló hangot ütött meg: „[...] vajon maga Nádasdy (és ura hitbéli meggyőződését követő felesége) csatlakozott-e a reformációhoz? [...] Nádasdy nem csatlakozott a reformációhoz, olyan értelemben, hogy minden katolikus kapcsolatát megszakítva kizárólag a reformátorok tanítását fogadta volna el. De talán nem is tettük fel helyesen a kérdés. Tamás úr korában ugyanis nem látszott kibékíthetetlen ellentét a Róma- és a Luther-követők álláspontja között, és Nádasdy úgy vélhette, a reformátorok visszatérhetnek az anyaszentegyház keblébe.”⁸⁷⁷

Tehát azt láthatjuk, hogy két értelmezés létezett, a protestáns, elsősorban evangélikus felekezetű írók és kutatók a 18–20. században Nádasdyban és feleségében, Kanizsai Orsolyában a reformáció elkötelezett hívét látták, míg a másik oldal általában amellet érvelt, hogy Nádasdy még ha kedvezett is a protestánsoknak, nem szakadt el teljesen a katolicizmustól. Ami pedig a legérdekesebb: a régi egyházhoz fűződő szálakat a jobban elterjedt protestáns értelmezés színlelésnek, politikai haszonlesésnek állította be, mondván, hogy a karrierje érdekében váltotta, avagy titkolta el a vallási nézeteit. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ha valóban el kívánta titkolni Nádasdy az új hitértelmezéshez fűződő viszonyát, miért nem elégedett meg egy csöndes házi lelkész alkalmazásával, s miért alapított nyomdát, iskolát, küldi Wittenbergbe a környezetében élőket? Valamint elgondolkodtató, hogy mennyire reális az ország egyik legjelesebb politikusáról azt feltételezni, hogy a számára fontos titkolnivalókat annyira nem tudja elrejteni, hogy arról a nunciustól kezdve Melanchtonon át mindenki tud? Végül az is megfontolásra vár, hogy ha valóban annyira karrierista, a vallását érdekei szerint cserélő főúrról van szó, miért fektet annyi időt, energiát, pénzt és humán erőforrást a fentebb ismertetett vallási ügyekbe?

E kérdések arra világítanak rá, hogy Nádasdy – és Kanizsai Orsolya – vallásosságával kapcsolatban az eddigi felekezet-orientált értelmezéseket magunk mögött hagyva a Szakály Ferenc és Bessenyei József által felvetett úton kell haladnunk. Ennek kulcsa az, hogy elveszük a régi kérdést, ugyanis az alapjaiban hibás, mert a konfesszionalizáció e korai szakaszában nem beszélhetünk jól elkülöníthető felekezeti határokról.⁸⁷⁸ Nádasdy nem gondolta úgy, hogy új felekezethez csatlakozik, hanem valószínűleg a meglévő egyházi struktúrák bizonyos részeinek megreformálását vélhette fontosnak. Ugyanakkor a korabeli magyar főúrral, például Zrínyi Miklóssal és Hans von Weispriachhal ellentétben⁸⁷⁹ Nádasdynak különleges kapcsolata volt

⁸⁷⁷ BESSENYEI 2005. 34–35. Vö. KEVEHÁZI 2011. 17.

⁸⁷⁸ Vö. TUSOR 2008., Konfesszionalizáció: felekezeti és politikum a kora újkorban. *Korall*, 57. (2014)., valamint REINHARD 2017.

⁸⁷⁹ VARGA 2016. 46., 50., 62., CSERMELYI 2017.

Rómával és kora itáliai humanista műveltségével. Legalábbis erre enged következtetni bolognai és római egyetemjárása, és Cajetan de Vio pápai legátus tolmácsként végzett munkája. Ezek révén komoly tudásra és kapcsolati tőkére tett szert, és a későbbiekben, Magyarországra hazatérve is tagja lett a királyi udvar körül kialakuló erasmista körnek. Valószínűleg e nyitott, a tudományos és teológiai polémiákra érzékeny, a szellemi kihívásokat is kedvelő környezet és magatartás állhatott Nádasdynak a protestáns hitértelmezés irányába tett kezdeményezései mögött, s az udvarában megforduló, az új hitértelmezésre fogékony személyekben is elsősorban a tudóst, s nem pedig a reformátort látta.⁸⁸⁰

Összességében tehát a Nádasdy vallomásában említett gyónás és áldozás kapcsán tett hosszabb elemzés azt mutatja, hogy sok kortársához hasonlóan nem lehet egyértelműen eldönteni, melyik felekezethez tartozott a későbbi nádor. Ennek elsődleges oka az, hogy a konfesszionalizáció eme fokán nem voltak még kialakult, stabil felekezeti határok. A forrásokból az látszik, hogy elfogadta a meglévő egyházi struktúrákat, érdeklődő szelleme pedig mindemellett nyitottá tette őt az új hitértelmezések-nyújtotta intellektuális kihívásokra is.

⁸⁸⁰ Vö. BESSENYEI 2005. 17–39., CSEPREGI 2013. 210–217., MONOK 2020. 83–100., BILKEI 2019. 15.

V. A nunciatúra nehézségei és a kiküldetés vége

A) Egy szegény nuncius panaszai

Követnek lenni a kora újkorban (is) komoly kihívást jelentett. Martinengo is átérezhette ennek minden szegmensét: ki kellett ismernie magát az új, Itálián túli, nem olaszul beszélő közegben, csupa ismeretlen emberrel körbevéve. Ehhez jöhettek még az itáliaiak számára furcsa (étkezési) szokások, valamint a számukra folyton zavaró hideg időjárás. Ennek ellenére a nuncius meglepően keveset panaszkodott a jelentéseiben, pedig a korban a saját érdek vissza-visszatérő hangoztatása mellett az állandó, szinte mindenre kiterjedő panaszáradat ismerős motívuma a követjelentési műfajnak.⁸⁸¹

Bár Martinengo tényleg nem sokat panaszkodott, úgy tűnik, nem érezte jól magát I. Ferdinánd mellett. Valószínűleg nem magával a követi pozícióval, valamint az ezzel járó nehézségekkel volt problémája, sokkal inkább a királyi udvar légköre nem nyújtott számára megfelelő környezetet. Legalábbis erre következtethetünk az 1552. március 20-án, Pozsonyban kelt jelentéséből, amelyben arra kérte Del Monte bíborost, járjon közben a követére jóindulatúan tekintő pápánál, hogy a jövőben Bécs helyett inkább Spanyolországban szolgálhassa Öszentségét.⁸⁸²

Nem tudni, hogy pontosan miért, de a kérése végül nem teljesült, és a nuncius továbbra is Ferdinánd király udvarában maradt, és bécsi tartózkodása során különösen nehéz hónapok elé nézett. Bizonyára sok szervezést igényelt a birodalmi rendekkel és V. Károllyal való tárgyalások miatt folyton vándorló király követése. Ennek során bár általában Bécsben tartózkodott, de utazásai során megfordult Bécsújhelyen, Grácban, Augsburgban, Prágában, Linzben, valamint az országgyűlések során Sopronban és Pozsonyban is.⁸⁸³ Követi mivoltából adódóan viszont inkább az volt a sértő, ha nem mehetett az uralkodó kíséretével egy-egy fontos eseményre. Meghatározó élménye lehetett az egyébként vele mindig előzékeny és kedves Ferdinánddal kapcsolatban a már korábban bemutatott eset, amikor – Martinengo minden

⁸⁸¹ Vele szemben más nunciusok többet panaszkodtak. Giovanni Morone például gyakran emlegette fel jelentéseiben a bosszúságait. Ezeket jól szemlélteti egy 1540. július 25-én kelt levele, melyben három problémáját, az időjárást (kivételesen ezalatt a hőséget értette), a pestist, valamint a lutheránusokat említette. ROBINSON 2012. 22–23. Kiváló korabeli példa erre még Estei Hippolit egri kormányzójának, Ercole Torbidi panaszáradata, többek közt az étkezési szokásokkal kapcsolatban. DOMOKOS 2019. 31., 65., 204. et passim.

⁸⁸² Ha ez nem teljesülhet, akkor sem lesz elégedetlen, mert „*sive vivo, sive morior, sanctitatis suae esse volo*”. GOETZ 1965. 58. levél, Martinengo Del Monténak, Pozsony, 1552. március 20.

⁸⁸³ A nunciusok prágai tartózkodásáról: KOLLER 2006. 179. Ennek tükrében Martinengo meglepően kevés időt töltött cseh területeken és Prágában. Hasonlóan keveset tartózkodott Grácban is, viszont ezt az időszakot az osztrák nunciatúratörténeti kutatás a gráci nunciatúra előzményeiként tartja számon. RAINER 1973. VIII., X.

erősködése ellenére – a király nem engedte meg számára, hogy részt vegyen a passzai tárgyalásokon, hanem Bécsbe küldte vissza, látszólag azért, hogy a szentszéki vizsgálattal foglalkozhasson.⁸⁸⁴ Ehhez hasonlóan a követi munkája akadályozásaként értelmezhető azt a felháborító esetet, amikor Ferdinánd lezáratta a határokat, hogy Fráter halálának híre minél később kerüljön ki az országaiból, és így a nuncius leveleit is elfogták.⁸⁸⁵ Ez azonban még kedvező esetnek számít, a rosszabb verzió az, amikor egy követ nem tud miről jelentés tenni, ugyanis el van zárva a világ híreitől. Martinengo e helyzetbe került 1552 végén, amikor az udvari események és intrikák mozgalmas világa helyett bezárkózva, halálfélelemben töltötte napjait.

Mint láthattuk már, a nuncius egyik legfontosabb feladata az volt, hogy az állomáshelyén zajló eseményekről rendszeresen tájékoztassa Rómát. E feladatára mindig különösen ügyelt, heti jelentései igen ritkán maradtak csak el. Ha mégis hosszú hallgatásba burkolózott Martinengo, arra nagyon nyomós oka volt. Ez pedig az évszázad egyik legádázabb betegsége, a késő középkor és kora újkor emberét oly gyakran elragadó *danse macabre* főszereplője, a pestis volt.⁸⁸⁶

Az évszázadok óta félelmet keltő kór az Eger alatti török had tábora után I. Ferdinánd udvarát is megkísértette a várháborúk egyik legnehezebb évében, 1552-ben. Az egyre aggasztóbb hírek októberben érték el azt a szintet, amikor az uralkodó a környéken dúló járvány miatt nem volt hajlandó elhagyni Bécset.⁸⁸⁷ Mindez azonban közel sem volt elegendő. Megfelelő járványügyi intézkedések hiányában a kór rohamos gyorsasággal terjedt el a város közvetlen közelében. Védekezésüképpen a királyi udvar embereit megpróbálták a környező falvakban elszállásolni. A körülményekről Martinengo érzékletes jelentést tett, közölve, hogy a falvak közül, amelyeket kijelöltek számukra, nem találtak olyat, amely biztonságos menedéket nyújthatott volna saját maga és kísérete számára. Ennek oka az volt, hogy azok a helyek, amelyeket a király első tanácsosaival együtt, nem kevés kellemetlenség közepette elfoglalt, mind erősen fertőzöttek a pestissel. „*Így hát meg kellett állnunk Bécsben, ahol ezek az önmagukra nem sokat adó németek úgy pusztulnak, mint a legyek ugyanebben a betegségben.*” A nunciusnak ezen kívül tilos találkoznia a királlyal, aki egyik embere halála óta nem engedte, hogy bárki is beszéljen vele. Így a nuncius úgy érezte, hogy „[...] nagy veszélyben

⁸⁸⁴ GOETZ 1965. 71. levél, Martinengo Del Monténak, Linz, 1551. május 3.

⁸⁸⁵ Uo. 109. levél, Martinengo Del Monténak, Grác, 1553. március 5.

⁸⁸⁶ Az ekkor dúló járványról legújabban: KRUPPA 2021. 101–103., GERSTE 2021. 57–68. A járvány a Bécshez közeli Pozsonyban és több környékbeli városban, valamint a távoli Erdélyben is felütötte a fejét. MOE III. 413., VARJÚ 1899. 63., BETHLEN 2002. 179., ISTVÁNYFFY 2003. 231. HERRMANN 2010. 68. Giovanni Morone bécsi nunciaturájának idejét szintén megnehezítette a pestis. ROBINSON 2012. 23.

⁸⁸⁷ GOETZ 1965. 94. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 9.

vagyunk. Mindvégig remélem, hogy Isten az ő kegyelméből megóv engem ettől, hiszen az ő helytartójának és a Szentszéknek a szőlőjében dolgozom”. Ezen kívül kérte, hogy a szűkös ellátmánya továbbra sem változzon.⁸⁸⁸

A helyzet novemberben sem javult. 17-én arról írt a nuncius, hogy – mivel a király látta, hogy sem a hideg, sem pedig az óvintézkedések nem mérsékeltek a pestis terjedését – elhagyta Bécsét és Stájerország felé indult.⁸⁸⁹ A velencei követnek – akinek az egyik szolgája már meghalt e kórban – és Martinengónak is követnie kellett az uralkodót, ám nem találkozhattak vele azonnal, hanem egy hétre egy faluban, Pruchban (Bruck an der Mur, Ausztria) karanténba kerültek, ezzel is megtisztítva magukat a bécsi levegőtől.⁸⁹⁰

Martinengo jelentéséből az is kitűnik, hogy nem csak Bécs és az örökös tartományok szenvedték meg a pestist, hanem az oszmán katonaság is. Értesülései szerint ugyanis a budai pasa is szétosztotta erőit, és egy dunai szigeten – azaz minden bizonnyal a mai Csepel-szigeten – tartózkodott, amely régen a magyar királyoké volt, mert a pestis miatt nem mert Budára menni.⁸⁹¹

A karanténban időző nunciushoz amikor el szeretett volna indulni, néhány olyan esemény jutott a tudomására, amely eltérítette az eredeti szándékától, ugyanis november 26-i jelentésében azt írta, hogy többen meghaltak a szállásán, s félt, hogy a pestis végzett az áldozatokkal. Így nem fogadhatott vendégeket, nem mehetett az udvarba, továbbá nem kapott híreket, és így magányosnak érezte magát. A magányon kívül azonban egy komolyabb érzés töltötte ki sivar téli napjait: a nuncius komolyan félt, hogy maga is beteg lesz, félelmeit pedig felerősíthette a hideg és a havazás, így lelkében már a túlvilági útra készülődött, a végrendeletével, valamint a bűnbocsánat elnyerésével foglalkozott: általános és teljes feloldozást kért levelében a bűnei alól, valamint családjára, unokaöccseire is gondolt.⁸⁹²

Szent Miklós napján, december 6-án már arról tájékoztatta Del Montét, hogy félelme sajnos beigazolódott: a házában történt halálozásokat a pestis okozta. Így azt tervezte, hogy még nyolc-tíz napig elzárva fog élni. Így különösen nehéz volt híreket szerezni, amit be is

⁸⁸⁸ Uo. 97. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. október 28. Ugyanezen a napon írta meg I. Ferdinánd Ebersdorfból V. Károly udvarába, hogy Bécsben kitört a járvány, ezért fiait Grácba küldte, s ő maga is elhagyta a várost. KÖRÖS 2009. 353.

⁸⁸⁹ Mindeközben Miksa főherceg is Grácba utazott. HERRMANN 2010. 68. Gévy itineráriuma szerint 1552. október 21-én az uralkodó már a Bécs melletti Schwadorfban volt, majd 22-én a jóval délebbi Ebersdorfba távozott, és november 16-ig biztosan ott tartózkodott, utána pedig Spiegelfeldben tünt fel 20-án, majd november 22-én Leobenbe ment, ott maradt november végéig, a decembert pedig Grácban töltötte, s ápriliséig ott maradt. GÉVAY 1843. o.n. [az 1552-es évnél] Ezt az itineráriumot tovább tudjuk pontosítani, ugyanis a király november 18-án Glloknitzban (ma Gloggnitz) tartózkodott. MNL OL - E 21 - 1552.11.18.

⁸⁹⁰ GOETZ 1965. 100. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. november 17.

⁸⁹¹ Uo. 100. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. november 17.

⁸⁹² Uo. 101. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. november 26.

vallott: „*Ebben a magányomban semmi újat nem tudok kiszagolni [...] hallok néhány török portyát, amelyeknek nincs sok jelentősége.*”⁸⁹³ Egy információs csatornája azonban továbbra is nyitva maradt, Giovanni Battista Castaldo ugyanis továbbra is küldött neki leveleket, s tőle értesült Mircea havasalföldi vajda – téves – halálhíréről. A nuncius kapva kapott az alkalmon, és másolatban továbbította a levelet. Az ehhez fűzött indoklás jól szemlélteti a lelki állapotát is: „*azért akartam elküldeni neked [Castaldo – KV] levelének másolatát, hogy, mivel más okom nincs az írásra, felhasználhassam a lap megírásához*”.⁸⁹⁴

A keserves hetek lezárását advent vége hozta el. December 20-án jóval pozitívabb hangulatú levelében arról írt Rómába, hogy a pestis miatti halálozások óta huszonnégy nap telt el, azóta új megbetegedéseket nem vettek észre. A nuncius hálát adott Istennek, hogy megőrizte őt, és így tovább folytathatja még néhány évig a szolgálatát.⁸⁹⁵ Február 4-én pedig – egy január 24-i levelére hivatkozva – a velencei nuncius is azt jelentette, hogy Bécsben, ahol 15 000 ember halt meg, megszűnt a pestis.⁸⁹⁶ Ezt követően Martinengónak a bécsi szolgálat végéig már csak egy telet kellett kivárnia.

A nuncius már 1552 márciusában felvetette, hogy szívesen elhagyná akkori állomáshelyét. Erre az érzésre a pestis árnyékában töltött hónapjai még inkább ráerősíthettek, így bizonyára megkönnyebbült, mikor októberben kézhez kapta III. Gyula pápa üzenetét, melyben dicsérő szavak mellett közölte a szolgálat alóli felmentését, valamint megadta utóda kilétét is Zaccaria Delfino személyében.⁸⁹⁷ Az öröm azonban a hetekig tartó várakozás miatt lassan türelmetlenségbe csapott át. III. Gyula november 20-án értesítette hivatalosan a királyt, majd az új nuncius november 21-én hagyhatta el az Örök Várost.⁸⁹⁸ December elejére már Velencében is tudtak Delfino közelgő jöveteléről, aki pár nappal később jó hangulatban meg is érkezett a városba. A velencei nuncius december 9-i jelentése szerint azt mondta neki Delfino, hogy addig marad a városállamban, amíg meg nem kap bizonyos írásokat Rómából.⁸⁹⁹ Martinengo mindeközben nehezen viselte a várakozást. December 23-án már arról írt, hogy az

⁸⁹³ Uo. 102. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. december 6.

⁸⁹⁴ Uo. 102. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. december 6. Vö. Castaldo 1552. november 23-án, Gyulafehérváron kelt levelével: „*Ex litteris petu Halleri quas unacum litteris hispanicis ad maiestatem vestram transmittio videbit mortem Mirche vayvode Transalpinensis confirmatam esse.*” ÖStA HHStA UA AA Kt. 68. Konv A. 1552. 11. 155r.

⁸⁹⁵ GOETZ 1965. 103. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. december 20.

⁸⁹⁶ „*Per lettere di 24 di gennaio, dalla corte del Re de' Romani. Ch'era cessata la peste in Vienna ove erano morte 15.000 persone.*” GAETA 1967b. 201.

⁸⁹⁷ GOETZ 1965. 137. III. Gyula pápa Martinengónak, Róma, 1553. október 17. Esete nem volt egyedi, bécsi nunciaturája idején Giovanni Morone is többször kérte a pápát, hogy mentse fel tisztségéből, s engedje, hogy visszatérjen Itáliába. ROBINSON 2012. 22–23.

⁸⁹⁸ GOETZ 1970b. 3.

⁸⁹⁹ GAETA 1967b. 291–292., 300., GOETZ 1970b. IX., 1–2. Ezek az iratok az egyébként sok konkrétumot nem tartalmazó, december 1-jén kiállított instrukciók lehettek. Uo. 3–6.

utódjáról még nincsen semmi híre, és még a holmiját sem pakolta össze, viszont az újévben el fog indulni Itáliába, és útközben kellőképpen tájékoztatja őt az udvar ügyeiről.⁹⁰⁰ A jezsuita Canisius is azt írta január 5-én Bécsből Polancónak, hogy Martinengo hamarosan útra fog kelni Rómába.⁹⁰¹ Az indulás azonban igencsak váratott magára. 1554. január 9-én arról írt, hogy „*még mindig itt vagyok, nincs hír az utódomról, és nagyon furcsának tűnik számomra, hogy ő vagy néhány embere még nem érkezett meg, mivel úgy tudom, hogy november 21-én elindult Rómából.*” Tetézte mindezt az, hogy a fizetése körül is anomáliák adódtak, ugyanis a kincstár nem akarta kifizetni a járandóságát, arra hivatkozva, hogy lejárt a szolgálati ideje. A még mindig Bécsben várakozó nuncius öntudatosan azzal védekezett, hogy amíg be nem lép a Porta del Popolón, igenis jár neki a fizetség, ugyanis nem az ő hibája a késlekedés, „*sőt, sok kellemetlenséggel és saját költséggel kell megtennem komédiámnak eme utolsó felvonását*”.⁹⁰²

A velencei nuncius január 13-án írt arról Rómába, hogy Delfino útra fog kelni.⁹⁰³ Nem tudni, hallott-e erről Martinengo, az viszont biztos, hogy január 22-ére a hazavágyó nunciusnak igencsak elfogyott a türelme. Bosszankodva jelentette, hogy „*még mindig itt vagyok, semmi hírem az utódomról, ami nagyon meglep, de arra a pontra jutottam, hogy ha néhány napon belül nem érkezik meg, kénytelen leszek útközben találkozni vele, vagy Velencéig elmenni elé*”.⁹⁰⁴ Végül nehezen, de mégis bevárta Delfinót, akivel február 7-én találkozott, átadta neki a folyó ügyeket, két nappal később pedig elhagyta Bécset, rossz időjárási viszonyok közepette télvíz idején Friuli felé indult, és Porcián át Bresciába ment, ahol közel egy hónapra megállt, hogy elintézzék a több éves távolmaradása során felgyülemlett ügyeit.⁹⁰⁵ 1554. május 8. körül érkezett vissza Rómába.⁹⁰⁶ Zárójelentést vagy nem készített, vagy a mai napig ismeretlen helyen őrzik.

⁹⁰⁰ GOETZ 1965. 143. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1553. december 23.

⁹⁰¹ Canisius szerint egy fiatal stájer nemes is vele tartott, hogy a Collegium Germanicumban tanuljon: „*Se partira presto de qua il Reuerendissimo Nuntio della sua Santita et andara con esso vn buon giouane (se dice nobile de Stiria) per star nel Collegio germanico [...]*”. BRAUNSBERGER 1896. I. 445.

⁹⁰² GOETZ 1965. 144. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1554. január 9. Pár évvel korábban Giovanni Morone nuncius, valamint később Zaccaria Delfino nuncius is hasonló anyagi gondokkal küzdött. (PIEPER 1894. 14., GOETZ 1970b. XLVI.), sőt a pénzügyi nehézségek, legalábbis az erre való panaszkodás gyakran visszatérő jelenség volt a korabeli követek jelentéseiben. Vö. ALONGE 2019. 97.

⁹⁰³ GAETA 1967b. 291–292., 305.

⁹⁰⁴ GOETZ 1965. 145. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1554. január 22.

⁹⁰⁵ GOETZ 1965. 148. levél, Martinengo Del Monténak, Poreia, 1554. február 26., PASTOR 1924. 225.

⁹⁰⁶ Pozitív fogadtatásáról így írt Del Monte Delfinónak: „*Il Rev^{do} abate Martinengo arrivò qui otto giorni sono et è stato visto volentieri da S. Sta et da tutti noi per le buone qualità sue.*” GOETZ 1970b. 15.

C) Bécs után - Martinengo további sorsa

Bécsi működésüket követően a legtöbb nuncius visszatért Rómába. Két tipikus pályaut rajzolódik ki előttünk: vagy diplomataként tovább folytatták karrierjüket egy újabb követség keretében, vagy pedig bíborosi kalaphoz jutva a Kúriában kamatoztatták tudásukat.

A Rómába visszatérő nuncius, kiváltképpen, ha uralkodói ajánlásra bekerült a bíborosi kollégiumba, igen hasznos szolgálatokat tett egykori állomáshelyének. Az ott szerzett benyomások, tapasztalatok egy életre meghatározónak bizonyultak.⁹⁰⁷ Őket a Kúria szakértőként alkalmazta a későbbiekben is a régióval kapcsolatos ügyekben. Legkitűnőbb példa erre a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki vizsgálat. Mint láthattuk, amikor 1552. január közepén Rómába ért a bíboros megöletésének híre, Ferdinánd követe elsőként Morone és Mignanelli bíborosokat, egykori bécsi nunciusokat kereste fel személyesen, és kérte Ferdinánd nevében a pártfogásukat. Mikor pedig az ügy kivizsgálására 1552 márciusában a pápa elrendelte egy négy bíborosból álló testület felállítását, a bizottság tagjai között találjuk V. Károly egyik legmegbízhatóbb emberét, Juan Álvarez de Toledót, Pedro Pacheco de Villenát, és Jacques de Puit-ot (Giacomo Puteo/Jacques Dupuy), majd 1552 áprilisában a helyére kerülő Giovanni Battista Cicalát és Fabio Mignanellit is.⁹⁰⁸ Mellettük Morone is aktívan foglalkozott a térséggel nunciaturája után: rengeteg tisztsége mellett Spanyolország, Magyarország és Ausztria bíboros protektora is volt, azaz ezeknek az országoknak az ügyeit képviselte, és támogatta a pápai kúriánál.⁹⁰⁹ Morone életútja azért is különös, mert nunciaturája után a római reformpárt egyik vezető személyisége lett, majd IV. Pál (1555–1559) pert indított ellene, 1557-ben letartóztatták és az Angyalvárba zárták, és csak a pápa halála után szabadul ki, és nem sokkal rá a Trienti Zsinat vezetője lett.⁹¹⁰

Martinengo Bécs utáni élete is sok érdekes momentumot tartogatott. Rómába történő visszatérését követően 1554. augusztus 3-án az Apostoli Kamara elnökévé nevezték ki, és az elkövetkezendő években valószínűleg nem is hagyta el az Örök Várost.⁹¹¹ Átmenetileg IV. Pál titkáráként dolgozott, valamint visszatért a lenói apátság irányításával járó feladataihoz, többek

⁹⁰⁷ TUSOR 2004a. 189.

⁹⁰⁸ IGLESIAS 2009. 706–707., MUÑIZ–COLLADO 2009. 476–477., SQUICCIARINI 2000. 50–52., ROMANO 1852. 105., CIAPPINA 1981. 304–309. Ferdinánd római követének 1552. március 19-i jelentése szerint Mignanelli a legjobb viszonyban volt az uralkodóval. DRUFFEL 1880. 265.

⁹⁰⁹ UO. 213., ROBINSON 2012. 21., KRUPPA 2014. 14–15. Elismertségéről és személyéről a híres tudós, Girolamo Cardano is megemlékezett. CARDANO 2013. 28–29., 78., 125., 198. Dandino és Morone Johannes Gropper bíborossá kreálása ügyében: AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fól. 321v.

⁹¹⁰ GOETZ 1970b. XXI., O'MALLEY 2006. 349–350., ROBINSON 2012. 111–136.

⁹¹¹ GOETZ 1965. XVII. Így érthető, miért írták pár évtized múlva róla, hogy „*in magna existimatione fuit apud Pontifices Romanos [...] & a cardinalibus honoratus moritur*”. HENNINGES 1598. 1430. A tisztségről és a Kamaráról: TUSOR 2004a. 94.

között elkezdte összegyűjteni és átírni az apátság privilégiumait. A 16. század végén Cornelio Adro *Historiája* úgy emlékezett meg róla, mint aki „*folyamatosan végtelen alamizsnát osztott*” és „*előrelátó kormányzást folytatott az apátság élén*”, továbbá komoly építkezéseket is folytatott, felemelve például a templommal szemben álló apátsági palotát, a kommandátor rezidenciáját és a látogatóba érkező apátoknak fenntartott szobákat.⁹¹² Emellett az irodalom és a tudományok iránti érdeklődése is megmaradt, jó kapcsolatot ápolt kora jeles íróival és tudósaival, Girolamo Ruscelli például neki ajánlotta 1554-ben megjelent *Rime di M. Domenico Mantova* című művét,⁹¹³ valamint nagy valószínűséggel neki tulajdoníthatjuk egy többek közt mondások magyarázatait, valamint Erasmus szövegeit tartalmazó kötet összeállítását is.⁹¹⁴

A Ferdinánd udvarában és a zsinati ügyekben szerzett tapasztalatai révén néhány évvel később egy igen fontos missziót bízott rá a pápa. 1560 novemberében IV. Piusz összehívta a Trienti Zsinat harmadik ülészakát a következő húsvétra, sürgetvén a lehető legtöbb ország részvételét, azokét is, akik már eltávolodtak a Szentszéktől. Ezen országok egyik legfontosabbika Anglia volt. A pápa Erzsébet királynő és kegyeltje, Robert Dudley néhány, a katolikus vallás helyreállítását érintő békülékeny kijelentéséből kiindulva el akarta hozzá juttatni a meghívó bullát annak ellenére, hogy nyilvánvaló volt az uralkodónak a katolikusokkal szembeni ellenséges magatartása.⁹¹⁵ A bulla Angliába vitelére Martinengót jelölték ki nunciussnak.⁹¹⁶

A követutasítást 1561. március 9-én kapta meg, s másnap el is hagyta Rómát, április 8-án Kölnben volt, majd április közepén Brüsszelbe utazott.⁹¹⁷ Reményeit nagyban rontották az előző év tapasztalatai. A pápa a bulla kiadása előtt, 1560-ban már megkísérelte Vincenzo Pargagliát, S. Solutore apátját Angliába küldeni, amely küldetés viszont II. Fülöp spanyol uralkodó miatt elbukott, mielőtt a követ a szigetre tette volna a lábát.⁹¹⁸ Martinengo menlevélét végül más okokból nem adták ki: egy John Cox nevű angol pap elfogása miatt, aki Németalföld irányába hajózott be, ez pedig egy „pápista összeesküvés” vádjának alapja és Martinengo

⁹¹² MOTTA 2008. 153.

⁹¹³ „*Al molto illvstr. et reveren. signore, monsignor Girolamo Martinengo, Nuntio di N. S. appresso il Serenissimo Re de' Romani, Girolamo Rvscelli*” MANTOVA 1554. 3.

⁹¹⁴ A kötet már 1542-ben elkészülhetett, ugyanis a következő marginális glossza található benne: „*Ego Hieronymus scripsi omnia quae in hoc opera continentur. xi Kal. Augusti 1542.*” SELMI 2018. 281–288. Mindezen kívül állítólag " Bernardino Percivallo *De re liberali* című művét is neki dedikálta, valamint a nunciussnak még életében érmét készítettek, amelyen a jelmondata (*virtuti et merito*) szerepelt. FÉ D'OSTIANI 1872. 40. E kötetet és az érmét eddig nem sikerült megtalálnom.

⁹¹⁵ DORAN 1994. 10–22., BOOTH 2014., QUESTIER 2019. 31–33.

⁹¹⁶ Erről Stanislaus Hosius bécsi nunciuss is tudott. STEINHERZ 1897. 220.

⁹¹⁷ PALLAVICINO 1795. IV. 40–41., GOETZ 1965. XVII. Erről számolt be Giovanni Francesco Commendone Borromeo bíborosnak Rómába írt levele: MSI 6. 1865. 101. 145., 231. Bayne és őt hivatkozva Questier szerint a nunciuss később, március 14-én indult el Rómából. BAYNE 1913. 78., QUESTIER 2019. 31.

⁹¹⁸ MCCOOG 1996. 50., EDWARDS 2014. 263–264.

visszautasításának oka lett, mely visszautasítást 1561. május 1-jén a titkos királyi tanács helybenhagyott. Az események háttérében William Cecil állhatott, aki minden eszközzel igyekezett meggátolni a Rómához való közeledést. Paulo Tiepolo, Velence spanyolországi követe pedig arról értesítette 1561. július 3-án a Szenátust, hogy a királynő valóban nem fogadta a nunciust. Ezt a Spanyolországban tartózkodó angol követ, Sir Thomas Chamberlain azzal magyarázta ki, hogy néhány hónapja a pápa egyik embere majdnem felkelést robbantott ki Írországból, s attól tartanak, hogy Martinengo érkezése hasonló lázadást szítana Angliában. A londoni spanyol követ, Alvarez de Quadra is úgy értelmezte az eseményeket, hogy Martinengo felforgató elemként jelenhetett volna meg a szigetországban, ezért feltartóztatták Brüsszelben. Valójában azonban nem ott, hanem Antwerpenben várta a pápai utasítást, melynek értelmében végül 1561 telén Lotharingián és a nyugat-német területeken keresztül visszatért Itáliába.⁹¹⁹ Szülőföldjén, Bresciában Fortunato testvérének fia, Giorgio Martinengo ünnepi beszéddel köszöntötte, s végül november elején érkezett meg Rómába.⁹²⁰

Ezt követően elsősorban Rómában és Lenóban töltötte az idejét. A Martinengo család számos ágának különböző tagjai csatlakoztak a protestantizmushoz, a Velencében és Ferrarába tanult, s a görög irodalom professzorává váló, a lateráni kanonokok testületéhez tartozó testvére, Celso (Massimiliano) volt ennek a legékesebb példája, aki 1552 és 1557 között a Genfben menekült olasz protestánsok közösségének vezetője lett.⁹²¹ Vele szemben az egykori nuncius hű maradt a katolikus egyházhoz, s 1562 és 1564 között IV. Piusz első *camerarius assistense*ként és *referendarius*aként dolgozott, amely feladatok teljesen lekötötték.⁹²² 1566-ban a frissen megválasztott V. Piusz kijelölte a nápolyi nunciatúrára, s ezzel egyetemben *in partibus infidelium* püspökké kívánta szentelni, de Martinengo rossz egészségügyi állapotára hivatkozva visszautasította a megbízást, amelyet így végül Cipriano Pallavicino nyert el.⁹²³ A következő évben lemondott Leno javadalmairól is Antonio testvérének Ascanio nevű fia javára (*resignatio in favorem*), aki egészen 1584-ig irányította az apátságot.⁹²⁴

Martinengót képességei miatt sokan kiemelkedő diplomatának tartották, s úgy gondolták, hogy jó esélyei lehetnek a bíbor elnyerésére. Minderre azonban nem került sor, és végül 1569.

⁹¹⁹ BROWN–BENTINCK 1890. 310–336., MOTTA 2008. 153., MCCOOG 1996. 51. O'MALLEY 2013. 170. A Szentosz és Anglia kapcsolatáról, valamint Martinengo küldetésének angliai bel- és külpolitikai háttéréről részletesen: GERWIEN 1913. 73–116.

⁹²⁰ ZAMBONI 1778. 137., FÉ D'OSTIANI 1872. 40., GUERRINI 1930. 421., GOETZ 1965. XVIII. Az ünnepi beszédet még abban az évben ki is nyomtatták Cremonában. MARTINENGO 1562.

⁹²¹ RÁTH 1896. 275., FAPPANI 1991. 294., MOTTA 2008. 154., RONCHI 2008. A család protestáns kapcsolatairól legújabbban: SELMI 2018.

⁹²² SQUICCIARINI 1998. 60., MOTTA 2008. 154.

⁹²³ FÉ D'OSTIANI 1872. 40., GOETZ 1965. XVIII.

⁹²⁴ MOTTA 2008. 154.

november 10-én Rómában hunyt el, és a jelenleg a Collegium Germanicum et Hungaricum templomaként szolgáló, a Piazza Navona szomszédságában álló Sant'Apollinare-templomban temették el. Sírjára testvérei és unokaöccse készítették feliratot.⁹²⁵

Jelenleg egyetlen ábrázolást tudunk teljes bizonyossággal a neves diplomatához kötni: a család híres tagjait bemutató, több mint száz darabot számláló metszetgyűjteményben megtalálható Andrea de Abbiatisnak Martinengót apátként ábrázoló munkája is.⁹²⁶ Meg kell említeni azt is, hogy Alessandro Moretto több olyan festményt is készített, amelyek beazonosítása máig kétséges, de valószínűsíthető, hogy valamelyikük Girolamót ábrázolja.⁹²⁷ Végezetül David Podavinius 1583-ban, Bresciában jelentetett meg egy Martinengót dicsőítő latin nyelvű munkát, melyben a nuncius magyarországi tevékenységéről is megemlékezett.⁹²⁸

Bár a nunciusok különböző pályát futottak be, jelképes, hogy a protestánsá vált Vergerio kivételével életük befejeztével az Örök Városban leltek nyugalmat, és sírjuk a mai napig Róma templomaiban, a San Pietro in Montorio, a Santa Maria Sopra Minerva, a Santa Maria della Pace, a San'Aogostino és a Santa Maria Maggiore falai között található.⁹²⁹

⁹²⁵ ZAMBONI 1778. 90., GUERRINI 1930. 421–422., FAPPANI 1991. 314., MOTTA 2008. 154., GOETZ 1965. XIX. A sírfelirat szövege: „*D. O. M. HIERONYMO MARTINENGO ABBATI FAMILIA OPIB. VIRTUTE DIGNITATE CLARO VNA HEIC CVM CAROLO FR. IVN. PRAEDEFVNCTO OCTAVIANVS ANTONIVS LAELIVS FRATRES SVPERSTITES GEORGIVSQ. NEPOS F. C. ANNO MDLXIX IIII. ID. NOV.*” GALETTI 1757. 50., FÉ D'OSTIANI 1872. 40., FORCELLA 1876. 518. 2016-ban és 2018-ban többszöri próbálkozást követően sem sikerült e sorok írójának a síremlékét megtalálnia. A család bresciai sírjairól: CAVALLERI 2017. 117., 138.

⁹²⁶ RIZZINI 1896. 36., GUERRINI 1930. 480–481. (XXIX.) A metszeten látható szakállra a jelentéseiben is utalást tesz, amikor 1552. február 11-én megjegyzi, hogy az elmúlt két évben őszebb lett a szakállja. GOETZ 1965. 49. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. február 11.

⁹²⁷ A festmények közül leginkább az 1546 körülre datált, Federico Martinengo képmásaként elhíresült mű érdemel nagyobb figyelmet, ugyanis a kép első említése a Festetics család galériájáig nyúlik vissza, s a rajta látható alak Federicóval való azonosításával kapcsolatban is kétség merült fel. REDONA–VIRGILIO 1988. 334–335., 408–409., 448–449., ROSSI 1994. 342., RÜHL 2011. 146.

⁹²⁸ Pl. „*Testis adest minima contentus nocte Britannus, Pannoniusque*” PODAVINIUS 1583. o.n.

⁹²⁹ SQUICCIARINI 1999. 42., 45., 48., 52., 54., 57., 65., GOTOR 2010., SÉNIÉ 2017.

Összegzés

Disszertációmban azt vizsgáltam, milyen információs csatornákon keresztül szerezte a pápaság a Magyar Királysággal kapcsolatos információit, valamint mit tudott Magyarország politikai és katonai helyzetéről. A kutatás során elsősorban az I. Ferdinánd mellé 1529 és 1556 között rendelt nunciosok, azon belül is Girolamo Martinengo apát 1550 és 1554 közötti nunciatúrájának már régóta ismert, ám eddig felettébb elhanyagolt, csak részben kiaknázott forrásait tekintetem át. Ennek során több kérdésre kerestem választ: kik töltötték be a nunciusi hivatal I. Ferdinánd udvarában? Milyen közös jellemző pontokat tudunk felfedezni a bécsi nunciosok származásában, edukációjában és korai hivatalviselésükben? Mi foglalkoztatta őket leginkább, milyen témák uralták a jelentéseiket? Mennyire követték a politikai, katonai, gazdasági folyamatokat, valamint a protestáns reformáció terjedését? Milyen információs csatornákon keresztül szereztek be híreiket, valamint hogyan értékelték azokat? Mik azok a fő témák, amik nunciatúrákon átívelően visszaköszöttek a szentszéki diplomata működése során? Hogyan látták Magyarországot és az oszmán-ellenes küzdelmet? Végül pedig mi lett a nunciosok további sorsa, miután befejezték küldetésüket Bécsben?

A nunciatúrai intézményrendszert, valamint a nunciosokat, azok életét és működését, s Ferdinándhoz és a Szentszékhez fűződő viszonyát megvizsgálva több fontos következtetést is levonhatunk. A nunciosok személyét nézve megállapíthatjuk, hogy mindegyikük itáliai származású volt, és két jól körülhatárolható régióból: Észak-Itáliából, valamint Rómából és környékéről származtak. Többségük nemesi származással büszkélkedhetett, bár nem a leggazdagabb és leelőkelőbb famíliák közül kerültek ki, hanem a kevésbé módos, de politikailag aktív nemesség köreiből származtak.

Általában hasznos rokoni kötelékekkel rendelkeztek, elsősorban annak révén, hogy rokoni kapcsolatban álltak egy-egy bíborossal. Mindegyikük egyetemi oktatásban részesült, sőt némelyikük edukációja befejezését követően egyetemi tanárként is működött. Többségük a korabeli Európa egyik legjelentősebb egyetemén, a padovai *universitason* tanult. Elsősorban jogi képzettséget szereztek, amely alkalmassá tette őket a római és a kánonjog kapcsán felmerülő ügyek megfelelő átlátására. Különböző közigazgatási és diplomáciai megbízásaik révén már a nunciatúrájuk előtt komoly egyházkormányzati tapasztalattal rendelkeztek. Felszentelt klerikusok voltak, akik – Martinengót leszámítva – megkapták a püspöki címet. Általánosan elmondható, hogy a javadalmukkal kevésbé törődtek, címük elsősorban az egyházmegyéjükből származó jövedelem miatt volt fontos számukra.

Az I. Ferdinánd mellett nunciusként töltött éveik alatt legfontosabb küldetésük a Szentszék érdekeinek képviselése volt. Ennek keretében a királyi udvart követve állandó érintkezésben álltak az uralkodóval, annak egyes családtagjaival, valamint a vezető világi és egyházi személyekkel. A frissen szerzett híreikről és tapasztalataikról rendszeres, általában hetente írt jelentésekben számoltak be Rómának.

Ha a fontosabb ügyeket nézzük, úgy gondolhatjuk, hogy az egyik legégetőbb probléma az egyházszakadás, azaz a protestantizmus terjedése volt, s a nunciások egyik fő feladata az új reformtanok elterjedésének politikai és egyházkormányzati eszközökkel való meggátolása, visszaszorítása lenne. Erre több nuncius esetében is láthatunk példákat, azonban Martinengo működése során elenyésző figyelmet fordított e kérdéskörre. Ezzel függött össze a nunciások Trienti Zsinat szervezésében megnyilvánuló munkája, ami elsősorban a Ferdinánd birodalmában lévő püspököknek a Zsinatra történő meghívását, valamint az utazásuk sürgetését fedte le. Szintén a protestantizmus terjedésével függ össze a megüresedett magyar püspökségek betöltésének, valamint a már kinevezett, de pápai megerősítés híján lévő püspököknek a kérdése. Mindkét esetben a nunciások – Martinengo különösen aktívan – felléptek a minél teljesebb egyházi struktúra helyreállítása érdekében. A püspökök mellett támogatták egy magyar koronabíboros kreálásának gondolatát is. Komoly figyelmet fordítottak az oszmán-ellenes háborúkra, a Kárpát-medencében zajló török hadmozdulatokról rendszeresen és részletesen tájékoztatták a pápát. Bizonyos esetekben a magyar belpolitikát is befolyásolni próbálták, ugyanis I. Ferdinánd és Szapolyai János kibékülésében, valamint a keresztény összefogásban látták az oszmán-ellenes fellépés első lépcsőfokát. Ezért többek közt részt vettek a magyar országgyűléseken, s rendszeresen találkoztak és tanácskoztak a magyar rendek képviselőivel, elsősorban az esztergomi érsekekkel.

Mindezekből jól látható, hogy a pápaság nunciásai révén szoros, bár nem egyszer elmérgesedő diplomáciai kapcsolatot tartott fenn I. Ferdinánddal, s ezáltal a Magyar Királlysággal is. Az uralkodó mellé kiválóan képzett, diplomáciai és egyházkormányzati tapasztalatokkal rendelkező követeket küldött, amely jól szimbolizálja, hogy milyen fontosnak tartották Rómában Bécs szerepét. Az uralkodó mellé rendelt nunciások működésük során gyakran és részletesen foglalkoztak a magyar ügyekkel, azok egyházkormányzati, hadügyi és belpolitikai aspektusaival, s ennek következtében Róma – a köztudattal ellentétben – jól ismerte a Magyar Királyság helyzetét, és elsősorban diplomáciai és pénzügyi, majd a későbbiekben katonai segítséget is nyújtott az oszmán-ellenes küzdelemhez.

A vizsgálat során elsősorban a magyar történeti kutatás számára kevésbé ismert Girolamo Martinengo nuncius életét és tevékenységét jártam körbe. Az észak-itáliai, nemesi származású,

Bolognában jogot tanult nuncius is rokonai kapcsolatai révén indult el pályáján. Hosszú kúriai működés után érdekes módon a bencés lenói monostor apátjaként kapta első nunciusi megbízatását 1548-ban Lengyelországba, amely nem végződött sikerrel. Ennek ellenére 1550-ben I. Ferdinánd udvarába küldték. A nuncius a pápa küldöttként a Habsburg uralkodó mellett egy bonyolult, dinamikus változó diplomáciai és katonai küzdelemben, a korabeli európai nagypolitikába csöppent bele.

A korszakot a pápaság számára két fontos nagyhatalmi töréspont határozta meg. Ezek közül az egyik az évtizedes múltra visszatekintő Valois–Habsburg ellentét, amelynek fő frontvonalát II. Henrik Franciaország és a Spanyolország, valamint a Német Nemzet Szent Római Birodalmát is magába foglaló, V. Károly császár által irányított monarchia között dült. A másik frontvonal V. Károly birodalma és testvére, I. Ferdinánd országai, valamint az egyre terjeszkedő Oszmán Birodalom között húzódott, s ennek két legfontosabb színterét a Kárpát-medence és a Mediterráneum jelentette. Európa széttagozottságát tovább fokozta a német területekről kiinduló protestáns reformáció egyre szélesebb körű térnyerése és a protestáns német rendek felkelései. A pápának ilyen geopolitikai körülmények között kellett egyszerre a Pápai Állam fejeként a szövevényes itáliai politikában boldogulni, valamint a katolicizmus fejeként Szent Péter székének érdekeit képviselni.

E feladat megoldásában kaptak kulcsszerepet a nunciusok, köztük Martinengo. A lenói apát Ferdinánd mellé kerülve egyszerre kapott joghatóságot és feladatokat az örökös tartományok, Csehország és az egyre zsugorodó Magyarország ügyeinek tekintetében. Egyik legfőbb feladata az volt, hogy a pápaságot rendszeres jelentései által információkkal lássa el a Ferdinánd király udvarában és országaiban történetekről. Jelentéseit Girolamo Dandinónak, majd pedig 1551 novemberétől kezdve Innocenzo Del Monténak küldte. Ehhez megfelelő információs csatornákra volt szüksége. A híreket egyrészt az udvarban beszélgetve lehetett megszerezni, így a nuncius rendszeresen találkozott magával a királlyal, valamint fiával és későbbi utódjával, Miksa főherceggel is. Rajtuk kívül személyes kapcsolatban állt többek közt V. Károly tanácsosával, Joachim de Ryejellel, a lengyel követtel, Mikołaj Radziwiłłal és Verancsics Antallal. Nagy hangsúlyt fektetett a levelezésre is, amelyek közül nem egyet másolatban a jelentéséhez csatolva szintén Rómába küldött. Innen tudjuk, hogy levelezett Fráterrel is, de a magyar – és legfőképpen az erdélyi – ügyekben információi egyik fő forrása a szintén itáliai condottiere, Giovanni Battista Castaldo volt.

A megfelelő híráramlás biztosítása érdekében a különböző állomáshelyeken egy időben szolgáló nunciusok egymással is kapcsolatban álltak, így például Martinengo is levelezett a velencei, valamint az V. Károly udvarába küldött nunciussal. Kivételes helyzetek is adódtak,

mint például a Bécs környékén tomboló pestisjárvány, amikor a nuncius karanténban lévén hosszú időre elszigetelődött, és nem tudta ellátni a feladatait.

Nunciatúrája legfontosabb ügyeit áttekintve kiemelt helyen állt a Habsburg–Valois ház ellentéteiből, valamint a protestáns birodalmi rendek szövetségéből születő háború, ami lángba borította a Birodalom nagy részét, valamint Észak-Itáliát is. Mivel e folyamatok komolyan befolyásolták III. Gyula pápa és I. Ferdinánd döntéseit is, Martinengo figyelmesen követte a hozzá érkező híreket például Parma ostromáról, Szász Móric hadjáratáról, valamint a linzi és passauai tárgyalásokról. Sőt, kijelenthetjük, hogy a jelentései egyik fókuszpontjában e nagyhatalmi rivalizálás állt, amely nem csak a nuncius figyelmét, hanem I. Ferdinánd katonai erejét is lekötötte. Mindezt azért is fontos kiemelni, mivel az 1550-es évek várháborúit, valamint I. Ferdinánd személyes hadbaszállása és a császári segítség elmaradása kapcsán ezt az alapvető geostratégiai ténytet szokta a magyar szakirodalom felejtetni.

Martinengónak bármennyire Nyugat felé kellett tekintenie, érdeklődése másik fókuszpontjában egyértelműen az oszmán háborúk menete állt. Jelentéseiben nagyobb szerepet kapnak az 1551–1552-es magyarországi politikai, s legfőképpen hadi események. Nunciatúrája kezdetétől fogva élénken követte a keleti országrész sorsát, bemutatva Fráter György tevékenységét, valamint az özvegy Izabella királyné antagonisztikus konfliktusát. Beszámolt az országegyesítés folyamatáról is, valamint rendszeresen jelentett Castaldo Erdélyben állomásozó seregének állapotáról, valamint a későbbi fejedelemség helyzetéről. Ennek kapcsán bizonyos eseményeknek akkora jelentőséget tulajdonított, hogy a heti jelentések monoton voltát megszakítva, megírta, amilyen gyorsan csak tudta a frissen hallott híreket. Martinengo – sok kortársához hasonlóan – minden igyekezete ellenére nehezen látta át az erdélyi ügyeket. Ennek a fő oka Castaldo – és mások – egymásnak ellentmondó, sokszor túlzó jelentései voltak.

Az oszmán-ellenes harcok érthető módon a várháborúk egyik legjelentősebb évében, 1552-ben tűnnek fel leggyakrabban és leghangsúlyosabban a jelentéseiben. Ekkor hétről hétre aprólékosan bemutatta az előretörő oszmán hadak útját: beszámolt többek közt Szeged sikertelen visszafoglalási kísérletéről, Veszprém elestéről, Lippa, Szolnok, Drégely, Buják és Ság oszmán kézbe kerüléséről és a palásti csatáról. Legrészletesebben Temesvár elestét, valamint Eger híres ostromát és a várvédők hősiességét helytállását írta le.

Külön foglalkozott a magyar rendek számára is gyakran felvetett kérdéssel: mikor – és végül miért nem – száll személyesen hadba I. Ferdinánd az oszmánok ellen? Ennek összefüggésében sok adatot találunk arra vonatkozóan is, hogyan egyezett meg Ferdinánd Szász Móriccal, arról, hogy seregével Magyarországra vonuljon. A nuncius megfordult az 1552-es pozsonyi, valamint az 1553-as soproni diétán is. Jelentéseiben a tárgyalt ügyek átlátható

bemutatását is megtaláljuk. Jártasságát jól mutatja, hogy a Szent Korona legendás eredetét is feljegyezte. Valószínűleg elsősorban Verancsics Antal révén az oszmánokkal folytatott tárgyalások sem kerülték el a figyelmét. Jelentéseiben név szerint csak kevés magyarországi politikai aktort említ, sokszor – még a püspökökre is – csak a titulusukkal utal. Akik kivételt képeztek ezalól, valóban a magyar politikai élet vezető személyei voltak: Fráter György, Izabella királyné, Oláh Miklós, Nádasdy Tamás (akit jó érzékkel a magyar nemzet fejének nevezett) és Verancsics Antal.

A jelentős hadi és politikai eseményeken kívül az udvari hétköznapiak sem kerülték el a figyelmét. Jelentéseiben olvashatunk az uralkodó családjának egészségi állapotáról, egy-egy komolyabb sérülésről vagy halálesetről, de még a főherceg gyomorpanaszairól is. Figyelemmel kísérte a Ferdinánd udvarába érkező követek működését is, többször személyesen is beszélt velük. A vallási ügyeket illetően jól látta az örökös tartományokban és Magyarországon (valamint Lengyelországban) a protestáns reformáció terjedését és az ebből következő problémákat, bár meglehetősen kevés figyelmet szentelt ezeknek a jelentéseiben. Ennek ellenére egyrészt maga is aktívan közrejátszott a Trienti Zsinat második ülészakájának sikeres összehívásában, valamint abban, hogy a Ferdinánd uralma alá eső területek is küldjenek megfelelő személyeket a zsinati atyák közé. Végül támogatta a frissen alakult jezsuita rendet, s így többek közt a bécsi megtelepedésüket is, és környezete is ezernyi szállal kötődött a Társasághoz.

A magyar egyház ügyeivel kapcsolatban a hadi eseményekhez képest meglepően keveset írt. Az oszmán előretörés, a hosszú polgárháború, valamint a protestantizmus terjedése következtében széthulló középkori egyházi struktúrák gondjaira kevésbé volt fogékony. Egy kivétel van ezalól: a püspökök kinevezésének ügye, amelynek keretében 1553–1554-ben több magyarországi püspöki szék betöltése is megtörtént. Hasonlóan foglalkoztatta a magyar koronabíboros kreálásának ügye, amely a Mohácsot követő eredménytelen próbálkozások után éppen Martinengo nunciatúrája alatt, az ő támogatásával valósult meg, amikor 1551-ben Fráter György elnyerte a bíbort.

A hír felett érzett öröm azonban néhány héten belül felháborodásba csapott át, amikor elért hozzá az újdonsült bíboros meggyilkolásának híre. Azt azonban ekkor még nem sejtette, hogy az alvinci tragédia éveken át kísérteni fogja, és rengeteg munkát ad majd neki. Fráter meggyilkolása ugyanis kiközösítést vont maga után, ami alól III. Gyula csak ideiglenes felmentést adott a királynak, s egy négy bíborosból álló bizottságot hozott létre az ügy kivizsgálása érdekében. Bár a bíborosok személye, valamint a pápa hozzáállása sejtette a Ferdinánd számára pozitív végkifejletet, mégis igen alapos vizsgálat vette kezdetét, amit

Martinengo vezetett. Ennek során 139 tanúvallomás vettek fel Fráter életével kapcsolatban, valamint számtalan levelet és levélrészletet gyűjtöttek össze bizonyítékként. Az 1554-ben végződő vizsgálat után III. Gyula – kevésbé meglepő módon – végül 1555 februárjában felmentette az uralkodót és embereit. A vizsgálat iratanyagának jelentős része viszont szétszórva bár, de napjainkig megmaradt. Ennek egy részét a magyar történeti kutatás az elmúlt másfél században már használta, azonban szinte kivétel nélkül Fráter György életére vonatkoztatva. Azonban ha a bíboros helyett mást, elsősorban magát a tanút vesszük szemügyre, sok új eredményt hozhatnak még e források.

Erre kiváló példa Oláh Miklós tanúvallomása, amelyből meg lehet vizsgálni, hogy a 16. század közepén a magyar püspöki karon belül milyen információs csatornákon szerzett Oláh híreket egykori elődjéről. Amellett, hogy egy tanúvallomást egészében vizsgálunk, egy-egy rész alapos, mikrofilológiai vizsgálata is eredményes lehet. Ezt mutatja be Szalánci János tanúvallomása, amelyben egy napjainkban felettébb nagy érdeklődés-övezte téma, II. Lajos halálának helyszíne kapcsán kapunk egy, az eddigi forrásoktól eltérő megfigyelt, ami egy kortárs, helyismerettel rendelkező, tanult személytől származik. Végül Nádasdy Tamás vallomásának a gyónásáról és áldozásáról szóló részlete a nádor vallásosságának sokat firtatott kérdésköréhez vezet minket. E három részletesen elemzett példa jól bizonyítja, hogy milyen lehetőségeket rejtenek a tanúvallomások a kora újkori kutatások számára.

Fontos megemlíteni még egy észrevételt. Felettébb szembetűnő, hogy Martinengo – főleg nevesítve – tulajdonképpen alig kerül említésre az általam ismert korabeli magyar levéltári és elbeszélő forrásokban. Ezen kívül Martinengo és hivatalviselő társai a történeti köztudatból – a tudományos és irodalmi alkotásokból – is nagyrészt hiányoznak. Mi lehet ennek az oka? Egyrészt adódik a kézenfekvő érv: Mohács és a 16. század utolsó évtizedei között a magyarországi kutatók nem foglalkoztak számottevően a nunciusi anyagokkal, talán a megnövekedett hazai és bécsi források száma miatt, valamint a vatikáni kutatások 20. századi akadályoztatása következtében. Emellett ide sorolhatjuk azt is, hogy a középkor folyamán a Róma küldöttei aktívabban bekapcsolódtak a magyar politikába. Ez Mohács után megváltozott, elsősorban azért, mert a királyi udvar Bécsbe került, így a nuncius sem találkozott – főleg Ferdinánd első évtizedei alatt – annyit a magyar urakkal, mintha Budán lett volna. Így fennállt egy fizikai korlát is, valamint a figyelmük is jobban megoszlott a nem magyar ügyek előtérbe kerülése miatt, mint a Jagellók alatt. Végül pedig a korszakban érződik egy inkább szemlélődő, mintsem beavatkozó attitűd, ami inkább a politika figyelésére, mintsem irányítására koncentrált.

Hasznosnak bizonyul Martinengo jelentései mellett, azzal párhuzamosan megvizsgálni a környező, a velencei, lengyelországi és a császár mellé rendelt nunciusok jelentéseit, ugyanis ezekben is jelentős mennyiségű Magyarországra vonatkozó, a magyar történeti kutatás számára gyakorlatilag ismeretlen hírt találunk. E jelentések tartalma és részletessége felettébb eltérő jelleget mutat, azonban világosan látszik a Martinengo híreivel való hasonlóságuk: vallási ügyekkel alig foglalkoztak, elsősorban az oszmán-ellenes katonai akciókról számoltak be, kiemelkedik az időszakból az 1551-es országegyesítési kísérlet, valamint az 1552-es nagy oszmán hadjárat. A magyarországi politikai aktorok közül e jelentésekben is Frátert illeti meg az elsőbbség, majd őt követi Izabella, Petrovics Péter, valamint gyakran feltűnik Castaldo is. E jelentések pedig nem csak a magyarországi események eddig ismert forrásait támasztják alá, hanem sok esetben új, eddig ismeretlen információkat is hordoznak, emellett kiváló kontrollforrást jelentenek Martinengo adataihoz is, végül pedig megmutatják, hogy miként értékelték Európa más udvaraiban a várháborúk híreit, valamint azt is, hogy a bécsi nunciuson kívül milyen egyéb útvonalakon futottak el a magyarországi események története Rómába.

Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy az Örök Városban mennyire volt érdeklődés e hírek iránt? Ad acta kerültek azonnal a kapott információk anélkül, hogy bármiféle hatást kiváltottak volna, vagy pedig hatással voltak a Szentszék egyes döntéseire? Mivel ismerjük a későbbi államtitkári feladatokat ekkor ellátó Dandino és Del Monte bíborosoknak a nunciusokhoz írt több levelét, világosan láthatjuk, hogy nem egyirányú volt az érdeklődés, Róma nagy figyelemmel kísérte a Magyarországon történeteket, s nem burkolózott hallgatásba. Ezt nem csak a frissen kreált bíborosa halálának kapcsán indított szentszéki vizsgálat tanúsítja. Sokkal többet mond az a tény, hogy III. Gyula pápa a Trienti Zsinat és a parmai háború időszakában személyesen foglalkozott Szeged ostromával, értékelve a várható lehetőségeket és kockázatokat.

Összességében is megállapítható, hogy a 16. század közepén az egyik legfontosabb közvetítő kapocs Róma és Magyarország között az I. Ferdinánd mellé rendelt nunciusok voltak. Az itáliai származású, jogot tanult klerikusok a Szentszék kipróbált diplomatáinak számítottak. Bár a budai nunciatura II. Lajos halálával évszázadokra megszűnt, az I. Ferdinánd király udvarába rendelt nunciusok a magyar királyi címet is viselő uralkodó mellett folyamatosan jelentettek a magyar ügyekről, s bizonyos esetekben – például az országgyűlések alkalmával – hosszabb ideig Magyarországon tartózkodtak. Jelentéseik tartalma megmutatja, hogy mi érdekelte elsősorban Rómát, valamint azt is, hogy milyen hírek, s azoknak milyen interpretációi hangoztak el az uralkodó udvarában. Mindebből pedig azt láthatjuk, hogy Ferdinánd uralkodása alatt mind a pápaság, mind pedig a királyi udvar számára fontos volt Magyarország

sorsa, s a királyságban zajló eseményeket geopolitikai szinten kezelték. Mindez világos cáfolata annak a történelmi toposznak, miszerint a pápaság és a Habsburg udvar pusztán ütközőzónaként tekintett a Magyar Királyságra. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a püspöki székek, valamint a bíborosi tisztség betöltésén kívül egyházi és vallási kérdésekkel kevésbé foglalkoztak, a nunciusok – s köztük Martinengo is – Magyarországra az összeurópai oszmán-ellenes harc kereteibe ágyazva elsősorban hadszíntérként tekintettek.

Források⁹³⁰

1.

Bécs, 1554. január 4.

Martinengo felszólítása a szentszéki vizsgálatához csatolandó levelek összegyűjtésére
(AAV Misc. Arm. II, vol. 55, fol. 303v–304v – cop.)

Hieronimus comes Martinengus protonotarius apostolicus ac proelatus domesticus ad Serenissimum Principem Ferdinandum Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc.

Regem Sanctissimi Domini Nostri, Domini Iulii divina providentia papae III. et Apostolicae Sedis nuncius cum potestate legati de latere, et in infrascripta causa commissarius et iudex delegatus, universis et singulis parochialium ecclesiarum rectoribus seu earundem locatenentibus ac clericis, notariis et tabellionibus publicis quibuscunque ubilibet constitutis, qui praesentibus requisiti fuerint aut alter vestrum fuerit requisitus, salutem in Domino sempiternam. Cum dominus Ioannes Baptista Pachel[e]b iuris utriusque doctor procurator Regiae Maiestatis in causa necis reverendissimi quondam domini Fratris Georgii episcopi Variadiensis ac Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis coram nobis versa et vertente reproduxerit quosdam articulos quos per quasdam litteras, seu scripturas dictam causam concernentes probare intendit, quae in manibus domini Marci Singlehmoser praefati Serenissimi Regis secretarii reperiuntur, dictique articuli per aliam viam commode, verificari non possint, et ob id fuerimus per dictum dominum Ioannem Baptista Pachelb, requisiti, ut sibi litteras compulsoriales contra praenominatum concedere deberemus, nosque eiusdem honestae petitioni annuentes, volentesque in hac parte iustitiam reddere, ut debemus.

Ideo vobis supradictis universis et singulis dicta autoritate apostolica, qua fungimur in hac parte committimus, et sub excommunicationis paena mandamus, quatenus praedictum dominum Marcum Singlehmoser ex parte nostra moneatis et requitatis, quem nos etiam tenore praesentium dicta autoritate apostolica requirimus et monemus, ipsique nihilominus sub dicta excommunicationis paena districtae praecipiendo mandamus, ut in termino dierum trium a die requisitionis nostrae, aut alterius vestrum huiusmodi immediate proximorum quos quidem dies eidem pro omnibus dilationibus, peremptorioque termino ac trina monitione canonica praefigimus et assignamus, omnes litteras ad causam praedictam seu articulos reproductos

⁹³⁰ A forrás a humanista latin grammatika szabályai szerint, központozva lett átírva. Az egyértelmű rövidítések feloldását nem jelöltem.

facientes penes ipsum [fol. 304r] existentes praedictae Regiae Maiestatis seu procuratoribus suis realiter et cum effectu tradat et assignet aut officio nostro exhibeat, et praesertim exemplum propositionis nunciorum Fratris Georgii missum ad Regiam Maiestatem a commissariis regiis die 2. Ianuarii anni 1551. Item litteras originales Fratris Georgii ex Drozeg die 4. Februarii anni 1551. ad Sacram Regiae Maiestatem scriptas. Item originales litteras commissariorum Andreae de Bathor, episcopi Vaciensis et Erasmi Theicffel ex Naghelta de 4. Februarii anni 1551. ad Suam Maiestatem datas. Item articulum ex originalibus litteris Fratris Georgii die 18. Septembris anni 1551 ad Suam Maiestatem⁹³¹ scriptis. Item articulum ex legatione nunciorum Fratris Georgii ad Regiam Maiestatem expeditorum anno 1548. ad conventum Possoniensem [!]. Item articulum ex litteris originalibus Fratris Georgii ad Maiestatem Regiam die ultima Iulii 1551. datis. Item articulum ex originali concepto litterarum a Sancta Regia Maiestate ad Fratrem Georgium die penultima Iulii anni 1551. scriptarum. Item articulum ex originali exemplo litterarum Regiae Maiestatis ad Castaldum scriptarum de die 14. Augusti anni 1551. Item articulum ex concepto originali litterarum Regiae Maiestatis ad eundem Castaldum de die 24. Augusti anni 1551. Item litteras originales Fratris Georgii ad Suam Maiestatem ex Colosvario 8. die Augusti anni 1551. scriptas. Item conceptum originale a Regia Maiestate Fratri Georgio scriptum de die 21. Augusti anni 1551. Item articulum ex concepto originali litterarum Regiae Maiestatis ad Fratrem Georgium scriptarum de die 28. Augusti anni 1551. Item articulum ex concepto originali litterarum Regiae Maiestatis ad Castaldum de die 20. Iulii anni 1551. datarum Item articulum paulo⁹³² post in iisdem litteris sequentem. Item articulum ex originali concepto regiarum litterarum ad Castaldum de paenultima Iulii anni 1551. scriptarum. Item articulum paulo post in iisdem litteris sequentem. Item articulum ex originali concepto regiarum litterarum ad eundem Castaldum de 21. Augusti 1551. datarum. Item articulum ex concepto originali regiarum litterarum ad eundem Castaldum de 28. Augusti anni 1551. datarum. Item articulum qui continetur in litteris Fratris Georgii ad Regiam Maiestatem de 8. Septembris [fol. 304v] anni 1551. scriptis. Item conceptum originale illarum litterarum, quas Regiae Maiestas scripsit domino Sfortiae Palavicino praecipiente, ut secum suis copiis militibus locumtenenti coniungeret citra moram, alioquin, contra rebelles seu inobedientes, prout iustum fuerit, procedemus procedique curabimus iustitia mediante. De executione vero praesentium et quicquid in praemissis feceritis, nobis per parentes litteras executionis huiusmodi vestras, aut instrumentum publicum harum seriem in se continentes, sive continens legitime fidem faciatis,

⁹³¹ Áthúzva a következő, itt szereplő mondatrészt: ‘die ultima Iulii 1551. datis. Item articulum ex litteris originalibus Fratris Georgii ad Maiestatem Regiam’.

⁹³² Az eredetiben – hibásan – ‘pauli’.

in quorum omnium et singulorum fidem, et testimonium evidens praemissorum praesentes nostras patentes litteras confecimus, et per notarium nostrum infrascriptum subscribi et sigilli nostri affexione muniri iussimus et fecimus. Datum Viennae Austriae, die 4. Ianuarii. Anno Domini MDLIII. pontificatus eiusdem Sanctissimi Domini Nostri, Domini Iulii papae III. anno quarto.

Laurentius magister notarius in...to sub...it

L.S.

2.

H.n., 1554. január 9.

Joannes Jordanus bejegyzése

(AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 21r – cop.)

Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo quarto, indictione duodecima die vero nona mensis Ianuarii, sedente Iulio III. pontifice maximo. Ego, notarius publicus infrascriptus, instante et requirente magnifico et excellenti iuris utriusque doctore domino Ioanne Baptista Pacheleb consiliario regio et procuratore fiscali, praesentavi hoc praesens monitorium nobili et egregio domino Ioanni Castillegio regio consiliario et secretario cum prout in illo continetur monendo, ac in signum vere et effectualis extentionis et monitionis exhibui ad manus eius proprias copiam cum suo originali per me allatam et concordare inventam de verbo ad verbum. Praesentibus ibidem nobilibus et excellenti domino Don Didaco de Guzman Hispano et domino Michaele Dugnoz medicinae doctore Hispanorum militum physico, testibus ad praemissa vocatis et rogatis. Actum Viennae in arce regia, anno die et mense quibus supradicto.

Ego, Ioannes Iordanus ex comitatu Goritiae Aquilegiensis diocesis publicus sacris apostolica et imperali autoritatibus notarius in archivio Romanae curiae descriptus me manu propria su bscripsi, ac signum mei tabellionatus necnon nomen et cognomen meum apposui in fidem ac testimonium omnium praemissorum rogatus et requisitus.⁹³³

⁹³³ Az irat végén közjegyzői jel, benne idézet: '*sine divina ope nihil valemus*'.

3.

Sopron, 1553. május 3.

I. Ferdinánd levele Don Didaco Lassohoz

(AAV Misc. Arm. II, vol. 55, fol. 296r–296v – cop.)

Copia litterarum Regis Romanorum ad Sanctissimum Dominum Nostrum pro domino nuncio

Ferdinandus etc.

Reverendissime ac nobilis devote fideles nobis dilecte. Demonstratum nobis est, quod serenissimus princeps dominus Sigismundus augustus rex Poloniae, magnus dux Lithvaniae ac Russiae, Prussiae etc. filius et consanguineus noster charissimus in animo habeat Sanctissimum Dominum Nostrum pontificem maximum per agentem vel oratorem suum invitare vel iam etiam invitasse ad nuptias quas serenitas eius cum serenissima et charissima filia nostra Catharina ducissa Mantuae etc., vidua propediem Deo dante celebraturus est. Quam coniunctionem Deus Optimus Maximus pro utriusque partis regnis dominiis et populis totaque Christianitate fortunare dignetur. Nostra igitur opinione Sanctitatis eius humilem istam praedicti Serenissimi Regis Poloniae invitationem non est dedigantura, sed potius aliquem nuncium deputatura, qui Venerandam Sanctitatis Suae personam hasce nuptias ornandi gratia representet.

Verum cum hic nobiscum existat reverendissimus abbas Martinengus Sanctitatis tuae ad nos destinatus nuncius qui commissione examinandi testes in causa quondam Fratris Georgii sibi a praefato Sanctissimo Domino Nostro imposta tum in oppido nostro Gratiensis ducatus nostri Styriae tam in hoc generali regni nostri Hungariae conventu iam maiori ex parte perfunctus (nam si qui hic supersunt, ii facile quoque ante finem seu conclusionem huius conventus examinari poterunt) eo ipso tempore apud serenissimam principem dominam Isabellam reginam Hungariae, viduam sororem et consanguineam nostram charissimam, quae et ipsa ad perhibendum testimonium in praememorata quondam Fratris Georgii causa ex parte nostra producta est, procul dubio futurus sit. Ideo persuasum nobis est, quod ipse [fol. 296v] magno gaudio afficeretur, si eum sanctitas eius hoc honore praesentandi in celebratione nuptiarum illarum personam Sanctitatis Suae dignaretur. Licet equidem ipse se tale quidpiam desiderare nullam nobis significationem fecerit et multo minus rogavit, ut hoc ipsi procuraremus, tamen nobis hoc etiam gratum foret, hancque ob causam te clementer requisimus expresse quoque committentes, ut pro tua industria et longo rerum isthic tractandarum usu

comparata dexteritate [!] omnibus et quam poteris commodissimis rationibus efficere studeas, ut Sanctissimus Dominus Noster praenominatum nuncium apostolicum in aula nostra residentem hisce regiis nuptiis Sanctitatis suae loco, vice et nomine prae ceteris interesse iubeat. In eo namque exequeris benegratam et expressam voluntatem nostram regia nostra gratia erga te recognoscendam. Datum Sopronii die 3. Maii anno 1553.

Don Didaco Lasso agenti Romae

4.

Grác, 1553. Március 21.

Oláh Miklós tanúvallomása

(AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 105v–108v)

Actum die XXI. Martii 1553. in Gratz.

Reverendissimus Dominus Nicolaus Olahus episcopus Agriensis et cancellarius regiae maiestatis Hungaricus etc., interrogatus quamdiu noverit Fratrem Georgium respondit se eum de facie non nosse, sed ad se testem saepe scripsisse ab octo annis citra, neque iniuria unquam ab eo affectus, nec se eum odio prosequi.

Super p^o, 2° articulo dixit: cum Ioannes vayvoda,⁹³⁴ postea rex, non satis firmus esset in regno, adhaesit Turcis consilio Fratris Georgii, praticamque [!] cum eis tenuit, et Ioanne rege mortuo, cum Buda obsideretur a Romanorum rege, et regina vidua presente et consentiente oratore regis Poloniae voluisset credere Buda[m] in favorem regis Romanorum, cumque hanc cessionem impediret Frater Georgius cum suis factiosis, praefata regina voluit una cum filio et aliquot puellis sola, relicta urbe et bonis suis omnibus, excedere, et se Romanorum regi⁹³⁵ tanquam patri tradere, quod ipsum quoque a Fratre Georgio et suis impeditum fuit, idque dixit: se audivisse a pluribus civibus Budensibus, qui huic rei interfuerunt et publica alioqui fama, deinde accedente Turca ad Budam cum evocasset ad se reginam et filium cum Fratre Georgio, Petrovitk⁹³⁶ et Valentinum Torock,⁹³⁷ qui erant principales apud reginam praedictam, ipsisque ad Turcam, tanquam ad amicum exeuntibus, Turca separatim promiserat administrationem regni Hungariae, unicuique seorsum ab aliis, et capta hoc dolo Buda reginam misit in Transylvaniam et adiunxit illi Fratrem Georgium et Petrovitk, ut essent apud reginam in administratione Regni Transylvaniae, tanquam subditi et fideles Turcis. Interrogatus, an id impulsu Fratris Georgii factum fuerit, respondit: ego nescio, sed audivi, quod ipse frater dicebat se malle Turcis servire quam regi Romanorum, et quod regina dixit: quod in quavis paupertate mallet esse cum Christianis, quam subesse Turcarum imperio, idque fuit publicum et notorium.

Super 3°, 4° articulo dixit: omnia ista sunt clara et notoria subdens, quod non solum gravabat subditos cum exactionibus publicis, sed etiam in privatis extorsionibus et mercantiis, quas exercebat multis modis, ac etiam in iudiciis. Interrogatus, [106r] an particulariter sciret,

⁹³⁴ Szapolyai (I.) János

⁹³⁵ Habsburg (I.) Ferdinánd

⁹³⁶ Petrovics Péter

⁹³⁷ Török Bálint

referre de istis gravaminibus respondit se multa audivisse a querelantibus, sed nunc specialiter eorum non recordari, dicens ista fuit querela publica contra ipsum.

Super 5° articulo dixit: Petrus Petrovitk semper fovit reginam cumque vellent resistere libidini Fratris Georgii, quia omnia contra reginam agebat omnia sibi usurpans sub praetextu nominis reginae et filii, ut praevalerent iuribus Fratris Georgii, coacta fuit regina implorare auxilium Bassae Budensis, cui Frater Georgius restitit, ut permanere posset in gubernatione subdens ipse testis, quod iudicio suo si Turcae intrassent, totam illam provinciam in suam potestatem redegerent, licet praetenderent ferre auxilium reginae.

Super 6°, 7° articulo dixit: contenta in articulis esse vera. De protestatione autem de qua in articulo 7°, dixit se nescire. Interrogatus de causa scientiae respondit: non novi animum illius Fratris, quia varius erat, sed intellexi ex eius litteris et nuntiis ad regiam maiestatem scriptis non animo, quod videretur fovere rebus regis, sed ut semper posset permanere in gubernatione praetendens utilitatem reginae et regni.

Super 8° articulo dixit referendo se ad articulum superiorem.

Super 9°, 10., 11., 12. articulo dixit: omnia ista sunt vera. Interrogatus de causa scientiae respondit: ego fui in tractatu cum regia maiestate. Interrogatus de quantitate salarii respondit, non solum plus, quam quisque alius habuit, sed totum habuit, et tempore suae administrationis regi, quod ipse sciret, nihil dedit subdens. Scio bene, quod illi nominatim maius salarium constitutum fuit, quam ceteris vayvodis, sed nunc non recordor.

Super 13., 14. articulo dixit: verum est. Interrogatus de causa scientiae respondit: tota Transylvania scit hoc et hoc notorium est, et audivi a fidedignis. [106v]

Super 15., 16. articulo dixit: primo illud recordor semel me audivisse, quod non ea scripsit principi Turcarum et Bassae, quae maiestas regia mandaverat, sed quae ipse voluit. Interrogatus de causa scientiae dixit: ego audivi in tractatu negotiorum regis, et in eodem tractatu intellexi, ut in articulo 16.

Super 17. articulo dicit: ita est, istud ego video ex copiis litterarum ipsius, quas ipsemet transmiserat huc ad nos, si recte memini.

Super 18. articulo dixit: ita est, quia novi hoc ex ipsa tractatione rerum.

Super 19. articulo dixit: ita est, quia litteras legi, audivi.

Super 20. articulo dixit: ita est, ut in articulo ponitur, et hoc audivi postea, quia scriptum est regi, et nobis ita factum fuisse, et hoc fuit apertum et notum in Transylvania. Interrogatus an certo sciat, cuius nomine tributum miserit, respondit: hoc certe arbitror, quod regiae maiestatis nomine non miserit, quia ego nunquam illo tempore a rege hoc audivi.

Super 21. articulo dixit: ita factum est.

Super 22. articulo dixit: hoc certum est. Interrogatus de causa scientiae respondit: vidi litteras publicas principis Turcarum et bassae ad status Transylvaniae et hoc fuit notorium.

Super 23. articulo dixit: ita fuit, quia copias earum litterarum vidi, quas puto esse autenticas et veras, et hoc fuit notorium, quia scripserat etiam ad regnicolas, ut parerent Fratri Georgio, quod reginae preceperit, ut in articulo nescio.

Super 24. articulo dixit: ita audivi, quod semper habuerit nuncios euntes et redeuntes a Turca, et etiam cum fuit interfectum, habuit chiaussium secum.

Super 25. articulo dixit: ego audivi a multis, et etiam ex copiis litterarum suarum vidi, si bene recordor, quod ipse ad principem Turcarum et bassae scripsit, quod ipsi non sint solliciti, quod Germani sint in provincia, quia bene inveniet modum eiciendi ipsos. Interrogatus de publica fama respondit se non aliter scire, quam dixit.

Super 26. articulo dixit: ita est, scio ex copiis litterarum, quas vidi et audivi, legi in tractatione regis, nescio tamen, a quo missae fuerint.

Super 27. articulo dixit: ita est, quia audivi, legi copias litteras in tractatione rerum apud regem. [107r]

Super 28. articulo dixit: ita fuit, quia ego in tractatione et conclusione huius negotii fui cum regia maiestate.

Super 29. articulo dixit: ita audivi et credo, quomodo alteros impediverit alter, non scio. Interrogatus de publica fama dixit se nescire.

Super 30. articulo dixit: recordor, quod huiusmodi saepe ad regiam maiestatem et me testem scripsit.

Sup 31., 32., 33., 34. articulo dixit: contenta in articulis vera esse dicens, omnes vocaverunt eum, ut subveniret, tam regia maiestas, quam Castaldus,⁹³⁸ Bathori⁹³⁹ et alii suae maiestatis capitanei, et interea Beglerbegus, dum Frater Georgius cunctatur, traiecit, ut in articulo ponitur. Interrogatus de causa scientiae respondit: scio, quod maiestas regia scripsit, et quia ipse Bathori scripsit ad me se admonuisse Fratrem, ut veniret, ut in articulis.

Super 35. articulo dixit: hoc ex litteris Bathori intellexit, quod ipse Bathori tanquam supremus capitaneus regni convocaverat omnes ad occurrendum Beglerbego ne penetrare posset in regnum, et Frater Georgius scribebat ad illos, qui ex comitatibus vocati fuerant, ne irent ad Bathori, sed potius ipsum audirent et expectarent provisionem a se. De publica fama dixit se nescire, sed ut supra, audivisse.

⁹³⁸ Giovanni Battista Castaldo márki

⁹³⁹ ecsedi Báthory András

Super 36. articulo dixit: hoc idem audivi in aula ex fidedignis auctoribus, quorum nomina non memini. Interrogatus de publica fama respondit se nescire, quia tum secreto scriptum fuit.

Super 37., 38., 39. articulo dixit: haec vera sunt et publica atque notoria.

Super 40. articulo dixit: verum est, et etiam ille praefectus insuper respondit: Castaldo dominus meus fratrem Georgium significans dedit mihi informationem, et hoc intellexi ex litteris et veridicis hominibus, qui ab ipso praefecto se hoc audivisse dicebant.

Super 41. articulo dixit: nescio, cuius litteris fuit confirmatus Beglerbegus, hoc tamen intellexi, quod continuo litterae veniebant ad Fratrem Georgium a Beglerbego, et etiam et etiam chiausii, sive nuntii, et ipse Frater scribebat, et mittebat ad illum, bene verum est articulas arces captas fuisse. Interrogatus de scientia respondit: istud constabat omnibus. [107v]

Super 42. articulo dixit: ita factum est, ut in articulo, et hoc intellexi a fidedignis auctoribus.

Super 43., 44., 45. dixit: contenta in articulis esse vera, sicut ipse intellexisset a fidedignis hominibus.

Super 46. articulo dixit: ita fuit, quia ipse Frater Georgius ex Transylvania voluit se movere, et hoc scio, quia ita fuit publice scriptum ad regiam maiestatem et ad me etiam.

Super 47., 48. articulo dixit: contenta in articulis esse vera, et hoc a domino Petheu⁹⁴⁰, qui fuit ibi capitaneus, intellexi, cum narraret haec et regi et mihi, qui Petheu fuerat ibi in Lyppa a Bathori relictus cum aliquot equitibus usque ad adventum hostium, ut postea illam desererent si forte, tam potentes essent, ut illis resistere non posset, postquam ipse Bathori, nec precibus, nec lachrimis continere potuit, milites quin dilaberentur.

Super 49., 50., 51. articulo dixit: hoc verum est, ita ex litteris huc missis per Castaldum et alios ex Transylvania intellexi ex fidedigna relatione intellexisse ita, ut in articulis ponitur factum fuisse.

Super 52., 53., 54. articulo dixit fuisse. Interrogatus de publica voce et fama respondit: hoc nescio.

Super 55. articulo: ita est publica fama.

Super 56. articulo dixit: nescio ipsius pra[c]ticas et cogitatus, sed hoc ita factum fuisse audivi ex litteris huc publice ad aulam scriptis.

Super 57. articulo dixit: verum est hoc, quod regia maiestas mandavit, ut in articulo ponitur.

Super 58. articulo dixit: ita fuit.

⁹⁴⁰ Pethő János

Super 59., 60. articulo dixit: ita certe audivi ab illis, qui fuerunt in exercitu regis, et cqui scripserunt.

Super 61. articulo dixit: nescio istam distinctionem, quomodo prius dedere se voluerint, neque an mutaverint sententiam, sed ut in articulo ponitur intellexi, ut stat in articulo 59.

Super 62., 63., 64., 65. Ita intellexi ex litteris eorum, qui ibi fuerunt, et qui postea etiam narrarunt. [108r]

Super 66. articulo dixit: hoc certum est, quod Frater Georgius non subministravit militibus regis victualia necessaria, cum tamen ipse posset, quia omnibus rebus praeerat, prout relatum est huc ad nos. Quod autem victualia Turcis subministraverit, eodem modo sicut alia intellexi, sed quanta quoties, nescio.

Super 67. articulo dixit: ita audivi modo, quo supra.

Super 68. articulo dixit: ita audivi modo, quo supra.

Super 69. articulo dixit: ita audivi modo, quo supra.

Super 71., 72. articulo dixit se audivisse modo, quo supra, hoc addens Fratrem Georgium praeter pixides misisse etiam comites, qui comitarentur Ulyman begum, subdens ipse testis, ego audivi, quod cum Buda fuit tradita Turcis, Frater Georgius fuit retentus in castris cum Valentino Torock et aliis Hungaris, et opera ipsius Ulyman begi⁹⁴¹ fuit dimissus liber et relictus cum regina Isabella,⁹⁴² et tunc ipsi ambo fraternitatem inter se iurarant.

Super 73., 74., 75., 76., 77., 78., 79. [articulo] dixit se ita ~~audivisse~~ intellexisse ex litteris et nuntiis modo, quo super, contenta in articulis omnia esse vera. Interrogatus de voce et fama respondit: existimo, quod ibi in Transylvania fuerit publica fama de his.

Super 80. articulo dixit: ita est, ego tunc ita audivi a rege.

Super 81. articulo dixit: ita audivi modo, quo supra.

Super 82., 83. articulo dixit: ita audivi, sicut alia super. Interrogatus de publica fama respondit: ego nescio, quomodo fuerit ibi, quia non fui in Transylvania, sed hic apud nos, qui scimus negotia, erat publicum de iis, qui ibi fuerunt. Ego nescio, tamen credo, quod boni omnes amantes rei publicae Christianae exceptis multis, qui sui servitores erant hoc de eo iudicarunt, ut in articulo ponitur, sed nos omnes, qui conscii eramus illius pra[c]ticae et rerum a Fratre factarum, hoc de illo existimavimus, prout positum est. [108v]

Super 84., 85. articulo dixit: de sublacione illius e medio, vel de nece et morte nihil ego scivi, neque dicere possum, nam sum ecclesiasticus, neque in huiusmodi consiliis et factis me ingessi aut ingero, neque de hac morte scivi nisi post factum, sed procul dubio nisi his malis

⁹⁴¹ Ulimán bég

⁹⁴² Jagelló Izabella

aliquibus bonis mediis obviam itum fuisset, vereor, ne magnum detrimentum respublica Christiana et Hungaria passa fuisset. Interrogatus an alio modo, quam caede potuisset his malis mederi, respondit: ego me non intromitto in hisce rebus, credo tamen, quod non sine tumultu potuisset capi, nec vocatus ad aulam venisset.

Super 86. articulo dixit: ego illum tantummodo novi in aula imperatoris et hic postea, et puto eum bonum et Christianum virum esse.

Super ultimo articulo dixit se referre ad ea, quae in precedentibus dixit.

5.

Augsburg, 1551. január 5.

I. Ferdinánd előterjesztése a birodalmi rendekhez

AAV, Misc. Arm. II. 55. 217r–220r – cop.

Propositio serenissimi regis Romanorum exhibita statibus

Status adhuc indubie meminerunt, quae Romana regia Maiestas proximis comitiis ostendit. Adactam videlicet se, ex gravissimis, maximisque causis inducias ad quinquennium, terra, marique, cum Turca iniisse, nec immemores sunt, quae tum temporis ipsi de muniendis quibusdam locis, ac finibus, et expediendo promisso Spyrae auxilio, ac communibus contributionibus ad pellendam eo paratius vim Turcicam, si quam vel induciarum tempore, vel iisdem exactis, regnis suis Christianis inferret, constituerunt. Quamvis vero plurimis rationibus Maiestatis suae, Christiani subditi misere ab exercitu Turcies ab eo tempore oppressi fuere, tamen suos ab omni violentia, et vindicatione diligentissime semper continuit, et, si qui diversi quid commisere, acerbissime illos, adeoque vita plexit, ne forte ruptis indutii, Sacro Romano Imperio multis aliis graviminibus obruto, contributionum illarum dissolvendarum onus accederet. At, cum Turcae irruptione sin dies ita adauctae sint, ut non solum Maiestatis Suae Regnorum, sed et Christiani orbis, in primis vero Germaniae, inevitabilis necessitas urgeat, electores, principes et status de hoc negotio sufficienter edoceri, ut id pro aequitate inter se se conferre, et expedire possint, optasset, ut idem maturius facere potuisset, nisi ea, quae mala illa praecipuo attulisse videntur, nuper adeo accidisset. Nec exacte Turcae animum prius expiscari potuit, et [217v] confisa fuit ea ipsa, utrumque ita sarciri posse, ut nihilominus induciae continuarentur, et observarentur. At cum diversa facile ex Turcae exercitus facinoribus videri possint Maiestas Sua haec status non diutius ignorare debere censuit, sub vero eiusmodi.

Cum in induciis statutum sit, ut utrique parti ea, quae manibus suis, et imperio teneat, relinquatur, absque alterius obstaculo, aut controversia, speravit Maiestas Sua subditos vectigalia iis in locis, in quibus Maiestatis antea dissolverunt, induciarum quoque tempore citra impedimenta exponere debere, licet metu adacti eadem quoque Turcis, solvere cogantur, nec Turcae exercitum quicquam id temporis innovaturum, verum neglectis iis Turca, vectigalibus Maiestate Sua prohibita, ea sibi soli contribui voluit. Ad haec Bassa Budensis castellum Wall in loco Maiestati Suae iurisdictioni subdito extruxit et erexit. Nec eo contentus trans Danubium vetus quoddam, vastumque castellum Zolnok Maiestatis Suae ditioni et iurisdictioni subiectum, capere, munire, et praesidiis firmare conatus est. De ea re ut accepit. Maiestas sua Rustae Bastae

praecipuo Turcae Basse graviter conquesta est, et obnixè requisivit, Basse Budensis consilium de capièdo et muniendo castello Zolnok avers/ti, et induciis durantibus hac non ferenda irruptione Maiestè Sua levàri. Verum ...ritis his omnibus Maiestas Sua intellexit Bassam Budensem se se ad perficiendum caeptum suum lignis fabrilibus et instrumentis ad muniendam arcem aliquam necessariis, instruxisse, et Turcicum exercitum undique convocasse. Quare Maiestas Sua [218r] hac in re, tanti ad diminuendam Christianorum potentiam, et Turcae commodum amplificandum momenti, per supremum praefectum suum ac exercitum, Bassam praevenire, vastumque illud castellum Zolnok capere, munire et praesidiis firmare coacta fuit, sicut id, Dei ipsius opera, nihil Turcici exercitus conatibus impedita, effecit. Hoc autem pacto praedictus Bassa aliquot impressionibus in Maiestatis Suae Christianos subditos factis, nonnullos occidit, alios captivos abduxit, et supremo Maiestati Suae praefecto obiecit, pacis inducias eo, quod Maiestas Sua castellum Zolnok, caepisset ac firmasset, violatas esse, cum tamen id Maiestatem Suam, et induciarum, et aequitatis ipsius ratione plus decuit quam Turcam castellum Wall erexisse, et extruxisse.

Atqui eodem tempore fama publica cognitum fuit, inter reginam viduam Isabellam et Petrum Vich ex una, et Fratrem Georgium episcopum de Wardein ex altera parte huiusmodi dissidia orta, et reginam eo usque concitatam, ut tandem assenserit, et petierit Bassam Budensem et alios Turcas cum exercitu in sui subsidium in Septem Castra adversus Fratrem Georgium proficisci. His Bassa susceptis, exercitu, et tormentis bellicis instructus, iter versus Septem Castra instituit, et secum una pro profictione adeunda, Moldauhenses et Wallachos domini sui nomine appellavit. Et timendum fuisset, ne, si Turcae sub huius auxilii praetextu, in hac munitissimam provinciam, penetrassent, reginam (ut id et ipsi, et aliis pluribus Christianis sub subsidii specie evenit) tantopere [218v] iuvisent, ut ipsi, filio suo, Petro Vich, praterea et Fratri Georgio, paucior pars relicta fuisset. Bassa Budensis igitur Moldavuensium et Wallachorum impressione tribus diversis partibus facta, aliquot loca exusta, aliisque pluribus damnis effecta sunt. Frater vero Georgius exercitu et ditione sua convocata, tria illa agmina, rebus ab ipsis infectis, et non citra ingens impedimentum illatum, Dei ipsius ductu provincia expulit. Ex his facile cum quid futurum sit, tum quid ex conservatione et amissione huius provinciae Septem Castrorum communi Christiano orbi, in primis vero finitimis Christianis regnis, ac Germanicae nationi expectandum sit, videri potest. Ea enim est loci istius natura, firmitas et populi et aliorum rerum ratio, ut totius Christianitatis propugnaculum dici queat. Eoque sub infidelium manu (quod Deus prohibeat) redacto, Turcae vis regno Polloniae, regiae maiestatis serenissimi regis Hungariae, aliis finitimis locis, adeoque universae Germaniae longe gravior ampliorque quam unquam ante hac exitit, futura sit. Illo enim is auctior redditus,

Christianorum potentia attrita, relinquam Hungariae partem, et caetera vicina Christianae fidei regna multo faciliori negotio sub tristissimum servitutis suae iugum redactus est, et Maiestati Suae et reliquis vicinis Christianis potentatibus longe gravius futurum, finitimas suas ditiones, ac subditos Hungariae, et reliquas quoque ditione, ab extremo hoc exitio vindicare. Quare, cum induciae [219r] expresse concedant Christianos, iis durantibus, ditiones suas obtinere, haec vero impressio illis plurimum adversetur, ac metuendum sit, ne, si vel huiusmodi pluribus, vel gravioribus irruptionibus locus concedatur, provincia illa vel funditus perdat, vel e manibus Christianorum, non tantum in Maiestatis Suae, sed et imperii Germaniae dispendium erepta, sub potestate Turcica redigatur, Maiestas Sua regia extreme necessarium iudicat electores, principes et status et absentium consiliarios huiusmodi de rationibus ac viis convenire, quibus haec munitissima provincia Christiana Septem Castra, a Turcicis furoribus, si necessum sit, quantum in humanis viribus situ est, conservari queat. Haec consultatio, ut ad excipiendos et propellendos quosvis Turcicos vel in Septem Castra, vel in alias Maiestatis Suae ditiones adversus inducias impetus futuros, ut maxime necessaria est, nec induciis ipsis inter Maiestatem Suam et Turcam factis adversa haberi potest. Ita Maiestas Sua regia omnibus viis enitetur, ne hae induciae sua ex parte ullo pacto violentur, et idem a Turca fieri diligentissime elaboratura est. Quoque electores, principes et status hoc tempore rebellibus Magdeburgensibus obedientiae restituendis non parum onerati, hoc auxilio Turcico quamdiu (amíg) fieri potest, praetereantur. Tam enim necessarium Magdeburgensium opus, tamque salutare arbitratur, ut id non solum non impedium, sed pro viribus omnibus promotum cupiat.

Cum vero ex commemoratis hisce rebus incertum sit, an Turca ad conservationem induciarum moveri queat, et facillime colligatur, quid ex iis sperari, quid ut timeri possit, atque [219v] non tantum Maiestatis Suae regnum, sed et omnis Christiani orbis, in primis vero Germaniae imperii necessitas inevitabilis urgeat, ad quemvis eventum, quo Turca ruptis induciis futuro anno, vel Septem Castra, vel Maiestatis Suae ditiones aggressurus esset, parari, vim propellere, et Maiestatis Suae Christiana regna a graviore clade salva (egészséges) retinere. Regia Maiestas ab electoribus, principibus et statibus, sedulo et benigne petit, ut una cum Magdeburgensium negotio et huius magnitudinem expendant, et si Turca induciis violatis Septem Castra, in quibus Maiestatis suae toti Christiano orbi et praecipue Germaniae tantum incumbit, vel alias etiam Maiestatis Suae ditiones, seu regna, exercitu proximo anno, vel induciis durantibus, vel iisdem finitis in vasurus sit, convenient, quibus nam rationibus vis eius Dei ope frangi queat, atque eandem rem Maiestas Sua extremas suas acres, regna et ditiones simul conferre parata est.

Cumque haec regiae Maiestatis Suae petitio in necessitatis eventum saltem fiat, nec tantum ad Maiestatis Suae regnorum, sed ad diuturnam Christiani orbis pacem ac quietem, praecipue autem Germaniae utilitatem necessaria sit, Maiestas Sua sperat, (idemque illos studiosissime adhortatur) electores, principes et status, hoc commune gravamen sufficienter consideraturos et in Christianorum subditorum suorum communem salutem tale[s] se praestituros, quales ipsos, et huiusce rei magnitudo, et Maiestatis Suae expectatio esse requirit.

Hoc et Deo ipsi gratum, acceptumque erit, et ipsis in suam, suo[220r]rumque subditorum conservationem, emolumento, et Maiestas Sua regia idem omni cum studio ac benignitate nullo tempore oblivione praeteribit, et interea tamen omnia commoda media, ac vias investigabit et observabit, quae ad retinendas et perficiendas inducias profutura sint, quo status his Turcicis contributionibus, quamdiu fieri queat, leventur. Id electores, principes et status de Romana Regia Maiestate certo sibi polliceri et debent, et possunt.

6.

Bécs, 1551. augusztus 13.

Martinengo levele Fráter Györgyhöz

(Kiadva: KÁROLYI 1880. 251–252.)

Litterae tuae, quas pridie calendas et VII. idus augusti Colosvarii datas accepi, periucundae mihi fuerunt, tum ipso successu rerum, quem ad me scripsisti tum quod te laetiori esse animo facile ex illis cognovi, quorum utrunque evenisse ex sententia gaudeo. Volo enim te existimare istius nobilissimae provinciae et totius christiani populi salutem, quam hac compositione et concordia maxime confirmatam esse arbitror, mihi non mediocri curae fuisse et quae tibi putas utilia vel congrua, mihi pro mea in te siugulari benevolentia, quam tua virtute et tuis meritis es adeptus, omnia esse iucunda. Litteras vero tuas ad sanctissimum dominum nostrum statim misi cum magna attestatione tui facti, ut diserte illi exposuerim amplissimi honoris insignia, quae a pontificibus tribui solent, tuis virtutibus deberi, qui et laboribus maximis perfunctus esses, et industriae tuae prudentiaeque in republica christiana fructus extarent, futuraque essent illustriora opera tua ad illos homines perducendos ad perfectum secundum orthodoxam ecclesiam christianum cultum, si in patrum numero constitutus pace composita ad hoc totum animum tuum adverteres. Ita enim ego de tua virtute sentio, neque unquam sedulitate deero, quacunque in re dignitatem tuam, auctoritatem, honorem mea solertia auctum iri existimem; quod cum faciam, mihi ipse forte satisfacere potero, magnitudinem equidem meritorum tuorum non assequar. Neque desistam cum regia M^{te} agere, ut omnes suas cogitationes et conatus ad defensionem istius provinciae conferat, ad quam illum optime animatum, tuique amantissimum video, stb.

Data Vienna Austriae idibus augusti MDLI.

Reverendissimae Dominationi tuae deditissimus

Hieronymus comes Martinengus nuncius mp.

[Címzés:] Reverendissimo in Christo patri domino Fratri Georgio, stb.

Bibliográfia

Felhasznált források

AAV = Archivio Apostolico Vaticano (Città del Vaticano)

AA., Arm. = Archivum Arcis, Armaria

Misc. Arm. = Miscellanea Armadi

BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana (Città del Vaticano)

BSB = Bayerische Staatsbibliothek (München)

Oefeleana

ELTE EKK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (Budapest)

Kézirattár

Collectio Kaprinaiana

MNG = Magyar Nemzeti Galéria (Budapest)

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest)

GYMS SL= Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltár

OL = Országos Levéltár

A 57 (Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii)

E 156 (Urbaria et Conscriptiones)

E 185 (Nádasdy család lt. Missiles)

E 21 (Benignae Resolutiones)

P 1314 (Batthyány-missilisek)

P 419 (Bosnyák család)

P 632 (Szentiványi család levéltára)

P 644 (Sztáray család)

R 298 (Erdélyi iratok)

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)

Grafikai gyűjtemény

Festménygyűjtemény

MTA = Magyar Tudományos Akadémia (Budapest)

Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv (Wien)

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv

UA = Ungarische Akten

AA = Allgemeine Akten

PFM = Pannonhalma Főapátsági Múzeum (Pannonhalma)

Képzőművészeti Gyűjtemény

Landesarchiv Urkunden Salzburg (Salzburg)

Erzstift

Segreteria di Stato

Principi

SVM = Siklói Vármúzeum (Siklós)

Kiadott források

- ALBÉRI 1853. = *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato. I/III.* raccolte, annotate ed edite da Eugenio Alberi, Firenze, 1853.
- Anjou-kori Oklevéltár. XXV. 2004. = *Anjou-kori Oklevéltár. XXV. 1341.* szerk. Sebők Ferenc, Budapest–Szeged, 2004.
- AVRIAL 1900. = *Epistolae mixtae, ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 scriptae. 3.* excudebat: Augustinus Avrial, Matriti, 1900.
- BALOGH–TÓTH 2001. = *Magyar leveleskönyv. I.* szerk. Balogh József–Tóth László, kiadja: H. Balázs Éva, Budapest, 2001.
- BARABÁS 1892. = Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták. (VI. és bef. közl.). *Magyar Történelmi Tár, 3/15.* (1892) 651–683.
- BESSENYEI 1981. = *1504–1566. Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv)*, s.a.r. Bessenyei József, Budapest, 1981.
- BESSENYEI 2002. = *Lettere di principi. Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578).* ed. Bessenyei József, Róma–Budapest, 2002.
- BETHLEN 2002. = Bethlen Farkas: *Erdély története. II A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571).* ford: Bodor András, jegyz. Kruppa Tamás, Budapest–Kolozsvár, 2002.
- BITSKEY–SZALAI 1982. = *Magyar emlékirók 16–18. század.* szerk. Bitskey István–Szalai Anna, Budapest, 1982.
- BORNEMISZA 1584. = Bornemisza Péter: *Predikatioc egész esztendő által minden vasarnapra.* Detrekoe–Rarbok, 1584.
- BRAUNSBERGER 1896. = *Beati Petri Canisii, Societatis Iesu, Epistulae et acta. I–II.* ed. Otto Braunsberger, Herder, 1896.
- BRODERICUS 2012. = Brodericus, Stephanus: *Epistulae.* ed. Kasza, Petrus, Budapest, 2012.
- BURGIO 1926. = *Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései.* Budapest, 1926. (ford. Bartoniek Emma)
- CARDAUNS 1909. = *Nuntiaturen Morones und Poggios. Legationen Farneses und Cervinis. 1539–1540.* bearb. von Ludwig Cardauns, Berlin, 1909.
- CARDAUNS 1910. = *Gesandtschaft Campegios. Nuntiaturen Morones und Poggios. (1540–1541).* bearb. von Ludwig Cardauns, Berlin, 1910.

- CARDAUNS 1912. = *Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiaturen Verallios und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos 1541–1544.* bearb. von Ludwig Cardauns, Berlin, 1912.
- CZENTHE 1997. = Czenthe Miklós: Melanchton levele Nádasdy Tamásnak (1537). *Credo, Evangélikus Műhely*, 3. (1997) 1–2. 19–25.
- DÁVID–FODOR 2005. = Dávid Géza–Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való”. *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. Budapest, 2005.
- DERNSCHWAM 1984. = Hans Dernschwam: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinaplók.* Közreadja: Tardy Lajos, Budapest, 1984.
- DENSUSIANU 1894. = *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki I/4. (1531–1552)*. Documente culese, adnotate și publicate de Nicolae Densusianu, Bucuresci, 1894.
- DOMOKOS 2019. = Domokos György: *A jámbor Herkules. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510*. Budapest, 2019.
- DOMOKOS–MÁTYUS 2016. = Domokos György–Mátyus Norbert: Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése. *Lymbus*, 2016. 37–75.
- DRUFFEL 1880. = *Briefe und Akten zur Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts. mit besonderer Rücksicht auf Bayerns Fürstenhaus. Beiträge zur Reichsgeschichte. II. 1552.* bearb. von August von Druffel, München, 1880.
- ELTZ 2005. = *Deutsche Reichstakten unter Kaiser Karl V. Der Reichstag zu Augsburg 1550/51. I-II.* bearb. von Erwein Eltz, München, 2005.
- EPERJESSY–JUHÁSZ 1935. = *Szemelvények a magyar történelem latinnyelvű kútjából. (Partes e fontibus historiae Hungaricae Latinis selectae)*. összeállították és kiadták: Eperjessy Kálmán–Juhász László, Budapest, 1935.
- ETE I. = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. 1520–1529.* szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János, Budapest, 1902.
- ETE II. = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1530–1534. II.* szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János, Budapest, 1904.
- ETE III. = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1535–1541. III.* szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János, Budapest, 1906.
- ETE IV. = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1542–1547. IV.* szerk. Karácsonyi János–Kollányi Ferenc, Budapest, 1909.

- ETE V. = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. 5. szerk. Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukcsics János, Budapest, 1912.
- FEDELES 2021c. = *Ordinationum Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1523)*. *Ex Libris Formatarum Camerae Apostolicae collecta. Klerikusszentelések a Római Kúriában a Magyar Szent Korona országaiból (1426–1523)*. Az Apostoli Kamara Libri Formatarum bejegyzései, feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta: Fedeles Tamás, Budapest–Róma, 2021. (CVH I/18)
- FÉ D'OSTIANI 1872. = Luigi Fé d'Ostiani: *Bresciani al Concilio Tridentino, Appendice al Muzio Calini*. *Archivio Veneto*, 23. (1872) 1. 28–44.
- FORCELLA 1876. = *Iscrizioni delle chiese e d'altri edifici di Roma dal secolo XI fino ai giorni nostri*. VII. raccolte e pubblicate: Vincenzo Forcella, Roma, 1876.
- FORIN 1971. = *Acta Graduum Academicorum ab anno 1538 ad annum 1550*. a cura di Forin, Elda Martellozzo, Padova, 1971.
- FRIEDENSBURG 1892a. = *Nuntiatur des Morone 1536–1538*. bearb. von Walter Friedensburg, Gotha, 1892.
- FRIEDENSBURG 1892b. = *Nuntiaturen des Vergerio 1533–1536*. bearb. von Walter Friedensburg, Gotha, 1892.
- FRIEDENSBURG 1893. = *Legation Alexanders 1538–1539*. bearb. von Walter Friedensburg. 1–2., Gotha, 1893.
- FRIEDENSBURG 1898. = *Nuntiatur des Verallo 1545–1546*. bearb. von Walter Friedensburg, Gotha, 1898.
- FRIEDENSBURG 1899. = *Nuntiatur des Verallo 1546–1547*. bearb. von Walter Friedensburg, Gotha, 1899.
- FRIEDENSBURG 1907. = *Legation des Kardinals Sfondrato 1547–1548*. bearb. von Walter Friedensburg, Berlin, 1907.
- FRIEDENSBURG 1910. = *Nuntiatur des Bischofs Pietro Bertano von Fano 1548–1549*. bearb. von Walter Friedensburg, Berlin, 1910.
- GAETA 1967a. = *Nunziature di Venezia. (21 marzo 1550 – 26 dicembre 1551)*. 5. a cura di Franco Gaeta, Roma, 1967.
- GAETA 1967b. = *Nunziature di Venezia. (2 gennaio 1552 – 14 luglio 1554)*. 6. a cura di Franco Gaeta, Roma, 1967.
- GALETTI 1757. = *Inscriptiones Venetae infimi aevi Romae extantes collectae*. a. d. Petro Aloysio Galletthio, Romae, 1757.

- GIANNETTO–LESTOCQUOY 1972. = *Correspondance du nonce en France. Prospero Santa Croce (1552-1554)*. introduction par Francesco Giannetto, texte édité et annoté par Jean Lestocquoy, Rome–Paris, 1972.
- GOETZ 1961. = Helmut Goetz: *Die Finalrelation des venezianischen Gesandten Michele Suriano von 1555*. Tübingen, 1961.
- GOETZ 1965. = *Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550–1554)*. bearb. von Helmut Goetz, Tübingen, 1965.
- GOETZ 1970a. = *Nuntiatur Delfinos, Legation Morones, Sendung Lippomanes (1554–1559)*. bearb. von Helmut Goetz, Tübingen, 1970.
- GOETZ 1970b. = *Nuntiatur Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos. (1554–1556)*. bearb. von Helmut Goetz, Tübingen, 1970.
- GÓZSY–VARGA 2009. = *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a pécsi egyházmegyében (1738–1742)*. A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közreadja: Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs, Pécs, 2009.
- GUERRINI 1922. = *Fonti per la storia Bresciana. Le cronache bresciane inedite dei secoli XV–XIX. II*. trascritte e annotate da Paolo Guerrini, Brescia, 1922.
- GUERRINI 1927. = *Fonti per la storia Bresciana. Le cronache bresciane inedite dei secoli XV–XIX. III/II*. trascritte e annotate da Paolo Guerrini, Brescia, 1927.
- HATVANI 1858. = *Magyar Történelmi Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. tom. 2., 1538–1553*. Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria. 2. szerk. Hatvani Mihály, Pest, 1858.
- HELTAI 1566. = Heltai Gáspár: *Szaz fabula, mellyeket Esopusból és egyebuennen egybe gyuetet és oeszve szoerzet a fabuláknac értelmével egyetembe Heltai Gáspár*. Colosvarot, 1566.
- HERRMANN–WARTENBERG–WINTER 2006. = *Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen, Bd. 6: 2. Mai 1552 – 11. Juli 1553 mit ergänzenden Dokumenten zum Tod des Kurfürsten*. bearb. von Johannes Herrmann–Günther Wartenberg–Christian Winter, Berlin, 2006.
- HORTENSII 1566. = Ascanio Centorio degli Hortensii: *Commentarii della guerra di Transilvania*. Vinegia, 1566.
- HÖSCH–NEHRING 1995. = *Austro–Turcica 1541–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkhers mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*. Hrsg. Edgar Hösch–Karl Nehring, München, 1995.
- ISTVÁNYFY 2003. = *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2*. s.a.r. Benits Péter, Budapest, 2003.

- ISTVÁNYFFY 2009. = Istvánffy Miklós. *Istvánffy Miklós Magyarok dolgariól irt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3.* s.a.r. Benits Péter, Budapest, 2009.
- KALOUS 2021. = *Angelo Pecchinoli pápai legációja a magyar királyi udvarban (1488–1490).* Írta és közreadja Antonín Kalous, Budapest–Róma, 2021. (CVH II/8.)
- KÁROLYI 1878. = Károlyi Árpád: Fráter György levelezése s egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és kir. államlevéltárból, 1. közlemény, *Történelmi tár 1.* (1878) 2. 211–270., 3. 501–560.
- KÁROLYI 1879. = Károlyi Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok, 3. közlemény, *Történelmi tár 2.* (1879) 2. 306–336., 3. 466–528.
- KÁROLYI 1880. = Károlyi Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok, 4. közlemény, *Történelmi tár 3.* (1880) 1. 57–96., 2. 234–276., 4. 649–668.
- KÁROLYI 1881a. = *Fráter György levelezése 1535–1551. A bécsi cs. és k. állami levéltárból.* közli: Károlyi Árpád, Budapest, 1881.
- KÁROLYI 1881b. = Károlyi Árpád: Fráter György levelezése s egyéb őt illető iratok, 7. közlemény, *Történelmi tár 4.* (1881) 1. 51–77.
- KÁROLYI 1881c. = Károlyi Árpád: Losonczy István két magyar levele. *Magyar Történelmi Tár,* 3/4. (1881) 378–381.
- KÁROLYI 1882. = Károlyi Árpád: Fráter György levelezése s egyéb őt illető iratok, befejező közlemény, *Történelmi tár,* 5. (1882) 1. 96–123.
- KASZA 2021. = *Buda oppugnata. Források Buda és Pest 1540-42. évi ostromainak történetéhez.* szerk. Kasza Péter, Budapest, 2021.
- KLANICZAY 1982. = *Janus Pannonius. Magyar humanisták.* a válogatást, a szöveggondozást és a jegyzeteket készítette: Klaniczay Tibor, Budapest, 1982.
- KOLLÁNYI 1905. = Regesták a római és páрмаi levéltárakból. Közli: Dr. Kollányi Ferencz, *Magyar Történelmi Tár,* 4. (1905) 6. 311–376.
- KOMÁROMY 1904. = Komáromy András: Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz. 1550–1562. I. közlemény. *Magyar Történelmi Tár,* 4. (1904) 5. 266–291.
- KOMÁROMY 1904. = Komáromy András: Somlyai Báthory András levelei Nádasdy Tamáshoz, 1549-1559. *Magyar Történelmi Tár,* 6. (1905) 1. 88–111., 2. 223–232.
- KORPÁS 1999. = Korpás Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). *Fons,* 6. (1999) 1–2. 3–129.
- KÖFALVI 2006. = Köfalvi Tamás: *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526.* Szeged, 2006.

- KULCSÁR 1977. = *Humanista történetírók*. Válogatta és jegyzetekkel ellátta: Kulcsár Péter, Budapest, 1977.
- KULCSÁR 2007. = *Krónikáink magyarul. III/2.* válogatta és fordította: Kulcsár Péter, Budapest, 2007.
- KULCSÁR 2008. = *Krónikáink magyarul. III/3.* válogatta és fordította: Kulcsár Péter, Budapest, 2008.
- KUPKE 1901. = *Nuntiaturen des Pietro Bertano und Pietro Camaiani 1550–1552.* bearb. von Georg Kupke, Berlin, 1901.
- LAKATOS 2018. = *Regesta Supplicationum, 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények.* feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta: Lakatos Bálint, Budapest–Róma, 2018.
- LANZ 1846. = Karl Lanz: *Correspondenz des Kaisers Karl V. III. 1550-1556.* Leipzig, 1846.
- LESTOCQUOY 1966. = *Correspondance des nonces en France. Dandino, Della Torre et Trivultio (1546–1551).* éditée par J. Lestocquoy, 1966.
- LÖKÖS 2008. = *"Jó Dobó miatt sok terekök vesznek". 16–17. századi költők és krónikások az 1552-es egri ostromról.* válogatta: Lökös Péter, Budapest, 2008.
- LUTZ 1959. = *Nuntiaturen des Pietro Camaiani und Achille de Grassi. Legation des Girolamo Dandino (1552–1553).* bearb. von Heinrich Lutz, Tübingen, 1959.
- LUTZ 1971. = *Nuntiatur des Girolamo Muzzarelli. Sendung des Antonio Agustin. Legation des Scipione Rebiba (1554–1556).* bearb. von Heinrich Lutz, Tübingen, 1971.
- LUTZ 1981. = *Friedenslegation des Reginald Pole zu Kaiser Karl V. und König Heinrich II. (1553–1556),* bearb. von Heinrich Lutz, Tübingen, 1981.
- MAGYARY 1907. = Magyary Károly: *Regesták Alsó-Fehérvármegye levéltárából. Magyar Történelmi Társ., 4. (1907) 8. 80–120.*
- MAKKAI 1993. = *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. I. Tündérország 1541–1571.* szerk. Makkai László, Budapest, 1993. (reprint)
- MAKKAY 1977. = *Mindszenti Gábor diáriuma öreg János király haláláról,* s.a.r. Makkai László, Budapest, 1977.
- MANTOVA 1554. = Domenico Mantova: *Rime.* Venetia, 1554.
- MARCHTHALER 2020. = *Veit Marchthaler magyar dolgainak leírása az 1588-as évtől.* ford., sajtó alá rendezte és bevezette: Németh S. Katalin, Budapest, 2020.
- MARANI 1965. = Alberto Marani: *Instruzioni all'abate Gerolamo Martinengo nunzio in Polonia.* In: *Commentari dell'Ateneo di Brescia. Per l'1963.* Brescia, 1965. 230–232.

- MARTINENGO 1562. = Giorgio Martinengo: *Oratio Georgii Martinengi in adventu illust. et r. Hieronymi abb. Leni et co. Martinengi*. Cremonae, 1562.
- MÁLYUSZ 2021. = Mályusz Elemér: *Visszaemlékezések*. szerk. és s.a.r. Soós István, Budapest, 2021.
- MOE = *Magyar Országgyűlési emlékek. Magyar Királyság (1526–1606), Erdély (1540–1699)*. Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 3. 1546–1556. szerk. Fraknói Vilmos, Budapest, 1876.
- MSI 1865. = *Miscellanea di storia italiana*. 6. Torino, 1865.
- NEMES 2015a. = *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevői (1523–1526)*. Feltárta és közreadja: Nemes Gábor, Budapest–Győr–Róma, 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae I/12.; A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 23)
- NYÁRY 1877. = Nyáry Albert: Marc Antonio Ferrari, Castaldo tábornok titkárának jelentése Martinuzzi meggyilkoltatásáról, 1552. február 19. *Magyar Történelmi Tár*, 6. (1877) 23. 243–258.
- ÓVÁRY 1879. = *III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)*. szerk. Óváry Lipót, Budapest, 1879. (Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria. 16.)
- P. SZATHMÁRY 1871. = P. Szathmáry Károly: A Gyerőmonostori B. Kemény-család idősb, fejedelmi, ágának Okmánytára. *Magyar Történelmi Tár*, 2. (1871) 6. 1–198.
- PÁPAI TIZEDSZEDŐK 1887. = *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375*. (Monumenta Vaticana Hungariae I/1.) Budapest, 1887.
- PODHRADCZKY 1855. = Podhradczy József: Martinúziának. *Magyar Történelmi Tár*, 1. (1855) 1. 235–266.
- PRAY 1806. = Georgius Pray: *Epistolae procerum Regni Hungariae. II. Posonii*, 1806.
- RAINER 1973. = *Nuntiatur des Germanico Malaspina Sendung des Antonio Possevino. 1580–1582*. bearbeitet von: Johann Rainer, Wien, 1973.
- REICHERSTORFFER 1994. = Georg Reicherstorffer: *Chorographia Transilvaniae. Chorographia Moldaviae*. s.a.r. Szabadi István, Debrecen, 1994.
- RÉVAY 2021. = Révay Péter: *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem. A magyar királyság birodalmáról és szent koronájáról szóló hét század. I–II*. szerk. Tóth Gergely, Budapest, 2021.
- RMKT = *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. III. Tinódi Sebestyén összes művei 1540–1555*. közzéteszi: Szilády Áron, Budapest, 1881. 80–60.

- RMLT = *Régi magyar levelestár I.* szerk. Matolcsy Ildikó–Sebestyén Lajos–Szalay Károly, Budapest, 1981.
- SOMOGYI 2007. = Somogyi Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól. I. (1517–1540).* Máriabesnyő–Gödöllő, 2007.
- SOMOGYI 2013. = Somogyi Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól. II. (Az 1490-es évtől 1606-ig).* Máriabesnyő–Gödöllő, 2013.
- STEINHERZ 1897. = Steinherz, Samuel: *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561.* Wien, 1897. (Nuntiaturberichte aus Deutschland II/1.)
- STELLA 1972. = *Nunziature di Venecia. 9. 26. marzo 1569 – 21 maggio 1571.* a cura di Aldo Stella, Roma, 1972.
- SZABÓ 2013. = Szabó András Péter: Melchior Genersich rövid lőcsei krónikája (1108–1552). *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények (2012–2013)*, 10. (2013) 199–228.
- SZAKÁLY 1986. = *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552].* Közreadja: Szakály Ferenc, Budapest, 1986.
- SZAKÁLY 1987. = Szakály Ferenc: Egy végvári kapitány hétköznapijai (Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival) (1556–1561). *Somogy megye múltjából* 18. (1987) 45–126.
- SZALAY 1857. = Szalay László: *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 1. Történelmi dolgozatok deák nyelven, 1490–1551.* Pest, 1857.
- SZALAY 1860. = Szalay László: *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 6. Vegyes levelek, 1538–1549.* Pest, 1860.
- SZALAY 1861 = Szalay Ágoston: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560.* Pest, 1861.
- SZERÉMI 1979. = Szerémi György: Magyarország romlásáról. a bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta: Székely György, Budapest, 1979.
- SZILÁGYI 1875. = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta Comititalia regni Transylvaniae). I. (1540–1555).* szerk. Szilágyi Sándor, Budapest, 1875.
- SZILÁGYI 1893. = Szilágyi Sándor: Fráter György leveles könyve. *Történelmi tár*, 16. (1893) 2. 250–290.
- SZILÁGYI 2018. = *Nicolaus Olahus. Epistulae. Pars I. 1523–1533.* Edidit, introduxit et commentariis instruxit: Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018.
- THEINER 1875. = Augustinus Theiner: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. I–II.* Romae, 1875.

- THURY 1896. = *Török történetírók. II. 1521–1566.* Fordította és jegyzetekkel ellátta: Thury József, Budapest, 1896.
- TIMÁR 1989. = Timár György: *Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai. 1546–1565.* Pécs, 1989.
- TINÓDI 1959. = Tinódi Sebestyén: *Cronica.* kiad. Varjas Béla, Budapest, 1959.
- TÓTH 1994. = *Relationes Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707). Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről (1627–1707).* ed. István György Tóth, Budapest–Roma, 1994.
- TÓTH 2002–2008. = *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717). I–V.* ed. István György Tóth, Roma–Budapest, 2002–2008.
- TÓTH 2003b. = Tóth Péter: *A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai. II. 1526–1541.* Miskolc, 2003.
- TÓTH 2004a. = *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16-17. század).* szerk. Tóth István György, Budapest, 2004.
- TURBA 1892. = *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania). I–II.* bearbeitet von Gustav Turba, Wien, 1892.
- TUSOR–NEMES 2011. = *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605).* szerk. Tusor Péter–Nemes Gábor, Budapest–Róma, 2011. (CVH I/7.)
- VERESS 1983. = *Emlékezetiül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékirók.* Válogatta és jegyzetekkel ellátta: Veress Dániel, Kolozsvár, 1983.
- VIDA 1988. = „Szerelmes Orsikám...”. *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése.* vál., szöv. gond., jegyz. Vida Tivadar, Budapest, 1988.
- WENZEL 1857. = *Szerémi György. II. Lajos és János királyok házi káplánja Emlékirata Magyarországról, 1484–1543.* Közli: Wenzel Gusztáv, Pest, 1857.
- WOJTYSKA 1977. = Henryk Damian Wojtyska: *Papiestwo–Polska 1548–1563. Dyplomacja.* Lublin, 1977.
- WOJTYSKA 1992. = *Acta Nuntiaturae Polonae. II. Zacharias Ferreri (1519–1521) et Nuntii Minores (1522–1553).* ed. Henricus Damianus Wojtyska CP, Romae, 1992.
- WOJTYSKA 1993. = *Acta Nuntiaturae Polonae. III. Aloisius Lippomano (1555–1557).* ed. Henricus Damianus Wojtyska CP, Romae, 1993.
- ZERMEGH 2007. = Zermegh János: Emlékirat a Ferdinánd és János Magyarország királyai között történt dolgokról. In: *Krónikáink magyarul. III/2.* válogatta és fordította: Kulcsár Péter, Budapest, 2007.

Zichy okmánytár IX. 1899. = *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*. IX. szerk. Kammerer Ernő, Budapest, 1899.

Felhasznált irodalom

- ÁCS 2005. = Ács Pál: Fráter György. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. III. szerk. Kőszeghy Péter, 2005. 218–220.
- ÁCS 2016. = Ács Pál: Alvise Gritti és Nádasdy Tamás: egy elhidegült barátság háttere. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. szerk. Horn Ildikó et al., Budapest, 2016. 133–147.
- ACSÁDY 1897. = Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. In: *A magyar nemzet története 5*. szerk. Szilágyi Sándor, Budapest, 1897.
- ÁGOSTON 2014. = Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás*. Budapest, 2014.
- AIRALDI 2017. = Gabriella Airaldi: *La congiura dei Fieschi. Un capodanno di sangue*. Roma, 2017.
- ALAČEVIĆ 1882. = Giuseppe Cons. Alačević: *Il dalmatino Giorgio Utješenić Martinusio*. Ragusa, 1882.
- ALBERIGO 1970. = Giuseppe Alberigo: Beccadelli, Ludovico. *Dizionario Biografico degli Italiani*. 7. 1970., <https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-beccadelli> (Dizionario-Biografico), letöltés: 2020. 05. 21.
- ÁLDÁSY 1893. = Áldásy Antal: Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Erste Abtheilung III. u. IV. Bd. Legation Aleander's 1538–1539. Im Auftrage des k. preuss. histor. Instituts in Rom. Bearbeitet von Walter Friedensburg. Gotha, Perthes 1893. *Századok*, 27. (1893) 10. 902–905.
- ÁLDÁSY 1908. = Áldásy Antal: Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Erste Abth., 1533-1559. X. Bd., Legation des Kardinals Sfondrato, 1547-1548. Bearb. von Walter Friedensburg. Berlin, 1907. *Századok*, 42. (1908) 1. 63–69.
- ALMÁSI 2017. = Almási Gábor: *Reneszánsz és humanizmus*. Budapest, 2017.
- ALONGE 2019. = Alonge, Guillaume: *Ambasciatori. Diplomazia e pilitica nella Venezia del Rinascimento*. Roma, 2019.
- ÁLVAREZ–ALVARIÑO 2003. = Álvarez, Antonio–Alvariño, Ossorio: Moti di Italia e tumulti di Germania: la crisi del 1552. In: *L'Italia di Carlo V. Guerra, religione e politica nel primo Cinquecento*. ed. Francesca Cantù–Maria Antonietta Visceglia, Roma, 2003. 337–374.

- ALVINCZI 1989. = Alvinczi Péter: *Magyarország panaszainak megoltalmazása*. s.a.r. Heltai János, Budapest, 1989.
- ANDRÁSSY 1905. = Andrassy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. 2. Budapest, 1905.
- ANDERSON 1993. = Matthew Smith Anderson: *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*. London–New York, 1993.
- ARDELEAN 2017. = Florin-Nicolae Ardelean: On the Foreign Mercenaries and Early Modern Military Innovations in East Central Europe. Castaldo's Army in Transsylvania and the Banat. In: PAP–FEJÉR–H. SZILASI 2017. 117–128.
- ARTNER 2004. = Artner Edgár: „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája”. *A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak*. kiad. Szovák Kornél–Török József–Tusor Péter, Budapest–Róma, 2004.
- B. ALLEN 1972. = E. John B. Allen: *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe*. Hague, 1972.
- B. SZABÓ 2006. = *Mohács*. szerk. B. Szabó János, Budapest, 2006.
- B. SZABÓ 2019a. = B. Szabó János: Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában fekvő Földvár falu „rejtélye” (Egy évszázados kirakós játék új darabjai). In: *Hunyadi Mátyás és kora*. szerk. Bárány Attila et alii, Debrecen, 2019. 149–159.
- B. SZABÓ 2019b. = B. Szabó János: II. Lajos halálának helyszíne: táj és orális hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132. (2019) 2. 443–453.
- B. SZABÓ–FARKAS 2020. = *Örök Mohács: szövegek és értelmezések*. szerk. B. Szabó János–Farkas Gábor Farkas, Budapest, 2020.
- B. SZABÓ–SUDÁR–VARGA 2020. = B. Szabó János–Sudár Balázs–Varga Szabolcs: Földvártól Cseléig. Régi kérdések, új válaszok a mohácsi csatával kapcsolatos történeti kutatásokban. *Rubicon*, 31. (2020) 4. 60–69.
- B. SZÉKELY 2021. = B. Székely Dorottya Piroska: Kanízsiusz Szent Péter, az első német jezsuita. In: *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig*. szerk. Szokol Réka–Szőnyi Szilárd, Budapest, 2021. 42–42.
- BÁCSATYAI 2018. = Bácsatyai Dániel: Személyi összeköttetések a Curia Romana és a magyar egyház között a 13. század közepén: Pármai Albert és Bánca István. *Történelmi Szemle*, 60. (2018) 2. 299–323.
- BAGI 2020a. = Bagi Zoltán: *Szolnok a török korban*. Solnok, 2020.

- BAGI 2020b. = Bagi Zoltán Péter: Mohácstól Zsitvatorokig (1526–1606) In: *Magyarország hadtörténete II. Az oszmán hódítás kora. 1526–1718.* szerk. Mészáros Kálmán, Budapest, 2020. 13–106.
- BAHLCKE 2013. = Bahlcke, Joachim: *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790).* Budapest, 2013.
- BAK–PÁLFFY 2020. = M. János Bak–Géza Pálffy: *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A.D.* Budapest, 2020.
- BALÁZS 1958. = Balázs János: *Sylvester János és kora.* Budapest, 1958.
- BALÁZS 2006. = Balázs Mihály: *Felekezeti és fikció. Tanulmányok a 16–17. századi irodalmunkról.* Budapest, 2006.
- BANFI–SÁRKÖZY–KOVÁCS–HORVÁTH 2007. = *Itáliai magyar emlékek.* szerk. Banfi Florio–Sárközy Péter–Kovács Zsuzsa–Horváth Zoltán György, Budapest, 2007.
- BÁNK 1958. = Bánk József: *Egyházjog. Az egyházi alkotmányjog alapjai.* Budapest, 1958.
- BARABÁS 1885. = Barabás Sámuel: *Frater Martinuzzi György élete.* Pozsony, 1885.
- BARABÁS 1886. = Barabás Samu: Frater György. In: *Magyar Helikon. II/2. Magyar államférfiak életrajz-gyűjteménye.* szerk. Helmár Ágost–Mangold Lajos, Pozsony–Budapest, 1886.
- BARABÁS 1891. = Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták. (II. közl.). *Magyar Történelmi Tár*, 3. (1891) 14. 639–659.
- BARABÁS 2013. = Barabás Gábor: "Et maxime mediante viro venerabili". Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselő fogalmi-jogi tipológiájához. In: *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800) a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Koraiújkori programjának I. konferenciája.* szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely, Pécs, 2013. 59–74.
- BARABÁS 2015a. = Barabás Gábor: A pápai kiküldött bíróság és a szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében. A kezdetektől a 13. század közepéig. In: *Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2014. augusztus 27–28-án rendezett konferencia előadásai.* szerk. Karlinszky Balázs, Veszprém, 2015. 9–26.
- BARABÁS 2015b. = Barabás Gábor: A pápai írásbeliség hatása a magyarországi kiküldött bírók okleveles gyakorlatára a 13. század első felében. *Per Aspera Ad Astra*, 2. (2015) 1. 11–33.
- BARABÁS 2015c. = Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét.* Pécs, 2015.

- BARABÁS 2019. = Barabás Gábor: Egyed pápai káplán. Delegált bíró legátusi szerepben? In: *Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére*. Szeged–Debrecen, 2019. 57–76.
- BÁRÁNY 2016. = *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*. ed. Attila Bárány, Debrecen, 2016.
- BARBARICS 2003. = Barbarics Zsuzsa: A kéziratos „Neue Zeitungok” jelentősége: I. Ferdinánd korában a „Nádasdy-Zeitungok” alapján. *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. 175–199.
- BÁRDOS 1984. = Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16-18. században*. Budapest, 1984.
- BÁRDOSSY 1943. = Bárdossy László: *Magyar politika a mohácsi vész után*. Budapest, 1943.
- BARLAY 1986. = Barlay Ö. Szabolcs: *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Budapest, 1986.
- BARRADO 2000. = Ana Vázquez Barrado: El Palacio de la Nunciatura de Madrid. Obras de reestructuración (1650-75). *Hispania Sacra*, 52. (2000) 106. 507–538.
- BARONIO 2002. = *L'abbazia di San Benedetto di Leno, Mille anni nel cuore della Pianura Padana. Atti della giornata di studio (Leno, Villa Seccamani, 26 maggio 2001)*. ed. Angelo Baronio, Brescia, 2002.
- BARTA 1983a. = Barta Gábor: *A mohácsi csatától a sztambuli egyezményig. /I. János király története, első könyv/*. Kandidátusi disszertáció. 1983.
- BARTA 1983b. = Barta Gábor: *A Sztambulba vezető út (1526–1528)*. Budapest, 1983.
- BARTA 1983c. = Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1984.
- BARTA 1987. = Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: *Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig*. szerk. Makkai László–Mócsy András, Budapest, 1987. 409–541.
- BARTA 1988. = Barta Gábor: *Vajon kié az ország?*. Budapest, 1988.
- BARTA 1993. = Barta Mária: Fráter György és a protestantizmus. *Történelmi tanulmányok*, (1993) 2. 85–108.
- BARTONIEK 1987. = Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. szerk. Bojtár Anna, Budapest, 1987.
- BÁTKY 2014. = Bátky Zoltán: *Polsko-węgierska czytanka historyczna. Lengyel-magyar történelmi olvasókönyv*. szerk. Karol Biernacki–Rotár Krisztina, Szeged, 2014.
- BAYERLE 2000. = Gustav Bayerle: Formation of the Habsburg–Ottoman Frontier in the Danubian region: Buda 1541. *Hungarian Studies*, 14. (2000) 2. 163–170.
- BAYNE 1913 = Charles Gerwien Bayne: *Anglo-Roman Relations 1558–1565*. 2. Oxford. 1913.

- BECKER 2006. = Rotraud Becker: Madruzzo, Cristoforo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 67. (2006), https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-madruzzo_%28Dizionario-Biografico%29/, Letöltés ideje: 2020. november 12.
- BECKER–TUSOR 2019. = “*Negozio del S.r Card. Pasman*”. *Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632 (With Unpublished Vatican Documents)*. written and edited by Rotraud Becker–Tusor Péter, Budapest–Rome, 2019. (CVH II/7.)
- BEKE 1871. = Beke Antal: *Az erdélyi egyházmegyei Batthyáni-könyvtár kézirati névsora*. K.-Fehérvár, 1871.
- BENDE 1966. = Bende Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966) 3. 532–567.
- BENEDEK 1914. = Benedek Elek: *Hazánk története az ifjúság számára*. Budapest, 1914.
- BENEDETTI 2015. = Stefano Benedetti: Un repertorio di letterati nella Roma di Leone X: i commentatori dell' Epulum populi Romani. In: *Cum fide amicitia. Per Rosanna Alhaique Pettinelli. a cura di Stefano Benedetti, Francesco Lucoli, Pietro Petteruti Pellegrino*, Roma, 2015. 63–78.
- BENZONI 1991. = Gino Benzoni: Dolfín, Zaccaria. In: *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 40*. 1991. [http://www.treccani.it/enciclopedia/zaccaria-dolfin_res-7d9ffa50-87ec-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/zaccaria-dolfin_res-7d9ffa50-87ec-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)), Letöltés ideje: 2020. 02. 21.
- BENZONI 2008 = Benzoni, Gino: Martinengo, Girolamo. In: *Dizionario biografico degli Italiani*. LXXI. Roma. 2008. 154–157.
- BÉRENGER–KECSKEMÉTI 2008. = Jean Bérenger–Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon. 1608–1918*. Budapest, 2008.
- BESSENYEI 1986. = Bessenyei József: *A Héttorony fogja. Török Bálint*. Budapest, 1986.
- BESSENYEI 2001. = Bessenyei József: Ami a budai tanács „árulása” után következett. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 29. (2001) 23–34.
- BEZERÉDY 1972. = Bezerédy Győző: Kölked története (1. rész). Baranyai helytörténetírás. *A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1971*. szerk. Szita László, Pécs, 1972. 55–87.
- BIASIORI 2020. = Lucio di Biasiori: Vergerio, Pier Paolo, il Giovane. In: *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 98*. 2020. [https://www.treccani.it/enciclopedia/vergerio-pier-paolo-il-giovane_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/vergerio-pier-paolo-il-giovane_(Dizionario-Biografico)), Letöltés ideje: 2021. 03. 02.
- BIKFALVI 2011. = Bikfalvi Géza: „*Mindent Isten nagyobb dicsőségére*”. *Tanulmányok a jezsuita rend történetéből*. Budapest, 2011.
- BILIŃSKI–SAMEREK–WAJS 2019. = Polska – Stolica Apostolska. z dziejów wzajemnych relacji w 100. rocznicę odnowienia stosunków dyplomatycznych = *Poland and the Holy See. A*

- history of bilateral ties on the 100th anniversary of renewed diplomatic relations.* eds. Wojciech Biliński–Piotr Samerek–Huber Wajs, Warszawa, 2019.
- BILKEI 2017. = Bilkei Irén: Egyetemjáró zalai nemesek és a reformáció kezdetei a 16. századi Zalában. *Gerundium*, 8. (2017) 1. 102–113.
- BILKEI 2019. = Bilkei Irén: Zalai peregrinusok, prédikátorok és szervitorok a reformáció századában. In: *A protestantizmus zalai évszázadai.* szerk. Kulcsár Bálint, Zalaegerszeg, 2019. 11–31.
- BITSKEY 2019. = Bitskey István: *Püspökök a végvárban (1548–1596).* szerk. Tusor Péter–Gárdonyi Máté, Budapest, 2019. (CST III/2.)
- BIZZARINI 2018. = Marco Bizzarini: L'evoluzione del gusto musicale di un gentiluomo dubbioso. In: *Fortunato Martinengo. Un gentiluomo del Rinascimento fra arti, lettere e musica.* a cura di Marco Bizzarini e Elisabetta Selmi, Brescia, 2018. 151–163.
- BOGDÁNDI 2014. = Bogdándi Zsolt: Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében. *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 4. 621–638.
- BOOTH 2014. = Ted W. Booth: Elizabeth and Pope Paul IV. Reticence and Reformation. *Church History and Religious Culture*, 94. (2014) 1–21.
- BORBÉLY 1909. = Borbély István: Fráter György megöletéséhez. *Századok*, 43. (1909) 152–153.
- BORN–JAGODZINSKI 2014. = *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert.* eds. Robert Born–Sabine Jagodzinski, Ostfildern, 2014.
- BORTOLETTI 2012. = Francesca Bortoletti: *L'Attore del Parnaso. Profili di attori-musici e drammaturgie d'occasione a cura di Francesca Bortoletti.* Milano–Udine, 2012.
- BOTLIK 2017. = Botlik Richárd: Egy könyv ürügyén. II. Lajos király halálának körülményeiről. In: *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán.* szerk. Illik Péter, Budapest, 2017. 11–50.
- BOTLIK–ILLIK 2018. = Botlik Richárd–Illik Péter: *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?.* Budapest, 2018.
- BOTLIK–NEMES 2019. = Botlik Richárd–Nemes István: Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata távolmaradóiról, a hadkötelezettség törvényeiről és a tárgyalt kor orvosi kérdéseiről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132. (2019) 2. 455–474.
- BOWD 2010. = Stephen D. Bowd: *Venice's Most Loyal City: Civic Identity in Renaissance Brescia.* Cambridge–London, 2010.

- BROWN–BENTINCK 1890. = *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, 7, 1558–1580*. ed. Rawdon Brown–Cavendish G. Bentinck, London, 1890.
- BRUNELLI 2001. = Giampiero Brunelli: Giulio III, papa. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 57. 2001. [https://www.treccani.it/enciclopedia/papa-giulio-iii_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/papa-giulio-iii_(Dizionario-Biografico)/), letöltés ideje: 2017. 12. 04.
- BRUNELLI 2018. = Giampiero Brunelli: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601)*, Roma, 2018.
- BRZEZIŃSKI 2014. = Szymon Brzeziński: *Tanulmányok a 16.-17. századi lengyel-erdélyi-magyar kapcsolattörténetről*. Budapest, 2014.
- BUDAI 1805. = Budai Ferenc: *Magyar ország polgári históriájára való lexicon a XVI. század végéig*. 2. Nagyvárad, 1805.
- BUNYITAY 1883. = Bunyitay Vincze: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad, 1883.
- BURIAN 1806. = Michael Burian: *Dissertatio Historico-Critica De Duplici Ingressu in Transsilvaniam Georgii Blandratae*. Albo-Carolinae, 1806.
- CANTÙ–VISCEGLIA 2003. = *L'Italia di Carlo V. Guerra, religione e politica nel primo Cinquecento*. ed. Francesca Cantù–Maria Antonietta Visceglia, Roma, 2003.
- CARDANO 2013. = Girolamo Cardano: *Életem*. Fordította, a bevezetőt és a magyarázatokat írta Magyar László András, Budapest, 2013.
- CAVALLERI 2017. = Giuseppe Cavalleri: *Le epigrafi del duomo di Brescia*. ed. Gabriele Archetti, Brescia, 2017.
- ČERNUŠÁK 2016. = Tomáš Černušák: Relations of the Apostolic See to the Czech Lands during the Reformation and Confessionalisation (1526-1620). In: *The Papacy and the Czech Lands. A history of Mutual Relations*. eds. Tomáš Černušák et al., Rome–Prague, 2016. 147–184.
- ČERNUŠÁK 2018. = Tomáš Černušák: The relationship network of nuncios and forms of reward for its members at the imperial court of Rudolf II (1576-1612). *Theatrum historiae*, 23. (2018) 55–74.
- CHADWICK 2003. = Owen Chadwick: *A reformáció*. Budapest, 2003. (ford. Szabó István)
- CHIESI 1893. = Lino Chiesi: Papa Giulio III e la guerra di Parma e della Mirandola secondo il carteggio d' Ippolito Capilupi con Ferrante Gonzaga. *Atti e memorie della R. Deputazione di Storia Patria per le Provincie Modenesi*. IV/4. Modena, 1893. 215–230.

- CIAPPINA 1981. = Maristella Cavanna Ciappina: Cicala (Cigala) Zoagli, Giovanni Battista. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 25. 1981. 304–309.
- COUTO 2007. = Dejanirah Couto: Spying in the Ottoman Empire: sixteenth-century encrypted correspondence. In: *Cultural Exchange in Early Modern Europe. III. Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*. eds. Francisco Bethencourt–Florike Egmond Cambridge, 2008. 274–312.
- CROWLEY 2018. = Roger Crowley: *Tengeri birodalmak. A kereszténység és az iszlám harca a Földközi-tenger feletti uralomért (1521–1580)*. Budapest, 2018. (ford. Varga Benjamin)
- CUETO 2010. = David García Cueto: Los nuncios en la corte de Felipe IV como agentes del arte y la cultura. *Centros de poder italianos en la Monarquía Hispánica (siglos XV-XVIII)*. III. coords. José Martínez Millán–Manuel Rivero Rodríguez, Madrid, 2010. 1823–1890.
- CURCURUTO 2018. = Claudia Curcuruto: "... la buona corrispondenza de gl'animi è quella che facilità tutti i negozii". Die Wiener Nuntiatur als Institution der Informations- und Wissensressource (1675-1689). *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 98. (2018) 303–325.
- CURCURUTO 2021. = Claudia Curcuruto: Francesco Buonvisi and Opizio Pallavicini. Correspondences and Activities of Two Apostolic Nuncios in the Service of Pope Innocent XI Odescalchi (1676–1689). *Eastern European History Review*, (2001) 4. 231–247.
- CZÓBEL 1913. = Czóbel Ernő: Heltai Gáspár Martinuzzi ellen. *Irodalomtörténet*, 2. (1913) 1. 43–45.
- CSÁNKI 1894. = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V*. Budapest, 1894.
- CSEPREGI 2002. = Csepregi Zoltán: 450 éve hunyt el az evangélikusok vallásszabadságának kivívója, Szász Móric (1521-1553). *Evangélikus naptár 2003*. 2002. 187–190.
- CSEPREGI 2013. = Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*. Budapest, 2013.
- CSERMELYI 2018. = Csermelyi József: Hans von Weispriach és a nyugat-magyarországi reformáció. *Egyháztörténeti Szemle*, 19. (2018) 1. 5–38.
- CSUKOVITS 2003. = Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, 2003.
- D'AYALA 1867. = Mariano D' Ayala: Vita di Giambattista Castaldo famosissimo guerriero del secolo XVI. *Archivio Storico Italiano*, 5. (1867) 86–124.

- DÁVID–FODOR 1999. = Dávid Géza–Fodor Pál: Oszmán hírszerzés Magyarországon. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás, Eger, 1999. 197–202.
- DIÓSI–MARTON 2018. = *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. szerk. Diósi Dávid–Marton József, Budapest–Kolozsvár, 2018.
- DOMOKOS 2017. = Domokos György: Az egri vár ostroma 1552-ben. In: „Vár állott...”. *Tudományos történelmi konferenciák. Vajdahunyadvár. 2013–2016*. szerk. Hermann Róbert, [h.n.], 2017. 53–64.
- DOMOKOS 2021. = Domokos György: Győr vára a 16. században. In: *Győr vára. Erődváros a Rába partján*. szerk. Balogh András–Paszternák István, Győr, [2021.] 44–69.
- DORAN 1994. = Susan Doran: *Elizabeth I and Religion. 1558–1603*. New York, 1994.
- DRASKÓCZY 2018. = Draskóczy István: *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. Budapest, 2018.
- DUCZMAL 2000. = Małgorzata Duczmal: *Izabela Jagiellonka Królowa Węgier*. Warszawa, 2000.
- DUKRÉT 2005. = Dukrét Géza: A nagyváradi római katolikus püspöki palota. *Művelődés*, 58. (2005) 1. 26–27.
- E. KOVÁCS 1996. = E. Kovács Péter: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437-1490). In: ZOMBORI 1996. 97–117.
- EDWARDS 2014. = John Edwards: *Archbishop Pole*. London–New York, 2014.
- ENGEL 2001. = Engel Pál: *Magyar Középkori Adattár. Magyarország világi archontológiája. I.* Budapest, 2001. [CD-ROM]
- ERDÉLYI 2003. = Erdélyi Gabriella: Gyónás és áldozás a késő középkorban. *Századok*, 137. (2003) 3. 525–548.
- ERDÉLYI 2005. = Erdélyi Gabriella: A Sacra Poenitentiaría Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században. II. *Levéltári Közlemények*, 76. (2005) 63–103.
- ERDÉLYI 2011. = Erdélyi Gabriella: *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban*. Budapest, 2011.
- ERDÉLYI 2017. = Erdélyi Gabriella: Egyházi társadalom Magyarországon a reformáció korában: Az alsópapság helyzete Magyarországon a reformáció megjelenése idején. In: VARGA–VÉRTESI 2017. 35–50.
- ERDŐ 1996. = Erdő Péter: A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1378-1437). In: ZOMBORI 1996. 83–95.
- ÉRSZEGI–SÁRINGER–SOÓS 2021. = Érszegi Márk Aurél–Sáringer János–Soós Viktor Attila: pápai követ [szócikk]. In: *Új diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*.

- I. szakmai főszerk. Bába István, adminisztratív főszerk: Sáringer János, Budapest, 2021. 90–91.
- F. MOLNÁR 2019. = F. Molnár Mónika: Az itáliai államok hadszervezete és hadseregei (1494–1526). In: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában.* szerk. B. Szabó János–Fodor Pál, Budapest, 2019. 121–137.
- FÁBIÁN 2006. = Fábíán Gyula: *A székelyudvarhelyi Emlékezés Parkja.* Kolozsvár, 2006.
- FAPPANI 1991. = *Enciclopedia bresciana.* VIII. ed. Antonio Fappani, Brescia, 1991.
- FARA 2019. = Andrea Fara: Tra Crociata e Umanesimo. Diplomazia e diplomatici del regno d'Ungheria presso la Curia romana nella seconda metà del Quattrocento. In: *Roma centro della diplomazia internazionale tra Quattrocento e Cinquecento.* a cura di Andrea Fara–Eleonora Plebani, Roma, 2019.
- FARA–PLEBANI 2019. = *Roma centro della diplomazia internazionale tra Quattrocento e Cinquecento.* a cura di Andrea Fara–Eleonora Plebani, Roma, 2019.
- FARKAS 2003. = Farkas Gábor Farkas: Mohács legendája. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. *Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae* 11. (2003) 1. 135–162.
- FARKAS–SZEDELÉDI–VARGA 2016. = *"Nekünk mégis Mohács kell...". II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetései (Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása).* szerk. Farkas Gábor Farkas–Szedelédi Zsolt–Varga Bernadett, Budapest, 2016.
- FARKIS 2010. = Farkis Tímea: *Egy 17. századi értelmiségi pálya Gregorio Leti Történelmi és politikai ceremónia című művének korabeli jelentősége és helye az író életművében.* [doktori disszertáció, PTE BTK] Pécs, 2010.
- FAZEKAS 2002. = Fazekas István: A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784). In: *A bécsi Pázmáneum.* szerk. Zombori István, Budapest, 2002. 9–176.
- FAZEKAS 2005a. = Fazekas István: Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526–1539). In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531.* szerk. Réthelyi Orsolya–F. Romhányi Beatrix–Spekner Enikő–Végh András, Budapest, 2005. 37–43.
- FAZEKAS 2005b. = István Fazekas: Miklós Oláhs Reformbestrebungen in der Erzdiözese Gran zwischen 1553 und 1568. In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher.* Hrsg. Martina Fuchs–Teréz Oborni–Gábor Ujváry, Münster, 2005. 163–178.
- FAZEKAS 2006. = Fazekas István: Szalaházy Tamás kancellár hagyatékában talált iratok jegyzéke (1536). *Levéltári Közlemények*, 77. (2006) 2. 123–136.
- FAZEKAS 2011. = Fazekas István: Katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig. In: *„In labore fructus”. Jubileumi*

- tanulmányok Győregyházmegye múltjából.* szerk. Nemes Gábor–Vajk Ádám, Győr, 2011. 103–117.
- FAZEKAS 2012. = Fazekas István: A magyar püspökök pápai megerősítése (kinevezése) 1554-ben (Bécsi levéltári források tükrében). In: *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére.* szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma, 2012. (CVH I/8) 71–84.
- FAZEKAS 2014. = Fazekas István: *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon.* Győr, 2014.
- FAZEKAS 2015. = Fazekas István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai.* Budapest, 2015.
- FAZEKAS 2019. = István Fazekas: Vizekanzler, Kanzler, Erzkanzler: Nikolaus Oláh als Leiter der Ungarischen Hofkanzlei (1543–1568). In: *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus.* Hrsg. Emőke Rita Szilágyi, Wien, 2019. 17–35.
- FAZEKAS 2021a. = Fazekas István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között.* Budapest, 2021.
- FAZEKAS 2021b. = Fazekas István: *Egri püspökök a bécsi udvarban (16–17. század).* Budapest, 2021. (CST III/3.)
- FAZEKAS 2021c. = Fazekas István: A Győri Egyházmegye és székvárosa a kora újkorban (16–18. század). In: *Arrabona, Jaurinum Giavarino, Raab, Győr. Egy város emlékezete metszeteken és képeken.* szerk. Fazekas István, Győr–Budapest, 2021. 11–21.
- FEDELES 2009. = Fedeles Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: *A pécsi egyházmegye története 1. A középkor évszázadai (1009–1543).* szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümegei József, Pécs, 2009. 421–461.
- FEDELES 2015. = Fedeles Tamás: „Isten nevében utazunk”. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban.* Pécs, 2015.
- FEDELES 2017a. = Fedeles Tamás: „Petrus Stephani collector apostolicus”. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században.* szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma, 2017. (CVH I/15.) 31–87.
- FEDELES 2017b. = Fedeles Tamás: Magyar klerikusszentelések Rómában a hitújítás kezdetén (1516-1523). In: VARGA–VÉRTESI 2017. 51–104.
- FEDELES 2018. = Fedeles Tamás: "Ad omnes sacros ordines promoveri". Győri egyházmegyések római szentelési ügyei a késő középkorban. *Arrabona*, 53–56. (2018) 77–144.

- FEDELES 2019a. = Fedeles Tamás: A Magyar Királyság diplomáciai képvisellete a Szentszéknél Mátyás király korában. In: *Mátyás király és az Egyház*. szerk. Fedeles Tamás, Pécs, 2019. 35–54.
- FEDELES 2019b. = Fedeles Tamás: Magyarok Rómában Mátyás király korában. In: *Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 3.* szerk. Böhm Gábor–Czeferner Dóra–Fedeles Tamás, Pécs, 2019. 187–224.
- FEDELES 2019c. = Fedeles Tamás: Magyar szentelendők a római Kúriában a késő középkorban. In: *Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére*. szerk. Hunyadi Zsolt, Debrecen–Szeged, 2019. 152–166.
- FEDELES 2021a. = Fedeles Tamás: Budáról Rómába. A Magyar Királyság szentszéki diplomáciai képviselétének jellemzői a késő középkorban (1458–1526). *Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve*, 4. (2021) 164–193.
- FEDELES 2021b. = Fedeles Tamás: *Devóció és reprezentáció. Főúri vallásosság a késő középkorban*. Pécs, 2021. 144–165.
- FEJÉR 1838. = Fejér György: A' Vaticanumi Levél- 's kézirat-tároknek 's néhány Magyar országot érdeklő okleveleknek, és irományoknak esmértetése. *Tudományos Gyűjtemény*, 22. (1838) 6. 41–72.
- FELDKAMP 1994. = Michael F. Feldkamp: Die europäischen Nuntiaturen in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der Luzerner Nuntiatur. *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*, 88. (1994) 27–48.
- FELDKAMP 1998. = Michael F. Feldkamp: *La diplomazia pontificia. Da Silvestro I a Giovanni Paolo II. un profilo*. Milano, 1998.
- FENEŞAN 2018. = Costin Feneşan: Blandrata György fejedelmi orvos és tanácsos erdélyi birtokviszonyai. In: *Urbs, civitas, universitas: ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére*. szerk. Papp Sándor–Kordé Zoltán–Tóth Sándor László, Szeged, 2018. 111–120.
- FENYVES 1968. = Fenyves György: Egri csillagok. A forgatókönyvíróé a szó. *Magyar Ifjúság*, 12. (1968) 22. 15.
- FERRARO 1993. = Joanne M. Ferraro: *Family and Public Life in Brescia, 1580-1650. The Foundations of Power in the Venetian State*. Cambridge, 1993.
- FICHTNER 1980. = Paula Sutter Fichtner: The Disobedience of the Obedient: Ferdinand I and the Papacy 1555-1564. *The Sixteenth Century Journal*, 11. (1980) 2. 25–34.

- FICHTNER 2005. = Paula Sutter Fichtner: Aber doch ein Friede: Ferdinand I., Ungarn und die Hohe Pforte. In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropaischer Herrscher*. Hgg. Martina Fuchs–Teréz Oborni–Gábor Ujváry, Münster, 2005. 235–247.
- FIRPO 2012. = Massimo Firpo: Morone Giovanni. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 77. 2012. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-morone_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-morone_(Dizionario-Biografico)), letöltés ideje: 2020. 04. 05.
- FLETCHER 2012. = Catherine Fletcher: *Római emberünk. VIII. Henrik itáliai követe*. Budapest, 2012. (ford. Bori Erzsébet)
- FLETCHER 2015. = Catherine Fletcher: *Diplomacy in Renaissance Rome: The Rise of the Resident Ambassador*. Cambridge, 2015.
- FOA 1986. = Anna Foa: Dandini, Girolamo. *Dizionario Biografico degli Italiani*. 32. 1986. https://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-dandini_%28Dizionario-Biografico%29/, a letöltés ideje: 2020. 03. 12.
- FODOR 1991. = Fodor Pál: *Magyarország és az oszmán hódítás*. Budapest, 1991.
- FODOR 1993. = Fodor Pál: Török beszámolók Lippa 1551. évi feladásáról. *Keletkutatás*, (1993) Ősz. 80–95.
- FODOR 2015. = Fodor, Pál: *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Budapest, 2015.
- FODOR–VARGA 2019. = *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs, Budapest, 2019.
- FODOR–VARGA 2020. = *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs, Budapest, 2020.
- FOLLAJTÁR 1942. = Follajtár Ernő: *Baranya vármegye eltűnt helységei*. Pécs, 1942.
- FORESTA 2015. = Patrizio Foresta: »*Wie ein Apostel Deutschlands*«. *Apostolat, Obrigkeit und jesuitisches Selbstverständnis am Beispiel des Petrus Canisius (1543–1570)*. Göttingen, 2015.
- FRAKNÓI 1874. = Frankl [Fraknói] Vilmos: Három magyar bíbornok-jelölt a XVI. században. *Új Magyar Sion*, 5. (1874) 81–100.
- FRAKNÓI 1892a. = Fraknói Vilmos: A római-poroszlai történelmi intézet legújabb kiadványa. *Századok*, 26. (1892) 411–415.
- FRAKNÓI 1892b. = Fraknói Vilmos: Nyomozások a pápai levéltárakban. második és befejező közlemény. *Századok*, 26. (1892) 3. 187–200.

- FRAKNÓI 1901. = Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal*. 1., Budapest, 1901.
- FRAKNÓI 1902. = Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal*. 2., Budapest, 1902.
- FRAKNÓI 1903. = Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal*. 3., Budapest, 1903.
- FRANKL 1863. = Frankl [Fraknói] Vilmos: *A magyar főpapok a trienti zsinaton: a Zsinat befejezésének háromezázados emlékére*. Esztergom, 1863.
- FUCHS–OBORNI–UJVÁRY 2005. = *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropaischer Herrscher*. Hgg. Martina Fuchs–Teréz Oborni–Gábor Ujváry, Münster, 2005.
- GAETA 1957–1958. = Franco Gaeta: Origine e sviluppo della rappresentanza stabile pontificia in Venezia (1485-1533). *Annuario dell'Istituto Storico Italiano per l'età moderna e contemporanea*, 10–11. (1957–1958) 3–281.
- GALLA 1945. = Galla Ferenc: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. *Levéltári Közlemények*, 20–23. (1942–1945) 141–186.
- GALLA 2005. = Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. s.a.r. Fazekas István, Budapest–Róma, 2005. (CVH I/2.)
- GALLA 2010. = Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*. s.a.r. Tusor Péter–Tóth Krisztina, Budapest–Róma, 2010. (CVH II/3.)
- GALLA 2015. = Galla Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. s.a.r. Fazekas István, Budapest–Róma, 2015. (CVH I/11.)
- GÁLLOS 1961. = Gállos Ferenc: Vázlatok Pécsvárad kialakulásának és középkori mezővárosi fejlődésének történetéből. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960*. szerk. Dombay János, Pécs, 1961. 159–181.
- GAPSKI 2004. = Henryk Gapsky: A lengyel egyház és az oszmán birodalom, valamint a török–tatár kérdés a XVI. század első felében. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. szerk. Zombori István, Budapest, 2004. 179–187. (ford. Boros Tünde)
- GARÁDY 1871. = Garády Sándor: Türk Dániel naplója, 1548-1559. *Századok*, 5. (1871) 1. 12–30.
- GÁRDONYI 1909. = Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*. Budapest, 1909.
- GÁRDONYI 1939. = Gárdonyi Albert: A budai városi tanács áruháza 1541-ben. *Tanulmányok Budapest múltjából* 7. (1939) 1–10.

- GÁRDONYI 2019. = Gárdonyi Máté: Krízis és reform a Trienti Zsinat korában. *Teológia*, 53. (2019) 3–4. 138–146.
- GECSÉNYI 2008. = Gecsényi Lajos: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Győr, 2008.
- GERSTE 2021. = Ronald D. Gerste: *Történelmet író betegségek*. Budapest, 2021.
- GÉVAY 1843. = Anton von Gévay: *Itinerar Kaiser Ferdinand's I. 1521–1564*. Wien, 1843.
- GIORDANO 1999. = Silvano Giordano: Papinska diplomacija između XV. i XVI. stoljeca. In: *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija. Simpozij*. urednici: Mladen Andrić–Mirko Valentić, Zagreb, 1999. 59–80.
- GODKIN 1853. = Edwin Lawrence Godkin: *The History of Hungary and the Magyars. From the Earliest Period to the Close of the Late War*. London, 1853.
- GOŁĄBEK 2012. = Katarzyna Gołąbek: *Działalność publiczna biskupa wrocławskiego Andrzeja Zebrzydowskiego w latach 1546–1551 w świetle jego korespondencji*. Redakcja Jolanta Choińska–Mika, Warszawa, 2012.
- GOLLOB 1967. = Hedwig Gollob: *Bischof Friedrich Nausea 1496-1552*. Nieuwkoop, 1967.
- GOMBOSI 1943. = György Gombosi: *Moretto da Brescia*. Basel, 1943.
- GOTOR 2010. = Miguel Gotor: Mignanelli, Fabio. *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 74. 2010. [http://www.treccani.it/enciclopedia/fabio-mignanelli_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/fabio-mignanelli_(Dizionario-Biografico)), letöltés ideje: 2019. 11. 02.
- GREGOROWICZ 2017. = Dorota Gregorowicz: Final Reports of Papal Diplomats as a Cultural Message: The Case of the Polish-Lithuanian Commonwealth. *Legatio*, (2017) 1. 5–32.
- GREGOROWICZ 2018. = Dorota Gregorowicz: Komunikacja i jej aspekty informacyjne w działalności nuncjuszy apostolskich w Rzeczypospolitej (XVI–XVII w.). In: *Komunikacja w epoce staropolskiej*. red. Aleksandry Ziober, Łódź, 2018. 49–73.
- GUERRINI 1930. = Paolo Guerrini: *Una celebre famiglia lombarda: i conti di Martinengo*. Brescia, 1930.
- GUGLER 2000. = Andreas Gugler: Feiern und feiern lassen. Festkultur am Wiener Hof in der zweiten Hälfte des 16. und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. *Frühneuzeit-Info*, 11. (2000) 68–176.
- GUITMAN 2014. = Guitman Barnabás: Fejezetek a schmalkaldeni háború történetéből. *Világtörténet*, 36. 4. (2014) 2. 295–317.
- GUITMAN 2019. = Guitman Barnabás: *Reges pii. A magyar királyok vallásossága a kora újkorban*. Budapest, 2019.

- GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ 2019. = Guitman Barnabás–Korpás Zoltán–Tóth Ferenc–
 B. Szabó János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556.
Világtörténet, 9. (2019) 2. 253–293.
- GULÁCSY 1943. = Gulácsy Irén: *Fekete völgyek*. I–III. Budapest, 1943.
- GYARMATI–LENGVÁRI–PÓK–VONYÓ 2013. = *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és
 az egyetemes történelemben.* szerk. Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–
 Vonyó József, Pécs–Budapest, 2013.
- GYÖRFFY 1963. = Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV.*
 Budapest, 1963.
- GYÖRFFY 2011. = Györffy Erzsébet: *Korai magyar folyóvíznevek.* Debrecen, 2011.
- GYÖRKÖS 2020a. = Györkös Attila: A dinasztikus politika továbbélése az itáliai háborúk idején.
 In: *A nemzetközi kapcsolatok története.* szerk. Schrek Katalin, Debrecen, 2020. 124–132.
- GYÖRKÖS 2020b. = Györkös Attila: "Hirtelen szövetség". A török diplomácia és az európai
 politika a 16. században. In: *A nemzetközi kapcsolatok története.* szerk. Schrek Katalin,
 Debrecen, 2020. 133–139.
- GYÖRKÖS 2020c. = Györkös Attila: Új hatalmi egyensúly keresése - nemzetközi kapcsolatok
 és vallási konfliktusok a 16. században. In: *A nemzetközi kapcsolatok története.* szerk.
 Schrek Katalin, Debrecen, 2020. 140–152.
- GYULAI 2021. = Gyulai Éva: Két udvar vonzásában: a historikus Verancsics Antal. In: *Latin
 nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században.* szerk. Békés Enikő–Kasza
 Péter–Kiss Farkas Gábor. Szeged, 2021. 197–212.
- H. SZILASI 2000. = H. Szilasi Ágota: Arcok I. Az egri Dobó István Vármúzeum
 Képzőművészeti gyűjteményében lévő történeti (főúri polgári, főpapi) festett és szobor
 arcképbábrázolások. *Agria*, XXXVI. szerk. Petercsák Tivadar–Veres Gábor, Eger, 2000.
 423–497.
- HAAG 2018. = Norbert Haag: *Dynastie, Region, Konfession. Die Hochstifte des Heiligen
 Römischen Reiches Deutscher Nation zwischen Dynastisierung und Konfessionalisierung
 (1448–1648).* Münster, 2018.
- HAJNÓCZI 2016. = Hajnóczi Kristóf: Pier Paolo Vergerio és az indexek. In: *Lát(szó)tér. Fiatal
 kutatók italianisztikai tanulmányai.* szerk. Molnár Annamária–Ótott Noémi–Pál József,
 Szeged, 2016. 129–154.
- HANKISS 1928. = Hankiss János: Fráter György francia életírója. *Történelmi Szemle*, 13. (1928)
 79–112.

- HARASZTI–KELÉNYI 2019. = Haraszi Szabó Péter–Kelényi Borbála: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526*. Budapest, 2019.
- HARASZTI–KELÉNYI–SIMON 2019. = *Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni: Az oktatás finansziális háttere a középkorban és a korai újkorban*. szerk. Haraszi Szabó Péter–Kelényi Borbála–Simon Zsolt, Budapest, 2019.
- HARRER-LUCIENFELD 1952. = Paul Harrer-Lucienfeld: *Wien, seine Häuser, Geschichte und Kultur*. 2/2. Wien, 1952.
- HENDE 2021. = Hende Fanni: *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között*. Budapest, 2021.
- HENNINGES 1598. = Hieronymus Henninges: *Theatrum genealogicum ostentans omnes omnium aetatum familias*. IV. Magdeburg, 1598.
- HERBER–MARTOS–MOSS–TISZA 1995. = Herber Attila–Martos Ida–Moss László–Tisza László: *Történelem*. 4. 1500-tól 1789-ig. [h.n.], 1995.
- HERMANN 1973. = Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973.
- HERRMANN 2010. = Johannes Herrmann: *Zu Krankheiten und Tod des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen*. *Neues Archiv für sächsische Geschichte*, 81. (2010) 59–82.
- HILLER 1996. = Hiller István: *A Vatikán és Magyarország (1526-1699)*. In: ZOMBORI 1996. 135–169.
- HODAPP 2018. = Julia Hodapp: *Habsburgerinnen und Konfessionalisierung im späten 16. Jahrhundert*. Münster, 2018.
- HOFFMANN 2005. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1. Abauj-Csongrád vármegye. szerk. Hoffmann István, Debrecen, 2005.
- HORN 2009. = Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Budapest, 2009.
- HORVÁTH 1838. = Horváth Mihály: *Gróf Nádasdy Tamás' élete, némi tekintettel korára*. Buda, 1838.
- HORVÁTH 1868. = *Horváth Mihály kisebb történelmi munkái*. 4. Pest, 1868.
- HORVÁTH 1872. = Horváth Mihály: *Utyiszenich Frater György (Martinuzzi bibornok) élete*. Pest, 1872.
- HORVÁTH 2003. = Horváth Zoltán György: *Képek a középkori Itália magyar emlékeiből*. Budapest, 2003.
- HORVÁTH 2012. = Horváth Viktor: *Török tükrök*. Pécs, 2012.

- HOWARD 2007. = Deborah Howard: Cultural transfer between Venice and the Ottomans in the fifteenth and sixteenth centuries. In: *Forging European Identities, 1400–1700*. ed. Herman Roodenburg, Cambridge, 2007. 138–177.
- HUBERT 1889. = Alfons Hubert: Die Erwerbung Siebenbürgers durch König Ferdinand I. im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende. *Archiv für österreichische Geschichte*, 75. (1889) 481–545.
- HUNYADY 1937. = Hunyady Ferenc: *Szétesett ország. Nádasdy Tamás ur és Fráter György regénye*. Budapest, 1937.
- I. KUBÁN 1942. = I. Kubán Endre: *A szőrösfülű barát. Utyeszenich-Martinuzzi György életregénye*. Timisoara, 1942.
- IGLESIAS 2009. = César Ramos Iglesias: Pacheco de Toledo, Francisco. In: *Diccionario Biográfico Español. III*. 2009. 706–707.
- IJJAS 1932. = Ijjas Antal: Fráter György halála. *Zászlónk*, 30. (1932) 7. 117–119.
- INFELISE 2007. = Mario Infelise: From merchants' letters to handwritten political avvisi: notes on the origins of public information. In: Francisco Bethencourt – Florike Egmond (eds.): *Cultural Exchange in Early Modern Europe. III. Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*. Cambridge, 2008. 33–52.
- ISELIN 1743. = Jacob Christoff Iselin: *Neu-vermehrtes historisch- und geographisches allgemeines Lexicon. 4*. Basel, 1743.
- ISERLOH–GLAZIK–JEDIN 1967. = *Handbuch der Kirchengeschichte. IV. Reformation–Katholische Reform und Gegenreformation*. Von Erwin Iserloh–Josef Glazik–Hubert Jedin, Freiburg–Basel–Wien, 1967.
- IVÁNYI 1904. = Iványi Béla: Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratos formuláskönyv. *Történelmi Tár*, XXVII. 1904. 498–499.
- JABLONKAY 1909. = Jablonkay Gábor SJ: Jézus Társaságának első érintkezései Magyarországgal. *Katolikus Szemle*, 23. (1909) 8. 822–834.
- JAKÓ 1991. = Jakó Zsigmond: Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező. *Magyar Könyvszemle*, 107. (1991) 4. 353–375.
- JAKÓ 1999. = Jakó Klára: A Szalánczyak. (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). In: *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc, Kolozsvár, 1999. 166–175.

- JAKÓ 2009. = Jakó Klára: A társadalmi felemelkedés lehetősége a moldvai és havasalföldi magyar secretariusok körében. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. szerk. Papp Klára–Püski Levente, Debrecen, 2009. 25–40.
- JAKÓ 2016. = Jakó Zsigmond: Az erdélyi levéltárügy története. In: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történetéhez*. szerk. Dáné Veronika–Fejér Tamás–Jakó Klára, Budapest, 2016. 3–94.
- JAKÓ 2020. = Klára Jakó: Queen Isabella's „Most Trusted Man”: János Szalánczy. In: *Isabella Jagellion Queen of Hungary*. eds. Ágnes Máté–Teréz Oborni, Budapest, 2020. 305–326.
- JÁNOSI 1996. = Jánosi Mónika: Egy elfelejtett XVI. századi jogász-püspök, Gregoriánczi Pál. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. ed. Csaba Fazekas, Miskolc, 1996. 70–74.
- JÁSZAY 1982. = Jászay Magda: *Párhuzamok és kereszteződések. A magyar–olasz kapcsolatok történetéből*. Budapest, 1982.
- JÁSZAY 1996. = Jászay Magda: *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról*. Budapest, 1996.
- JÁVOR 2002. = Jávor Anna: Összeírás, leltározás... Kracker-képek nyomában a szerzetesrendek II. József-kori felosztatásának idején. In: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997–2001. Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére*. szerk. Király Erzsébet–Jávor Anna, Budapest, 2002. 69–80.
- JEDIN 1973. = Hubert Jedin: *Il Concilio di Trento. I–III*. Brescia, 1973.
- JEDIN 2009. = Hubert Jedin: *A zsinatok története*. Budapest, 1998. (ford. Víz László)
- JÓKAI 1893. = Jókai Mór: *Fráter György*. Budapest, 1893. (Jelen munkában az 1972-es kiadást [Jókai Mór: *Fráter György. I–II*. szerk. Lengyel Dénes–Nagy Miklós, Budapest, 1972.] használom.)
- JORDÁKY 1945. = Jordáky Lajos: *Werbőczy és Martinuzzi*. Kolozsvár, 1945.
- JØRGENSEN 2012. = Torstein Jørgensen: Excommunication – An Act of Expulsion from Heaven and Earth. In: *The Creation of Medieval Northern Europe. Essays in honour of Sverre Bagge*. eds. Leidulf Melve–Sigbjørn Sønnesyn, Oslo, 2012. 58–69.
- JUHÁSZ 1951. = Juhász Kálmán: János király olasz diplomatája. In: *Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. II*. Hsg. Leo Santifaller, Wein, 1951. 327–333.
- JUHASZ 1961. = Koloman Juhasz: Kardinal Georg Utjesenovich († 1551) und das Bistum Tschanad. In: *Historisches Jahrbuch*, 80. (1961) 252–264.
- KABDEBÓ 1996. = Kabdebó Lóránt: Fráter György. Jókai regénye mai szemmel. In: *Modernnek kell lenni mindenestül?*. szerk. Szigeti Lajos Sándor, Szeged, 1996. 55–65.

- KALOUS 2016. = Antonín Kalous: Financing a Legation: Papal Legates and Money in the Later Middle Ages. In: *Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages*. ed. Roman Zaoral, London, 2016. 205–221.
- KALOUS 2017. = Antonín Kalous: *Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*. Roma, 2017.
- KANÁSZ 2017. = Kanász Viktor: Fráter György gyilkossági perének forrásai a vatikáni levéltárban. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma, 2017. (CVH I/15.) 173–185.
- KANÁSZ 2018a. = Kanász Viktor: Fráter György meggyilkolásának ikonográfiai megjelenítése. *Studia Theologica Transsylvaniae*, 21. (2018) 2. 141–164.
- KANÁSZ 2018b. = Kanász Viktor: Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán. In: *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*. szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László, Veszprém, 2018. 125–153.
- KANÁSZ 2019a. = Viktor Kanász: The Testimony of Miklós Oláh Given during the Investigation of the Murder of György Fráter. In: *Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death*. ed. Emőke Rita Szilágyi, Wien, 2019. 51–63.
- KANÁSZ 2019b. = Viktor Kanász: The Anatomy of a Political Assassination: The Assassination of Cardinal György Fráter (Martinuzzi) and its Consequences. *Folia Historica Cracoviensia*, 25. (2019) 1. 83–109.
- KANÁSZ 2019c. = Kanász Viktor: Girolamo Martinengo apát, pápai nuncius élete és magyarországi tevékenysége. In: *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra*. szerk. Tötös Áron–K. Markaly Aranka–Koloh Gábor–Horváth Illés, Kolozsvár, 2019. 92–106.
- KANÁSZ 2019d. = Viktor Kanász: The Life and Work of the Abbot and Nuncio Girolamo Martinengo in Hungary. In: *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis X*. ed. Gergely Kiss–Gábor Barabás, Pécs, 2019. 211–230.
- KANÁSZ 2021. = Kanász Viktor: "Ez a betegség azonban nem más, mint állandó haldoklás". Szifilisz a kora újkorban. In: *Dögvészkalauz. Járványok és gyógyításuk története az ókortól napjainkig*. szerk. Czeferner Dóra–Fedeles Tamás, Pécs–Budapest, 2021. 75–94.
- KANÁSZ–NAGY-L. 2021. = *Európa elfeledett hadszíntere. A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)*. szerk. Kanász Viktor–Nagy-L. István, Budapest, 2021.

- KARÁCSONYI 1985. = Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Az előszót írta: Csorba László, Budapest, 1985.
- KÁROLYI 1919. = Károlyi Árpád: Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása. *Századok*, 53. (1919) 1–28.
- KASZA 2015. = Kasza Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*. Pécs–Budapest, 2015.
- KASZA 2017. = Kasza Péter: Főpap történetírók a 16. században. In: VARGA–VÉRTESI 2017. 393–407.
- KATONA 1963. = Katona Imre: Sárvár és a Nádasdyak a XVI. században és a XVII. század elején. Savaria. *A Vas Megyei Múzeumok értesítője I*. Szombathely, 1963. 239–255.
- KATONA 1975. = Katona Imre: A Battyányak és a reformáció (1551–1570). Savaria. *A Vas Megyei Múzeumok értesítője 5–6*. Szombathely, 1975. 435–467.
- KELECSÉNYI 2017. = Kelecsényi Kristóf Zoltán: *Az Országház szobrai*. Budapest, 2017.
- KELLNER 2006. = Kellner Anikó: A tökéletes követ – elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében. *Korall*, 7. (2006) 23. 86–115.
- KEMÉNY 1862. = Kemény Zsigmond: *Zord idő*. Pest, 1862.
- KENYERES 2017. = Kenyeres István: Konfliktus vagy konszenzus? A katolikus egyházi vagyon sorsa a 16. századi Magyar Királyságban. In: VARGA–VÉRTESI 2017. 293–317.
- KERESZTURI 1806. = Josephus Aloysius Kereszturi: *Compendiaria Descriptio Foundationis, ac Vicissitudinum Episcopatus, et Capituli M. Varadinensis*. Magno-Varadini, 1806.
- KESERÜ 1984. = Keserü Katalin: *Orlai Petrics Soma, 1882-1880*. Budapest, 1984.
- KEVEHÁZI 2011. = Keveházi László: a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület története. In: *A reformációtól – napjainkig. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon*. I. szerk. Keveházi László, [h.n] 2011.
- KIRCH 2013. = Miriam Hall Kirch: *Death on the Danube, Aspects of Violence in Renaissance Europe*. ed. Jonathan Davies, Farnham, 2013. 61–82.
- KISS 1976. = Kiss Béla: II. Lajos halála. *Vigilia*, 41. (1976) 8. 507–512.
- KISS 2014. = Kiss Gergely: Magyar követség a pisai zsinaton?. XII. Gergely és Magyarország kapcsolata 1408–1409-ben. In: *"Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris"*. *Tanulmányok a konstanzi Zsinat 600. évfordulója alkalmából*. szerk. Bárány Attila–Pósán László, Debrecen, 2014. 70–82.
- KISS 2015. = Kiss Gergely: *Dél-Magyarországtól – Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k. – 1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája*. Pécs, 2015.

- KISS 2019. = *Varietas delectat. A pápai-magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században.* szerk. Kiss Gergely, Pécs, 2019.
- KISS FARKAS 2017. = Kiss Farkas Gábor: Irodalmi útkeresések a katolikus értelmiségben 1530 és 1580 között: négy pályafutás és tanulságai. In: VARGA–VÉRTESI 2017. 331–371.
- KISS FARKAS 2018. = Kiss Farkas Gábor: Istvánffy Miklós Oláh-panegyricusa. In: „*A magyar történet folytatója*”. *Tanulmányok Istvánffy Miklósról.* szerk. Ács Pál–Tóth Gergely, Budapest, 2018. 207–224.
- KLANITIUS 1783. = Martinus Klanitius: *Christiana seculi XVI. per Hungariam in religione tolerantia seu Exercitatio historica de benignissima voluntate regum ex augusta domo austriaca erga Evangelicos, ante confirmatum legibus Regni Hungariae religionis eorum publicum exercitium, etc.* Pestini, 1783.
- KLOCZOWSKI–MÜLLEROWA–SKARBEEK 1994. = Jerzy Kloczowski–Lidia Müllerowa–Jan Skarbek: *A katolikus egyház Lengyelországban.* Budapest, 1994.
- KOLLÁNYI, 1900. = Kollányi Ferencz: *Esztergomi kanonokok 1100-1900.* Esztergom, 1900.
- KOLLER 1998. = *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturberichtsforschung.* Herausgeben von Alexander Koller, Tübingen, 1998.
- KOLLER 2006. = Alexander Koller: Die böhmischen Länder im Spiegel der Berichte der Nuntien und kurialen Instruktionen. In: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740).* Hgg. Václav Buzek–Pavel Král, České Budějovice, 2006. 175–191.
- KOLLER 2016. = Alexander Koller: Die Nuntien und das Konzil von Trient. In: *Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013).* Hgg. Peter Walter–Günther Wassilowsky, 2016. 255–274.
- KOLLER 2018. = Alexander Koller: La dieta di Augusta del 1582 come spazio di esperienza diplomatica. L’esempio dei rappresentanti della curia romana. In: *Diplomatische Wissenskulturen der Frühen Neuzeit. Erfahrungsräume und Orte der Wissensproduktion.* ed. Guido Braun, Berlin–Boston, 2018. 113–134.
- KOLLER 2020. = Alexander Koller: Cardinal Legates and Nuncios. In: *A Companion to the Early Modern Cardinal.* eds. Mary Hollingsworth–Miles Pattenden–Arnold Witte, Leiden–Boston, 2020. 175–197.
- KOLLER 2021. = Alexander Koller: Herrscher auf Distanz. Das schwierige Verhältnis zwischen Kaiser Maximilian I. und den Päpsten. In: *Maximilian I. und Italien.* Hgg. Brigitte Mazohl–Elena Taddei, Bolzano, 2021. 59–69.

- KOLTAY-KASTNER 1957. = Koltay-Kastner Jenő: Pietro Aretino. III. rész. *Filológiai közlöny*, 3. (1957) 2. 179–192.
- KORPÁS 2008. = Korpás Zoltán: *V. Károly és Magyarország*. Budapest, 2008.
- KORPÁS 2009. = Korpás Zoltán: I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével, Juan Alonso de Gámizzal. (1542-1556). *Fons*, 16. (2009) 2. 249–306., 16. (2009) 3. 309–372.
- KORPÁS 2017. = Korpás Zoltán: Buda – Algír – Buda. A magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1542. *Tanulmányok Budapest múltjából* 42. (2017) 85–100.
- KORPÁS–B. SZABÓ 2017. = Korpás Zoltán–B. Szabó János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1550-es országgyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: PAP–FEJÉR–H. SZILASI 2017. 89–116.
- KOSÁRY 1978. = Kosáry Domokos: *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Budapest, 1978.
- KOSÁRY 1986. = Kosáry Domokos: Magyarország külpolitikai helyzete Mohács előtt. In: *Mohács. Tanulmányok*. szerk. Ruzsás Lajos–Szakály Ferenc, Budapest, 1986. 101–126.
- KOVÁCS 2007. = Kovács András: *Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben*. Budapest, 2007.
- KOVÁCS 2013. = Kovács Zsuzsa: Horváth György: Fráter György epitáfiuma. *Lymbus*, 2012–2013, 2013. 51–56.
- KOVÁCS 2015. = Kovács Éva: *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2015.
- KÖKÉNYESI 2015. = Kökényesi Zsolt: Mise és presztízs. A magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között. *Századok*, 149. (2015) 4. 905–939.
- KŐSZEGI 1984. = Kőszegi Imre: *Szerelmes Orsikám*. Budapest, 1984.
- KRETSCHMAYR 1901. = Kretschmayr Henrik: *Gritti Lajos 1480-1534*. Budapest, 1901.
- KROPF 1895–1896. = Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben 1551–1552. *Hadtörténelmi Közlemények*, 8. (1895) 1. 350–366., 509–521., 9. (1896) 1. 53–72.
- KRUPPA 2014. = Kruppa Tamás: *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervék és küzdelmek a Báthory-korban (1578–1597)*. Budapest–Róma, 2014. (CVH II/5.)
- KRUPPA 2017. = Kruppa Tamás: 1541. Mi és mennyi veszett Buda alatt?. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 42. (2017) 61–76.

- KRUPPA 2018. = Kruppa Tamás: A katolikus megújulás ügye Erdélyben a Báthory-korszakban (1580–1605). In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. szerk. Diósi Dávid–Marton József, Budapest–Kolozsvár, 2018. 175–237.
- KRUPPA 2021. = Kruppa Tamás: Pestisjárvány és háború a 16. századi Magyarországon. In: *Dögvészkalauz. Járványok és gyógyításuk története az ókortól napjainkig*. szerk. Czeferner Dóra–Fedeles Tamás, Pécs, 2021. 95–104.
- KUBINYI 1996. = Kubinyi András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490-1526). In: ZOMBORI 1996. 119–134.
- KUBINYI 1999. = Kubinyi András: Magyarok a késő-középkori Rómában. In: *Studia Miskolcinensia*, 3. (1999) 83–91.
- KUZMOVÁ 2020. = Stanislava Kuzmová: Back to the Family – Isabella in Poland, 1552–1556. In: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539-1559)*. ed. Ágnes Máté–Teréz Oborni, Budapest, 2020. 173–193.
- LACZLAVIK 2014. = Laczlavik György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Budapest, 2014.
- LAKATOS 2017. = Lakatos Bálint: Ordo regum. Precedencialisták a pápai udvarban és a magyar király rangja a középkor végén. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Roma, 2017. 137–172.
- LAKATOS 2019a. = Lakatos Bálint: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). I. rész. Kutatási vázlat. *Történelmi Szemle*, 61. (2019) 4. 593–616.
- LAKATOS 2019b. = Bálint Lakatos: Diplomats of the Kings of Hungary and Bohemia (1490-1526). In: Miljan Suzana–B. Halász Éva–Alexandru Simon: *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe. Politics, Law and Society*. London–Zagreb–Cluj–Napoca, 2019. 305–338.
- LAKATOS 2020. = Lakatos Bálint: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. rész. Adattár. *Történelmi Szemle*, 62. (2020) 2. 281–362.
- LAKATOS–BALLA 2018. = Lakatos Attila–Balla Tünde: A nagyváradi püspökség szervezetének és intézményeinek felbomlása a 16. század közepén. In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. szerk. Diósi Dávid–Marton József, Budapest–Kolozsvár, 2018. 145–174.
- LÁNG 2015. = Láng Benedek: *Titkosírás a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 2015.
- LÁZÁR 1969. = Lázár István: Egri csillagok. *Köznevelés*, 25. (1969) 2. 32–33.

- LAZZARINI 2015. = Isabella Lazzarini: *Communication and Conflict. Italian Diplomacy in the Early Renaissance, 1350-1520*. Oxford, 2015.
- Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae:
http://clph.elte.hu/llmaeh/mklsz/simpleserach_b_hu.php, letöltés: 2020. július 18.
- LISSÁK 1970. = Lissák György: *Az aranykígyó*. Budapest, 1970.
- LÖKÖS 1991. = Lökös István: Erasmustól a reformációig: a magyar és a szlovén bibliafordítások történetének párhuzamairól. *Theologiai Szemle*, 34. (1991) 6. 370–376.
- LUCHI 1759. = Giovanni Luchi: *Monumenta Monasterii Leonensis Brevi Commentario Illustrata*. Romae, 1759.
- LUKÁCS 1978. = *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae I. (1551–1600)*. coll. et ed. Ladislaus Lukács S.I., Romae, 1978.
- LUTZ 1964. = Heinrich Lutz: *Christianitas afflicta. Europa, das Reich und die päpstliche Politik im Niedergang der Hegemonie Kaiser Karls V (1552-1556)*. Göttingen, 1964.
- MAKKAY 1995. = Makkay János: Decebál kincsei. *Századok*, 129. (1995) 5. 967–1032.
- MĂLĂNCIOIU–BALLA–LAKATOS 2017. = *Felix terra. Istorie și artă ecleziastică în Episcopia Romano-Catolică de Oradea Felix terra. Történelem és egyházművészet a Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyében*. szerk. Raluca Mălăncioiu–Balla Tünde–Lakatos Attila, București, 2017.
- MALCOLM 2015. = Noel Malcolm: *Agents of Empire. Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World*. Oxford–New York, 2015.
- MALETTKE 2000. = Klaus Malettke: Die Vorstöße der Osmanen im 16. Jahrhundert aus französischer Sicht. In: *Europa und die Türken in der Renaissance*. Hgg. Bodo Guthmüller–Wilhelm Kühlmann, Tübingen, 2000. 373–394.
- MALÉTH 2020. = Maléth Ágnes: *A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342)*. Pécs, 2020.
- MALLETT–HALE 1984. = Michael Edward Mallett–John Rigby Hale: *The Military Organisation of a Renaissance State: Venice c. 1400 to 1617*. Cambridge–New York, 1984.
- MALLETT–SHAW 2014. = Michael Mallett–Christine Shaw: *The Italian Wars, 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe*. London–New York, 2014.
- MÁLYUSZ 1967. = Mályusz Elemér: Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. 1. Abt., 1533-1559. 16. Bd., Nuntiatur des Girolamo Martinengo, 1550-1554 = Nunciaturajelentések Németországból kiegészítő aktákkal, 1550-1554. Bearb. von Helmut Goetz, Tübingen, 1965. *Századok*, 101. (1967) 3–4. 733–736.

- MARCEAU 2020. = Bertrand Marceau: Cardinal Protectors and National Interests. In: *In: A Companion to the Early Modern Cardinal.* eds. Mary Hollingsworth–Miles Pattenden–Arnold Witte, Leiden–Boston, 2020. 198–210.
- MAROSI–NAGY 1985. = Marosi Endre–Nagy László: Habsburg- és törökellenes harcok. *Magyarország hadtörténete. I.* főszerk. Liptai Ervin, Budapest, 1985. 179–336.
- MARTÍ 2020. = Martí Tibor: A spanyol Habsburgok bécsi diplomatáinak információi Bethlen Gábor erdélyi fejedelem politikájáról (1613–1629). In: *"A magyar múltat kutatni, írni és láttatni - ez által szolgálni a hazát". Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos éve előtt.* szerk. Bíró Bence–Miski Péter–Törtei Renáta, Budapest, 2020. 197–216.
- MARTON 2006. = Marton József: *A keresztény újkor.* Marosvásárhely, 2006.
- MÁTÉ–OBORNI 2020. = Ágnes Máté– Teréz Oborni: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559).* Budapest, 2020.
- MCCOOG 1996. = Thomas M. McCoog S.I.: *The Society of Jesus in Ireland, Scotland, and England 1541–1588. 'Our Way of Proceeding?'*. Leiden–New York–Köln, 1996.
- MÉRCZ 2019. = András Mércz: The Coat of Arms of Moses of Mardin. *Journal of Syriac Studies*, 22. (2019) 2. 343–393.
- MESSINA 1990. = Pietro Messina: Del Monte, Innocenzo. *Dizionario Biografico degli Italiani.* 38. 1990., [https://www.treccani.it/enciclopedia/innocenzo-del-monte_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/innocenzo-del-monte_(Dizionario-Biografico)), a letöltés ideje: 2021. 05. 21.
- MESTERHÁZY 1932. = Mesterházy Sándor: *A Somogyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyházmegye története.* Nagykanizsa, 1932.
- METZIG 2016. = Gregor Metzиг: *Kommunikation und Konfrontation: Diplomatie und Gesandtschaftswesen Kaiser Maximilians I. (1486–1519).* Berlin–Boston, 2016.
- MIHALIK 2016. = Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és a magyar választófejedelemség gondolata a 17. század végén. *Történelmi Szemle*, 58. (2016) 3. 383–407.
- MIHALIK 2017. = Mihalik Béla Vilmos: Audiencia elutasítva. A Szentszék és a bécsi udvar Georg Adam von Martinitz római követsége idején (1695-99). In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században.* szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma, 2017. (CVH I/15.) 228–242.
- MIHALIK 2018. = Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése (1696). In: *Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában.* szerk. Diósi Dávid–Marton József, Budapest–Kolozsvár, 2018. 283–304.
- MIKÓ 1860. = Mikó Imre: *Erdély különválása Magyarországtól.* Buda, 1860.

- MOLNÁR 2002. = Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. 1572–1647.* Budapest, 2002.
- MOLNÁR 2004. = Molnár Antal: A Pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526–1686). In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.* szerk. Zombori István, Budapest, 2004. 189–217.
- MOLNÁR 2014. = Molnár Antal: Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1622. évi soproni országgyűlésen. A szentszéki diplomácia és Magyarország a harmincéves háború első időszakában. In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés.* szerk. Dominkovits Péter–Katona Csaba, Sopron–Budapest, 2014. 125–231.
- MOLNÁR 2017. = Molnár Dávid: A magyar egyházi közép- és felsőréteg itáliai egyetemjárása a 16. században. In: VARGA–VÉRTESI 2017. 185–209.
- MOLNÁR 2019. = Molnár Antal: *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus intézmények az oszmán uralom alatt.* Budapest, 2019.
- MOLNÁR 2020a. = Molnár Antal: Egy pápai diplomata történetírói műhelye. Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1625. évi soproni országgyűlésen. In: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés.* szerk. Dominkovits Péter–Katona Csaba–Pálffy Géza, Sopron, 2020. 123–243.
- MOLNÁR 2020b. = Molnár Antal: Megtelepedés Magyarországon. In: *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig.* szerk. Szokol Réka–Szönyei Szilárd, Budapest, 2021. 54–86.
- MONAY 1956. = Monay Ferenc: *A római magyar gyóntatók.* Róma, 1956.
- MONFASANI 2016. = John Monfasani: *Renaissance humanism, from the Middle Ages to Modern Times.* Burlington, 2016.
- MONOK 2020. = Monok István: *A humanizmus és a protestantizmus áttűnései.* Budapest–Eger, 2020.
- MORONI 1853. = *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni.* Compilazione di Gaetano Moroni Romano, Venezia, 1852.
- MOTTA 2008. = Giuseppe Motta: *Martinengo, Girolamo.* In: *Dizionario biografico degli Italiani.* LXXI. ed. Mario Caravale, Roma, 2008. 152–154.
- MUÑIZ–COLLADO 2009. = Dolores Carmen Morales Muñoz–Ángel Fernández Collado: Pacheco y Guevara, Pedro. *Diccionario Biográfico Español, XXXIX.* 2009. 476–477.

- MÜLLER 1960. = Gerhard Müller: Vincenzo Pimpinella am Hofe Ferdinands I. (1529–1532). *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, XL, 1960. 65–88.
- MVA II. = C. Tóth Norbert et alii: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*. Budapest, 2017.
- NAGY 1865. = Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 11.* Pest, 1865.
- NAGY 1978. = Nagy József: *Eger története*. Budapest, 1978.
- NAGY 1995. = *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művész-kultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. szerk. Nagy Ildikó, Budapest, 1995.
- NEMES 2010. = Nemes Gábor: Zaccaria Delfino bíboros győri adminisztrátorsága és kapcsolata Sopron várossal. *Soproni Szemle*, 64. (2010) 4. 397–416.
- NEMES 2014a. = Nemes Gábor: Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526). *Egyháztörténeti Szemle*, 15. (2014) 4. 3–19.
- NEMES 2014b. = Nemes Gábor: Magyarország és az 1525. évi szentév. In: „*Láttak a vizek téged, Istenem...*”. *Tanulmánykötet, 2013–2014*. szerk. Lukácsi Zoltán–Martos Levente Balázs, [Győr], [2014]. 111–115.
- NEMES 2015b. = Nemes Gábor: Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékekkel (1523–1526). *Századok*, 149. (2015) 2. 479–506.
- NEMES 2016a. = Gábor Nemes: The Relations of the Holy See and Hungary under the pontificate of Clement VII (1523–1526). In: *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*. ed. Attila Bárány, Debrecen, 2016. 171–182.
- NEMES 2016b. = Nemes Gábor: Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon, *Századok*, 150. (2016) 2. 369–385.
- NEMES 2017. = Nemes Gábor: Folytonosság vagy újrakezdés? Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak alakulása Mohács előtt és után. In: VARGA–VÉRTESI 2017. 105–133.
- NEMES 2018. = Nemes Gábor: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László, Veszprém, 2018. 9–46.
- NEMES 2021. = Nemes Gábor: Biagio Martinelli pápai szertartásmester naplójának magyar vonatkozású bejegyzései (1519–1525). In: *Fidelitate et caritate. Ünnepi kötet Németh Ottó 60. születésnapjára*. szerk. Jakab Gábor–Németh Miksa–Rétfalvi Balázs, Győr, 2021. 169–179.

- NEMESKÜRTY 1974. = Nemeskürty István: *Elfelejtett évtized. 1542–1552: Tíz esztendő magyar krónikája*. Debrecen, 1974.
- NEMETH PAPO–PAPO 2017. = Gizella Nemeth Papo–Adriano Papo: *Frate Giorgio Martinuzzi. Cardinale, soldato e statista dalmata agli albori del Principato di Transilvania*. Aracne, 2017.
- NEMETH PAPO–PAPO 2018. = Gizella Nemeth Papo–Adriano Papo: *Le guerre turche in Ungheria. 1551-1553*. Trieste, 2018.
- NYÁRI 1901. = Nyári Sándor: *A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei*. Budapest, 1901. 49–53.
- OBORNI 1997. = Oborni Teréz: Fráter György kincstartósága Erdélyben. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. szerk. Nagy Mariann, Pécs, 1997. 61–76.
- OBORNI 1999a = Oborni Teréz: Fráter György. In: *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből*. szerk. Rácz Árpád, Budapest, 1999. 63–66.
- OBORNI 1999b = Oborni Teréz: Fráter György. *Rubicon*, 10. (1999) 7. 21–25.
- OBORNI 2002a. = Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd alatt 1552–1556*. Budapest, 2002.
- OBORNI 2002b. = Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Budapest, 2002.
- OBORNI 2003. = Oborni Teréz: Fráter György. In: *Szürke eminenciások a magyar történelemben*. szerk. Szentpéteri József, Budapest, 2003. 50–53.
- OBORNI 2009. = Oborni Teréz: Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541-1551). *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 1. 21–43.
- OBORNI 2011. = Oborni Teréz: Az ördögös barát kincse. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. minden kor. A főszerkesztő Kőszeghy Péter LX. születésnapjára*. szerk. Bartók István–Csörsz Rumen István, Budapest, 2011. 225–227.
- OBORNI 2014. = Oborni Teréz: Barát vagy ellenség. Egy árulás története, Erdély, 1551. *Korunk*, 25. (2014) 11. 13–23.
- OBORNI 2017a. = Oborni Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Pécs–Budapest, 2017.
- OBORNI 2017b. = Oborni Teréz: Fráter György és Buda eleste. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 42. (2017) 39–60.
- OBORNI 2018. = Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Budapest, 2018.
- OBORNI 2021. = Oborni Teréz: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérkertje*. szerk. Rácz Árpád, Budapest, [2021.]

- O'MALLEY 2006. = John W. O'Malley: *Az első jezsuiták*. Budapest, 2006. (ford. Török Péter)
- O'MALLEY 2013. = John W. O'Malley: *Trent. What Happened at the Council?*. Cambridge, 2013.
- O'MALLEY 2020. = John W. O'Malley: *A pápaság története*. Budapest, 2020. (ford. Szeles Ágnes)
- ORBÁN 1870. = Orbán József: *Magyarország története népiskolák számára*. Sárospatak, 1870.
- ORBÁN 1944. = Orbán László: *A trentói Zsinat négyszázéves jubileumára*. *Theologia*, 11. (1944) 4. 335–347.
- ORGONA 1999. = Orgona Orsolya: *Jan Zygmunt. János Zsigmond lengyelországi udvara*. *Folia Historica, 1998–1999*, 21. (1999) 5–33.
- OROSS 2019. = Oross András: *EUrópa GÉNiusza. Savoyai Eugén élete és kora 1663–1736*. Pécs–Budapest, 2019.
- ÓVÁRY 1877. = Óváry Lipót: *Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban*. *Századok*, 11. (1877) 1. 1–17.
- ÖRSY 1983. = Örsy Attila: *Fráter György életdrámája*. Budapest, 1983.
- P. SZATHMÁRY 1859. = P. Szathmáry Károly: *Izabella. I–II*. Pest, 1859.
- PÁL 2014. = Pál Judit: *A Habsburg Monarchia története 1526–1848*. Kolozsvár, 2014.
- PÁLFFY 1999a. = Pálffy Géza: *Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya (1542-1546 és 1548-1552)*. In: *Nádasdy Tamás (1498-1562). Tudományos emlékülés: Sárvár, 1998. szeptember 10-11.* szerk. Söptei István, Sárvár, 1999. 29–54.
- PÁLFFY 1999b. = Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére*. Győr, 1999.
- PÁLFFY 2000. = Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. Budapest, 2000.
- PÁLFFY 2004. = Pálffy Géza: *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*. *Századok*, 138. (2004) 5. 1005–1101.
- PÁLFFY 2009. = Pálffy Géza: *A három részre szakadt ország. 1526–1606*. Budapest, 2009.
- PÁLFFY 2011. = Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2011.
- PÁLFFY–KEES 2018. = Pálffy Géza–Kees Teszelszky: *Koronázási jelvényeink leghosszabb távolléte: Erdélyből Bécsen és Prágán át Pozsonyig (1551–1608)*. In: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. szerk. Pálffy Géza, Budapest, 2018. 169–269.

- PALLAVICINO 1795. = Pallavicino, Francesco Sforza: *Istoria del concilio di Trento*. Faenza, 1795.
- Pap 2020. = *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatátáj történeti földrajzi kutatása*. szerk. Pap Norbert, Budapest, 2020.
- PAP NORBERT ET AL. 2019. = Pap Norbert et al.: Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői - a mohácsi csata centrumtárságának lokalizálása. *Történelmi Szemle*, 61. (2019) 2. 209–246.
- PAP NORBERT ET AL. 2020. = Pap Norbert et al.: II. Lajos halálának helye. *Történelmi Szemle*, 62. (2020) 1. 73–109.
- PAP–FEJÉR–H. SZILASI 2017. = *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában. 1552–1568*. szerk. Bujdosóné Pap Györgyi–Fejér Ingrid–H. Szilasi Ágota, Eger, 2017.
- PAPO 2009. = Adriano Papo: Le diverse versioni sull’assassinio di György Martinuzzi Utyeszenics e sul ritrovamento del suo tesoro. *Mediterrán Tanulmányok*, 18. (2009) 5–21.
- PAPO 2011a. = Adriano Papo: György Martinuzzi Utyeszenics e la regina Isabella Jagellone: protagonisti e antagonisti della storia ungherese nel XVI secolo. *Crisia*, 41. (2011) 161–169.
- PAPO 2011b. = Adriano Papo: *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del cinquecento*. Szombathely, 2011.
- PAPO–NÉMETH 2009. = Adriano Papo–Gizella Németh: La carriera, le proprietà e i tesori di György Martinuzzi Utyeszenics, *Crisia*, 29. (2009) 173–184.
- PAPO–NÉMETH 2012. = Adriano Papo–Gizella Németh: La testimonianza di Giorgio Biandrata al «processo Martinuzzi» (1553). In: *La storia di un ri–conoscimento: i rapporti tra l’Europa Centro–Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all’Età dei Lumi*. a cura di Cristian Luca e Gianluca Masi, Brăila–Udine, 2012. 87–117.
- PAPO–NÉMETH PAPO 2019. = Adriano Papo–Gizella Németh Papo: *Nemăsurata ispită a puterii. Gheorghe Martinuzzi, adevăratul rege al Transilvaniei în secolul al XVI-lea*. Oradea, 2019.
- PAPO–NÉMETH 2019a. = Adriano Papo–Gizella Németh: La testimonianza di Antal Verancsics al processo per l’assassinio di Frate Giorgio Martinuzzi. *Mediterrán Tanulmányok*, 28. (2019) 119–137.
- PAPO–NÉMETH 2019b. = Adriano Papo–Gizella Németh: La testimonianza di Tamás Nádasdy al processo per l’assassinio di Frate Giorgio Martinuzzi. *Crisia*, 49. (2019) 183–198.

- PAPO–NÉMETH 2020. = Adriano Papo–Gizella Németh: La testimonianza del vescovo di Veszprém Pál Bornemisza al processo per l'assassinio di Frate Giorgio Martinuzzi. 1553. *Crisia*, 50. (2020) 115–130.
- PAPO–NÉMETH 2021. = Adriano Papo–Gizella Németh: Documenti probatori presentati da Ferdinando d'Asburgo nell'inchiesta per l'uccisione di Frate Giorgio Martinuzzi Utyeszenics (1551). *Mediterrán Tanulmányok*, 31. (2021) 25–49.
- PAPP 2008. = Papp Klára: *Erdélyi fejedelmek*. Debrecen, [2008.]
- PASTOR 1924. = Ludwig Freiherr von Pastor: *The History of the Popes, from the Close of the Middle Ages. XIII*. London, 1924.
- PÁSZTOR 2000. = Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, 2000.
- PAYR 1908. = Payr Sándor: *Kanizsai Orsolya. Főrangú magyar nő a XVI. századból. Élet- és jellemrajz*. Budapest, 1908.
- PAYR 1914. = Payr Sándor: Protestáns volt-e Nádasdy Tamás?, *Protestáns Szemle*, 26. (1914) 9–10. 475–489.
- PAYR 1924. = Payr Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. I*. Sopron, 1924.
- PÁZMÁNDY 1930. = Pázmándy Dénes: Martinnzzi meggyilkoltatása. *Ellenőr*, 17. (1930) 19. 19–20.
- PÉTER 1995. = Péter Katalin: Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről, In: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. szerk. Péter Katalin, Budapest, 1995. 56–65.
- PÉTER 2013. = Péter Katalin: *Magánélet a régi Magyarországon*, Budapest, 2013.
- PETRICHEVICH 1941. = Raduchi és Széplaki báró Petrichevich Horváth Emil: Fráter György leszármazása. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 10. (1941) 223–231.
- PETRITSCH 2005. = Ernst D. Petritsch: Abenteurer oder Diplomaten? Ein Beitrag zu den diplomatischen Beziehungen Ferdinands I. mit den Osmanen. In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropaischer Herrscher*. Hgg. Martina Fuchs–Teréz Oborni–Gábor Ujváry, Münster, 2005. 249–261.
- PETROVICS 2015. = Petrovics István: A város története a 14. század közepétől 1526-ig. In: *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig*. szerk. Font Márta, Pécs, 2015. 173–288.
- PIEPER 1894. = Anton Pieper: *Zur Entstehungsgeschichte der Ständigen Nuntiaturen*. Freiburg im Breisgau, 1894.

- PIEPER 1897. = Anton Pieper: *Die päpstlichen Legaten und Nuntien in Deutschland, Frankreich und Spanien seit der Mitte des sechzehnten Jahrhunderts. I.* Münster i. W., 1897.
- PLATZHOFF 1906. = Walter Platzhoff: *Die Theorie von der Mordbefugnis der Obrigkeit im XVI. Jahrhundert.* Berlin, 1906.
- PODAVINIUS 1583. = David Podavinius: *Omen de Hieronymo Martinengo comite perillustri, et abbate praestantissimo Romam proficiscente.* Brixiae, 1583.
- PODHRADCZKY 1839. = Podhradczky József: Nádasdy Tamás nádor, nem volt protestans. *Tudománytár*, 3. (1839) 6. 166–170.
- PRODI 1963. = Paolo Prodi: *Diplomazia del Cinquecento. Istituzioni e prassi.* Bologna, 1963.
- PRODI 1982. = Paolo Prodi: *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: La monarchia papale nella prima età moderna.* Bologna, 1982.
- PYHRR–GODOY 1998. = Stuart W. Pyhrr–José-A. Godoy: *Heroic Armor of the Italian Renaissance: Filippo Negrolì and His Contemporaries.* New York, 1998.
- QUESTIER 2019. = Michael Questier: *Dynastic Politics and the British Reformations, 1558–1630.* Oxford, 2019.
- RÁCZ 1996. = Ráczy György: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301-1387). In: ZOMBORI 1996. 55–81.
- RANKE 1886. = Ranke Lipót: *A római pápák az utolsó négy században.* 1. Budapest, 1886.
- RÁTH 1896. = Ráth György: Bullinger Henrik és a magyar reformáció. Második és befejező közlemény. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 6. (1896) 3. 273–289.
- RAUSCH 2009. = Rausch Petra: „Így kelet az kincses Buda az Szolimán terek császár kezébe”-Verancsics Antal tanulmánya Buda ostromáról és elfoglalásáról (1541). *Publicationes Universitatis Miskolcensis, sectio philosophica*, 14. (2009) 3. 145–192.
- REDONA–VIRGILIO 1988. = Begn Redona–Pier Virgilio: *Alessandro Bonvicino. Il Moretto da Brescia.* Brescia, 1988.
- REINHARD 2017. = Wolfgang Reinhard: *Felekezeti és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei.* szerk. Tusor Péter, ford. Forgó András, Budapest, 2017.
- RÉVÉSZ 1859. = Révész Imre: *Erdősi János magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére.* Debrecen, 1859.
- RÉVÉSZ 2014. = Révész Emese: A "magyar régészeti festészet úttörője": Vízkelety Béla (1825-1864). In: „Képes világ”. *Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról.* szerk. Szvoboda Dománzky Gabriella, Budapest, 2014. 331–378.
- RIZZINI 1896. = Prospero Rizzini: *Illustrazione dei Civili Musei. Smalti.* Brescia, 1896.

- ROBINSON 2012. = Adam Patrick Robinson: *The Career of Cardinal Giovanni Morone (1509–1580): Between Council and Inquisition*. Farnham–Burlington, 2012.
- RÓKA 2002. = *Egy gyűjtő és gyűjteménye, Ernst Lajos és az Ernst Múzeum*. szerk. Róka Enikő, Budapest, 2002.
- ROMANO 1852. = *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni*. Compilazione di Gaetano Moroni Romano, Venezia, 1852.
- RONCHI 2008. = Laura Ronchi De Michelis: Martinengo, Celso. *Dizionario biografico degli Italiani*. LXXI. Roma. 2008. 147–149.
- ROSSI 1994. = Francesco Rossi: "Affari quadrari" tra Bergamo e Brescia. In: *Scritti in onore di Gaetano Panazza*. Brescia, 1994. 329–342.
- RÜHL 2011. = Anna Rühl: *Moretto da Brescia. Bildnisse. Studien zu Form, Wirkung und Funktion des Porträts in der italienischen Renaissance*. Stuttgart, 2011.
- RYCAUT 1694. = Paul Rycaut: *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*. Augsburg, 1694.
- SACCHINO 1616. = Francisco Sacchino: *De Vita & Rebus gestis P. Petri Canisii... Ingolstadii*, 1616.
- SÁRKÖZY 2017. = Sárközy Péter: *Roma est Patria omnium fuitque. A római Szent István Körtemplom magyar emlékei*. Budapest, 2017.
- SAS 1968. = Sas György: Egri csillagok. Gárdonyi Géza regénye filmen. *Film Színház Muzsika*, 12. (1968) 51. 4–5.
- SCADUTO 1974. = Mario Scaduto S.I.: *L'epoca di Giacomo Laínez. 1556–1565*. Roma, 1974.
- SCHMIDT 1998. = Peter Schmidt: 100 Jahre Forschung zur päpstlichen Politik und Diplomatie. (1500-1800). Ein wissenschaftsgeschichtliches Panorama. In: *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturberichtsforschung*. Herausgeben von Alexander Koller, Tübingen, 1998. 395–411.
- SCHMITTH 1768. = Nicolaus Schmitth: *Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati. II. Tyrnaviae*, 1768.
- SCHMIDT 2013. = Bernward Schmidt: *Die Konzilien und der Papst. Von Pisa (1409) bis zum Zweiten Vatikanischen Konzil (1962–65)*. Freiburg–Basel–Wien, 2013.
- SCHORN-SCHÜTTE 2000. = Luise Schorn-Schütte: *Karl V. Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*. München, 2000.
- SCHULLER 1862. = Johann Karl Schuller: *Die Verhandlungen von Mühlbach im Jahre 1551 und Martinuzzi's Ende*. Hermanstadt, 1862.

- SCHWICKER 1867. = Johann Heinrich Schwicker: Kardinal Martinuzzi und die Reformation in Ungarn und Siebenbürgen. In: *Oesterreichische Vierteljahresschrift für katholische Theologie*, 6. (1867) 397–448.
- SEKULIĆ 1996. = Ante Sekulić: *Naš velikan graditelj povijesti Juraj Utišinović Martinušević. 1482.-1551.* Jastrebarsko, 1996.
- SEKULIĆ 1997. = Ante Sekulić: Brat Juraj Utišinović graditelj povijesti (Fráter György történelemformáló tevékenysége). *Zalai Múzeum*, 7. (1997) 11–18.
- SEIDEL 2012. = Seidel, Peter M.: *Michael Holding (1506–1561). Ein Bischof im Dienst von Kirche und Reich.* Münster, 2012.
- SEIFERT 1978. = Arno Seifert: *Weltlicher Staat und Kirchenreform. Die Seminarpolitik Bayerns im 16. Jahrhundert.* Münster Westfalen, 1978.
- SEIPEL 2003. = *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie.* Hrsg.: Wilfried Seipel, Wien, 2003.
- SELMİ 2003. = Elisabetta Selmi: Da Erasmo a Calvino: un contributo per la storia della familia Martinengo. (Un codice erasmiano di Girolamo Martinengo e un carteggio inedito di Ulisse). In: *Pietro Martire Vermigli (1499–1562). Umanista, riformatore, pastore.* ed. Achille Olivieri, Roma, 2003. 305–331.
- SELMİ 2018. = Elisabetta Selmi: Tendenze erasmiane e calviniste tra i Martinengo nel Cinquecento. In: *Fortunato Martinengo. Un gentiluomo del Rinascimento fra arti, lettere e musica.* a cura di Marco Bizzarini e Elisabetta Selmi, Brescia, 2018. 273–294.
- SÉNIÉ 2017. = Jean Sényé: Santacroce, Prospero. *Dizionario Biografico degli Italiani.* vol. 90. 2017. <http://www.treccani.it/enciclopedia/prospero-santacroce> (Dizionario-Biografico), letöltés ideje: 2020. 04. 05.
- SETTON 1984. = Kenneth Meyer Setton: *The Papacy and the Levant (1204–1571).* IV. Philadelphia, 1984.
- SIGAL 1989. = Pierre André Sigal: *Isten vándorai. Középkori zarándoklatok és zarándokok.* Budapest, 1989. (fordította: Gyáros Erzsébet)
- SIMON 2008. = Simon Zsolt: Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, sectio philosophica*, 13. (2008) 3. 315–332.
- SLÍZ 2004. = Slíz Mariann: A pletyka mint történeti forrás, In: *Információáramlás a kora újkorban.* szerk. Z. Karvalics László–Kis Károly, Budapest, 2004. 82–107.
- SOLYMOȘI 1996. = Solymosi László: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején (13. század). In: ZOMBORI 1996. 47–54.
- SOMLYAI 1970. = Somlyai László: *Fráter György.* Kolozsvár, 1970.

- SÖRÖS 1905. = Sörös Pongrác: Egy fejezet Oláh Miklós életéből. *Katolikus Szemle*, 19. (1905) 2. 113–133.
- SÖRÖS 1917. = Sörös Pongrác: Frangepán Ferencz kalocsai érsek egri püspök. 2. közlemény. *Századok*, 51. (1917) 545–576.
- SQUICCIARINI 1998. = Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici a Vienna*, Città del Vaticano, 1998.
- SQUICCIARINI 1999. = Donato Squicciarini: *Die Apostolischen Nuntien in Wien*. Vatikanstadt, 1999.
- SQUICCIARINI 2000 = Donato Squicciarini: *Die apostolischen Nuntien in Wien*. Vatican, 2000.
- STEWART 1891. = Rose Stewart: *St. Ignatius Loyola and the early Jesuits*. London, 1891.
- STÖHR 1913. = Stöhr Géza Ker. János: III. Gyula pápa és a renaissance művészete. *Katolikus Szemle*, 27. (1913) 7. 748–765.
- STROHMEYER 2017. = Arno Strohmeier: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. *Történelmi Szemle*, 59. (2017) 2. 177–198.
- STURDY 2002. = David J. Sturdy: *Fractured Europe. 1600-1721*. Oxford, 2002.
- SUCCURRO 2015. = Maria Chiara Succurro: Building an Identity. King Desiderius, the Abbey of Leno (Brescia), and the Relics of St. Benedict (8th Century). In: *Life and Religion in the Middle Ages*. ed. Flocel Sabaté, Cambridge, 2015. 15–33.
- SUDÁR 2020a. = Sudár Balázs: Földvár falu a török korban. *Történelmi Szemle*, 62. (2020) 1. 153–168.
- SUDÁR 2020b. = Sudár Balázs: A mohácsi náhije és települései a 16–17. században. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. szerk. Haramza Márk et al., Budapest, 2020. 13–32.
- SUGÁR 1971. = Sugár István: *Az egri vár és viadala*. Budapest, 1971.
- SZABÓ 1997. = Szabó Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Budapest, 1997.
- SZABÓ 2006. = Szabó Péter: Térszimbolika a gyulafehérvári főtemplomban: Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározásához. *Ars Hungarica*, 34. (2006) 1. 19–28.
- SZABÓ 2008. = Szabó Péter: Államférfiből szerzetes. Az alvinci környezet és Fráter György szerepváltása. In: Szabó Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 2008. 36–46.
- SZÁDECZKY 1888. = Szádeczky Lajos: *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552–1556*. Budapest, 1888.

- SZAKÁLY 1989. = Szakály Ferenc: A felszabadító háborúk történeti helyéről (Ki felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?). In: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688.* szerk. Szita László, Pécs, 1989. 23–42.
- SZAKÁLY 1989. = Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* Budapest, 1995.
- SZALAI 2021. = Szalai Béla: *Így tudták, így hitték, így képzeltek. A magyar történelem kortárs metszeteiken. 1514–1592.* Budapest, 2021.
- SZALAY 1865. = Szalay László: *Magyarország története.* Pest, 1865.
- SZÁNTÓ 1968. = Szántó Imre: Az 1552. évi szegedi hadjárat. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 29. (1968) 3–31.
- SZÁNTÓ 1972. = Szántó Imre: I. Ferdinánd király intézkedései 1552 nyarán Eger és Szolnok védelmére. *Agria*, 8–9. (1972) 201–213.
- SZÁNTÓ 1977. = Szántó Imre: Ali budai pasa hadjárata 1552 nyarán a Hont-Nógrád megyei várak ellen. *Történelmi Szemle*, 20. (1977) 1. 31–52.
- SZÁNTÓ 1980b. = Szántó Imre: A török 1551. évi őszi hadjárata a Temes-vidék és a Maros-völgy meghódítására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1972) 1. 73–98.
- SZÁNTÓ 1985. = Szántó Imre: *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon. 1541–1593.* Budapest, 1985.
- SZÁRAY 2012. = Száray Miklós: *Történelem 10.* Budapest, 2012.
- SZEKFŰ 1914. = Szekfű Gyula: Két historiographus Castaldo erdélyi seregében. *Századok*, 48. (1914) 1. 17–33.
- SZEKFŰ 1935. = Szekfű Gyula: Negyedik könyv. XVI. Század – Ötödik könyv. XVII. század. In: Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet. 3.* Budapest, 1935.
- SZELESTEI 1985. = Szelestei N. László: Fráter György a püspöki tisztségről (négy képpel). *Magyar Könyvszemle*, 101. (1985) 1. 48–54.
- SZENTIVÁNYI 1958. = Robertus Szentiványi: *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae.* Szeged, 1958.
- SZENTPÉTERY 1987. = Szentpétery Imre: *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II/4. 1290–1301.* Budapest, 1987.
- SZILÁGYI 1866. = Szilágyi Sándor: *Erdélyország története. I.* Pest, 1866.
- SZILÁGYI 2019a. = *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus.* Hrsg. Emöke Rita Szilágyi, Wien, 2019.

- SZILÁGYI 2019b. = Szilágyi Csaba: A római Collegium Hungaricum alapításának előzményei. In: *Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése.* szerk. Somorjai Ádám–Somorjai Gabi, Budapest, 2019. 167–178.
- SZOVÁK 1996. = Szovák Kornél: Pápai-magyar kapcsolatok a 12. században. In: ZOMBORI 1996. 21–46.
- SZOVÁK 2022. = Szovák Márton: *A történetírás határán. Marin Sanudo naplójának forrásai és magyar vonatkozásai.* [doktori disszertáció] Budapest, 2022.
- SZUROMI 2010. = Szuromi Szabolcs Anzelm: A püspök erőszakos halála kánonjogi szempontból. Megjegyzések Fráter György halálához. *Iustum aequum salutare*, 6. (2010) 119–124.
- TAFFERNER 2007. = Lioba Tafferner: Der „Münchener Kodex“. Sein Weg nach München und seine Entdeckung in der Kgl. Hof- und Staatsbibliothek. *Ungarn-Jahrbuch 28 (2005–2007)*. München, 2007. 199–228.
- TARDOS 1907. = Tardos Viktor: *György barát.* Budapest, 1907.
- THOU 1609. = Jac[ques] Aug[uste] Thuani: *Historiarum sui temporis opera. I.* [h.n.] 1609.
- TIMON 1764. = Samuel Timon: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum a nativitate...* Claudiopoli, 1764.
- TÍMÁR 2012. = Tímár György: A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvései a hódoltság idején. In: *Pécs a hódoltság korában.* szerk. Szakály Ferenc–Vonyó József, Pécs, 2012. 169–207.
- TOLLET 2006. = Tollet, Daniel: Religious coexistence and competition in the Polish–Lithuanian Commonwealth c. 1600. In: *Religion and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700.* eds. Heinz Schilling–István György Tóth, Cambridge, 2006. 64–87.
- TOMMASINO 2008. = Pier Mattia Tommasino: Giovanni Battista Castrodardo bellunese traduttore dell’Alcorano di Macometto (1547). *Oriente Moderno, Nuova serie*, 88. (2008) 1. 15–40.
- TÓTH 1902. = Tóth Szabó Pál: Jelentés vatikáni kutatásaimról. *Akadémiai Értesítő*, (1902) 4. 177–186.
- TÓTH 1999. = Tóth István György: A Trentói Zsinat és Magyarország. *Vigilia*, 64. (1999) 5. 339–347.
- TÓTH 2000. = Tóth István György: A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622). *Történelmi Szemle*, 42. (2000) 1–2. 19–68.
- TÓTH 2003a. = Tóth István György: A katolikus megújulás ellentmondásai I. Ferdinánd uralma alatt. *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. 129–138.

- TÓTH 2004b. = Tóth István György: A szaggatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622-1700. *Századok*, 138. (2004) 4. 843–892.
- TÓTH 2007. = Tóth István György: *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 2007.
- TÓTH 2012. = Tóth Tamás: A Collegium Germanicum et Hungaricum levéltára. In: *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma, 2012. (CVH I/8) 137–156.
- TÓTH 2014. = Tóth Gergely: Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben. Révay Péter Monarchiája. In: *Clio Inter Arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. szerk. Tóth Gergely, Budapest, 2014. 117–147.
- TÓTH 2017. = Tóth Tamás: A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban 1711–1780. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma, 2017. (CVH I/15.) 317–335.
- TÓTH 2017. = Tóth Tamás: A megújulás szolgálatában. Germanikusok a 17. századi Magyar Királyságból. In: *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécs, 2018. 93–120.
- TÓTH 2020. = Tóth Sándor László: Két világ között: Tót Mihály és a „szegedi veszedelem” 1552-ben. In: *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya*. szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Budapest, 2020. 89–110.
- TÓTH 2021. = Tóth Tamás: *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*. Budapest, 2021.
- TÓZSA-RIGÓ 2021. = Tózsza-Rigó Attila: Egy önkéntes „fogságba” vonulás története. V. Károly lemondásának és visszavonulásának körülményei. In: *Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és koraiújkori Európában*. szerk. Bárány Attila–Pósán László, Debrecen, 2021. 197–213.
- TÖRÖK 1929. = Török Pál: A Habsburgok első sztambuli rezidense. Malvezzi János Mária. *Budapesti Szemle*, 57. (1929) 622–623. 413–435., 87–104.
- TÖRÖK 1930. = Török Pál: *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai. 1527–1547*. Budapest, 1930.
- TRECCANI 1963. = Giovanni Treccani degli Alfieri: *Storia di Brescia II. La dominazione Veneta (1426–1575)*. Morcelliana, 1963.

- TUSOR 1999. = Tusor Péter: Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. In: *Eszterházy Károly Emlékkönyv*. szerk. Kovács Béla, Eger, 1999. 23–42.
- TUSOR 2004a. = Tusor Péter: *A barokk pápaság*. Budapest, 2004.
- TUSOR 2004b. = Tusor Péter: A magyar egyházi elit római hírforrásai a kora újkorban. In: *Információáramlás a kora újkorban*. szerk. Z. Karvalics László–Kiss Károly, Budapest, 2004. 108–124.
- TUSOR 2004c. = Tusor Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, Budapest–Róma, 2004. (CVH I/1exc.)
- TUSOR 2004d. = Tusor Péter: A magyar koronabíborosi és bíborosprotektori "intézmény" kialakulása és elhalása a XV–XVI. században. In: *Várak, templomok, ispotályok. tanulmányok a magyar középkorról*. szerk. Neumann Tibor, Budapest, 2004. 291–310.
- TUSOR 2005. = Tusor Péter: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*. Budapest–Róma, 2005. (CVH I/3.)
- TUSOR 2008. = Tusor Péter: Ellenreformációs haditerv 1606-ból (Forrásközlés). In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó, Budapest, 2008. 73–91.
- TUSOR 2010. = Tusor Péter: A prágai nunciatúra tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16–17. század fordulóján. *Századok*, 144. (2010) 5. 1165–1182.
- TUSOR 2012a. = Péter Tusor: *The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy*. Budapest–Rome, 2012. (CVH II/4.)
- TUSOR 2012b. = Péter Tusor: *The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy*. Budapest–Rome, 2012. (CVH II/4.)
- TUSOR 2014. = Tusor Péter: A konstanzi bulla „alkalmazása”. A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században. In: *"Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris". Tanulmányok a konstanzi Zsinat 600. évfordulója alkalmából*. szerk. Bárány Attila–Pósán László, Debrecen, 2014. 219–239.
- TUSOR 2016a. = Péter Tusor: *The Baroque Papacy (1600–1700)*. Viterbo–Sette Citta, 2016.
- TUSOR 2016b. = Tusor Péter: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*. Budapest–Róma, 2016. (CVH I/13.)
- TUSOR 2016b. = Péter Tusor: The Hungarian Episcopate and the Papacy after 1526. In: *The Jagiellonians in Europe. Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*. ed. Bárány, Attila, Debrecen, 2016. 185–206.

- TUSOR 2017a. = *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása (A Pázmány–Tholdy archívum irataival)*. Feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja Tusor Péter, Budapest–Róma, 2017. (CVH II/6.)
- TUSOR 2017b. = Tusor Péter: Magyarország és Róma, 1628-1635 (J. B. Pallotto, C. Rocci és M. Baglioni bécsi nunciatúrájának magyar vonatkozásai). *Aetas*, 32. (2017) 3. 74–93.
- TUSOR 2017c. = Tusor Péter: Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605–1711 (Historiográfia és projektterv). In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma, 2017. (CVH I/15.) 243–315.
- TUSOR 2018a. = Tusor Péter: Zsinati és nunciatúrai bíraskodás a kora újkori Magyarországon (Forrásközlés 1638-ból). *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2018. 245–264.
- TUSOR 2018b. = Tusor Péter: Magyarország bíboros protektorátusa a 15–17. században (Áttekintés). *Egyháztörténeti Szemle*, 4. (2018) 19. 3–21.
- TUSOR 2018c. = Péter Tusor: I cardinali della corona ed i protettori del regno d’Ungheria (o degli stati asburgici) tra Quattro e Seicento. In: *Gli “angeli custodi” delle monarchie. I cardinali protettori delle nazioni*. ed. Sanfilippo, Matteo–Tusor, Péter, Viterbo–Sette Citta, 2018. 251–276.
- TUSOR 2022. = Tusor Péter: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)*. Budapest–Róma, 2022. (CVH I/20.)
- TUSOR, 2008. = Tusor Péter: Felekezetszerveződés a kora újkorban. *Vigilia*, 73. (2008) 1. 12–18.
- TUSOR–FAZEKAS 2018. = Tusor Péter–Fazekas István: 17–18. századi ferences misszionáriusok a Felvidéken és Erdélyben. In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. szerk. Diósi Dávid–Marton József, Budapest–Kolozsvár, 2018. 239–282.
- UDVARHELYI 2010. = Udvarhelyi Nándor: *A czerstochowai pálos kolostor magyar emlékei*. Budapest, 2010.
- URBÁN 2000 = Urbán László: Kultúra és egészségügy a Nádasdyak idején. In: *Sárvár története*. szerk. Söptei István, Sárvár, 2000. 191–209.
- UTJEŠINOVIĆ 1881. = Ognoslav Utješinović: *Lebensgeschichte Des Cardinals Georg Utiešenović Genannt Martinusius: Mit Dessen Bildniss, Familien-Wappen Und Einer Skizze Der Ruinen Seines Ahnenschlosses*. Wien, 1881.
- VADAI 2017. = Vadai István: Tinódi Sebestyén Buda veszéséről. *Tanulmányok Budapest múltjából, XLII*, 2017. 149–164.

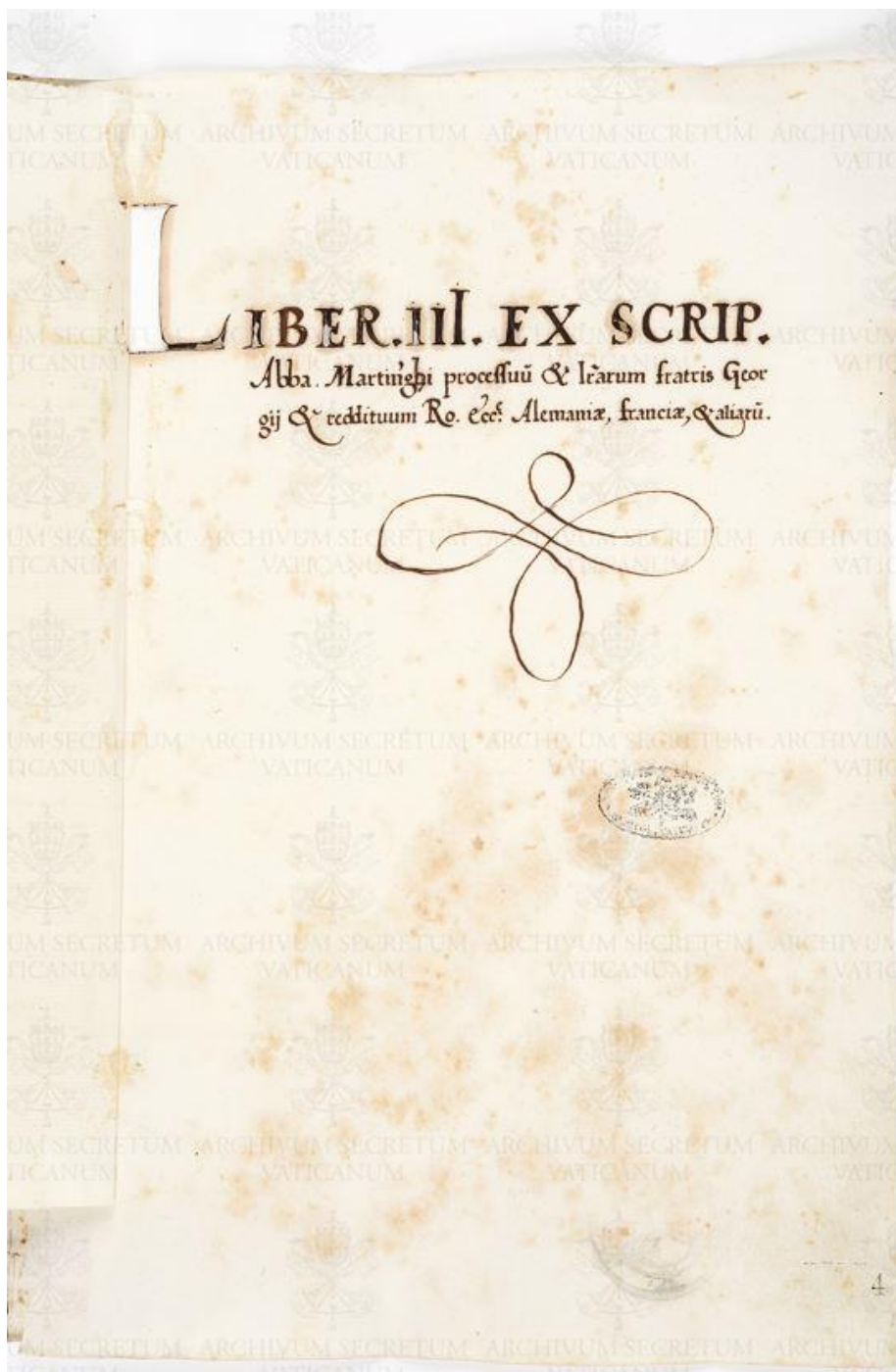
- VANYÓ 1969. = Vanyó Tihamér: Újabb publikációk a pápai nunciatörténeti kutatások köréből. *Levéltári Közlemények*, 40. (1969) 2. 368–373.
- VANYÓ 1986. = *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról. 1611–1786.* Összegejtötte, válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Vanyó Tihamér Aladár, Budapest, 1986.
- VARANNAI 1973. = Varannai Aurél: George Stephens Martinuzzi–regénye. *Filológiai közlöny*, 19. (1973) 1–2. 173–179.
- VARGA 2010. = Varga Szabolcs: Adalékok Gregorjanci Pál pécsi püspök életrajzához. In: *Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok.* szerk. Erdős Zoltán–Kindl Melinda, Pécs, 2010. 125–135.
- VARGA 2016. = Varga Szabolcs: *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566).* Pécs–Budapest, 2016.
- VARGA 2020a. = Varga Szabolcs: Megjegyzések II. Lajos király halálához. *Történelmi Szemle*, 52. (2020) 1. 57–71.
- VARGA 2020b. = Varga Szabolcs: A hűséges rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában. In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak.* szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs, Budapest, 2020. 145–170.
- VARGA–SUDÁR 2020. = Varga Szabolcs–Sudár Balázs: A mohácsi kistérség települései a 17. század utolsó negyedében. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei.* szerk. Haramza Márk et al., Budapest, 2020. 33–49.
- VARGA–VÉRTESI 2017. = *Egyházi társadalom a magyar királyságban a 16. században.* szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécs, 2017.
- VARJÚ 1899. = Varjú Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár.* Budapest, 1899.
- VASS 1986. = Vass Előd: A mohácsi szandzsák hatvannégy évvel a csata után. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából.* szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc, Budapest, 1986. 355–369.
- VÉGH–B. SZABÓ 2020. = Végh András–B. Szabó János: A Mohács és Dánóc közé eső térség késő középkori birtok- és településstruktúrája. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei.* szerk. Haramza Márk et al., Budapest, 2020. 49–73.
- VERESS 1898. = Veress Endre: *Déva és környéke Castaldo idejében.* Kolozsvár, 1898.
- VERESS 1899. = Veress Endre: *Erdély fejedelmi interregnuma. (Izabella királyné diplomáciai működése) 1551–1556.* Budapest, 1899.
- VERESS 1901. = Veress Endre: *Izabella királyné. 1519–1559.* Budapest, 1901.

- VERESS 1941. = Veress Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941.
- VERESS D. 1983. = Veress D. Csaba: *Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete*. Budapest, 1983.
- VERESS D. 1986. = Veress D. Csaba: *A szegedi vár*. Budapest, 1986.
- VERESS D. 1993. = Veress D. Csaba: *A győri vár*. Budapest, 1993.
- VESZPRÉMI 2014. = Veszprémi Nóra: *Madarász Viktor*. Budapest, 2014.
- VIROVE CZ 2015. = Virovecz Nándor: Száműzetéstől főkapitányságig. Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549-1552). *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. 31–54.
- VISKOLCZ 2013. = Viskolcz Noémi: *A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára*. Szeged–Budapest, 2013.
- VIVO 2007. = Filippo de Vivo: *Information and Communication in Venice. Rethinking Early Modern Politics*. New York, 2007.
- VOINOVICH 1942. = Voinovich Géza: *György barát. Martinuzzi Fráter György*. Budapest, 1942.
- WACZULIK 1937. = Waczulik Margit: *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*. Budapest, 1937.
- WALTER–WASSILOWSKY 2016. = *Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013)*. Hgg.: Peter Walter–Günther Wassilowsky, Münster, 2016.
- WILLIAMS 2010. = Megan K. Williams: Dui Fratelli... Con Dui Principi: Family and Fidelity on a Failed Diplomatic Mission. *Journal of Early Modern History*, 14. (2010) 6. 579–611.
- WINKELBAUER 2004. = Thomas Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen Des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*. II. Wien, 2004.
- WOLFE 2005. = Michael Wolfe: Au-delà du possible: comprendre la défaite des impériaux lors du siège de Metz (1552). In: *Monarchies, noblesses et diplomaties européennes*. Études réunies par Jean-Pierre Poussou–Roger Baurý–Marie-Catherine Vignal Souleyreau, Paris, 2005. 219–232.
- WOJTYSKA 1980. = Henryk Damian Wojtyska: Zur Entstehung und Organisation der polnischen Nuntiatur bis 1572. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 33. 1980. 58–76.
- WOJTYSKA 1990. = *Acta Nuntiaturae Polonae. I*. ed. Henricus Damianus Wojtyska CP, Romae, 1990.

- WOJTYSKA 1994. = Henryk Damian Wojtyska: Girolamo Martinengo, un bresciano nunzio apostolico in Polonia (1548). In: Cesare Alzati (ed.): *Cristianità ed Europa. Miscellanea di studi in onore di Luigi Prosdocimi*. Roma–Freiburg–Wien, 1994. 721–728.
- ZACCARIA 1767. = Francesco Antonio Zaccaria: *Dell'antichissima Badia di Leno*. Venezia, 1767.
- ZAMBONI 1778. = Baldassarre Zamboni: *La Libreria di S. E. il N. U. sig. Leopardo Martinengo patrizio Veneziano conte di Barco ec.* Brescia, 1778.
- ZIMMERMAN 1995. = T. C. Price Zimmerman: *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*. Princeton, 1995.
- ZIMMERMANN 1901. = Zimmermann Ferenc: Hunyadmegyei oklevéltár. Négy oklevél a Kemény-levéltárból. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, 12. (1901) 156–161.
- ZOMBORI 1993. = Zombori István: Hatalom és családi viszály: V. Károly és I. Ferdinánd kapcsolata. *Világtörténet*, 15. (1993) ősz/tél, 3–14.
- ZOMBORI 1996. = *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. szerk. Zombori István, Budapest, 1996.
- ZOMBORI 2003. = Zombori István: Fráter III. György. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. szerk. Beke Margit, Budapest, 2003. 247–254.
- ZOMBORI 2004. = *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. szerk. Zombori István, Budapest, 2004.
- ŽONTAR 1971. = Josef Žontar: Michael Černović, Geheimagent Ferdinands I. und Maximilians II., und seine Berichterstattung. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 24. (1971) 169–222.
- ZOVÁNYI 1977. = Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. szerk. Ladányi Sándor, Budapest, 1977.
- ZSOLDOS 2007. = Zsoldos Attila: Az 1267. évi dekrétum és politikatörténeti háttére (IV. Béla és Ifjabb István király viszályának utolsó fejezete). *Századok*, 141. (2007) 4. 803–842.

Képmelléklet

A szentszéki vizsgálat iratai

1. Az AAV Misc. Arm. II, vol. 61. jelzetű kódex címlapja

11X23373
H

*Mentione facta p. Abbatem Martiniengum
Hungrum con. quendam suam pro exhibitione quorundam
articulorum ad necem fratris Georgii (auti) p. p. p.*
Hieronymus Comes Martiniengus Probr. Ap. ac Probr.
comes ad Ses. mi. Principem Ferdinandum Romanos Hung. bohem.
et Regem s. mi. d. N. d. Julij divina providentia P. P. ij. et Ap. ca.
Sedis Nuncius cum p. tate legati de latere, et in infra causa Com=
missarius, et Judex delegatus: Universis, et singulis Parrocchialiu
Ecc. az. Doctoribus, seu eorundem Locatenis, ac clivis, Notariis, et Ta=
bellionibus pub: quibuscunque ubilibet constitutis qui p. tibus requis=
iti fueris, aut alter urum fuerit requisitus, scdm in dno scrip=
torem. Cum d. Jo. Bapt. Pac. cell. j. v. Dols Procur Regie
M. is in causa necis B. quon. Dni frat. Geor. Epi. Vindob.
ac s. tra. Dom. Ecc. az. Car. coram nobis uersa, et uertente
reproducent quorundam Articulos quos per quoddam lras, seu scrip=
turas dictam cam concernen. probare intendit, qua in manibz
Domini Marci Singl. Emoser p. s. mi. Regis. Sec. rii. reperiuntur.
dicti Articuli per aliam uiam commode uerificari non possint,
et ob id fuerimus p. dictz Dno Jo. Bapt. Pac. cell. requisiti ut
sibi lras compulsorias contra p. nominatu. concedere deberemus
nosq. eundem honeste petitioni annuen. uolentesq. in hac parte Jus=
ticiam reddere ut debemus. Ideo Vobz sup. n. Universis, et singulis
dicta aucte ap. ca. qua fungimus in hac parte comittimus, et sub ex=
communicationis p. ara mandamus, frs p. tra. Marci Singl. Emoser
ex parte nostra monentis, et requisitis, quem nos et tenore p. tium
dicta aucte ap. ca. requirimus, et monemus, ipsiq. nichilominus sub oca
excois p. ara districta precipiendo mandamus, ut in termino dieru
trium a die requisitionis nra, aut alterius urum Eumoi immediate
proximorum quos quidem dies eidem pro oibz dilationibus, p. emp=
torioq. termino ac trina monitione can. ca. p. raximus, et assigna=
mus, oes lras ad cam p. tam, seu articulos regulatos facien. p. nes ipsu

existen

2. Martinengo felszólítása, Bécs, 1554. január 4.

hungari, nūq; se alteri ad stipendia obligassent vivente fr̄e pp̄ ina-
 menti fr̄e prefato, quo p̄ mortem fr̄onit liberati.
 Sup̄ 1° anto dicit se d. Castaldi cognovisse in aula cesaris, et in hac depositione
 et nūq; alr q; ambulationem est de ipso audivisse.
 Sup̄ 2° anto dicit se antea sponisse in suis locis d. pub. l. uice, et fama
 ad que se refert.

Die 18 Maij 1553 in sopolio

Mag^{cus} et Ill^{us} d. Comes Thomas de Nadasdy iudee unie R. m. p̄petuus terre soc-
 Karas Comes, ac comitatus castri ferri Comes dioc̄e jaurien̄ Inter^{an} fuerit
 edictus r̄dit mare. quia dicit michi Regia m. ut dicit mea veritatem
 neq; respiciam in aliqua re personam suam, aliud nihil, et se citatū venisse
 ad testimonium dicendū se neq; in quibus, aut b̄niti n̄ et hoc ano fuisse q̄sue
 sua peccata, et curas sua suscepisse. Inter^{an} a quanto tempore dicit cognovisset
 olim R. fr̄ Geor. d. respondit ab anno 1529 dicit cognovisse eū de fauce cū ego
 servirem d̄m Regi Joanni, cuius fr̄i etiam thesaurarius loco Alouchy quiti
 et fr̄ esset capellanus ipsius Regi Joani. Inter^{an} fuerit aliqua inimicitia?
 respondit vredo q; in toto mundo non fuerint maiores inimici, q; ipse fr̄
 et ego et pp̄. p̄vatus causas, et publicas quia ille, et me, et meos, et bona
 mea semper persecutus est, et infestavit, et Regnū Hungariē nūc in hac
 ruina est illius fr̄is causa, s̄ cū Regia m. misisset me suo noie ad
 componendū de deditioe Transyl. cū fr̄e Geor. deposui om̄ inimicitia
 et odio, et postea discessi ab illo cū bona gr̄e, et sine aliquo respectu
 dicam meam veritatem quam noverim.

Sup̄ 1° anto dicit non est puer in Hungaria qui noscat ista ita fuisse
 Sup̄ 2° anto dicit ipsamet Regina michi sepe narravit que ponuntur in anto d.
 Bada turis p̄ fr̄em Geor. dat, et q; fuerit p̄ ipū impedita ne ca'

225

cum non adhuc subsecuti esset factum illud. Lippus et usque ad eandem
 respondit senes illos saxonos Transylvanos, et mercatores, fuisse, et in
 da commercium habebant, et intellexerant de praticis Fris cum Turcis, et
 compansione germanicis gentis movebantur.
 Super 45. Articulo dixit, se nescire, nec iuramentum suum, se extendere,
 ad presumptiones, sed periculum fuisse propter multas causas ut fere
 batur nisi sublatum fuisset quod res non bene successisset. Interrogatus
 de istis causis, respondit eas ex dictis a se colligi posse.
 Super 46. Articulo dixit, periculum fuisse amicis, et consanguineos suos,
 et propter ciculos si Fris captus fuisset, tractabatur fuisse ut Turci Moldaviae
 de Wallachia concitati a se liberationem Fris cum dano illorum Regni
 et Christianitatis procuraret. Interrogatus de ratione dicti sui, respondit
 quia fuerunt eius amici et consanguinei et maxima siculi. Interro-
 gatus quare isti, non insurrexerint eo interfecto, respondit d. Castaldum
 Maxim equites hungaros Fris, in servitium et stipendium Regis conduxit
 se, et in oppida, et loca Transylvanie praesidia Regia imposuere. Inter-
 rogatus quare ista talis provisio fieri non potuisset p. d. Castaldum
 capto Fris, et bene custodito, respondit equites eius Hungari, nunquam se
 alteri ad stipendia obligarent vivente Fris propter iuramentum Fris
 d. quo per mortem fuerunt liberati.
 Super 46. Articulo dixit, se d. Castaldum cognovisse in aula Caesaris, et in
 hac expeditione, et nunquam aliter quam articulatum est de ipso audivisse.
 Super 47. Articulo dixit, se antea de posuere in suis locis de publica
 voce, et fama a quo se refert.
 Die 18. Maij 1553. in Sopronio.
 Mag. et M. D. Comes Thomas de Nadasdi Iudex curiae Regiae M. S.
 perpetuus Terrae Fockaras Comes, ac comitatus Castri ferri Comes Dioc. Gas-
 urien. Interrogatus an fuerit eductus respondit maxime, quia dixit michi R.
 M. S. ut dicam meram veritatem neque respiciam in aliqua re persona
 suam, aliud nihil et se citatum venisse ad testimonium dicendum se neq.
 inquisitum, aut bannitum, et hoc anno fuisse confessum sua peccata, et
 Eucharistiam suscepisse. Interrogatus a quanto tempore citra cognoverit d.
 R. Fr. Georg. respondit ab anno 1529. citra cognovisse eum de facie cum ego
 servirem

4. Nádasdy Tamás tanúvallomásának eleje Cseles Márton másolatában

Articulus ex originali concepto *133*
Regia^{lis} Ma^{iestatis} ad Castellum de *xxij*
Augusti, Anni *Lj* datae, transcripta.

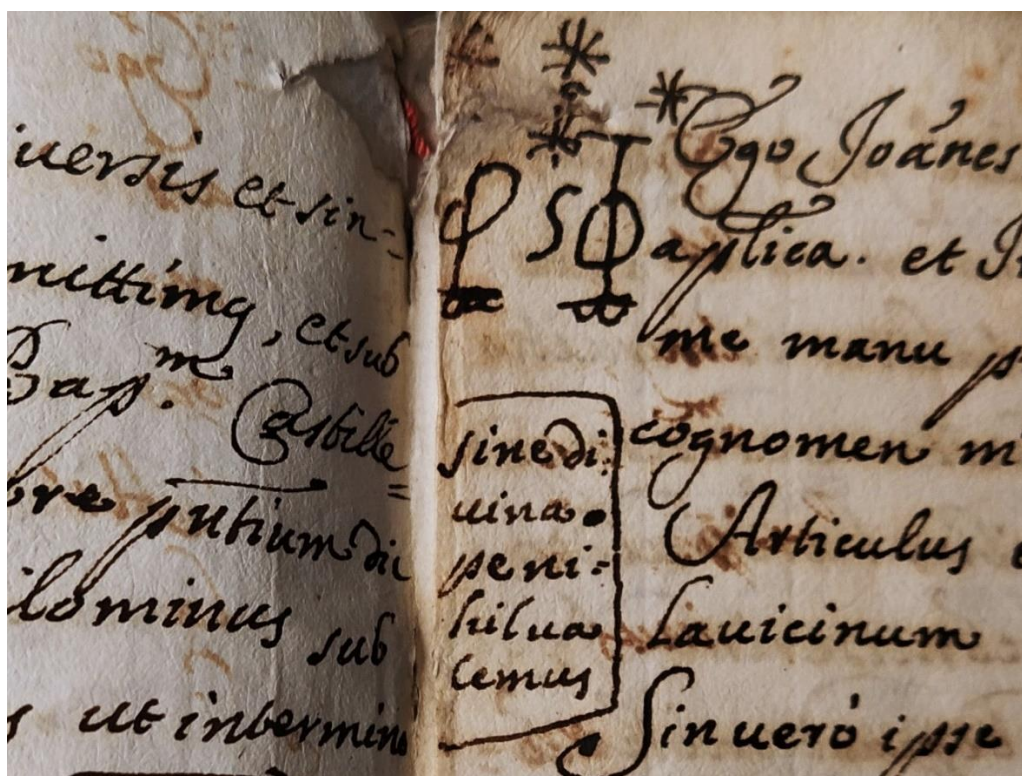
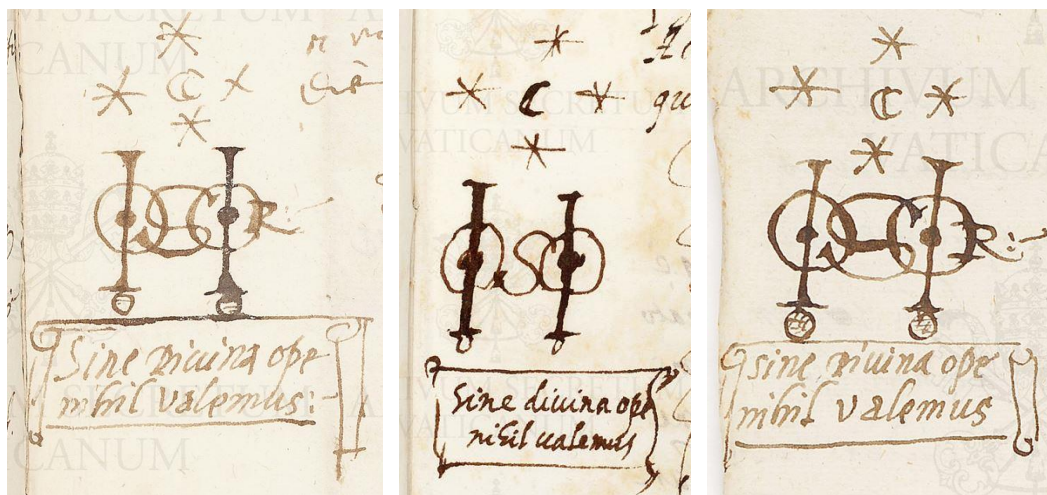
De munere Largitionis quing. Millium florenoru Ru-
stano Bassa^{re} dando, vidimus ea qua^e Waradien^{si} ad
te scripsit, et non possumus nisi valde sperare, quod Smo-
muni^{us} ip^si Rustano Bassa^{re} debet et promittatur, ita
tamen, ut tunc domum debet, cum Induciarum
prorogationem tam Transsylvanicam q^{uam} aliorum con-
firmationem nomine obtinuerit.

collata in protobollo *comodat.*

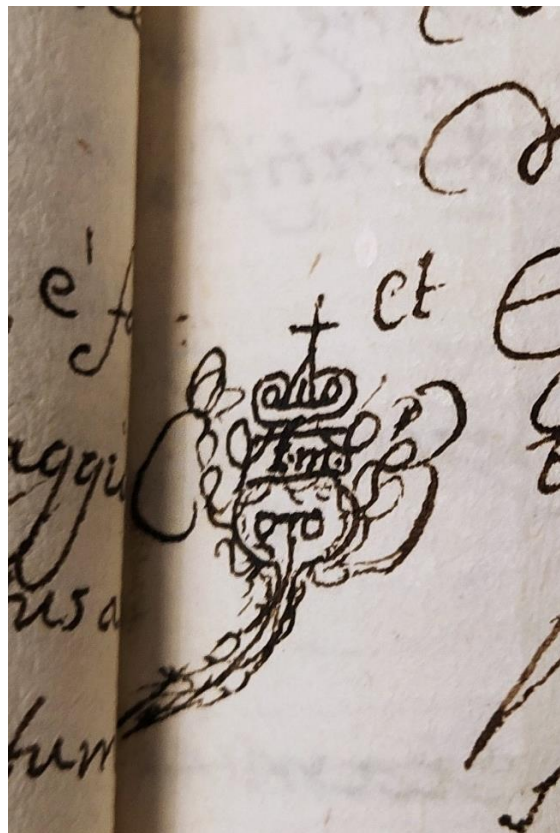
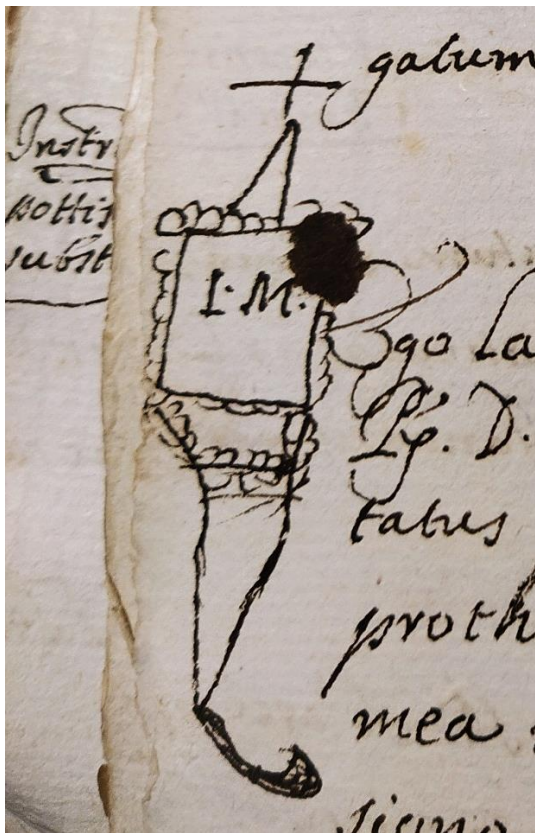
Sancti mag^{istri} n^{ostri}.

5. A tanúvallomásokhoz gyűjtött egyik levélrészlet másolata

6. Johannes Jordanus közjegyzői jele, valamint annak Cseles Márton által készített másolata

7. Lorenzo Maggio közjegyzői jele, valamint annak Cseles Márton által készített másolatai

A Szentszék diplomatái

8. Pimpinella nuncius címere

9. Pietro Paolo Vergerio korabeli mellképe

10. Morone nuncius korabeli mellképe

11. Mignanelli nuncius arcképe korabeli emlékérmén

12. Verallo nuncius mellképe

13. Santacroce nuncius arképe

14. Zaccaria Delfino mellképe

Girolamo Martinengo nuncius

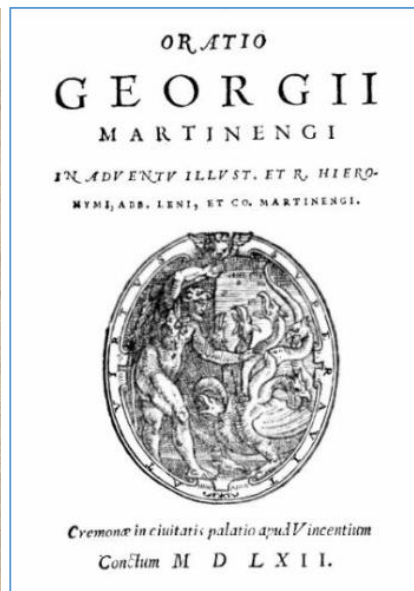
15. Girolamo Martinengo nuncius mellképe

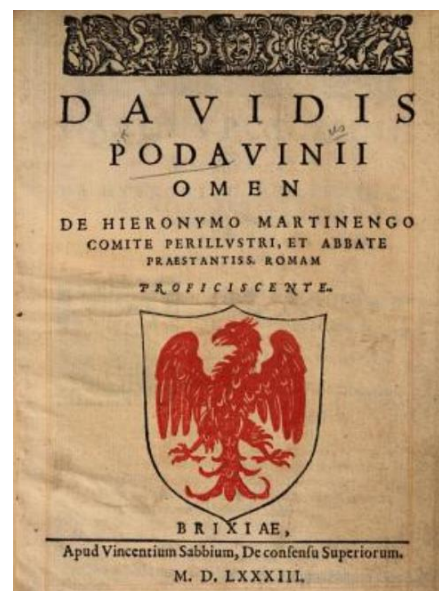
16. A nuncius sírját rejtő Sant'Apollinare-templom

17. Girolamo Ruscelli ajánlása 1554-ből

18. Georgio Martinengo 1562-es beszédének címlapja

19. Podavinus 1583-as művének címlapja

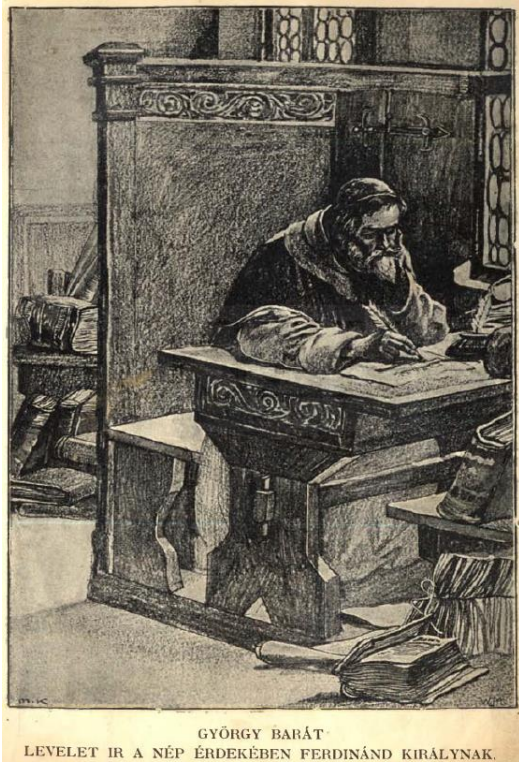
Fráter György élete és meggyilkolása

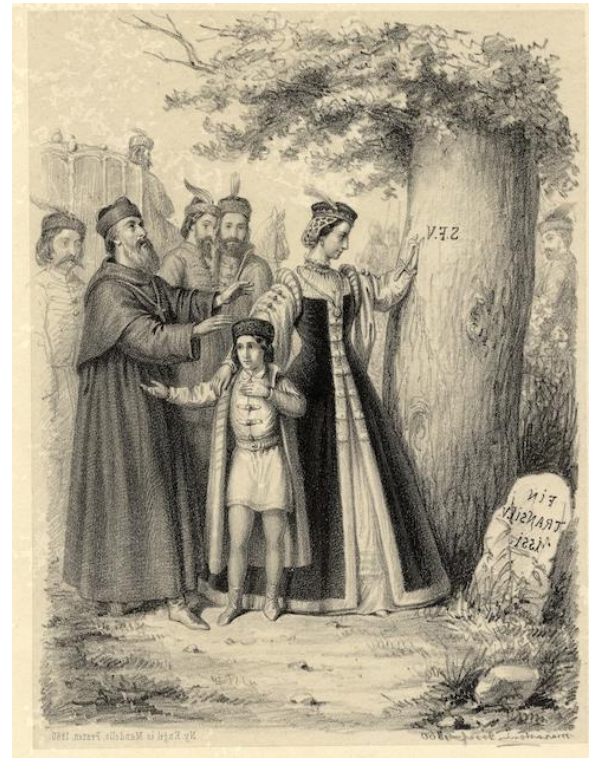
20. Id. Storno Ferenc Fráter György mellképe a nagyváradai püspöki palota dísztermében

21. Fráter György bíborosi viseletben két 18. századi portrén

22. A levelet író Fráter 1914-ből

23. Izabella királyné búcsúja Magyarországtól, 1551

24. Bory Jenő szobra Fráter Györgyről, Izabelláról és János Zsigmondról

25. Fráter György a rendtársai között a częstochowai kolostor előcsarnokában

26. A Szent Korona átadásának jelenete a częstochowai kolostor előcsarnokában

27. A bíborosi kalap átadásának jelenete a częstochowai kolostor előcsarnokában

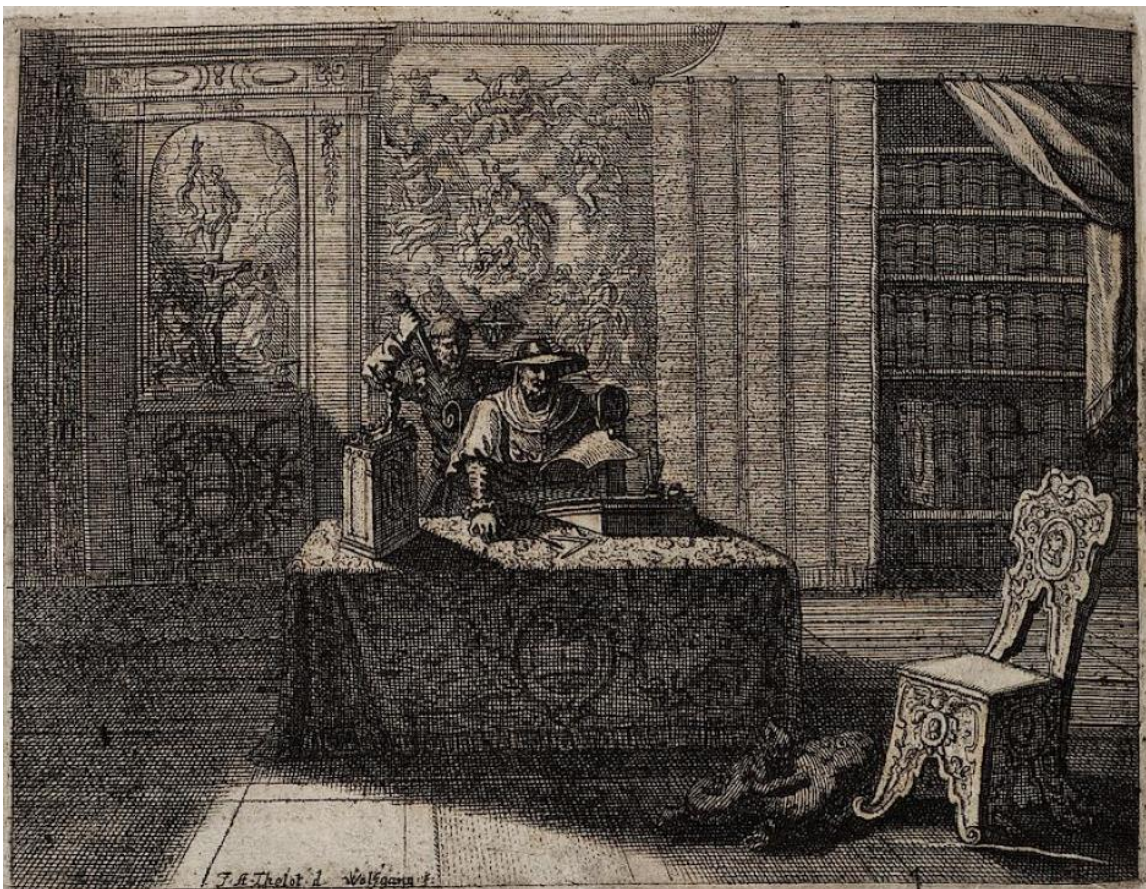
28. Fráter György meggyilkolásának jelenete a częstochowai kolostor előcsarnokában

29. Fráter György a ravataron. A częstochowai kolostor előcsarnokában található festmény

30. Matthäus Merian rézmetszete

31. Johann Andreas Thelott es Georg Andreas Wolfgang rézmetszete

32. Edwin Lawrence Godkin 1853-ban kiadott könyvében megjelent illusztráció

33. Istókovits Kálmán festményei Fráter haláláról

34. Istokovits Kálmán tondóvázatai Fráter haláláról

35. Istókovits Kálmán 1947-ben készült festménye a Központi Papnevelő Intézetben

36. Fráter György jelképes sírköve a gyulafehérvári bazilikában

Képjegyzék

1. Az AAV Misc. Arm. II, vol. 61. jelzetű kódex címlapja.
AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 4r.
2. Martinengo felszólítása, Bécs, 1554. január 4.
AAV Misc. Arm. II, vol. 55, fol. 303v–304v.
3. Nádasdy Tamás tanúvallomásának eleje
AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 176r.
4. Nádasdy Tamás tanúvallomásának eleje Cseles Márton másolatában
ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 225.
5. A tanúvallomásokhoz gyűjtött egyik levélrészlet másolata
AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 133r.
6. Johannes Jordanus közjegyzői jele, valamint annak Cseles Márton által készített másolata
AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 63r., 65v., AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 21r., ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 5.
7. Lorenzo Maggio közjegyzői jele, valamint annak Cseles Márton által készített másolata
AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 294v., AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 115v., ELTE EKK, Kézirattár Ms. Ab 50, vol. XI, 38., 125.
8. Pimpinella nuncius címere
<https://www.beweb.chiesacattolica.it/benistorici/bene/3500623/Capobianco+P.+%281931-48%29%2C+Stemma+mons.+Pimpinella>
Letöltés ideje: 2020. 04. 03.
9. Pietro Paolo Vergerio korabeli mellképe
SQUICCIARINI 2000.
10. Morone nuncius korabeli mellképe
https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Morone#/media/File:Anonimo_Giovanni_Morone.jpg
Letöltés ideje: 2020. 03. 21.
11. Mignanelli nuncius arcképe korabeli emlékérmén
https://en.wikipedia.org/wiki/Fabio_Mignanelli#/media/File:Giovanni_zacchi,_medaglia_di_fabio_mignanelli_vescovo_di_lucera.JPG
Letöltés: 2020. 02. 11.
12. Verallo nuncius mellképe

- <http://www.eticopedia.org/girolamo-verallo>
Letöltés ideje: 2020. 03. 21.
13. Santacroce nuncius arcképe
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Prospero_Santacroce.jpg
Letöltés ideje: 2020. 03. 21.
14. Zaccaria Delfino mellképe
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/19/DELFINO_ZACCARIA_%28%2B1584%29.jpg
Letöltés ideje: 2021. 03. 12.
15. Girolamo Martinengo nuncius mellképe (Andrea de Abbiatis alkotása)
GUERRINI 1930: 480–481. (XXIX.)
16. A nuncius sírját rejtő Sant'Apollinare-templom
A szerző felvétele
17. Girolamo Ruscelli ajánlása 1554-ből
MANTOVA 1554. 3.
18. Georgio Martinengo 1562-es beszédének fedőlapja
MARTINENGO 1562.
19. Podavinius 1583-as művének címlapja
PODAVINIUS 1583.
20. Id. Storno Ferenc Fráter György mellképe a nagyváradi püspöki palota dísztermében
Vígh László Miklós felvétele
21. Fráter György bíborosi viseletben két 18. századi portrén
MNM, Grafikai Gyűjtemény, l.sz. 9950., Festménygyűjtemény 209.
22. A levelet író Fráter 1914-ből
BENEDEK 1914. 265.
23. Izabella királyné búcsúja Magyarországtól, 1551
rajzolta: Vizkelety Béla, másolta: Marastoni József
MNM, Grafikai Gyűjtemény, l.sz. 9744.
24. Bory Jenő szobra Fráter Györgyről, Izabelláról és János Zsigmondról
A szerző felvétele
25. Fráter György a rendtársai között a częstochowai kolostor előcsarnokában
Pátkai Ádám Sándor felvétele
26. A Szent Korona átadásának jelenete a częstochowai kolostor előcsarnokában
Pátkai Ádám Sándor felvétele

27. A bíborosi kalap átadásának jelenete a częstochowai kolostor előcsarnokában
Pátkai Ádám Sándor felvétele
28. Fráter György meggyilkolásának jelenete a częstochowai kolostor előcsarnokában
Pátkai Ádám Sándor felvétele
29. Fráter György a ravataron. A częstochowai kolostor előcsarnokában található festmény
Pátkai Ádám Sándor felvétele
30. Matthäus Merian rézmetszete a 17. század első feléből
MNM, Grafikai gyűjtemény, l. sz. 11605.
31. Johann Andreas Thelott es Georg Andreas Wolfgang rézmetszete
RYCAUT 1694. 202.
32. Edwin Lawrence Godkin 1853-ban kiadott könyvében megjelent illusztráció
GODKIN 1853. 168.
33. Istókovits Kálmán festményei Fráter haláláról
SVI, l. sz. 32. (a szerző felvétele), SVI, l. sz. 3991. (Balázs Csaba felvétele), SVI, l. sz. 2353., a múzeum felvétele
34. Istókovits Kálmán tondóvázlatai Fráter haláláról
SVI, l. sz. 2808., a múzeum felvétele, SVI, l. sz. 220.
a szerző felvételei
35. Istókovits Kálmán 1947-ben készült festménye a Központi Papnevelő Intézetben
a szerző felvétele
36. Fráter György jelképes sírköve a gyulafehérvári bazilikában
https://hu.wikipedia.org/wiki/Fr%C3%A1ter_Gy%C3%B6rgy#/media/F%C3%A1jl:Fr%C3%A1ter_Gy%C3%B6rgy's_grave.JPG
Letöltés ideje: 2021. 03. 12.